

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

1980 DARBESİ'NİN İZMİR'E YANSIMALARI

Aylin AKHAN

Danışman
Doç. Dr. Nedim YALANSIZ

İZMİR-2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “1980 Darbesi’nin İzmir’e Yansımaları” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

10/06/2019

Aylin AKHAN

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
1980 Darbesi'nin İzmir'e Yansımaları
Aylin AKHAN

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Türkiye’de, 12 Eylül 1980 tarihinde yaşanan askeri müdahale ile yeni bir dönem başladı. Bu dönemde, diğer illerde yaşanan önemli değişikliklerden payını İzmir de aldı. İzmir’in siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli değişimler yaşandı.

Bu çalışma, 1980 Darbesi’nin İzmir’e yansımalarını, ele alarak incelemeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda çalışmanın birinci bölümünde; askeri müdahalenin İzmir basınında nasıl ele alındığı üzerinde durulmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde; darbe sonrasında yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler iki ayrı başlık altında incelenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde; sosyal ve kültürel alanda yaşanan değişimler üzerine odaklanılmaktadır. Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise anayasa ve 1983 seçimleri üzerinde durulmaktadır. 1980 Darbesi’nin getirdiği yasak ve sansürler içinde basında oluşan gündemi oluşturan konular, dönemin süreli yayın organları incelenerek anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 12 Eylül 1980, Darbe, Askeri Müdahale, Milli Güvenlik Konseyi, Basın, Anayasa, Seçim, İzmir.

ABSTRACT
Master's Thesis
Reflections of 1980 Coup on İzmir
Aylin AKHAN

Dokuz Eylül University
Institute of Social Sciences
Department of History
The History of the Republic of Turkey Program

In Turkey, the military intervention took place on September 12, 1980. In during this period, the share of significant changes in other provinces he bought it in İzmir. Important political, economic, social and cultural life in İzmir there have been changes.

This study examines the reflections of the 1980 coup on İzmir, he intended it in. In this context, the first part of the study, military invention handled in the İzmir press. The second part of the study, economic and political developments after the coup are two different under the heading, it is examined. In the third part of the study social and the changes in social and cultural areas. The fourth and final part of the study social and the changes in the cultural area are being evaluated. In the fourth and final part of the study the constitution and the 1983 elections mention. The ban and censorship brought by the 1980 coup in the press, topics that constitute the agenda, periodical organs examined.

Keywords: September 12, 1980, Coup, Military Intervention, National Security Council, Press, Constitution, Election, İzmir.

1980 DARBESİ'NİN İZMİR'E YANSIMALARI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLolar	xi
EKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL DARBESİ VE BASINDA ETKİLERİ

1.1. 12 EYLÜL DARBESİ	17
1.2. DARBEYİ GERÇEKLEŞTİREN KADRO	21
1.3. 12 EYLÜL DARBESİ'NİN İZMİR BASINI'NDA YANKILARI	23
1.4. DARBENİN DIŞ BASINDA YANKILARI	27
1.5. SİYASİ PARTİ LİDERLERİNİN GÖZALTINA ALINMALARI VE İLK AÇIKLAMALARI	31
1.51. Parlamenterlerin Gözaltına Alınmaları ve Yüksel Çakmur Krizi	34
1.6. KENAN EVREN'İN İLK BASIN TOPLANTISI VE SONRASINDA VERDİĞİ DEMEÇLER	36
1.7. YEMİN TÖRENİ	47
1.8. DARBE SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER	49

.

İKİNCİ BÖLÜM
İZMİR’DE SİYASİ VE EKONOMİK ALANDA MEYDANA GELEN
DEĞİŞİKLİKLER

2.1. SİYASİ ALANDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER	52
2.2. İZMİR BELEDİYESİ, VALİLİĞİ VE EMNİYETİNDE YAŞANAN DEĞİŞİKLİKLER	53
2.3. BAŞBAKANLIK TARTIŞMALARI VE BAKANLIKLARIN DURUMU	55
2.4. MÜDAHALE SONRASI EKONOMİK ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER	62
2.4.1. İzmir’de Ekonomik Alanda Yaşanan Değişimler ve Beklentiler	64
2.5. SERBEST BÖLGE ÇALIŞMALARI	74

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
İZMİR’DE SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA YAŞANAN DEĞİŞİKLİKLER

3.1. BASIN ASKER İLİŞKİSİ	79
3.1.1. İzmir Basınına Getirilen Yasak	80
3.2. SİLAHLARIN TESLİMİ VE BAYRAK TALİMATI	82
3.3. İDAM KARARLARI VE TERÖRLE MÜCADELE	84
3.3.1. İzmir’deki Terör Olayları ve Alınan İdam Kararları	92
3.4. EVREN’İN İZMİR ZİYARETLERİ	95
3.5. İZMİR’İN DEMOGRAFİK YAPISI VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU	104
3.6. İZMİR’DE YAŞANAN SAĞLIK SORUNLARI	105
3.7. İNTİHARLAR VE BOŞANMALAR ŞEHRİ İZMİR	111
3.8. İZMİR’DE SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAM	114
3.9. İZMİR’DE KÜLTÜR SANAT ÇALIŞMALARI	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
ANAYASA VE SEÇİM ÇALIŞMALARI

4.1. ANAYASA TARTIŞMALARI	126
4.2. SİYASET YASAKLARI	135
4.3. PARTİLERE İSİM BULMA SORUNU	137
4.4. ZİNCİRBOZAN OLAYI	138
4.5. SİYASİ PARTİLER KANUNU VE YENİ PARTİLERİN KURULMASI	145
4.6. İZMİR’DE SİYASİ PARTİ ÇALIŞMALARI VE ÖRGÜTLENMELERİ	148
4.6.1. İzmirli Kadın Milletvekili Adayları	160
4.7. İZMİR BASINI’NDA 12 EYLÜL’ÜN YILDÖNÜMLERİ	162

SONUÇ

KAYNAKÇA

EKLER

KISALTMALAR

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AP	Adalet Partisi
BTP	Büyük Türkiye Partisi
CGP	Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
DEV-YOL	Devrimci Yol
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyon
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	Doğruyol Partisi
EBSO	Ege Bölgesi Sanayi Odası
ESHOT	Elektrik Su Havagazı Otobüs ve Trolleybüs
GKB	Genç Komünistler Birliği
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HP	Halkçı Parti
IMF	Milletlerarası Para Fonu
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KÖY-KOOP	Köy Kalkınma Kooperatifi
KTFD	Kıbrıs Türk Federe Cumhuriyeti
MC	Milliyetçi Cephe
MDP	Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	Milli Güvenlik Kurulu
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MİSK	Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu
MSP	Milli Selamet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OLEYİS	Türkiye Otel Lokanta Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası
OPEC	Petrol Üreten Ülkeler Örgütü

Org	Orgeneral
PASOK	Panhelenik Sosyalist Hareket
PETKİM	Petro kimya Endüstrisi Genel Müdürlüğü
POL-DER	Polis Derneği
POL-BİR	Polis Birliği
Prof	Profesör
PTT	Posta ve Telgraf Teşkilatı
PÜİS	Petrol Ürünleri İşverenler Sendikası
s.	Sayfa No
SODEP	Sosyal Demokrat Parti
ss.	Sayfa Sayısı
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
TARİŞ	Tarım Satış Kooperatifleri Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC	Türkiye Cumhuriyeti
TDKP	Türkiye Devrimci Komünist Partisi
TEK	Türkiye Elektrik Kurumu
TEKEL	Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü
TL	Türk Lirası
TÖB-DER	Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgüt

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Vali Atamaları	s.180
Tablo 2: 1982 Yılında Haklarında İnfaz Kanunu Çıkartılan Siyasi Suçlu Ölüm Cezası Mahkûmlarının Kişisel Özellikleri	s.181
Tablo 3: 1983 Yılında Haklarında İnfaz Kanunu Çıkartılan Siyasi Suçlu Ölüm Cezası Mahkûmlarının Kişisel Özellikleri	s.182

EKLER

Ek 1: İlk Uyarı Mektubu	ek s. 1
Ek 2: Orgeneral Kenan Evren'in Bildirisi	ek s. 2
Ek 3: Devlet Başkanı Kenan Evren'in Harp Okulu'nda Yaptığı Konuşma	ek s. 3
Ek 4: Siyasi Liderlerin Basına İlk Açıklamaları	ek s. 4
Ek 5: Kenan Evren'in Not Defteri	ek s. 6
Ek 6: TSK'nin Dikkate Alacağı ve Uyacağı Hususlar	ek s. 9
Ek 7: Yüksel Çakmur'un MGK'ye Gönderdiği Dilekçe	ek s. 14

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşundan sonra birçok kez darbe girişimlerine maruz kaldı ve bu sebeple sivil idareye ara verildi. Askeri yönetim ilk olarak, 27 Mayıs 1960 tarihinde yönetime el koyarak darbeyi gerçekleştirdi. 27 Mayıs darbesinden sonra hükümete karşı darbe girişimleri devam etti. Bu girişimlerinden ilki; 22 Şubat 1962 tarihinde, hükümette ve ülkede yaşananlardan hoşnutsuzluk duyan askeri komitenin müdahalesi olarak ortaya çıktı. Hemen sonrasında ise, 21 Mayıs 1963 yılında kendini gösterdi. Hükümete müdahale ederek, yönetime el koyma amacı taşıyan bu girişimler başarısızlıkla sonuçlandı. Bu olay sonrasında; *Albay Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan idam edildi*. Darbe girişimlerinin ardından 12 Mart 1971 yılında hükümete muhtıra verilerek, yaşanan olaylardan hoşnutsuzluk duyulduğu yine asker tarafından ifade edildi.¹

1970'li yıllar Türk Demokrasi tarihi açısından önem arz eden yıllardı. Özellikle, 1973 seçimlerinin yaklaşması “teokratik düzen özentileri” tartışmalarını beraberinde getirdi. Laiklik ilkesi bir kez daha sorgulanır hâle geldi. Dini, siyasete karıştırma çalışmaları iddiaları, bu dönemde bir kez daha ortaya çıktı. 20'nci yüzyılın son çeyreğinde din ve siyasetin tartışılması, genç Cumhuriyet'in uygarlık yarışında hız kaybettiği eleştirilerine maruz bırakılmasına neden oldu.²

Genel olarak 1970'li yıllar, Türkiye için zor bir dönem oldu. Toplumda yaşanan iç huzursuzluk, artan terör olayları, ekonomik sorunların çözilememesi; sosyal sorunları da beraberinde getirdi. Tüm bu yaşananların yanı sıra, 1974 affının da çıkarılması kamuoyunda tartışmalara neden oldu. Koalisyon hükümetleri arasında sağlanamayan birlik, bakanlıkları da etkiledi. Bakanlıklar arasında partiye göre hareket etme durumları sıkça yaşanmaya başladı. Bununla birlikte, devlet dairelerinde ve Kamu İktisadi Kuruluşlarında (KİT) usulsüzlükler yaşandığı, atamaların ise parti sempatanlığı şekline dönüştürüldüğü iddia edildi. Eğitimde de kısır bir döngü söz konusuydu. Kitaplarda, Atatürk ilkelerine uygun olmayan bilgilerin yer alması, öğretmen yetersizliği ve “gecekondur” üniversitelerin kurulduğu

¹ Süleyman Beyoğlu, “Askeri Darbelerin Demokratik Hayatımıza Etkileri”, **Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul Üniversitesi, 28.09.2005, İstanbul, 2005, ss. 99-104.

² **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Komisyon, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, (12 Eylül), ss. 10-11.

iddiası, eğitimde istenilen başarıya ulaşılamamasının nedenleri olarak gösterildi. Bunların yanı sıra Kıbrıs sorununun yaşanması hemen akabinde yaşanan Ege sorunu, zor bir sürecin göstergesi oldu. Tüm dünyayı etkisi altına alan petrol sorunu da yanı başımızda duran diğer bir problemdi. Petrol Üreten Ülkeler Örgütü'nün (OPEC), petrol fiyatlarında sürekli bir artışa gitmesi, enerji ihtiyacı için petrole büyük ihtiyaç duyan Türkiye için içinden çıkılmaz bir durum oluşturdu.³

1 Mayıs 1977 yılında gerçekleştirilen terör olayları, ülke içinde anarşinin ne boyutlara ulaştığının kötü bir göstergesiydi. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK), Taksim alanında düzenlediği kutlamalarda, günün sonunda bazı binaların pencereleri ve damlarında tüfek ve tabancalarla ateş açılmasıyla bir anda her yer kana bulandı. 34 kişi hayatını kaybetti, yüzlerce insan yaralandı. Saraçhane ve Beşiktaş'ta da durum vahimdi. Taksim Alanı'na doğru yürüyüşe geçen işçi grupları ve sol kuruluşlara, Maocu olarak bilinen bir örgüt tarafından gerçekleştirilen eylem sonucunda, çok sayıda insan hayatını kaybetti ve yaralandı.⁴

Türkiye'de 1970'li yıllarda, partiler arasında anlaşmazlıklar giderek arttı. Yasaların çıkarılamaması, yeni üyelerin yemini dışında, mecliste çoğunluğun sağlanamaması, Cumhurbaşkanı seçiminin bir türlü gerçekleştirilememesi, Kıbrıs meselesi, Amerika'nın silah ambargosu gibi yığınla sorun çözüm beklemekteydi. Cepheleşmeler ise sadece siyasal alanda görülmemekteydi. Toplum, devlet kurumları, üniversiteler, her kademedeki okullar, yerel yönetimler, yargı organları, güvenlik örgütleri ve iş çevrelerine kadar bu durum kendini göstermekteydi.⁵

Parlamente rejimlerin olmazsa olmazı parlamentodur. Seçimle iktidara gelen partiler meclis çatısı altında yer alır.⁶ Demokratik yaşamın en önemli unsurlarından birisi de budur. İktidar ve muhalefet parlamente sistemin vazgeçilmez öğeleridir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) çatısı da siyasal partilerden oluşmaktadır.⁷ Seçimler, millî iradeye dayalıdır. 1973 Ekim ayında yapılan seçimlerde de millî iradeye dayalı genel seçimlerin istikrar getireceği kanısı vardı. Bu seçimlerle, enflasyona dur diyebilecek, ekonomik sorunlara çözüm üretebilecek güçlü bir

³ Komisyon, 12 Eylül, ss. 14-15.

⁴ **Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yılı**, Hür-Ofset Matbaası, İstanbul, 1978, ss. 24-25.

⁵ **Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yılı**, s.139.

⁶ Nadir Nadi, **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972, ss. 544-545.

⁷ Beyoğlu, s. 111.

hükümet kurulacağı düşünülmekteydi. Ancak 1973 seçimleri sonucunda, bir partinin tek başına iktidara gelmesi için yeterli çoğunluğa ulaşamadığı görüldü. Bu durum sonrasında, koalisyon hükümeti kurulmasına yönelik tartışmalar başladı. Partiler arasında ise, bir koalisyon oluşturma fikrine sıcak bakılmamaktaydı. Adalet Partisi (AP) adına Süleyman Demirel, Halk Partisi'yle bir koalisyon kurulmasına karşı bir tutum sergilerken, Halk Partisi adına Bülent Ecevit de benzer bir tutum izledi. Demokratik Parti de iki partiden biriyle koalisyon oluşturmak istemiyordu. Özellikle Süleyman Demirel'in başında olduğu AP ile bir koalisyon oluşturmayı reddetti. Selamet Partisi ise, farklı bir tutum izledi. Çıkarları doğrultusunda herhangi bir partiyle ortak hareket edebileceğini belirtti. Ancak tabanın vereceği tepki ihtimali parti içinde huzursuzluk yarattı. Tüm bu yaşananlar Ocak 1974'e kadar sürecektir bir hükümet krizine neden oldu. Partiler arasında uzlaşmaz tavır devam etmekteydi. Seçimlerin sonucu, partiler arasında farklı değerlendirilmekteydi. AP'de bir gerileme söz konusuydu. Oy oranı; 1969'da %46,5 düzeyinde iken, 1973 yılında; %17,1 civarında gerileyerek %29,4'e düştü. Bu seçimler, AP'nin kesin zaferiyle sonuçlanacağı beklentisinin çok altında kaldı. Özellikle ekonomik duruma çözüm üretilmemesinin faturasının Süleyman Demirel'e kesildiği kanısı vardı. DP Genel Başkan Yardımcısı Cevat Önder de bu durumu şöyle değerlendirdi: "*Millet, Demirel'i elemiştir.*"⁸

1977 yılı Türkiye'de hem toplumsal alanda hem siyasal alanda huzursuzlukların yaşandığı bir yıl oldu. Seçimlere birkaç gün kala, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) lideri Bülent Ecevit saldırıya uğradı. Saldırı, 29 Mayıs 1977 günü İzmir Çiğli Havaalanı'nda yaşandı. Ecevit, suikast girişiminden kurtuldu. Bu saldırının iktidarda bulunan Milliyetçi Cephe'nin (MC) bir girişimi olduğu iddiaları da siyasette tartışmalara sebep oldu. Yaşanan bu olay, toplumun kutuplara ayrılmaya başlaması olarak değerlendirildi.⁹

5 Haziran 1977 yılında yapılan seçimler gergin bir ortamda gerçekleşti. Seçim sonucu ile ilgili de bir kargaşa vardı. CHP, seçimi kazandığını savunuyordu. AP Genel Başkanı Süleyman Demirel de tek başına iktidarı kazanan partinin olmadığı

⁸ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)**, türkçeleştiren: Ahmet Fethi, 4. Baskı, Hil Yayın, İstanbul, 2010, ss. 399-401.

⁹ Esat Arslan, "1980 Öncesi İstikrarsızlık Döneminin Demokrasimize Olumsuz Yansımaları", **Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul Üniversitesi, 28.09.2005, İstanbul, 2005, s. 149.

iddiasında bulundu ve “İktidara ortak lazım” açıklamasını yaptı. Tüm bu tartışmalar, 7 Hazirana kadar devam etti. CHP 213, AP 189, MSP 24, MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) 16, CGP (Cumhuriyetçi Güven Partisi) 3, DP ise 1 milletvekili çıkardı. Bağımsız milletvekili sayısı ise 4’tü. Bu seçimlerde dikkat çeken bir detay da sayıları yüzü bulan eski milletvekillerinin seçimi kaybetmesi oldu. Diğer bir önemli nokta da seçime katılma oranıydı. 1973’de % 66,8 olan oran bu seçimlerde, % 72 gibi bir sayıya ulaştı. Tüm bunlara rağmen seçimde tek başına iktidar olabilecek bir parti çıkmadı. Böylelikle koalisyon tartışmaları başladı. Güvenoyu sorunu da beraberinde geldi. Bu durum liderler arasında tartışmalara neden oldu. 2 Temmuzda basına yapılan açıklamalarda Ecevit; bazı milletvekillerinin ölümle tehdit edildiği iddiasında bulundu. Demirel de bu hükümetin güvenoyu alamayacağını, pazartesi günü Türkiye için yeni bir gün olup yeni ufuklar açılacağını söyledi. Açıklamalarına: “*CHP Hükümeti, güvenoyu alamazsa kıyamet kopmaz.*” diyerek devam etti. MHP Lideri Türkeş de,¹⁰ Ecevit’in “*Bozkurt rozeti takmanın yasaklandığı*” açıklamalarına sert bir cevap verdi: *Ecevit’i Neron’a benzeterek: “Bozkurt rozetlerini yakalardan çıkartmak Ecevit’in hakkı ve haddi değildir.”* dedi. MSP Lideri Erbakan ise: “*MSP’nin izni olmadan hükümet kurulamaz.*” iddiasında bulundu. İç tüzüğün 105’inci maddesi dolayısıyla görüşmelerin üzerinden tam bir gün geçtikten sonra güven oylaması yapılması dolayısıyla, 3 Temmuz Pazar günü saat 15.00’da açık oy yapıldı. Mecliste alınan güvenlik önlemleri altında yapılan güven oylaması sonucunda;¹¹ CHP azınlık hükümeti, 317 beyaz oya karşı, 229 kırmızı red oyu aldı ve güvenoyu sağlayamadı.¹²

Türkiye Cumhuriyeti’nde, 30 Ekim 1923 yılında İsmet İnönü tarafından kurulan Birinci Cumhuriyet Hükümeti’nden itibaren 54 yılda 45 hükümet görev aldı. Bu süre içerisinde görev yapan 45 hükümetten sadece 2’si güvenoyu sağlayamadı. Ali Fethi Okyar güvenoyu alamadığı için 3 Mart 1925 tarihinde başvekâletten ayrılmak zorunda kaldı. İkinci olay ise 29 Kasım 1974 tarihinde yaşandı. Sadi Irmak, 378 oyun sadece 17’sinden kabul oyu aldı. 358 ret oyu alan Irmak, güvenoyu alamaması dolayısıyla istifa etti. Cumhuriyet Tarihinin 46. Hükümeti olan Ecevit de; 37. kez yapılan güvenoyu oylamasını kaybederek, bu kadarı yaşayan üçüncü

¹⁰ **Milliyet**, 3 Temmuz 1977.

¹¹ **Milliyet**, 3 Temmuz 1977.

¹² **Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı**, s. 113.

hükümet olarak tarihe geçti.¹³ Aynı gün Bülent Ecevit, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e istifasını sundu.¹⁴

Bülent Ecevit'in güvenoyu alamaması, Türkiye'yi takip eden dış basında büyük yankı uyandırdı. Gazeteler, yaşananları kaygı verici olarak değerlendirdi. Türkiye'nin yine bir siyasi bunalım yaşayabileceği ve durumun çok uzun sürebileceği belirtildi. Sağ partilerin Ecevit'e karşı birleştiği ve güvenoyuna engel olduğu fikri ağır basmaktaydı. Kıbrıs'ta yayınlanan gazeteler de bu durumu yakından takip ediyorlardı. Özellikle Türkçe ve Rumca yayınlanan gazetelerde, ortak kanı; Türkiye'nin yeni bir çıkmaza girdiği düşüncesi idi. Rumca çıkan *Alithia gazetes*i; Ecevit Hükümeti'nin güvenoyu alamamasını bir yenilgi olarak değerlendirdi ve Türkiye'nin çıkmaza itildiği iddiasında bulundu. *Aneksatritos gazetes*i; Demirel'in iktidara tekrar geleceğini ve Türkiye'nin bir çıkmaz içerisinde yer alacağını yazdı. *Demokratiki gazetes*i ise bu durumu, Kıbrıs sorununu göz önünde tutarak değerlendirdi. Türkiye'nin çıkmaz bir yöne doğru gittiğini, bu durumun da Kıbrıs sorunu konusunda durgun bir dönem geçirileceği beklentisine sebep olduğunu yazdı. Avrupa Konseyi ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) da, Türkiye'nin yaşadığı süreç konusunda kaygılarını belirtti. Avrupa Konseyi, insan hakları konusunda MHP komandolarının saygısızlığının devam ettiği iddiasında bulunurken; AET, Milliyetçi Cephe'nin (MC) ortak pazar politikasının daha önce büyük bir başarısızlık yaşadığını ifade etti. Dolayısıyla tekrar kurulması düşünülen MC girişiminden oldukça kaygı duyduğunu açıkladı.¹⁵

Türkiye'de ise tüm bu tartışmalar bir tarafa bırakılarak hükümet kurma yolunda adımlar atılıyordu. 4 Temmuz günü AP Genel Başkanı Demirel, Cumhurbaşkanı Korutürk ile 10 dakikalık bir görüşme yaptı ve hükümeti kurma görevini aldı.¹⁶ Hükümeti kurma sırası, Demirel'e geçti. Demirel'in nasıl bir yol izleyeceği konusu, basında merak konusuydu. Abdi İpekçi, Millet Meclisi'nde çoğunluğa dayalı bir hükümet kurulabilmesi için tek yolun; İkinci Cephe Hükümeti olarak adlandırılan AP-MSP-MHP koalisyonunun tekrar kurulması olarak gösterdi. 1974 yılında I. Cephe Hükümeti AP- MSP- CGP- MHP koalisyonu için ilk adımlar

¹³ **Hürriyet**, 3 Temmuz 1977.

¹⁴ **Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı**, ss. 109-113.

¹⁵ **Milliyet**, 5 Temmuz 1977.

¹⁶ **Hürriyet 1978 Ansiklopedik Yıllığı**, s. 113.

atılmaya başlandı. Şimdi Demirel'i yine böyle bir koalisyon yoluna gideceğini iddia etmişti.¹⁷

Bir MC hükümetinin kurulma olasılığını Ecevit sert sözlere eleştirdi: “Bir Cephe Hükümetinin tekrar diriltilmesi ihtimali ile karşı karşıya bırakılmak istenildiğini, MC deyimini kullanmaktan dahi utandıklarını söyledi. Sözleri de giderek sertleşen Ecevit: “*ML, MLK gibi isim değiştirmekle şeytanlar melek olacak, kurtlar kuzu olacak değildir.*” açıklamasında bulundu.¹⁸

Liderler arasında yaşanan söz düelloları hızla devam etmekteydi. Ecevit, AP'nin memleketi felakete sürüklediğini savunurken; Demirel, kendisini savcı ve hâkim olmakla itham ediyordu. Demirel, CHP liderinin felaket tellallığı yaptığını ve çok büyük laflar ettiğini savunmaktaydı.¹⁹ Gerginliği arttıran bir diğer olay ise, “*gizli protokol*” imzalandığı iddiası idi. Ecevit: “*Kara Kuvvetleri Komutanlığına kimin getirileceği tartışılmaz.*” diyerek yeni bir tartışmayı başlattı. Demirel, bu açıklamalardan sonra Ecevit'i iftiracı ilan etti.²⁰

Türkiye’de 1960 sonlarında özellikle partiler tarafından fazlaca bahsi geçen “*milliyetçilik*” sözcüğü yetmiş sonlarında hem parlamento içerisinde hem de sokak hareketlerinde etkili olmaya başladı. Bununla birlikte İslamcılık fikri de çokça konuşulmaya başlandı. “*Sokak savaşları*” bir türlü durdurulamıyordu. Yaşanan terör olayları karşısında her iktidar terörün biteceğini, yaşananların; anarşinin son çırpınışları olduğunu, can çekişmelerin başladığını ve terörün son bulacağı gibi benzer cümleler kurmaktaydı. Anarşinin dumanları ise bir türlü sönmüyor aksine can almaya devam ediyordu. 1977’de terörden ölenlerin sayısı 157 iken 1978 yılında 918’e ulaştı.²¹

1978 yılı ise bir bakıma zam haberlerinin üst üste geldiği bir yıl oldu. Enflasyon oranı %70 nisbetine ulaştı ve TL’nin değeri düşürüldü. Bu durum da piyasanın artık kontrol edilemediği şeklinde yorumlandı. İtibar yokluğu tartışmaları devam etti. Dövizle satışlar giderek artıyordu. IMF (Milletlerarası Para Fonu), Türkiye’nin para politikasına müdahale etmeye başladı. Borçlu ülkeler arasında yer

¹⁷ **Milliyet**, 5 Temmuz 1977.

¹⁸ **Hürriyet**, 8 Temmuz 1977.

¹⁹ **Hürriyet**, 14 Temmuz 1977.

²⁰ Cüneyt Arcayürek, **Demokrasinin Sonbaharı (1978-1979)**, Bilgi Yay., Ankara, 1985. ss. 148-150.

²¹ D. Mehmet Doğan, **Türkiye’de Darbeler, Müdahaleler ve Siyasî Sistem**, 3. Baskı İz Yay., İstanbul, 1997, ss. 103-127.

alan Türkiye durumu en kritik ülkeler arasına girdi. Batılılar tarafından bu durum; *“Türkiye bir devlet değil de bir firma olsaydı iflas masasına yatırılması gerekirdi”* şeklinde değerlendirildi.²²

1978 yılında da kanlı olaylar gerçekleşti. Sol ve sağ örgütlerin giderek teşkilatlandığı dönemde, terör de sürekli artış göstermekteydi. Daha önce Adalet Partisi'nden milletvekilliği yapmış olan, sert tutumu ile de tanınan dönemin Malatya belediye başkanı Hamit Fendoğlu'nun evine gönderilen paketin patlaması, tüm yurttaki büyük yankı uyandırdı. 17 Nisan 1978 tarihinde gerçekleşen olay sonrasında özellikle de Malatya'da büyük olaylar yaşandı, gösteriler birbirini izledi. Dükkânların tahrip ve yağma edilmesi, kentte huzursuzluğu iyice arttırdı. Olayların giderek büyümesi üzerine duruma asker müdahale etti.²³

1978 yılında Türk kamuoyunu etkileyecek bir durum daha yaşandı. Komünist olarak suçlanan Alevi toplulukları, hedef olarak gösterildi. İlk olaylar 18/19 Nisan günü Malatya'da kendini gösterdi. Hemen arkasından Eylül ayında Sivas'ta benzer olaylar yaşandı. Ekim ayında ise Bingöl'de yine Alevilere karşı saldırılar devam etti.²⁴ 19 Aralık günü ise terör bir kez daha ortaya çıktı. Kahramanmaraş'ta Çiçek Sineması'nda; *“Güneş Ne Zaman Doğacak?”* filminin oynatılması sırasında olaylar patlak verdi. Film sırasında atılan bomba ile büyük bir kargaşa yaşandı.²⁵ *“Hareket Partisi Bozkurtlarının”* hedefi haline gelen Alevi topluluklarına yönelik gerçekleştirilen terör eylemleri,²⁶ hemen ertesi gün de, Akın Kırathanesi'ne karşı yapılan yayılım ateşi ve ardı ardına atılan bombalarla terör bir kez daha çirkin yüzünü gösterdi. 21 Aralık'ta iki öğretmen öldürüldü, bir öğretmenin de evine bomba atıldı.²⁷

Olaylar, Aleviler ve CHP'lilerin ev ve işyerlerinin tahrip edilmesine kadar vardı. Kent meydanında devam eden olaylarda; el yapımı bomba, dinamit ve molotoflar kullanıldı, 100 kadar ev ve işyeri tahrip edildi.²⁸ Olayların kötü bilançosu

²² **Hürriyet 1979 Yılı Ansiklopedik Yıllığı**, Hür-Ofset Matbaası, İstanbul, 1979, s. 171.

²³ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları 1**, Milliyet Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 1990, (Anılar 1), ss. 195-196.

²⁴ Ahmad, s. 450.

²⁵ Mehmet Ali Birand, **12 Eylül Saat:04.00**, Karacan Yay., İstanbul, 1984, s. 68.

²⁶ Ahmad, s. 450.

²⁷ Birand, s. 68.

²⁸ Ahmad, ss. 450-451.

şöyle idi: 107 kişi hayatını kaybetti, 205 kişi yaralandı, 500'e yakın ev ve işyeri de tahrip edildi.²⁹

25 Aralık günü sıkıyönetimin ilan edildiği il sayısı 13 oldu. Sokağa çıkma yasağı da beraberinde geldi. 6 sıkıyönetim mahkemesi konuyla ilgili çalışmaya başladı. Bir hafta sonra da dönemin İçişleri Bakanı İrfan Özyaydın görevinden istifa etti. Olaylar ise durdurulamıyordu. Kardeş kavgası ve mezhep kavgaları vahim boyutlara erişti. Öyle ki, 3 yaşında çocuk öldürülüyor, Müslümanlığın 5 şartı bilinmediği gerekçesiyle tüfekle adam öldürülüyordu. Kahramanmaraş olayları, sadece Türkiye'de değil dünyada da büyük bir kaygı yarattı. Öyle ki, Alman Başbakanı Helmut Schmidt için özel bilgilendirme yapılmış ve hatta ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya'nın katılacağı Guadeloupe zirvesinin gündemi değişti.³⁰

1970'lerin sonunda siyasi şiddetin artması, yaşanan terör olaylarının durdurulamaması askerleri ve generalleri rahatsız etmekte ve düşündürmekteydi. Özellikle İran Devrimi'nden sonra stratejik öneminin artmasıyla Batı tarafından izlenen Türkiye'nin, istikrar sağlaması gerektiği düşünülmekteydi. 1979 Nisanında The Guardian'da yer alan yazıda "*Sadece Güney Kanadı [NATO] için değil, bir bütün olarak Batı için Türkiye'nin önemli bir stratejik bölge olarak görülmesi şaşırtıcı değil...*" ifadeleri yer aldı.³¹

Olayların artması karşısında, polis örgütü de ikiye ayrılmış bir görüntüdeydi. Sola mensup polisler bir kutupta, sağa mensup polisler diğer kutupta taban tabana zıt bir görüntü sergilemekteydi. Sol destekli polisler; POL-DER (Polis Derneği) ile yakından alakalı iken sağ desteğine dayanan polisler de POL-BİR (Polis Birliği) derneği ile yakın ilişki içerisindeydi. Tüm bu yaşananlar, Milli Birlik Kurulu'nda ele alınsa da kalıcı çözümler bir türlü üretilmemekteydi.³²

Ülkede yaşanan anarşi ve terör sürekli artış göstermekteydi. İzmir de durum farklı değildi. İzmir'de ardı ardına yaşanan işçi eylemleri tüm hızıyla devam etmekteydi. İşçi ücretleri konusunda yaşanan sorunlar, yıllık ikramiyelerin verilmemesi nedeniyle iş yavaşlatma eylemleri bir süre sonra üretimi durdurma noktasına getirdi. Özellikle tütün fabrikaları işçilerin başlattığı eylemler sık sık

²⁹ Evren, Anılar 1, s. 230.

³⁰ Birand, ss. 68-69.

³¹ **Manchester Guardian Weekly** (Londra), 15 Nisan 1980'den aktaran Ahmad, ss. 453-454.

³² Evren, Anılar 1, s. 196.

yaşanır oldu. Bu durum direnişe dönüşmeye başladı. Basmane’de yapılan eylemlere 1200 kişinin katıldığı görüldü. Petrol Ofisi bayilerinde de durum değişmemektedir.³³ Ege Bölgesi Ofisi Bayilerinin başladığı direnişte gerekçe olarak; Turan depolarında haksız dağıtım yapılması gösterildi. Yaşanan sorunun büyümesi dolayısıyla Petrol Ofisi Ege Bölge Müdürü Metin Özçamur açıklamalarda bulundu. Özçamur, Turan Bayisinde bir haksızlık yapıldığını, kimseden fazla para alınmadığını ve yaşananların vatandaşı zor durumda bıraktığını ifade etti. Yapılan direnişin bir oldubittiye getirilme çalışması olduğunu iddia etti. Direnişin devam etmesi nedeniyle Petrol Ofisi İzmir Bölge Müdürlüğü ile Petrol Ürünleri İşverenler Sendikası (PÜİS) yetkileri bir görüşme yaparak, kontenjan sistemi ile akaryakıt dağıtımını kararı aldı.³⁴

İzmir’de yaşanan bir diğer grev hareketi de belediye çalışanları tarafından yapıldı. Konu ile ilgili olarak toplanan İşletmeler Bakanı Kenan Bulutoğlu başkanlığında, Yüksek Uzlaştırma Kurulu toplandı ancak bir çözüm üretilmedi. Bunun üzerine Yerel Yönetim Bakanı Özdemir, Belediye Başkanı İhsan Akyan ile bir görüşme yapma kararı aldı. ESHOT binasında saat 16.00 da yapılacak toplantıya DİSK’e bağlı Genel İş Sendikası Genel Sekreteri Ertan Andaç da çağrıldı. Bir antlaşma ortamının sağlanması beklenmekteydi. Antlaşmanın sağlanamaması durumunda 6 Haziran günü tekrar greve başlayacaklarını açıkladı.³⁵

İzmir’de siyasetçilere karşı yapılan eylemler de durdurulamıyordu. MHP İzmir İl 2. Başkanı Yusuf Kırkpınar Gümüşpala’daki dükkânında açılan ateş sonucu ağır yaralandı.³⁶ AP Dikili İlçe Başkanının adı da olaylara karıştı. İlçe Başkanı Kemal Aksu, siyasî nedenlerden olduğu tahmin edilen olayda kahvehanede iki kişiyi silahla vurarak yaraladı.³⁷ Sokak savaşları da yaşanmaktaydı. Kameraltı’nda görüşünden dolayı çıkan olayda, Kamil Erkul yaralandı ve hastaneye kaldırıldı.³⁸

Karşıyaka’da ise izinsiz bildiri dağıtan gruplar bulunmaktaydı. Özellikle gece vakti posta kutularına izinsiz bırakılan bildirilere yönelik polis ekipleri, 20 kişiyi gözaltına aldı.³⁹

³³ **Ekspres Halk**, 1 Haziran 1979.

³⁴ **Yeni Asır**, 2 Haziran 1979.

³⁵ **Yeni Asır**, 3 Haziran 1979.

³⁶ **Ekspres Halk**, 2 Haziran 1979.

³⁷ **Ekspres Halk**, 6 Mart 1980.

³⁸ **Ekspres Halk**, 2 Haziran 1979.

³⁹ **Ekspres Halk**, 2 Haziran 1979.

Karşıyaka Cumhuriyet Mahallesi'nde de olaylar vardı. Yasadışı Marksist, Leninist, Silahlı Propaganda Birliği adındaki örgütlere yönelik baskın yapıldı. Bu hücre evi baskınında otomatik silahlar kullanıldı. Yine Cumhuriyet Mahallesi'nde bir gecekondu evinde anarşistlerin saklandığı ihbarı üzerine eve yapılan polis baskınında; polis, kurşun yağmuruna tutuldu. Buradaki polislerin, toplum polislerinin desteğini istemesi sırasında evden “Devrim Marşlarının” çalması mahalle sakinlerinde bir panik yarattı.⁴⁰

Komutanlara yapılan saldırılar da giderek artmaktaydı. Temmuz 1978 tarihinde Artvin'de, Valilik, Jandarma Komutanlığı lojmanları, polis ve jandarma ait bazı merkezlere, silahlı saldırılar düzenlendi. Bu yerler, bombalı eylemlerin hedefi oldu. Bu yaşananlardan kısa bir süre önce de valinin makam otosuna bomba düzeneğinin infilak etmesi ile otomobil havaya uçtu. Valinin o sırada orada bulunmaması olası can kaybının önüne geçti.⁴¹ Ülkenin her bir köşesinden benzer haberler gelmekteydi. İstanbul'da Tuzla Piyade Okulu Komutanı olan Tümgeneral Sabri Demirbağ' a silâhlı saldırı düzenlendi. Olayda Emekli Albay İzzettin Özveren seken kurşun sebebiyle sakatlandı.⁴²

Türkiye'de yaşanan olayların bilançosu şu şekildeydi: 1975 ile 1978 yılları arasında hayatını kaybeden kişi sayısı 5634 oldu. Silahlı çatışma ve diğer olaylarda; 3838 vatandaş, 240 şehit güvenlik görevlisi hayatını kaybederken 370 terörist de öldürüldü. 1116 kişi ise anarşi ve terörden dolayı yaşamını kaybetti ⁴³

Darbeden bir yıl öncesinde de terör durmadı. Gazete yazarlarına ve siyasetçilere yapılan terör eylemleri devam etti. Milliyet Genel Yayın Yönetmeni Abdi İpekçi, evinin yakınlarında 5 el silah atışı sonucu suikasta uğradı. İpekçi, hastane yolunda hayatını kaybetti. Son olarak “Durum” adlı yazısını ele alan İpekçi'nin, evine 100 metre kala, saat 20.00'da uğradığı saldırı, Türkiye ve dünya tarafından kınandı. Yaşanan bu olay sonucunda siyasi parti liderleri kınama mesajları yayınladılar.⁴⁴

Kasım 1979'da ise Ortadoğu Gazetesi'nde yazarlık yapan ve MHP İstanbul İl Yönetim Kurulu üyesi olan İlhan Darendelioğlu, 19 Kasım günü Beyazıt'ta uğradığı

⁴⁰ **Ekspres Halk**, 8 Haziran 1979.

⁴¹ Evren, Anılar 1, s. 275.

⁴² **Ekspres Halk**, 21 Mayıs 1980.

⁴³ Arslan, ss. 162- 163.

⁴⁴ **Milliyet**, 2 Şubat 1979.

silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti.⁴⁵ İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Ümit Yaşar Doğanay, *Etiler Profesörler Sitesi'nde* yer alan evinin önünde saldırıya uğradı ve hayatını kaybetti. Saldırı sırasında; İstanbul Üniversitesi Kimya Fakültesi Dekanına ait otomobilin makam şoförü İsmail Songar ve ile site kalorifercisi Nurettin Güngör yaralandı. Yaşanan olaylar nedeniyle, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk başkanlığında Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonrası sıkıyönetimin 2 ay saha uzatılmasına karar verildi. Bununla birlikte 19 ilde uygulanan sıkıyönetim sayısı 25'e çıkarıldı.⁴⁶

TÖB-DER'de (Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği) de olaylar devam etmekteydi. Gölcük şubesinde çıkarılan kasten yangın sonucu dernek kullanılamaz hale geldi.⁴⁷

1979 Aralık ayında da terör devam etti. 6 Aralık günü bir er ve bir askerin şehit edildiği haberi yankı uyandırdı. Bir gün sonra da *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Metodoloji Kürsüsü Başkanı Profesör Tütengil'e* silahlı saldırı düzenlendi. Tütengil'in cenazesinde de büyük olaylar yaşandı ve 1 kişi öldü, 13 kişi yaralandı. Yaşanan bu olaylar sonucunda Evren; Ordu ve Kolordu Komutanları ve Harp Akademileri komutanları ile bir toplantı kararı aldı. Toplantı aralık ayı başlarında Brüksel'de düzenlenecek olan NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) Askeri Komite Toplantısı nedeniyle ertelendi. 21 Aralık günü İstanbul'da bulunan 1. Ordu Karargâhı'nda toplandı. Ülkenin durumu üzerine konuşuldu. 24 Aralık günü bu kez, Kenan Evren'in odasında toplandı. Bir gün sonra da Diyarbakır'a gidildi. Kuvvet Komutanları ile görüşüldü ve uyarı mektubunun verilmesi konusunda anlaşıldı. Mektup, bütün anayasal kuruluşlarına siyasi partilere hitap edecek şekilde hazırlandı. Radyoda okutulması halinde 12 Mart'a benzetileceği nedeniyle bizzat Cumhurbaşkanı, siyasi parti başkanlarına ve anayasal kuruluşlara verilmesi kararı alındı. 27 Aralık günü mektup imzalandı ve gerekli yerlere gönderildi. Bu ilk uyarı mektubu idi. O dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'tü. 27 Aralık Perşembe günü mektup, kendisine verildi. Evren ve Korutürk 1 saate yakın görüştü. Mektubun bir gün sonrasına diğer siyasi partilere de verilmesi kararı alınsa da yılbaşının gelmesi dolayısıyla ertelenmesi karar verildi. 2 Ocak günü Cumhurbaşkanı

⁴⁵ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1979.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, 21 Kasım 1979.

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 20 Kasım 1979.

tarafından, Başbakan Süleyman Demirel ve CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'e verildi. Ecevit, Cumhurbaşkanının yanından ayrıldıktan sonra basına açıklama yaptı ve Demirel Hükümeti'nin 51. gününde uyarı aldığını söyledi. Demirel ise: *"35 günde ne yapılabilirse onun azamisini yaptık."* değerlendirmesinde bulundu.⁴⁸

12 Eylül Darbesi'nden önce basında yer alan haberlerde genellikle gensoru, genel görüşme, bakanların istifaları, kadrolaşmalar gibi konular yer aldı. Yine bununla birlikte siyasi partiler arasında bitmeyen sürtüşmeler de çok yoğun işlendi. Cumhurbaşkanının seçilememesi, seçimin başladığı 22 Mart 1980 tarihinden, TBMM'nin 15 Temmuz'a kadar tatil edilmesi sürecinde basında en çok siyasi haberler olarak yerini aldı.⁴⁹ Cumhurbaşkanı seçimleri, ülke gündemini yoğun olarak meşgul etti.

Cumhurbaşkanının seçilememesi, siyasi bir krize doğru ilerliyordu. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün 6 Nisan 1980 tarihi itibarı ile görev süresi doldu. Bu makama vekâleten İ. Sabri Çağlayangil getirildi. Demirel, yakın dostunun bu makamdan olmasından dolayı memnundu. AP, bu mevki için Saadettin Bilgiç'i aday gösterdi. 9 Nisanda yapılan ilk seçimde Bilgiç, 193 oy ile yeterli çoğunluğu alamadı. 14 Nisan günü yapılan yeni seçimde, CHP Muhsin Batur'u aday gösterdi. Bilgiç, 209; Batur 265 oy aldı. Bu oylama haftalar ve aylarca devam edecek bir Cumhurbaşkanlığı krizine dönüştü.⁵⁰

Temmuz ayında da silahlı kuvvetler, meydana gelen olaylardan memnun değildi. 24 Temmuzda anlaşmasını beklediği Bülent Ecevit ve Süleyman Demirel'in temel konular üzerinde bir mutabakata varamaması ile artık *"son şansın"* da tükendiğini ve umutların bittiği yargısına varıldı. Çıkış yolunun kalmadığını düşünen Silahlı Kuvvetlerin üst kademesi, bu sonucu sürpriz olarak karşılamadı. Türk toplumu da yaşananlar karşısında tepkisiz bir tavır sergilemekteydi. Toplum, cinayetler karşısında da benzer bir tepki sergilerken ilgisini ancak toplu ölüm katliamları çekmekteydi. Kahvehane taramaları, bombalı eylemler, 1-2 kişinin öldürülmesi gazetelerde de ancak küçük bir bölüm ayrılıyordu.⁵¹

⁴⁸ Evren, Anılar 1, ss. 328-341.

⁴⁹ Hayati Tek, **Darbeler ve Türk Basını**, Atılım Yay., Ankara, 2003, ss.374-375.

⁵⁰ Evren, Anılar 2, s. 416.

⁵¹ Birand, ss. 244-245.

Temmuz ayı da olaylı geçti. Son olarak 19 Temmuz 1980 günü Bülent Erim, öldürüldü. 12 Mart döneminin başbakanı olan Erim'in öldürülmesi siyasi tansiyonu arttırdı. Yurt sathında da yankı uyandıran bu olay sonucunda siyasilerde korku ve endişe yarattı. Millî birlik çağrıları yapılsa da sonuç alınamadı.⁵²

Ağustos ayında ekonomik anlamda yaşanan sıkıntılar ile birlikte doların 80 Türk Lirası olması, yine bu ay içerisinde yaşanan Çorum'da Alevilerin bulunduğu yerlerin taranması ve ölen insan sayısı gündemi meşgul etmişti. Özel sektör, basın ve politikacılar arasında bir umutsuzluk söz konusu idi. Özel sektör, 24 Ocak kararları konusunda kuşku duymaktaydı. Türkiye'nin komünist rejime doğru bir eğilimi olduğu yönünde korkular, komünist ayaklanmalar yaşanacağı şüphesi ile daha da artmıştı. Sermaye konusunda da yaşanan sorunlar ve sağlanamayan istikrar iş adamları kokteyl, davet ve ikili ziyaretlerde generallere, vatanın elden gittiği ve gereğinin Silahlı Kuvvetler tarafından yapılması beklentisini taşıdıklarını açık bir şekilde ifade ettiler. Basın da; terörün biteceği konusunda umutlu olmadığını, terörü durduracak yetkili merciinin artık asker olduğunu açıkça yazmaktaydı. Müdahalenin gerekliliği ile ilgili açık mesajlar manşetlerde verilmekteydi. Politikacılar da askeri ziyaretleri arttırıp, yaşananlardan hoşnut olmadıklarını dile getirmeye başladılar. AP'li Selahattin Kılıç'ın bir komutana söylediği sözler bu durumu açıkça ortaya koydu. *"Artık bizden bir şey beklemeyin. Ne yapacaksınız yapın."* sözü kendi partisi tabanında müdahale isteği şeklinde yorumlandı. Yine bununla birlikte partiler arasında liderlerin uzlaşmacı tavırdan uzak davranışlar sergilemesi, parlamenterler arasında hoşnutsuzluklar yaratmaya başladı.⁵³

1980 yılı da özellikle İzmir adına zor geçti. İzmir'de bulunan TARİŞ (Tarım Satış Kooperatifleri Birliği) ile ilgili haberler, büyük bir yankı uyandırdı. TARİŞ, en eski ve en büyük fabrikalardan biriydi. İzmir'de 9.258 işçinin çalıştığı, bu fabrika, direniş haberleri ile anılmaya başladı. İlk direniş,⁵⁴ zeytinyağı kombinasında (birkaç sanayi kuruluşunun tek yönetimde birleşmesiyle oluşan yer)⁵⁵ başladı. Süleyman Demirel hükümetinin kurulması sonrasında TARİŞ genel müdürü görevinden alındı ve yerine AP'ye yakınlığı ile bilinen Hakkı Gürün getirildi. Gürün'ün göreve

⁵² Evren, Anılar 1, s. 466.

⁵³ Birand, ss. 244-245.

⁵⁴ Vedat Pekel, "Tariş Dersleri", **Yurt ve Dünya, Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Sorunları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 19, 1980, ss.7-9.

⁵⁵ <http://tdk.gov.tr/category/icerik/yazim-kurallari>, (erişim: 25.05.2019).

getirilmesiyle bazı işçilerin görevlerine son verildi ve hemen yerlerine yenileri alındı. Alınan 10 kişinin, fabrikada işe başlamalarına, diğer işçiler tarafından izin verilmedi. Bu işçilerin dövülerek fabrika dışına çıkarılması sonucu olaylar başladı. Bu olaydan hemen sonra büyük bir grev başladı. Grevin başlaması sonrasında⁵⁶ TARİŞ'e bağlı olan fabrikaların içerisinde patlayıcı madde ve silah bulunduğu iddiaları haberlerde yerini aldı. Bunun üzerine 22 Ocak günü polis harekete geçti, TARİŞ'in beş ünitesinde arama yapmaya başladı. Bu arama sırasında çatışma çıktı, 10'u polis, 40 kişi yaralandı. Yaşananlardan bir gün sonrasında ise, İzmir'de öğrenciler, TARİŞ'te yaşananları protesto etmek istedi. İzinsiz eylem olduğu gerekçesi ile polis duruma müdahale etti. Burada da olaylar yaşandı ve yaralananlar oldu. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde de bazı eylemler yaşandı. Üniversitenin, öğrenciler tarafından işgal edildiği haberleri yayıldı. İzmir'in Narlıdere ve Balçova ilçelerine bağlı belediye işçileri de yaşanan bu olayları protesto etmek amacıyla eylem yapmaya başladı. Olaylar sadece İzmir ile sınırlı kalmadı. İstanbul'da TARİŞ ve sonrasında Ege Üniversitesi'nde yaşanan olayları protesto edilmek istendi. Karagömrük Karakolu basıldı. Burada da olaylar çıktı, 5 polis ve 5 bekçinin bu karakolun nezarethanesinde zorla alıkonuldu.⁵⁷

Yaşanan olaylar sonucunda İzmir'de; 15 sivil, 7 polis ve 1 askerin yaralandı, 7 kişi hayatını kaybetti. 3100 kişi gözaltına alındı. İzmir Trafik Müdürlüğü ve Alsancak ve Karşıyaka Kapalı Spor Salonları gözaltına alınan insanlarla doldu.⁵⁸

TARİŞ'te yaşanan olayların maddi bilançosu da ağır oldu. TARİŞ Genel Müdürü Hakkı Gürün yaptığı açıklamada, genel müdürlük dışında kalan diğer tüm iş yerlerinde, 4 gündür yaşanan direnişin zararının yaklaşık 250 milyonu bulunduğunu açıkladı. Konuşmasına, bu direnişin bitmesi sonucunda, direnişe katılan işçilerin, derhal işlerine son verileceğini söyledi. İş akitlerinin bildirimsiz ve tazminatsız şekilde feshedileceğini de sözlerine ekledi. Gürün, yaşanan tüm bu olayların, CHP iktidarı tarafından TARİŞ'e Genel Müdür olarak atanan Erdinç Gönenç döneminde hazırlandığı ve uygulanmaya konulduğunu iddia etti. Yaşanan olayları kanunsuz direniş olarak gördüğünü ifade etti. Bu direnişte, işçi ve sendikaları ilgilendiren

⁵⁶ Pekel, ss. 12-13.

⁵⁷ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları 2**, Milliyet Yay., İstanbul, 1991, (Anılar 2), s. 353.

⁵⁸ Pekel, s. 13.

herhangi bir durumun söz konusu olmadığını, tamamen rejime karşı yapıldığını savunarak sözlerini tamamladı.⁵⁹

Ege Üniversitesi de, Tıp Fakültesi, Hastane Yönetim Kurulu adına bir açıklama yaptı. Hastanenin, 23 Ocak 1980 günü 6 saat süre ile işgal edildiğini, giriş ve çıkışların teröristlerce engellendiğini iddia etti. Kliniklerin tahrip edilmesi yanı sıra ameliyatlara da engel olunduğu belirtildi. Yaşanan olaylar sebebiyle 4 Şubata kadar üniversitenin, Aydın ve Manisa'daki üniteleri dışında kalan fakültelerin tatil edildiğini açıklandı. Olaylar içerisinde kendi tıp öğrencilerinin de yer almasının, mantık dışı olduğu ve hiçbir şekilde hoş görülmeceği ifade edildi.⁶⁰

İzmir'in Çiğli ilçesinde, TARİŞ'in polis tarafından aranması nedeniyle miting düzenlendi. Mitingin izinsiz olması gerekçesi ile polis olaylara müdahale etti. Bu sırada güvenlik kuvvetlerine ateş açıldı. Olaylar nedeniyle 4 kişi tutuklandı, 45 kişi ise delil yetersizliği sebebiyle serbest bırakıldı. Daha önce serbest bırakılmasına karar verilen öğretmen M. Ali Kocadağ, işçi olan Rıza Karaduman ve Hulki Cantekin'in ise üst mahkemeye yapılan itiraz sonucunda tutuklanmalarına karar verildi.⁶¹

Eylül ayında haberlerde bu kez MSP'nin Konya mitingi öne çıkmaktaydı. 6 Eylül günü, Milli Selamet Partisi, Konya'da Mevlana Türbesi önünde bir miting düzenledi. İsrail'in Kudüs'ü işgal etmesi gerekçesiyle yapılan bu mitingde büyük olaylar çıktı. Miting başında, İstiklal Marşı okumak isteyen bir gruba; *"Ezan sesi istiyoruz. Bu marşı söylemiyoruz."* diyerek izin verilmedi. Yaşanan arbededen sonra kortej başladı. Başında da Necmettin Erbakan ve eski bakanların bulunduğu görüldü. MSP milletvekillerinin de katıldığı mitingde taşınan pankartların eski Türkçe olması gözlerden kaçmadı. İlahiler söylenerek devam eden yürüyüş, gazete ve diğer basın yayın organlarında yerini aldı. Komünistlere gözdağı verme amacını taşıdığı iddia edilen miting, asker tarafından 31 Mart Olaylarına benzetildi ve hoş karşılanmadı. Erbakan daha öncesinde, 30 Ağustos Zafer Bayramı maksadıyla Anıtkabir'de yapılan törene katılmadı. Anıtkabir'e katılmama gerekçesi olarak da, vefat eden bir din

⁵⁹ Evren, Anılar 2, s. 353.

⁶⁰ **Yeni Asır**, 26 Ocak 1980.

⁶¹ **Yeni Asır**, 26 Ocak 1980.

adının cenazesine katılma olarak gösterdi. Bu durum tepki görmesine neden oldu.⁶²

6 Eylül günü CHP lideri Ecevit, İstanbul'da Petrol-İş Sendikasının Genel Kurul toplantısına katıldı.⁶³ Burada bir konuşma yapan Ecevit, toplantıya gelme amacı; tribündeki işçileri sahaya davet etmek olarak açıkladı. Bunun da demokrasiyi koruma amacıyla yaptığını iddia etti. *“Türkiye’de sanki bir maç oynanıyor. Bu maçta sahada siyasal partiler ve siyaset adamları var. Toplumun büyük kesimi ise tribünlerde seyirci durumundadır.”* Bu konuşmanın tamamı, 7 Eylül günü basında yer aldı ve yine asker tarafından hoş karşılanmadı.⁶⁴

Asker, yaşanan tüm bu olayları takip ediyordu ve durumun daha da kötüye gideceğini düşünüyordu. Bu nedenle 12 Eylül günü gerçekleştireceği askeri darbenin son hazırlıklarını tamamladı. Siyasi parti liderlerinin gideceği yerlerin kesinleşmesi sonrası son kez toplandı. Karar, uygulanmaya koyuldu.

⁶² Evren, Anılar 1, s. 535.

⁶³ Evren, Anılar 1, s. 536.

⁶⁴ Ercan Deva, **ŞİFRE: K.Ö.Ş.K**, Ümit Yay., Ankara, 2000, s.77.

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL DARBESİ VE BASINDA ETKİLERİ

1.1. 12 EYLÜL DARBESİ

Türk Silahlı Kuvvetleri, 1 Temmuzda toplandı. Toplantıda; müdahalenin adı ve uygulamaya koyulacağı tarih belirlendi. Buna göre; Bayrak Harekâtı adı verilen müdahalenin, 11 Temmuz'da uygulanmasına karar verildi. Harekât Emri; Sıkıyönetim Komutanlıklarına, özel kuryelerle gönderildi. Gönderilen dosya içerisinde harekâtın neden gerçekleştireceği ve varılmak istenen amaçlar yazılmaktaydı. Ancak belirlenen tarih, bazı sebeplerden dolayı eylül ayına ertelenmek durumunda kaldı. 3 Temmuzda CHP'nin, AP'nin düşürülmesi amacıyla verdiği gensoru görüşüldü. Yapılan oylamada Demirel hükümetine; 214 güvensizlik oyu çıkarken, 227 güvenoyu verildi. MSP Lideri Necmettin Erbakan, CHP'ye “*küçük bir oyun oynayıp*”, Demirel hükümetine destek verdi. Bu durumda müdahale edilemeyeceğini düşünen Evren, Demirel'in, “*CHP+Ordu = İktidar*” söylemini haklı çıkarmak istemediğini yıllar sonra dile getirdi. Güven oylaması ile birlikte 8-10 Temmuz günleri Paris'te, Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir toplantı da bu tarihin ertelenmesini zorunlu kıldı. Yapılacak toplantıda; Türkiye'nin borçlarının ertelenmesi gündeme alınacaktı. Ancak toplantı tarihi 22 Temmuza alındı. Bir diğer durum ise ağustos ayında Yüksek Askeri Şûra'nın toplanması gerekliliği idi. Terfi durumları ile emeklilik durumu olanların görevlerine devam etmeleri ve herkesi bulunduğu rütbede bırakmanın ileride büyük problemlere neden olacağı da düşünülerek, müdahale tarihi ertelendi.⁶⁵

Evren tarafından ikinci başkana verilen emir ile Bayrak Harekâtı emirleri tekrar özel kuryelerle bizzat komutanlara teslim edilmesi şartı ile verildi. Harekâtın tam tarihi ve saati ise belirtilmemiş yalnız 5 Eylül itibariyle her an hazır olunması istendi. Gönderilen kuryelerde tam tarih verilmedi ve o kısım açık bırakıldı. Ancak gün ve tarih kesin olarak belirliydi. Meydana gelecek herhangi bir olay nedeniyle

⁶⁵ Evren, Anılar 1, ss. 456-461.

tarihin değişme ihtimali göz önünde bulundurulması sebebiyle gönderilen kâğıtlarda belirtilmedi.⁶⁶

11 Eylül gecesi de hareketli geçti, “*Güvercin Harekâtı*” TRT’ye müdahale ile resmen başladı. TRT’nin üst yöneticilerinin “*toparlanması*” sonrasında TRT’ye el konuldu. Genelkurmay Başkanlığı’na getirilen isimler arasında; TRT Genel Müdür Yardımcısı Ertan Karasu ve Ankara Radyosu Müdürü olan Gökçen Solak vardı. TRT’ye el koyma sırasında askerin başında Tümgeneral Servet Bilgi bulunmaktaydı. TRT yetkileri daha sonra Ankara Radyosu’na götürüldü. Başlayan müzik yayının yanlış anlaşılması üzere, Genelkurmay’dan Bilgi’ye hemen telefon geldi. Telefon sonrasında çok sinirlenen Bilgi, ihtilal gecesi Ruhi Su müzikleri dinletilirse tutuklamalar yapılacağı tehdidinde bulundu. Karasu, bu tehdit dolayısıyla tedirgin oldu. İhtilal gecesi hep marş çalındığını söyledi. Kendilerine, ihtilalinin değil *harekâtın* gerçekleştirildiği bilgisi verilmesi dolayısıyla samimi bir ortam oluşturabilmek için, Hasan Mutlucan’a ait türkülere yer verdiklerini söyledi ve durumu yumuşatmaya çalıştı.⁶⁷

12 Eylül tarihinde saat 03.00’te gerçekleştirecek müdahalenin radyodan verilmesi amacıyla radyo verici istasyonlarının o saatte açık ve işler olması istenilmekteydi. Bunun için TRT (Türkiye Radyo Televizyon Kurumu) seçildi. Konu ile ilgili Genelkurmay Muhabere Elektronik Başkanlığı görevlendirildi. TRT Genel Müdürü Doğan Kasaroğlu idi. Kasaroğlu, Muharebe Elektronik Başkanı tarafından arandı ve 18.30 civarı Genelkurmay’a getirildi. Kendisine gerekli bilgiler verildikten sonra,⁶⁸ PTT (Posta ve Telgraf Teşkilatı) ve TRT Genel Müdürleri yanlarında bir subay eşliğinde Genelkurmay’dan ayrıldı. Bir diğer önemli husus da parlamenterlerin telefonlarının kesilmesi idi. Dış konuşmalar bir anahtarın çevrilmesi ile hemen kesilebilir olması sebebiyle sorun olarak görülmedi.⁶⁹

Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 yılında yönetime el koyduğunu,⁷⁰ radyoda saat 04.00’de yayınladığı 1 numaralı bildiride açıkladı. Bu bildiri basında şu şekilde yer aldı:⁷¹

⁶⁶ Evren, Anılar 1, s. 534.

⁶⁷ Yavuz Donat, **Buyruklu Demokrasi 1980-1983**, Bilgi Yay., Ankara, 1987, s. 13.

⁶⁸ Evren, Anılar 1, s. 543.

⁶⁹ Birand, s. 284.

⁷⁰ Nedim Yalansız, **Türkiye’de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)**, Buke Kitapları, İstanbul, 2006, s.443.

“Yüce Türk Milleti, Büyük Atatürk’ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti son yıllarda izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahrikiyle varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içerisinde.

Devlet başlıca organlarıyla işlemez hale getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak, birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticayı ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek sistemli bir şekilde ve haince ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet, güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür. Aziz Türk Milleti, işte bu ortam içinde, Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu’nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti’ni kollama ve koruma görevini Yüce Türk Milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır. Parlamento ve hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurttaki sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat 05.00’den itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Bu kollama ve koruma harekâtı hakkındaki teferruatlı açıklama bugün saat 13’deki Türkiye Radyoları ve Televizyonun haber bülteninde tarafımdan yapılacaktır. Vatandaşlarım sükûnet içerisinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirileri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri’ne güvenmelerini isterim.”

⁷¹ Evren, Anılar 1, ss. 546-547.

**KENAN EVREN ORGENERAL, GENELKURMAY VE MİLLÎ
GÜVENLİK KONSEYİ BAŞKANI**

Bu bildiri ile birlikte MGK (Milli Güvenlik Konseyi) 2 numaralı bildirisi de basında yer aldı. Buna göre;⁷²

1- Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Necdet Üruğ, İstanbul İli Sıkıyönetim Komutanlığına, İkinci Ordu Komutanı Orgeneral Bedrettin Demirel Konya, Niğde, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir, Yozgat İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına, Üçüncü Ordu Komutanı Orgeneral Selahattin Demircioğlu Erzincan, Gümüşhane, Giresun, Trabzon, Rize, Ordu, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Samsun, Sinop İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına, Ege Ordu Komutanı Orgeneral Süreyya Yüksel İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Antalya İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına, Donanma Komutanı Koramiral Nejat Serim Kocalo, Bursa, Bilecik, Sakarya, Bolu, Zonguldak İlleri Sıkıyönetim Komutanlığına, İkinci Kolordu Komutanı Korgeneral Hüsnü Çelenkler Çanakkale, Balıkesir illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Dördüncü Kolordu Komutanı Korgeneral Recep Ergun Ankara, Çankırı, Kastamonu illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Beşinci Kolordu Komutanı Korgeneral Adnan Doğu Tekirdağ, Edirne, Kırklareli illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Altıncı Kolordu Komutanı Korgeneral Nevzat Bölügiray, Adana, Mersin, Kahramanmaraş, Adıyaman, Gaziantep, Hatay illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Yedinci Kolordu Komutanı Korgeneral Kemal Yamak Diyarbakır, Urfa, Mardin, Siirt, Hakkâri, Van illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Sekizinci Kolordu Komutanı Korgeneral Sabri Deriç Elazığ, Malatya, Tunceli, Bingöl, Muş, Bitlis illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Dokuzuncu Kolordu Komutanı Korgeneral Selahattin Canbazoglu Erzurum, Ağrı, Kars, Artvin illeri Sıkıyönetim Komutanlığına, Birinci Taktik Hava Kuvvetleri Komutanı Korgeneral Teyfik Alpaslan Eskişehir, Afyon, Kütahya illeri Sıkıyönetim Komutanlığına atanmışlardır.

2- Sıkıyönetim komutanlıkları ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, can ve mal güvenliğinin sağlanması için lüzumlu görecekları her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili kılınmışlardır.

⁷² Ege Telgraf, 12 Eylül 1980.

3- Bütün vatandaşlar, ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin kısa sürede sağlanması için sıkıyönetim komutanlıklarının aldığı ve alacağı kararlara, tedbirlere ve yayınlanacak bildirimlere titizlikle uyacaklardır.

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ

Girişilen askeri darbenin gerekçesi olarak gösterilen İç Hizmet Kanununun 35. Maddesi ise; “Silahlı Kuvvetlerin vazifesi, Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır.” şeklindeydi.⁷³

1.2. DARBEYİ GERÇEKLEŞTİREN KADRO

9 Eylül’de Kenan Evren başkanlığında yapılan toplantıya, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı katıldı. Genel Sekreterliğe; Orgeneral Haydar Saltık atandı. Saltık’ın, İzmir’e görev yerine dönmesinden dolayı kendisine gerekli bilgileri ve yapılan son değişiklikleri bildirme görevi; İkinci Başkan Orgeneral Necdet Öztörün’a verildi. Kurye uçak ile İzmir’e giden Öztörün, gereken bilgileri verdikten sonra aynı gün Ankara’ya geri döndü. Saltık ise, subaylarla bir toplantı yapmaya karar verdi. 11 Eylül günü saat 22.00’de yapılan toplantı sonrasında Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği teşkilat şeması tespit edildi. Buna göre;⁷⁴

1. İhtisas Komisyonları Dairesi
2. Yürütme Organı ile İlişkiler Dairesi
3. Silâhlı Kuvvetlerle İlişkiler Dairesi
4. Müşterek İstihbarat Dairesi
5. İcra Dairesi
6. Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi
7. Müracaat ve Şikâyetler Dairesi

12 Eylül’de, daha önce alınan kararlar uygulanmaya başlandı. MGK Başkanlığına; Kenan Evren, üyeliklerine; Kara Kuvvetler Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz

⁷³ Birand, s.15.

⁷⁴ Evren, Anılar 1, s. 540.

Kuvvetleri Komutanlığı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun getirildi.⁷⁵

Yayınlanan 15 numaralı bildiri ile Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanlıkları da açıklandı. Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanı M. Süreyya Yüksel olurken, *Ege Ordu Kurmay Başkanı Tümgeneral Arif Yılmaz, Ege Ordu ve Sıkıyönetim Kurmay Başkanlığına; Ege Ordu Kurmay Yarbaşkanı Tuğgeneral Cengiz İdil sivil işler yardımcılığına; Hava Eğitim Komutanı Korgeneral Muammer İnal, birinci bölge; Güney Deniz Saha Komutanı Koramiral Emin Göksan, ikinci bölge; Tümgeneral Edip Bayoğlu, Isparta; Tuğgeneral Abdullah Erkun, Manisa ve Uşak, Tuğgeneral Cemalettin Akın, Burdur; Tuğgeneral İlhal Özcan, Denizli, Aydın ve Muğla; Tuğgeneral Osman Ancın, Antalya ili Sıkıyönetim Komutan Yardımcılıklarına asli görevleri üzerlerinde kalmak üzere atandılar.*⁷⁶

Milli Güvenlik Konseyi, ülke yönetimine el koyduktan bir gün sonra Evren tarafından, 6 numaralı bildiri yayınlandı. Bu bildiride Evren, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne başarısından dolayı teşekkür etti. Daha sonra ise bir uyarıda bulundu. İç ve dış tehditlerin devam edeceği, bu nedenle sürekli uyanık kalmak zorunda olmaları gerektiği belirtildi.⁷⁷

Devlet hizmetlerinin artık TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) binasında yapılması kararı alındı. Yerleşme işlemi kısa sürede tamamlandı. “*Harekât*” yapıldıktan sonra Evren'in emriyle bakanlıklar müsteşarlarının toplanmaları istendi. Sıkıyönetim komutanları belirlendikten sonra; meclis komisyonlarında ve genel kurulunda bekleyen kanunlaşamayan kanunların bir an önce çıkarılması için emir verildi.⁷⁸

MGK, bakanların görevlerini müsteşarların yönetmesine karar verdi. Bu karar, Resmi Gazetede yayınlanan on numaralı bildiride; “*Yeni Bakanlar Kurulu teşkil edilip görevine başlayıncaya kadar, genel ve özel mevzuata göre bakanlara verilmiş bütün görev ve yetkiler, başbakanlık ve bakanlıklarda müsteşarlar, dışişleri bakanlığında genel sekreter tarafından milli güvenlik konseyine niyabeten deruhte edilir ve yürütülür.*” şeklinde yer aldı.⁷⁹

⁷⁵ **Ege Telgraf**, 12 Eylül 1980.

⁷⁶ **Yeni Asır**, 14 Eylül 1980.

⁷⁷ **Ekspres Halk**, 13 Eylül 1980.

⁷⁸ Evren, Anılar 2, ss. 11-14.

⁷⁹ **Ekspres Halk**, 16 Eylül 1980.

Sıkıyönetim komutanlıklarının, emniyet müdürleriyle iş birliği içerisinde olması gerekliliği üzerinde duruldu. Bu durumun emniyet kuvvetlerine hem destek hem de moral olacağına inanılıyordu. Müdahale sonrası emniyet müdürlerine karşı bir durum yaşanmadı, görevlerine devam etmeleri emri verildi.⁸⁰ Emniyet genel müdürlüğü tüm teşkilatı hakkında bir karar daha alındı. Bu kararlar birlikte tüm teşkilat Jandarma Genel Komutanlığı emrine verildi.⁸¹

Sıkıyönetim komutanlıklarına verilen bir diğer görev de, işverenlerin işçileri çıkarma durumlarını önlemeleri yetkisi idi. Bu konuda işverenlerin tüm baskısına rağmen taviz vermemeleri talimatı verildi. Bu emrin, seçimler yapıp normal seyrine geçilene kadar devam etmesi istendi.⁸²

1.3. 12 EYLÜL DARBESİ'NİN İZMİR BASINI'NDA YANKILARI

Gazeteler darbeyi manşetlerinden şu şekilde duyurmaktaydı: “*Ordu, Vatan ve Rejimi Kurtarmak İçin Yönetime El Koydu*”,⁸³ “*Ordu Yönetime El Koydu*”,⁸⁴ “*Anayasa ve Seçim Sistemi Değişecek*”⁸⁵ başlıklarıyla vermektedir. Başlıklarda dikkat çeken bir diğer husus da “*Bayrakları bayrak yapan üstündeki kandır. Toprak, uğrunda ölen varsa vatandır.*” sözünün sürmanşette yer almasıydı.⁸⁶ Konu ile ilgili haberlerde dikkat çeken en önemli ayrıntılardan birisi de darbeye gerekçeler sunulması oldu. Son zamanlarda yaşanan olayların giderek arttığı ve bir türlü çözüm üretilemediği, millettten alınan yetkilere rağmen bu yetkilerin kullanılmadığı ve bu nedenle TSK'nin, Türk Milleti'ne karşı sorumluluğu dolayısıyla yönetime el koyduğu iddiaları basında yer alıyordu. 22 Marttan itibaren süregelen Cumhurbaşkanlığı seçiminin çıkmaza sürüklenmesi, mezhep ayrılıklarının kışkırtılarak Erzincan, Sivas, Kahramanmaraş, Tunceli ve Çorum illerinde siyasi çıkarlar uğruna vatandaşların birbirlerini katletmeleri, anayasal kuruluşların da

⁸⁰ Evren, Anılar 2, ss.11-14.

⁸¹ **Yeni Asır**, 13 Eylül 1980.

⁸² Evren, Anılar 2, ss. 12-13.

⁸³ **Ticaret**, 13 Eylül 1980.

⁸⁴ **Ege Telgraf**, 12 Eylül 1980; **Ekspres Halk**, 13 Eylül 1980.

⁸⁵ **Yeni Asır**, 13 Eylül 1980.

⁸⁶ **Ege Telgraf**, 12 Eylül 1980.

olaylara karşı sessiz kaldığı iddiaları nedeniyle millî birliği sağlamak adına ordunun yönetime el koyduğu savunuluyordu.⁸⁷

Orgeneral Kenan Evren'in de açıklamalarına yer verilmekteydi. Darbenin hemen sonrasında verilen değerlendirmede: *"Vatandaşlar arasında siyasi çıkar uğruna suni ayrılıklar yaşandığını, birbirlerine karşı düşman edilmeye çalışıldığını, özel harbin içerisine karşı sızmalara ve çökertme harekâtına karşı tedbirler alınamadığı, parlamenterlerin parti çıkarları ve disiplini uğruna gelişmelere seyirci kalındığı, kuvvetler ayrılığı ilkesi uygulamada kuvvetler çatışmasına dönüştürdüğü ve iktidara gelen partilerin, devleti kendi görüşlerini paylaşanlarla doldurduğu"* gerekçesiyle gerçekleştirdiğini belirtmekteydi. Evren, radyo televizyon konuşmasında da açıklamalarına devam etti. Son iki yıl içerisinde 5.241 kişinin terör sebebiyle hayatını kaybettiğini, 14.152 kişinin yaralandığını açıkladı. Terörün boyutlarını örneklerle açıklamasına devam etti. Sakarya Savaşı'nda şehit sayısının 5.713, yaralı sayısının da 18.480 olduğunu söyledi. *Yeni bir örtülü harbin* ne boyutlara vardığını rakamlarla vererek, müdahalenin gerekçelerini anlattı.⁸⁸

Köşe yazılarında da müdahale karşıtı yazılar görülmemekteydi. Yaşanan sürecin değerlendirilmesi gerektiği, kamunun vicdanlarına; *"yapılacak başka bir şey kalmış mıydı?"* sorusuna vereceği cevapla ortaya çıkacağı şeklinde yorumlar yapılmaktaydı. Demokratik yollarla çözüm üretilmesinin beklenildiği ancak aylar hatta yıllardır çözüm üretilmediği iddia edilmekteydi. Yaşananların üzüntü verse de Türk Silahlı Kuvvetlerin emir komuta zinciri içinde, İç Hizmet Yasası'ndan aldığı yetkiyi Türk Milleti adına kullanmasının bir teselli olduğu yorumları yapıldı. Türk Milleti'nin yaşanan bu zor süreci üstlenen Silahlı Kuvvetlerine başarı dilemesi gerektiği, bunun orduya karşı borcu olduğu şeklinde yazılar da yer almaktaydı. Muhtemel bir iç savaşı önlemek, kardeş kavgasına son vermek ve devletin otoritesini yeniden düzenleme amacının hedefine ulaşması için bu sürece girildiği yazılmaktaydı. 12 Eylül sürecinin Türkiye için yeni umutlar getirmesi, çöküşün son bulması ve her şeyin esenlikler içinde yapılması temennisinde bulunulmaktaydı.⁸⁹

Başka bir köşe yazısında; 12 Eylül'ün tarihte hayırlarla anılacağı bir gün olması dileği yer alıyordu. *"Çok da sürpriz olmayan sürpriz"* karşısında halkın tepki

⁸⁷ **Ticaret**, 13 Eylül 1980.

⁸⁸ **Yeni Asır**, 13 Eylül 1980.

⁸⁹ **Yeni Asır**, 13 Eylül 1980.

göstermediği şeklinde yazılar yer almaktaydı. Halkta herhangi bir şaşkınlık durumunun olmadığı ifade ediliyordu. Özellikle haraç vermeyen vatandaşların, sanat ve işçi sınıfının huzur bulacağı yönünde bir umut olduğu belirtiliyordu. İnsanların kendileri ve çocukları için her gün endişe duydukları, elleri böğürlerinde yaşadıkları ıstırabın sona ereceği yazılıyordu. Artık asayişin sağlanacağı, karakolların basılamayacağı, hâkimlerin görevlerini daha rahat gerçekleştireceğini, devlet büyüklerine ağır hakaretlerin yer aldığı bildirilerin dağıtılamayacağı, korsan mitinglerin son bulacağı, duvarlarda yer alan terör destekli yazıların silineceği ve bombalı pankartların son bulacağı temennisi vardı. Özellikle son zamanlarda yaşanan olaylardan dolayı yaralanan, hayatını kaybeden güvenlik kuvvetlerine, düşmanların yapamayacağı zulümler, eziyetler ve suikastların son bulması isteniyordu.⁹⁰

Devletin aciz duruma düşürüldüğü, bazı politikacıların çirkin kavgalarının antlaşma imkânı vermediği, partiler arası kinin; ülkenin vahim durumunun önüne geçtiği iddiası yine basında yerini almaktaydı. Bazı politikacıların; ülkede yer alan anarşi ve onun yarattığı ıstırabı ciddiye almadığı, küçük çıkarlar peşinde koşmaya devam ettiği ve gerekli tedbirler ile kanunların çıkarılamaması nedeniyle devleti gülünç duruma soktuğu şeklinde yorumlar da basında yerini aldı. Bazı yazılarda; “*Devletin sakat bırakılması*” karşısında yüce ordumuzun emirle birlikte devletimize yakışan şan ve şerefi kurtaramaya çalıştığı iddiasında bulunuyordu. Bunun, milletimizin gönülden isteği olduğu ifade ediliyordu. Türk Silahlı Kuvvetlerinin, devletimizi, demokratik devlet statüsüne tekrar taşıyacağı umudunun oluştuğu yazılıyordu.⁹¹

Dikkat çeken bir yazı da Güngör Mengü’nün ele aldığı, “*Kuşlara Dikkat*” başlıklı köşe yazısı idi. Yazı, müdahaleye haklı ya da haksız dayanaklar aramanın sırası olmadığı; çünkü bu durumun ülkemize bir yarar getirmeyeceği şeklinde başlamaktaydı. Yazar; haklılığı ve haksızlığı, en iyi tarihin göstereceği şeklinde değerlendirme yapmaktaydı. Tarih süreci içerisinde birden fazla yaşanan hükümete müdahale durumunda TSK’nin demokrasiye geri döndüğünün hatırlanması gerektiğini söylemekteydi. Yine TSK’nin demokrasiye olan bu bağlılığının yaşananlardan dolayı kötümser bir hava yaratılmaması tam tersi iyimserliği güçlendireceği yazılmıştı. Artık Türkiye adına okun yaydan çıktığı, demokrasi için

⁹⁰ Ege Telgraf, 13 Eylül 1980.

⁹¹ Ege Telgraf, 13 Eylül 1980.

son bir şans kaldığı ve askerin sabrının taşıdığı iddiası yazıda yer almaktaydı. Orduya da önemli bir görevin düştüğü, bununla birlikte demokrasiyi tekrar ayağa kaldırma sorumluluğunun bilinci içerisinde olması gerektiği konusuna vurgu yapılmaktaydı.⁹²

Güngör Mengü, yöntem tartışmalarının bir tarafa bırakılması, gereken katkı ve desteğin verilmesi gerekliliği üzerinde durmaktaydı. Demokratik düzenin işlemesine mani olan tüm engellerin ortadan kaldırılması için çalışılması gerektiği, belirlenen hedeflere varılması için çaba harcanması sırasında bazı talih kuşlarının ortaya çıkacağı ihtimali nedeniyle uyarılarda bulunmaktaydı. Ankara’da özellikle askerlere karşı kendilerini bulunmaz “*hint kumaşı*” gibi gösteren kişiler olabileceği, bazı cambazlıklar yapabilecekleri, bu nedenle dikkatli davranılması gerektiği üzerinde durmaktaydı. Özellikle bu kişilerce yapılacak ortaya çıkacak ihmaller nedeniyle kaygı duyulduğu, bu kaygıların asker tarafından da duyulması gerektiğini ifade etti. Özellikle durumdan yararlanmak isteyen kişilerin üzerine konacak talih kuşları sayesinde makamlarda alacakları önemli görevlere ya da bulundukları makamdaki görevlerinin ömürlerini uzatma şansı yakalayabilecekleri iddiası yazıda yer aldı. Son olarak da, Türkiye’de ordunun 27 Mayısı yaşayıp, “*12 Mart deneyini*” geçirmiş olması sebebiyle ordunun artık bu kişileri yakından tanıdığı üzerinde duruldu. Basın olarak bu heyecanlı durumda tekrar bir hatırlatma ihtiyacını görev olarak bildikleri nedeniyle yazıyı yazdığını ifade etti.⁹³

İzmir’de çıkan dergilerde darbe ile ilgili herhangi bir değerlendirme olmaması dikkat çekmektedir. Yaşar Holding’in özel yayını olan ve üç ayda bir yayınlanan Bilim Birlik Başarı dergisi, darbeden hiç söz etmemektedir. Ambalaj sanayisi ve gıda sanayisi konusunda yaşanan sorunlara değinmekle yetinmekteydi.⁹⁴ İzmir Barosu Dergisi’nde ise 1985 yılında çıkan yayınında anayasa hakkında kısa bir değerlendirme bulunmaktaydı.⁹⁵

⁹² Güngör Mengü, “Kuşlara Dikkat”, **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

⁹³ Güngör Mengü, “Kuşlara Dikkat”, **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

⁹⁴ Yaşar Holding, “Gıda Sanayinde Ambalaj Sorunları”, **Bilim Birlik Başarı Dergisi**, Sayı: 28, 1980, ss. 24-25.

⁹⁵ Türkiye Barolar Birliği, “Anayasa Konusunda Yapılan Olağanüstü Genel Kurul Toplantısı Raporu”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı:3, 1985, s. 66.

1.4. DARBENİN DIŞ BASINDA YANKILARI

Dış basında müdahale konusunda farklı değerlendirmeler yapıldı. Amerikan basını dönemin başkanı Jim Carter'in müzikal komedi izlerken durumdan haberdar edildiğini yazdı. Haberi, Dışişleri Bakanı Edmund Muskie tarafından müzikalin perde arasında verildiği belirtildi. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Sandra Mccarthy yaptığı açıklamada; Türkiye'de yaşananlardan perşembe gününe kadar bir haberleri olmadıklarını vurguladıktan sonra el koyma operasyonu sırasında herhangi bir kanın dökülmediğini açıkladı.⁹⁶ Washington'dan yapılan açıklamaların devamında, ABD'nin endişeli olduğu belirtildi. Buna gerekçe olarak da demokratik yöntemlerle başa gelmiş olan hükümetlere müdahale edilmesinin endişe duyulması gereken bir durum olması gösterildi. Ancak yönetime el koyan Türk askerinin amacının, işleyen bir demokrasi bırakmak olduğu da arkasından belirtilmekteydi. Türk halkına da sorunlara demokratik yollarla çözüm üretilmesi konusunda çaba harcanmasından dolayı bir hayranlık duyulduğu, ABD ve NATO'nun savunma ve ekonomik yardımlarının kesilmesi durumunun söz konusu olmadığı belirtildi.⁹⁷

Amerikan *AP Ajansı* ise; Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koymak zorunda kaldığını yazdı. Yazıda; hükümetin sağ ve solcu aşırı örgütler tarafından yapılan eylemlere özellikle de yarattıkları terör ortamına çözüm üretemediği iddia edildi. Türkiye'de bir savaşın olduğu ancak bu durumun hükümetler tarafından kabul edilmemesi ve çözüm üretilmemesi dolayısıyla TSK'nin daha fazla izleyici kalamadığı şeklinde yorumlanmaktaydı. Yazının son kısmında, Kenan Evren'e değinilmekteydi. Yazıda Evren, liberal bir kişilik olarak tanıtılmaktaydı. Ajans, Evren'in Türkiye'de yaşanan terörizme bir çözüm üretip üretemeyeceğinin zamanla meydana çıkacağını belirtmekteydi.⁹⁸

ABD'nin bir diğer önemli gazetesi *New York Times*, yaşananlara ilişkin çarpıcı bir değerlendirmede bulundu: *"Seçimle işbaşına gelmiş bir hükümet ordu tarafından, düşürülürse ülkedeki karışıklığı ve terörizmi ortadan kaldırmak amacıyla hükümetin işbaşından uzaklaştırıldığı öne sürülür. Bazen bu iddialar, Türkiye'de olduğu gibi gerçeğin kendisidir. Türkiye'de politikacıların turmanan terörü ve*

⁹⁶ **Ticaret**, 8 Eylül 1980.

⁹⁷ **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

⁹⁸ **Ticaret**, 15 Eylül 1980.

ekonomik bunalımı önlemekteki başarısızlığı nedeniyle ordu sivil yönetime son vermek zorunda kalmıştır. Türkiye’de ordunun yönetimi ele almış olması, bu ülkenin ne Arjantin, ne de İran olamaya hazır olmadığıının kanıtıdır.” şeklinde sayfasında yer verdi.⁹⁹

NATO üyelerinin Türkiye’de yaşanan bu durumu nasıl karşıladığı konusunda İngiliz *Sunday Telegraph*, bir değerlendirmede bulunmaktaydı. NATO üyelerinin durumu olumlu karşıladığı ifade edilirken, ordunun yönetime el koyması ile her şeyin yavaş yavaş düzelmekte olduğu düşüncesine yer verilmekteydi. Değerlendirmesinde; Türkiye’nin son zamanlarda ekonomik kriz ve terör olaylarında artış yaşadığı, hükümetlerin bu duruma çözüm üretememesi dolayısıyla ordunun, son 20 yılda 3 kez müdahale etmek zorunda kaldığını iddia etmekteydi. Türk komutanlarının yaptıkları müdahalelerde düzeni tekrar sağlamayı amaçladığı ve bunu başardıkları zaman yönetimi yetkililere bırakıp kışlalarına geri döndükleri, bu durumun da batı tarafından her defasında beğeniyle karşılandığı ifade edilmekteydi. Şimdi gerçekleşen bu müdahale sonrası aynı iyi niyet gösterildiği takdirde hem Türk halkının hem de Batının bu duruma minnet duyacağı belirtilmekteydi.¹⁰⁰

Merkezi Brüksel olan Ortak Pazar (Avrupa Ekonomik Topluluğu) da kısa bir bildiri yayınladı. Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun (AET) Türkiye’yi takip edeceği, yaşananları büyük bir dikkatle izleyeceği belirtildi. Açıklamada; Türkiye ile sadece ortaklık antlaşmalarının olmadığı dostluk ve inanç birliği ile bağlı oldukları ifade edilirken insan hakları konusunda dikkatli olmaları istendi. Demokratik kuruluşların bir zarar görmemesi ve tekrar işlerlik kazanması umudu taşıdıkları da belirtildi. AET Siyasi Komitesi’nin henüz bu konuda görüşmediği, pazartesi günü toplanılıp konunun tartışılacağı açıklandı.¹⁰¹

İngiliz Basını’nda *Evening News* gazetesi, Türk ordusunun kansız bir eylem gerçekleştirdiğini belirttikten sonra yüzden fazla politikacının tutuklandığını ve içlerinde Başbakan Süleyman Demirel’in de bulunduğunu yazdı.¹⁰² İngiliz *Sunday Telegraph* gazetesi ise Türkiye’de ordunun üçüncü kez yönetime el koyduğunu belirtti. Bu durumu da, Türkiye’de yaşanan ekonomik krizlere ve terör olaylarının

⁹⁹ **Ekspres Halk**, 14 Eylül 1980.

¹⁰⁰ **Ekspres Halk**, 15 Eylül 1980.

¹⁰¹ **Ticaret**, 13 Eylül 1980.

¹⁰² **Ticaret**, 13 Eylül 1980.

durdurulamamasına bağladı. Son yirmi yıl içerisinde kurulan hükümetlerin gerekli çözümü üretemediği iddiasında bulunurken, ordunun bu duruma müdahale etmek zorunda kaldığını yazdı.¹⁰³

Federal Almanya Başbakanı Smith ise Karlsruhe’de yaptığı açıklamada; Türk Silahlı Kuvvetlerin yönetime el koyması konusunda Türkiye açısından bir endişe duymadıklarını aksine demokrasiye erken dönülmesi konusunda ümitli olduklarını söyledi.¹⁰⁴ Batı Almanya Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher, durumun normale döneceği umudunu taşıdıklarını belirtti. Batı Almanya Radyoları ise haberi saat başı; birinci haber olarak verdi ancak konu üzerinde bir yorum yapmadı.¹⁰⁵

Viyana Radyosu ise farklı bir yorumda bulunarak yaşananları Türkiye açısından bir “İmdat Çıkışı” olarak değerlendirdi.¹⁰⁶ Danimarka’da Dışişleri Bakanı Kjeld Olesen de basına bir açıklama yaptı. Olesen, Türkiye’de yaşanan bu durumun kendileri için sürpriz olmadığını açıkladı. Demokrasiye ise tekrar geçileceğini vurgularken, Türkiye’nin NATO’ya bağlılığı göz önünde tutularak bu durumun gerçekleşeceğine emin olduğunu vurguladı. Sovyetler de haberi duyururken, kaynağı olarak ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü olarak gösterdi. Sovyet Resmi Haber Ajansı TASS, Süleyman Demirel hükümetine karşı TSK’nin müdahalede bulunduğunu belirtti. Bu müdahalenin başında da Genelkurmay Başkanı Kenan Evren’in olduğunu yazdı. Bununla birlikte anayasanın askıya alındığı, parlamentonun feshedildiği ve siyasi dokunulmazlıkların da kaldırıldığını duyurdu.¹⁰⁷

Kıbrıs Türk Federe Devleti Başkanı Rauf Denktaş ise Evren’e mesaj göndererek tarihi bir karar aldıklarını belirtti. Bu durumun Türk Milleti adına hayırlı olması dileklerinde bulundu.¹⁰⁸ Lefkoşe’de yayınlanan Rumca çıkan *Agon* gazetesi ise, Rum kesiminin özellikle Kıbrıs konusunda olumlu gelişmeleri beraberinde getireceği beklentisi içinde olduğunu yazdı. Kıbrıs Rum basını özellikle de siyasi çevrelerce durumun olumlu karşılandığını belirtip, ordunun müdahalesi ile yeni bir süreç yaşanacağı iddiasında bulundu.¹⁰⁹

¹⁰³ **Ekspres Halk**, 15 Eylül 1980.

¹⁰⁴ **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

¹⁰⁵ **Yeni Asır**, 13 Eylül 1980.

¹⁰⁶ **Yeni Asır**, 13 Eylül 1980.

¹⁰⁷ **Ticaret**, 13 Eylül 1980.

¹⁰⁸ **Ticaret**, 13 Eylül 1980.

¹⁰⁹ **Ekspres Halk**, 14 Eylül 1980.

Yunanistan da durumu yakından takip etmekteydi. Yunanistan Dışışleri Bakanlığı ve Türkiye Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreterliği arasında 15 Eylül Pazartesi günü yapılması planlanan toplantı, Türkiye'nin isteğı üzerine ertelendi. 1978 yılında Montreaux Görüşmeleri'nde dönemin Başbakanı Bülent Ecevit ve Yunanistan Başbakanı Konstantin Karamanlis arasında varılan görüş birliğinde; iki ülkenin düzenli olarak görüşmesi kararı verildi. Alınan bu karar doğrultusunda altıncı kez yapılması planlanan toplantı 12 Eylül'de gerçekleştirilen müdahaleden sonra hükümetin kurulmadığı gerekçesiyle 25 Eylül sonrası mümkünse New York'ta Birleşmiş Milletler toplantısına denk getirilerek yapılması isteğinde bulunuldu.¹¹⁰ Yunanistan'ın nasıl bir cevap vereceğı merak edilmekteydi. Daha sonra yapılan açıklama doğrultusunda, yaşanan durumdan dolayı toplantının ileri bir tarihe ertelendiğı belirtildi.¹¹¹

Türkiye'de ordunun yönetime el koymasının dünya basınında yer alması borsalarda da etki yarattı. Özellikle Londra Borsası'nın bu durumdan etkilendiğı belirtilirken, kapanış günü olan cuma sabahı altın fiyatlarında büyük bir artış olduğı görüldü. Altın son 7 ayın en yüksek seviyesine yükseldi. Altın; açılısta hızla yükselişe geçip, 693,5 doları gördü. Gelen haberlerin netleşmeye başlamasıyla altın kapanışı 687,5 dolar olarak yaptı.¹¹²

Özetle dış basın, Türkiye'de yaşanan bu durumu 3 konu üzerinde değerlendirdi. İlk olarak Kıbrıs konusu ele alındı. Kıbrıs Rum yönetimi ile Kıbrıs Türk Federe Devleti arasında yapılacak görüşmelerin önemi üzerinde duruldu. İkinci konu; Yunanistan meselesi idi. Özellikle Türkiye'nin Yunanistan'ın NATO askeri kanadına dönmesi konusunda sergileyeceğı tavır dünya basını tarafından takip edilmekteydi. NATO askeri ve siyasi yetkilileri ile Yunanistan hükümeti arasında yapılacak görüşmeler sırasında, Türkiye'nin nasıl bir tutum sergileyeceğı merakla beklenmekteydi. Son önemli konu ise, Türkiye'de yaşanan terör olaylarına karşı alınacak önlemlerdi. Özellikle sağ ve sol terör örgüt ve üyelerine karşı, ordunun alacağı önlemlerin terörü durdurup durdurmayacağı meselesi üzerinde durulmaktaydı.¹¹³

¹¹⁰ **Ekspres Halk**, 14 Eylül 1980.

¹¹¹ **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

¹¹² **Ticaret**, 15 Eylül 1980.

¹¹³ **Ekspres Halk**, 14 Eylül 1980.

1.5. SİYASİ PARTİ LİDERLERİNİN GÖZALTINA ALINMALARI VE İLK AÇIKLAMALARI

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 1960-1980 yılları arasında, üçüncü kez müdahale ile karşı karşıya kaldı. Başlayan müdahale sonrasında toplumda tam bir belirsizlik hâkimdi. Radyo başında insanlar, bildirinin okunmasını bekliyordu. Spikerden; yeni dönemin başladığı ve bu kez diğerlerinden çok farklı bir sürecin yaşanacağı bilgisi geldi. Hemen sonra Orgeneral Kenan Evren'in Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı olarak ele aldığı bildiri, vatandaşlara okundu. Genelkurmayda da hareketli saatler yaşandı. Genelkurmay Hareket Dairesi Başkanı Nihat Özer, Nahit Menteşe'yi arayarak konu hakkında gerekli malumatı verdi. Hazırım cevabı veren Menteşe, müdahale sırasında değil, parti başkanına götürülecek mektup konusunda görevlendirildiği bilgisini aldı. İrfan Özaydınlı da, Genelkurmay'da eline verilen mektubu kısa bir süre inceledi. Mektupta müdahalenin gerekçeleri üzerinde durulduğunu gördü, saat saat yazılan program dikkatini çekti. Özaydınlı, sabah 06.00'da yanında bir subayla CHP Genel Başkanının evine gitme görevini aldı.¹¹⁴

Bülent Ecevit, evinin çevresinde bir hareketlilik yaşandığını gördü. 12 Eylül gecesi saat 03.00 civarında Genelkurmay Başkanlığı'nı aradı ancak Evren'e ulaşamadı. Evinin çevresinde askerlerin arttığını ve tankın olduğunu söyleyerek bir askeri *harekât* olup olmadığını öğrenmek için Genelkurmay Başkanı ile görüşmek istediğini söyledi. Kendisine Evren'in istirahatte olması nedeniyle rahatsız edilemeyeceği ve yönetime el koyulduğu bildirildi.¹¹⁵ Ecevit, sabahın erken saatlerinde karşısında Özaydınlı'yı görünce ilk olarak müdahaleyi kimin gerçekleştirdiği sorusunu sordu. Genelkurmay'ın duruma hâkim olduğu cevabını aldıktan sonra kiminle gideceği sorusunu yönlendirdi. Özaydınlı, kendisine Demirel cevabını verdiğinde yüzünde acı bir gülümseme olduğu görüldü ve “*Şu duruma bak, siyasi hayatta doğru dürüst bir araya gelemedik, şimdi zorunlu biçimde bir arada oturacağız*” söyleminde bulundu. Hemen sonrasında eşi Rahşan Ecevit'ten gerekli

¹¹⁴ Birand, s. 291.

¹¹⁵ Evren, Anılar 1, s. 545.

hazırlığın yapılmasını istedi. Rahşan Hanımın elinden kitapları ve bir valizi teslim aldıktan sonra evden çıkıldı.¹¹⁶

Süleyman Demirel'in kapısı da hemen hemen aynı saatlerde, Nahit Menteşe tarafından çalındı. Demirel, evin çevresindeki askerleri görünce “*Yahu benim milis kuvvetlerim mi var ki, bu kadar tedbir almışlar?*” şeklinde ilk değerlendirmesinde bulundu. Menteşe ile birlikte İstihbarat Dairesi Başkanı Amiral Atilla Tuzman da geldi ancak evin içerisine girmedi. Demirel'e, bekleyeceklerini ve istediği kadar eşya alabileceği söylendi. Eski Savunma Bakanı Ahmet İhsan Birincioğlu, Demirel'in havaalanına gitmesi sırasında bulunmak istedi ancak ihtilal kaideleri uygulandığı gerekçesiyle kabul görmedi. Hazır olduğu zaman yola çıkılacağına söylenmesi karşısında, “*Biz bu yolun sonuna kadar gitmeye kararlıyız. Allah'ın dediği olur. Buyrun gidelim. Su testisi su yolunda kırılır.*” şeklinde cevap verdi. Alpaslan Türkeş'in kapısına da bir subay, sokağında da bir tank bulundurulmaktaydı. Ancak kendisinin daha önce haber alması dolayısıyla evinde bulunamadı. Erbakan'ın da alınmasından sonra Etimesgut Havaalanı'na götürüldüler. Bu sırada TRT'ye ait ışık ve kameralar Demirel'i sinirlendirdi. Kameraları, eliyle tersledi.¹¹⁷

Etimesgut Havaalanı'nda kameraların görüntü alması isteği bizzat Kenan Evren'e aitti. Evren, parti liderlerinin uçağa binişlerin çekilmesini istedi ancak televizyonda verilmemesini emretti.¹¹⁸ Ecevit durumun dramatikliği karşısında nezaketle iki liderin elini sıktı. Havaalanının şeref salonunda ikramlar yapılmaya başlandı. Ancak liderler konuşmadan köşelere çekildiler. Üç lider günün ilk ışıklarında, havaalanında “*Thompson*” makineli tüfeklere sahip askerler eşliğinde uçağa doğru yönlendirildiler.¹¹⁹ Parti liderlerinin gönderileceği yerler önceden planlandı. O gün için uçak ve helikopterler hazır bulunduruluyordu. Ecevit ve Demirel Gelibolu'daki Hamzakoy'a gönderilirken; Erbakan, İzmir Uzunada'ya gönderildi.¹²⁰ Türkeş'in evinde bulunmaması dolayısıyla hakkında sıkıyönetim komutanlıklarına emir gönderildi ve Milli Güvenlik Konseyi emirlerine uymadığı gerekçesiyle hakkında muamele yapılacağına dair bildiri yayınlandı.¹²¹ Yaşananlar

¹¹⁶ Birand, s. 292.

¹¹⁷ Birand, s. 292.

¹¹⁸ Evren, Anılar 1, s. 544.

¹¹⁹ Birand, ss. 291-292.

¹²⁰ Evren, Anılar 1, s.543.

¹²¹ Evren, Anılar 1, s.548.

sonrası Türkeş, iki günlük gecikme sonrasında teslim oldu. Türkeş de Erbakan'ın bulunduğu Uzunada'ya gönderildi.¹²²

Siyasi parti genel başkanlarının, *“kendi güvenlikleri için bir süre Silahlı Kuvvetlerin güvencesi altında belirli bir yerde ikamet etmeleri”* basın tarafından merakla takip edilmekteydi. Demirel ve Ecevit askerî dinlenme tesislerinde generaller için yaptırılan villalarda, Erbakan ve Türkeş ise konforlu olarak nitelendirilen motellerde bulundurulmaktaydı. Liderlerin; radyo dinlemeleri, televizyon izlemeleri ve istedikleri kişilerle telefon görüşmesi yapmaları konusunda herhangi bir engelin olmadığı yazılıyordu. *Yeni Asır* gazetesi, kendileriyle telefonda görüşüp, izlenimlerini de katarak konuşmayı ilk sayfada manşet olarak verdi. Gazete çalışanı Ali Abalı, ilk olarak Demirel ile konuştu ve telefonda kendisinin sakin olduğu izlenimi aldığını yazdı. Kendisine nasıl oldukları ve ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığı sorusuna iyi olduklarını, sağlığının yerinde olduğunu ve ihtiyaçlarının karşılandığını söyledi. Kendisine soracağı ve merak ettiği herhangi bir şey olup olmadığı sorulduğunda durumların nasıl olduğu sorusunu sordu. Abalı, Ankara'da durumların sakin olduğunu ve bir bekleyişin olduğunu ifade etti. Demirel'in AP Genel Sekreteri olan Nahit Menteşe, Osman Bölükbaşı ve eski hükümetin tüm üyeleri ile telefon ile görüştüğü ve bu görüşmelerde Silahlı Kuvvetlere gerekli yardımların yapılması ricasında bulunduğu ifade edildi.¹²³

Demirel sonrası Ecevit ile görüşüldü. Kendisine, durumunun ve sıhhatinin nasıl olduğu soruldu. Ecevit, iyi olduklarını ve sıhhatinin de iyi olduğunu söyledi. Vakitlerinin nasıl geçtiği sorulunca bu konuda beyanat vermek istemediğini ifade etti. Erbakan ile odalarının yakın olduğu hatırlatılıp, görüşme imkânı olup olmadığı sorusu yönlendirildi. Ecevit, herhangi bir durumda beyanat vermek zorunda olmadığını söyledikten sonra gerekli bilgileri ilgili makamlardan almaları gerektiği şeklinde açıklama yaptı. Son olarak kitap okuyor musunuz sorusu sorulunca beyanat vermeyeceğini tekrarladı. Bu konuşma sonrası Abalı, Ecevit'in nazik olduğu ancak sinirli bir tonda sorulara cevap verdiği şeklinde değerlendirme yaptı. Son olarak Necmettin Erbakan ile görüşme yapıldı. Hayırlı günler dilekleri sonrası kendisinden durum değerlendirmesi yapılması istendikten sonra, vaktini nasıl geçirdiği sorusu soruldu. *“Allah hayırlısını yapsın hayırlısı olur inşallah. Vaktimi Allah'a şükürler*

¹²² *Yeni Asır*, 16 Eylül 1980.

¹²³ *Yeni Asır*, 15 Eylül 1980.

ederek geçiriyorum.” şeklinde cevapladı. Ne kadar süre ile orada bulunacakları konusunda bir duyuru yapılmadığını da söyledi. Ankara’ya mesaj verip vermek istemediği sorulunca, il başkanlarına malumat verilmesi ve konuşmayı iletmeleri ricasında bulundu. Erbakan’ın görüşme esnasında ürkek ve üzgün olduğu belirtilmekteydi.¹²⁴

TRT de, AP ve CHP liderleri ile tutuldukları Hamzakoy’da bir röportaj gerçekleştirdi. Röportajın konusunun siyaset olmadığı ve izin verildiği takdirde TRT televizyonunda yayınlanacağı açıklandı.¹²⁵

1.5.1. Parlamenterlerin Gözaltına Alınmaları ve Yüksel Çakmur Krizi

Siyasi parti liderlerinin, TSK’nin “*gözetim ve güvence altına alınması*” ile gözler diğer parlamenterlere çevrildi. MGK’nin hakkında yakalama kararı çıkardığı isimler, gözaltına alınan milletvekilleri, teslim olan milletvekilleri ve teslim olmak istediğini söyleyen milletvekilleri haberleri giderek artıyordu. 21 Eylül itibariyle TSK’nin güvencesi ve gözetimi altında bulunan parlamenter sayısı 69’u buldu. Bu listede İzmir milletvekilleri de bulunmaktaydı. Buna göre; AP İzmir eski milletvekili Ali Naili Erdem, CHP’den Ferhat Aslantaş, Neccar Türkcan, Süleyman Genç, Akın Simav gibi isimler vardı.¹²⁶

Bu isimlerden Ali Naili Erdem, Milli Eğitim Bakanı ve iki kez Sanayi Çalışma Bakanı olarak görev yaptı. Erdem, askeri darbe zamanı Paris’te bulunuyordu. Kızının UNESCO’da (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) göreve başlaması sebebiyle 6 Eylül 1980 günü, ülkeden ayrıldı. Erdem ve eşi, hakkında alınan karar nedeniyle yurt dışında olmaktan rahatsız duyuyorlardı. Özellikle ülkeye dönmemeleri gerektiğini söyleyenlere karşı kaçak duruma düşmek istemediklerini ve “*Sakınılacak bir şeyimiz yok. Niye buralarda elâlemin ağzında çiklet olalım?*” sözleri ile cevap veriyorlardı. Erdem ve eşi 18 Eylül tarihinde ülkeye dönüş yaptı. İzmir Çiğli Havaalanı’na indiklerinde yoğun bir kalabalıkla karşılaştılar. İbrahim Unay ve Işıl Saygın bu kalabalıkta en önde sıralarda yer alıyorlardı. Erdem’in gözaltına alınması sırasında: “*Albayım, bakanımızı ölüme mi*

¹²⁴ **Yeni Asır**, 15 Eylül 1980.

¹²⁵ **Yeni Asır**, 17 Eylül 1980.

¹²⁶ **Yeni Asır**, 21 Eylül 1980.

götürüyorsunuz? Bizi de götürün.” sözlerine karşılık olarak Albay: “Onlar bizim misafirimizdir.” şeklinde cevap verdi.¹²⁷

Tutuklanan milletvekilleri bir kaç içinde Ankara’ya götürüldüler. Koğuşlarda tutulan milletvekili sayısı giderek artıyordu. Ne zaman yargılanacakları konusu ise belirsizdi.

Ankara’da bazı okulların hapis haneye çevrildiği görülmekteydi. Bunlardan birisi de Yabancı Diller (Ordu Dil) Okulu’ydu. Ali Naili Erdem, HADEP (Halkın Demokrasi Partisi) eski Genel Başkanı Ahmet Türk, TÖB-DER Genel Başkanı Gültekin Gazioglu, Demokrat Parti eski milletvekili Sait Bilgiç, AP Muğla Milletvekili Ünat Demir, CHP’li Deniz Baykal, Gümüşhane Senatörü ve aynı zamanda eski Emniyet Müdürü Ömer Naci Bozkurt, Hatay Milletvekili Ali Yılmaz, Antalya Milletvekili İhsan Ataöv buraya getirilen ilk isimlerdi. Bu isimlerin bazıları haftalar sonra bazıları ise aylar sonra serbest bırakıldılar. Bazıları da Zincirbozan’a sürgüne gönderildiler. Sürgün edilenler arasında; Deniz Baykal ve A. Nili Erdem vardı.¹²⁸

Parlamente lerin gözaltına alındığı süreçte diğer partilerde olduğu gibi CHP içinde de sular durulmuyordu. 12 Eylül’den bir hafta sonra Yüksel Çakmur ismi, CHP içerisinde yoğun olarak tartışılmaktaydı. Tartışmanın ana sebebi ise; Çakmur’un Bülent Ecevit’in Hamzakoy’da bulunduğu sırada telefon ile “*dikte ettirdiği*” metni bazı gazetecilere vermesi idi.¹²⁹

Yüksel Çakmur, 1973 ve 1977 genel seçimlerinde CHP’den İzmir milletvekili seçilmesi yanı sıra genel kurulda da görev almış, tecrübeli bir siyasetçiydi. Ecevit gözaltına alındıktan bir hafta sonra, Çakmur’u aradı ve: “*Ben Bülent Ecevit. Seninle sohbet etmek istiyorum.*” dedi. Çakmur kendisini araması dolayısıyla Ecevit’e teşekkür etti. Ecevit: “*Memleketin bu zor şartları altında, 12 Eylül Darbesi oldu. Demokrasi için mücadele etmek gerek. Mücadele günleri. Hafızanıza güvenirim ama bu konuşma size de bir anı olur.*” demesi üzerine Çakmur, kendisine bir mesaj verildiğini ve bu konuşmanın Hamzakoy’da kalmaması gerektiğini düşünerek söylenenleri not almaya başladı. Çakmur, yazdıklarının çoğaltılması için doktor bir

¹²⁷ Ali Naili Erdem, *Siyasetin Yollarında*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, ss. 156-272.

¹²⁸ Erdem, ss. 273-288.

¹²⁹ Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü*, 10. Baskı, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004, ss. 63-64.

arkadaşından yardım istedi. Yardım talebinin olumlu cevaplanması sonrasında; not, ispirto ile saman kâğıdına yazıldı ve yaklaşık 500-600 adet çoğaltıldı. Çoğaltılan notlar, daha sonra Çakmur'un evine getirildi. Çakmur gizli polisler tarafından izlenmekteydi. Kendisine notları veren arkadaşı, onu bu konuda uyararak, evden ayrıldı. Çakmur, notları alarak Konya, İstanbul yolu ve Ankara kavşağı üzerinde diğer milletvekili arkadaşlarına dağıttı. Arabalarla gelen Antep, İstanbul, Zonguldak milletvekilleri arabalarla gelip yol üzerinden notları alıp diğer illere dağıttı. Çakmur, daha sonra gazetecilere gitti. *Günaydın*'da yazan Bekir Coşkun'a, *Milliyet* gazetesinde Orhan Duru'ya ve *Cumhuriyet* gazetesinde Uğur Mumcu'ya bu notları verdi. Mumcu ile kısa bir süre görüştüler. Mumcu, polis tarafından izlenen Çakmur'u konu ile ilgili uyardı.¹³⁰

Özellikle CHP kulisleri bu durum sebebiyle karışmış durumdaydı. Ecevit'in bu duruma nasıl bir tepki vereceği ise merakla beklenilmekteydi. Bu sorunun cevabı CHP Genel Sekreteri Mustafa Üstündağ ile Ecevit arasında gerçekleşen konuşma sonrasında ortaya çıktı. Ecevit, metni Çakmur'a "*parti içi değerlendirme*" yapılması amacıyla verdiğini söyledi. Gazetelere dağıtımını ise doğru bulmadığını açıkladı. Ecevit'in partisinin genel sekreteri ile yardımcıları yerine Çakmur ile görüşmesi de, muhaliflerin yoğun eleştirilerine maruz kalmasına neden oldu. Ecevit ise Çakmur ile görüşmesinin nedenini, hatların iyi çekmesi olarak açıklaması, spekülasyonları durdurmaya yetmedi. Hatta bu durum, Ecevit karşıtı muhaliflerin tepkisine yol açtı. Yaşananlar CHP içerisinde demokrasi mücadelesi yerine liderlik mücadelesi hesaplarının yapıldığı şeklinde eleştirilere neden oldu. Bazı kişiler, Ecevit'in; "*Napolyon dönüşü* " şeklinde bir döneme gireceğini savunurken bazıları da artık Ecevit döneminin bittiğini düşünmekteydi.¹³¹

1.6. KENAN EVREN'İN İLK BASIN TOPLANTISI VE SONRASINDA VERDİĞİ GAZETE DEMEÇLERİ

"12 Eylül Harekâtı" sonrası gözler Evren'in yapacağı basın toplantısına çevrildi. 16 Eylül 1980 Salı günü yapılan basın toplantısına, yerli ve yabancı basının ilgisi çok büyük oldu. Yaklaşık 500 yerli ve yabancı televizyon ve basın mensubunun

¹³⁰ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

¹³¹ Cemal, ss. 64.

katıldığı toplantıda salonun küçüklüğü nedeniyle dışarıda da bir kalabalığın oluştuğu görüldü.¹³²

Toplantı salonuna ilk gelenler konsey üyeleri idi. Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları, Jandarma Genel Komutanı ve konseyin Genel Sekreteri Orgeneral Haydar Saltık, toplantı salonunda yerlerini aldı. Saatler 10.00’u gösterdiğinde Dışişleri Protokol Genel Müdürü Büyükelçi Şefik Fenmen, yaptığı “*Sayın Devlet Başkanı*” anonsuyla sessizlik yerini televizyon kameralarının uğultusuna, patlayan flaşlara ve deklanşörlere bıraktı. MGK ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren salona, basına gülümseyerek giriş yaptı. Bir diğer dikkat çeken nokta da Evren’in basın karşısında rahat davranışlar sergilemesi oldu. Sakin ve serinkanlı konuşması, soruları cevaplarken jestleri ve espriler yapması tecrübeli devlet adamı izlenimi yarattı.¹³³

Evren konuşmasına başlarken basının demokrasi tarihinde nasıl bir etkisi olduğuna vurgu yaptı. Demokratik rejimin önemli öğelerinden biri olarak gördüğü basına hitap ettiği için kıvanç duyduğunu belirtti. Konuşmasına; demokrasinin tanımını yaparak devam etti. Demokrasiyi; faziletler rejimi olarak açıkladı. Demokrasi rejiminin büyük bir tehlike atlattığını ve bu rejimi yıkarak yerine başka bir rejim getirtilmeye çalışıldığı iddiasını savundu. Böyle bir durumda demokrasi rejimine inanan faziletli milyonlarca insanın nasıl korunabileceğini sordu. Son zamanlarda terör ve anarşinin durdurulamadığı ve yine bu olaylara karşı yasa çıkarılamadığı gördüğünü, bu da rejimi yıkmak isteyenlerin çıkarına olduğu savını ortaya atmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti’nin 30 yılı aşkın bir süredir demokrasiyle yönetildiğini, devletin temel yapısının “*Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir*”, anlayışı üzerine kurulduğu, yargının millet adına hür ve bağımsız yargı organlarına, yasama yetkisi milletin seçmiş olduğu temsilcileri ile yine millet adına TBMM’ye verildiğini” ifade etti. Özellikle son zamanlarda Atatürk inkılaplarının bilerek ya da bilinmeyerek raydan çıkarılmasına ses edilmeyişinden duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Yeni nesillerin, Atatürk inkılaplarını benimsemesi konusunda zaafa düşürüldüğü iddiasını savundu. Özellikle bu durumun, ortaya çıkmasında etkili olan kişi ya da kurum ve kuruluşlara karşı, suskun kalınması karşısında ordunun duyduğu hoşnutsuzluğu ifade etti. Kemalist anlayıştan giderek uzaklaşıldığı, ilkokullardan

¹³² Evren, Anılar 2, s. 26.

¹³³ Cemal, s. 44.

üniversitelere kadar Atatürkçü fikir ve anlayışın giderek azaldığı ve azaltılmaya çalışıldığını açıkladı. Bu durumun yaşanmasında devletten maaş alan bazı öğretmen ve hatta profesörlerin büyük bir payının olduğunu söyledi. Özellikle sağ-sol çatışması altında irticai fikirler nedeniyle tertemiz çocukların bu fikirlerle devlete karşı hareketlerde yer almasına neden olduklarını savunarak, bazı suçlamalarda bulundu. Böyle bir durumda eğitim ortamlarında demokrasinin fikren de olsa varlığını devam ettiremeyeceğini ve bu fikri savunan gençlerin de yetiştirilemeyeceği savını ortaya attı.¹³⁴

Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Türk Milletinin değerli ve sadık evladı olduğunu söyleyerek sözlerine devam eden Evren, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni, Türk gençliğine emanet ettiğini hatırlatarak, gençliğin yetiştirilmesine niçin bu kadar önem verdiklerini anlattı. Yine demokrasinin önemine değinerek, serbest olan dernek kurma hakkının ülkemizde kötüye kullanılarak verdiği zararın artık demokrasiyi yıkma aşamasına geldiğini söyledi. Bölünmelerin arttığı, yıllardır kardeşçe yaşayan insanların mezhep farklılığı adı altında nasıl ayrıştırıldığı ve bu nedenle oluşan kardeş kavgasının vahim boyutlara vardığını iddia etti. İşçi sınıfında da son zamanlarda yaşanan kızıl bayrak taşımaları suretiyle artık son perdeye doğru gidildiğini söyledi ve siyasi partilerin yaşanan olaylara karşı bir gaflet uykusuna yattığını iddia etti. Siyasi partilerin, ortalığı kendi iktidarları döneminde; güllük gülistanlık olarak gördüklerini, muhalefet döneminde ise rejime zarar veriliyor iddiası ile iktidar partisini suçlamadan kaçınmadıklarını, bir bakıma şahsî çıkarların vatan kaygısının önüne geçtiği şeklinde bir değerlendirmede bulundu. Özellikle bu durumdan en çok halkın zarar gördüğünü ve acı çektiğini söyledi. TSK'nin var olma nedeninin devleti korumak olduğunu ifade ederek, bu durumun Atatürk'ün verdiği son derece mühim bir görev olduğunu belirtti. Halkın da bu düşüncede olduğunu vurguladı. Amaçlarının kitaplarda geçen darbeyi yapmak olmadığını vurguladı ve demokrasiyi korumak için “*harekât*” düzenlemek zorunda kaldıklarını savundu. Bu savı cümleleriyle desteklemeye çalıştı. Müdahaleden 8 ay öncesinde uyarıya başladıklarını söyleyip, her ay uyarılara devam ettiklerini ancak bunun ciddiye alınmaması dolayısıyla söylenecek sözün kalmadığını iddia etti. Yaşanan müdahaleyi bir “*harekât*” olarak değerlendiren Evren, Cumhuriyeti koruma ve kollama

¹³⁴ Evren Anılar 2, ss. 36-38.

amacıyla, milletin isteği doğrultusunda gerçekleştirdiklerini söyledi. Ordunun da kısa bir süre sonra bölünmesi ihtimalinin önüne geçildiğini ifade etti. Anarşinin, terörün, bölücülüğün olduğu ve zorla haraç alınan, vatandaşların baskı altında olduğu bir yerde demokrasiden söz edilmeyeceğini savundu. Aziz Türk Milleti'nin bu nedenle destek verdiğini sözlerine ekledi. Harekâtın, tüm bu nedenlerle çok kısa zamanda, kan dökülmeden başarıyla gerçekleştirildiğini belirtti. Halkın artık normal yaşantısına döndüğünü ve yaşam şartlarının giderek daha iyi durumlara varacağını söyleyerek devam etti.¹³⁵

Evren, *“Demokrasiyi kaldırmadık, kurtarmak için harekât yaptık”*, iddiasını savunarak hedeflerini açıkladı. Buna göre;¹³⁶

1. Milli birliği korumak,
2. Anarşi ve terörü önleyerek, can ve mal güvenliğini tesis etmek,
3. Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak,
4. Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak,
5. Sosyal adalete, ferdî hak ve hürriyete insan haklarına dayalı lâik ve cumhuriyet rejimini işlerli kılmak,
6. Ve nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil idareyi yeniden tesis etmektir.

Evren, TSK'nin amaçlarını özetleyerek harekât sonrası gelişmeler hakkında da bilgi verdi: *“Milli Güvenlik Konseyi demokratik düzen ve rejimin şimdiye kadar sağlıklı bir biçimde işlemesine imkân vermeyen tüm engelleri bir daha böyle bir müdahalenin yapılmasına lüzum bırakmayacak şekilde kaldırmaya karardır. Bunun için Anayasa, Seçim Kanunu, Partiler Kanunu gibi mevcut kanunlarda bugünkü duruma gelmemize neden olan hükümler ya değiştirilecek ya da yeni hükümler ilave edilecektir.”* sözü ise son derece dikkat çekti. Milli Güvenlik Konseyi'nin bu nedenle oluşturulduğunu, Yürütme Organının başında başkan olarak bulunduğunu, yine kendisiyle birlikte bakan yetkilerine sahip müsteşarlarla bu görevi de üstlendiğini ifade etti. Bakanlar Kurulunun belirlenmesinin hafta içinde yapılacağını açıkladı. Anayasanın hazırlanacağını ve hemen sonrasında Kurucu Meclisin kurulacağını sözlerine ekledi.¹³⁷

¹³⁵ Evren, Anılar 2, ss. 38-40

¹³⁶ Cemal, s. 47.

¹³⁷ Evren, Anılar 2, ss. 40-41.

Konuşmasının sonlarına doğru Türk ekonomisinin durumu hakkında bilgi verdi ve alınacak önlemler üzerinde durdu. İşçi hakları ve grevlerin durumu hakkında da bilgi verdikten sonra dış politika üzerine değindi. Atatürk'ün, “*Yurtta sulh, cihanda sulh*” sözünün temel hedef olarak görüleceği ve barışçı bir dış politika izleneceğini belirtti. Türkiye topraklarına karşı Birleşmiş Milletler Yasası'nda yer alan toprak bütünlüğüne saygı ve iç işlerine karışmamak ilkelerine uyulduğu ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygı duyulduğu sürece bu politikadan vazgeçmeyeceklerini söyledi. NATO ile ittifakın devam edeceği, AET, Avrupa Konseyi ve demokratik rejime bağlı olan kuruluşlarla da iyi ilişkiler kurulacağı ve işbirliğin devam edeceğini açıkladı. Yunanistan ve Kıbrıs konusuna da değinen Evren, olumlu ve yapıcı bir tutum sergileyeceklerini belirtti. Kıbrıs konusunda, Ada'daki iki toplum liderinin arasında yapılan görüşmelerin dikkate alınacağını ifade etti.¹³⁸

Evren'in, 27 dakika süren konuşması sonrası yerli basının sorularıyla devam eden toplantıda;¹³⁹ ilk soru; hükümetin ilanı, geçici olarak oluşturulacak anayasa ve kurucu meclis çalışmaları ile normal demokratik düzene ne zaman geçileceği sorusu idi. Evren, bu soruya kesin bir tarih verilemeyeceği şeklinde yanıtladı. TSK'nin asli görevi olduğunu, bu görevlerinden uzun süre ayrı kalmak istemedikleri şeklinde açıklamasına devam etti. Özellikle siyasi partilerin ve liderlerinin durumu merak edilmekteydi. Bu konuda gelen soruya verdiği cevapta; siyasi partilerin kapatılmadığını, faaliyetlerinin durdurulduğunu ve bütün siyasi partiler için geçerli olduğunu ifade etti. Bu durumun da, anayasanın hazırlanması ve seçimlerin tamamlanmasına kadar süreceğini söyledi.¹⁴⁰ Parti liderlerinin ise, güvende olmamaları nedeniyle Ankara'dan alındıkları özellikle de ilk gün sebebiyle oluşabilecek olumsuz ve çirkin hareketlerin önüne geçilmek amacıyla yapıldığını açıkladı. Siyasi liderlerin gözetiminde olmadığını ve bulundukları yerde serbestçe dolaşabildiklerini iddia etti. Ortamın yatışması ve güvenliklerinin sağlanması durumunda evlerine iade edileceklerini ve bunun da ne kadar bir zaman süreceği konusunda kesin bir tarih verilemeyeceğini söyledi.¹⁴¹

¹³⁸ Evren, Anılar 2, ss. 41-43.

¹³⁹ **Yeni Asır**, 17 Eylül 1980.

¹⁴⁰ **Ekspres Halk**, 17 Eylül 1980.

¹⁴¹ **Yeni Asır**, 17 Eylül 1980.

Yemin töreninin içeriğinin ne olacağı, parlamentoda yapılan yemin metni gibi bir içerik taşıyıp taşımayacağı ve ne zaman yapılacağına dair gelen soruya verdiği cevapta; yemin töreninin 18 Eylül Perşembe günü yapılacağını, yeminin parlamentoda yapılan yemine benzer olacağını ancak aynısının olmayacağını açıkladı. Cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan sorunlara nasıl bir çözüm getirileceğine yönelik soruya ise; Yunanistan örneğini verip, üç oturumda cumhurbaşkanının seçilememesi durumunda meclisin feshedildiğini hatırlattı. Aynı sistemin getirilmese de benzer bir sistemle seçimin kısa sürede yapılmasını sağlayacak kanuni tedbirler alacaklarını ifade etti. Siyasi liderler konusunda gelen bir başka soruda suç işledikleri iddiası nedeniyle herhangi bir işlem yapılıp yapılmaması konusunda gelen soruya, ortada bir suç olduğu takdirde kimsenin ayrı davranılmayacağı, kanun önünde eşit olduğu ve yine kanun nazarında suç işlemişse hesabını vereceğini belirtti. Öğretmenlerin durumunun ne olacağı da soruldu. Atatürk ilkeleri doğrultusunda görev yapan öğretmenlere karşı herhangi bir müdahalenin söz konusu olmadığı ancak suç işlemiş, “*aşırı uçların maşası*” olarak kullanılmış öğretmenlerin daha fazla öğrencilerini zehirlemelerine de müsaade etmeyeceklerini söyledi. Derneğe üye olup da suç işlememiş öğretmenlere de herhangi bir işlem yapılmayacağını ancak adı geçen derneklerin kapatıldığını belirtmişti. Kurucu Meclis sorularına ise, herhangi bir kararın alınmadığına, üye seçimine henüz karar verilmediğini ve çalışmaların devam ettiğini açıkladı. Anayasa, Seçim Kanunu Partiler Yasası ana kanunlar konusunda nasıl bir değişiklik yapılacağı ve bu değişikliklerin Kurucu Meclis tarafından mı yapılacağı konusunda da açıklama yaptı. Yasalar konusunda ise bahsi geçen yasaların yapılacağını ancak Kurucu Meclis’ten sonra çıkarılacağını ifade etti.¹⁴²

Kenan Evren, yerli basından sonra yabancı basının sorularını cevapladı. Yabancı basın özellikle; Türk-Yunan ilişkileri ve demokrasiye geçiş takvimi konusu üzerinde durdu. Türk-Yunan ilişkilerinin geleceğinin ne olacağı sorusuna verdiği cevapta; çok yakın komşumuz ve dostumuz olduğunu, zamanla iki ülke arasında bazı sorunlara bağlı kopukluklar yaşandığını, Türkiye’nin her seferinde iyi niyetle yaklaşımda bulunduğunu ifade etti. İyi ilişkilerin yürütülmesi konusunda kararlılık gösterileceği, Yunanistan’ın NATO ittifakı konusunda olumlu bir tutum

¹⁴² Evren, Anılar 2, ss. 43-46.

gösterileceğini tekrar hatırlattı ve bu iyi niyetin karşı taraftan da beklenildiğini söyledi.¹⁴³

Türkiye’de yaşanan bu harekâttan önce Birleşik Amerika ile herhangi bir istişare durumunun söz konusu olup olmadığı yabancı basın tarafından soruldu. Evren, Türkiye’de harekâttan önce bazı ABD’de ajansların bu durumu vermesinin nedenini açıkladı. ABD’ye konu ile ilgili önceden herhangi bir haber verilmediği, 11 Eylül akşamı Amerikan Yardım Kurulu Başkanlığı’nın bulunduğu bina yakınlarına gelen tanklar sebebiyle şüphe duymuş olabileceklerini söyledi. Kendilerine durumun tatbikattan ibaret olduğu söylenmesine rağmen bazı haber ajanslarında verildiğini iddia etti. Demokrasiye ne zaman dönüleceği sorusu da soruldu. Harekâtın amacının; bozulmuş demokrasinin onarılıp kaideleriyle birlikte getirilmesi için gerçekleştirdiklerini ve gereğinin yapılmasına kadar süreceğini söyledi. Sivil idarenin ne zaman başlayacağı konusunda kesin tarih vermenin şu an için mümkün olmadığını sözlerine ekledi.¹⁴⁴

Kenan Evren’in yaptığı basın toplantısı, birçok köşe yazarı tarafından değerlendirildi. Basın, Evren’in söylediklerine destek vermekteydi. Basında verilen bu destek yıllar sonra; *“kendi kendime sansür”, “kalemin kâğıt üstündeki kayışının engellenmesi”* şeklinde değerlendirmelere neden oldu.¹⁴⁵ Yine *“baskı düzeninin askerî müdahale aşamalarının içerisinde, toplum üzerinde oluşturtulan en ağır baskı dönemi”*nin oluşturduğu ortam olarak da değerlendirildi. Basının hür olmadığı, *“devlet basını”* haline getirildiği, kapanma korkusu karşısında bazı haberlerin yayınlanmadığını, gücü elinde tutanların yankısı işlevinden öteye gitmediği iddia edildi. Birkaç gazetenin dayanışma sağlaması durumunda bu durumun yaşanmayacağı ve *“kaynaşmış bütünün parçası”* olmayacağı savı ileri sürülüp, bir fırsatın daha kaçtığı yazılmaktaydı. 12 Eylül’ün yarattığı durumdan, korkulmadan yazılması basının konumunu düşünmesi ve onu değiştirmesi için büyük bir fırsat olarak görülmesi gerektiği yazıldı. Ancak bu durumunun kullanılmak istenmemesi, kullanılamaması nedeni ile bu fırsattan yararlanılamadığı da belirtildi.¹⁴⁶

¹⁴³ **Ekspres Halk**, 17 Eylül 1980.

¹⁴⁴ Evren, Anılar 2, s. 47.

¹⁴⁵ Cemal, s. 45.

¹⁴⁶ Murat Belge, **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, Birikim Yay., 3. Baskı, İstanbul, 1993, ss. 9-16.

İzmir’de çıkan gazeteler de, basın toplantısını değerlendirdi. Bu yazılarda özellikle yapılan darbenin harekât olarak değerlendirilmesi dikkat çekti. Birçok gazetede bu fikir savunuldu. Bu harekâtın, emir komuta zinciri içinde yapılması, toplantıda Evren’in tavrı, tutumu ve sergilediği rahat davranışlar basın tarafından ilgiyle izlenildi. Özellikle gazetecilerin soru sormalarına müsaade edilmesi, sorulara; kesin ve kaçamaksız cevaplar verilmesi, yapılan harekâtın gerekliliği ve ordunun harekâtın yapılmasında duyduğu inanç şeklinde yorumlandı. Verilen asker sözünün önemi üzerinde duruldu. Birden fazla yaşanan hükümete müdahalede askerin sözünü tuttuğu yazıldı. Özgürlükçü bir rejimin beklentisi içinde olan halka daha önce sevgi ve bağlılığını ispat etmiş olan askerin yine sözünü tutacağı ve bunun askerî geleneğin bir imzası niteliğinde bir söz olduğu yazılmaktaydı. Basın toplantısı sonrası oluşan kanı; halkın demokrasiye dönmesi konusunda umut taşıması gerektiği şeklindeydi.¹⁴⁷

İzmir’de çıkan gazetelerin köşe yazılarında da, Evren’in basın toplantısını konu edinmekteydi. Konu ile ilgili önemli yazılardan biri *Tercüman* gazetesinde yazan Ahmet Kabaklı’nın köşe yazısı idi. Kabaklı, ortada bir darbenin olmadığı iddiasını savunmaktaydı. “*Ortada bir darbe yok, böyle bir darbeye ezilen ezen, devrilen deviren, yenen yenilen de yoktur.*” cümlesi ile yapılan müdahale darbe olarak adlandırmamaktaydı. Harekâtın yapılmasından sonra Silahlı Kuvvetlerin, siyasi partilere ve liderlerine yönelik suçlamalarda bulunmadığını iddia etti. Ordunun her şeyi “*efendilik*” ile yaptığını yazdı. Destek veren yazıların gerekçesi olarak ordunun başarması gerektiği,, demokrasinin dürüst bir ameliyat sonucu ayağa kalkacağı görüşünü savunarak desteklenmesi gerektiğini açıkladı. Bu durumun başarı ile sonuçlanması gerektiği üzerinde durularak, milletimiz adına “*son şans*” olması dolayısıyla akliselim ve sağduyu ile davranılarak beklenen devletin geri geleceği iddiası yer aldı. Bazı kişilerin eski hataları yapmayarak, biraz susması gerektiği, hedef gösterme huylarından vazgeçmeleri, mümkünse kirli ellerini çekmelerini ve o elleri yıkamaları gerektiği, akan kirlerden kendilerinin ne kadar kirlendiklerini görmeleri gerektiği düşüncesine yer verdi.¹⁴⁸

Ticaret Gazetesi yazarı Üner Birkan da Görüş adlı köşesinde değerlendirmelerde bulundu. Türk halkının yaşananlardan dolayı bir umutsuzluk taşımadığı aksine toplumda yaşanan karmaşanın sonuna gelinmesi dolayısıyla

¹⁴⁷ **Yeni Asır**, 17 Eylül 1980.

¹⁴⁸ **Ege Telgraf**, 17 Eylül 1980.

geleceğe daha umutla baktığını savunuyordu. Ancak 27 Mayıs döneminde yaşananların da bir tarafa bırakılmasının mümkün olmadığı, yaşananlar nedeniyle sorunların ana nedenlerine inilmesi gerektiğini de hatırlatıyordu. Aldatıcı coşkulara kanıp, asıl problemlerin unutulmaması gerektiğini belirtti. Yazısına, toplumun karmaşa içerisinde bırakıldığına ve bu durumun tedavisi çok zor görünen bir hastalığın tedavi süreci gibi işlediğini söyleyerek devam etti. Bu durumun gerekçeleri olarak; her gün 20’den fazla kişinin hayatını terör yüzünden kaybetmesi, 6 aydır yaşanan Cumhurbaşkanlığı seçimi krizi, hayatî derecede önem taşıyan yasa tasarılarının çıkarılamaması, siyasi parti liderlerinin çözüm çağrılarına kulaklarını tıkamaları, İstiklal Marşı’na karşı yapılan saygısızlıklar, giderek artan gerici mitingler, devlet dairelerinde yaşanan laçkalıklar ve yolsuzluklar gösterildi. Tüm bu yaşananların toplumu da olumsuz yönde etkilediğini savundu. Yeni askerî yönetimin tüm gücünü kullanarak anarşinin üzerine gideceğini umut ettiğini söyledi. Devletin saygınlığını yeniden kazanacağını, toplumun çıkarılmasını beklediği tasarıların özellikle de vergi değişikliklerini içeren tasarı üzerinde çalışılacağı beklentisinin olduğunu yazdı. *“Devlet çarklarının günlük politika çamurundan arınarak, yeniden yağlanacağına”* ve toplum anarşisinin artık son bulacağı inancını taşıdığını, son olarak da uygar Türkiye’yi özleyenlerin başarıya ulaşacağını sözlerine ekledi.¹⁴⁹

“Kakokrasi’den Demokrasi’ye” adlı yazıda da 12 Eylül süreci ve sonrasında yaşananlar değerlendirildi. Yazıda; öncelikle yaşananlardan dolayı 27 Mayıs sürecinde yaşanan acı dolu sahnelerin hatırlandığı ancak 20 yıl önce yapılan hataların tekrarlanmamasının, insanlık yolunda büyük mesafeler aşıldığının göstergesi olduğu yazılıyordu. Siyasi parti liderlerinin alınması konusuna da değinilen yazıda, eskiden alınan kişilerin *“kuyruklarına teneke çalına çalına götürüldükleri”*, bugün ise son zamanlarda yaşananlardan dolayı oluşan yorgunluk nedeniyle dinlenmeleri amacıyla götürüldükleri iddiasında bulunuluyordu. Türkiye’de insanların namuslu ve namussuz olarak ikiye kutba ayrıldıkları, hukuk kurallarının rafa kaldırıldığı bir sürecin yaşandığı sadece bununla kalınmadığı insanların suçlarının kanıtlanmadığı hâlde suçlu sayıldığı bir ülkenin yüreklerde hâlâ bir sızı yarattığı ifade edildi. Artık böyle bir tehlikenin söz konusu olmadığı, vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması için ardı ardına güvence veren bildiriler yayınlandığına yer verildi. Tüm

¹⁴⁹ Üner Birkan, “Görüş”, **Ticaret**, 17 Eylül 1980.

bunların bir çöküntüye son verilmesi amacıyla yapıldığı savı ortaya atıldı. Ülkede son 35 yılda bu amacı ortaya atan bazı çığırtkanların meydana çıktığı ancak hepsinin bu topraklara sadece “kakokrasi” getirdikleri görüşüne yer verildi. Artık demokrasi için mücadele eden, demokrasiyi hasta yatağından kaldırıp, daha sağlıklı ve dik bir şekilde göreve devam etmesi görevini, ordunun üstlendiğini belirtildi. “Ne Mutlu 12 Eylül’e” şeklinde yapılan değerlendirme ile yazı bitirildi.¹⁵⁰

Gazetelerin köşe yazılarında dikkat çeken bir nokta da, en çok okunan gazetelerin köşe yazılarının yayınlanması oldu. Ege Telgraf Gazetesi; Hürriyet, Milliyet ve Tercüman Gazetelerinde yer alan köşe yazılarına sayfalarında yer verdi. Burhan Felek’in kaleme aldığı yazıda; “... Cumhuriyet devrinden beri Türkiye’de 10-15 sene arasında siviller işleri bozar, askerler düzeltmeye çalışırlar. Atatürk’ün Cumhurbaşkanlığı altındaki dersaadet 15 yıl sürdü arkasından İnönü devri geldi. O da 12 yıl sürdü. Arkasından eski Demokrat Parti devri geldi. 10 yıl sürdü. Arkasından 27 Mayıs 1960 İhtilâli ve Milli Birlik devri geldi. Arkasından 1971 Muhtıra devri geldi ve şimdi 1980’de tekrar askerî idare devri geldi. Dikkat edilirse hep 10-12 senelik devreler. Benim müşahedeme göre askerî idareler bizde niçin geldiğinin gayesine varmadan ve işi sağlama bağlamadan çekilmez. Bütün dünyada bu, böyle olmuştur. Bizde de öyle olmaması beklenemez. Kimseye temas etmiş ve askerî idare liderlerinden hiçbirisiyle yüz yüze görüşmüş değiliz. Ama beyanattan anladığımıza göre, askerler önce memlekette gitgide derinleşen devlet boşluğunu kapatmak, halkın can ve mal emniyetini sağlamayı ilk hedef almıştır. Bunu da beyanlarından öğreniyoruz. Onun yanında anarşi karşısında hükümetin sadece muhalifleriyle söz düellosu yapmaktan başka şeye gücü yetmediğini görmüştür. Bundan ayrı olarak meclisleri çalışamaz hale getiren Anayasa, Seçim ve Partiler Kanunu’nun pek çok sakat tarafları olduğunu görmüşlerdir. Bunları nasıl düzeltip ıslah edeceklerdir? Onu zaman gösterecek. Ama yeni bir anayasa, bir yeni seçim kanunu ve yeni partiler kanunu çıkamadan ne seçime, ne özgürlükçü demokrasiye dönüşü beklemek ve hatta tavsiye etmek neticesiz kalmaya mahkûm temennilerden ileri geçemez. Bu nâçiz mütealâaları arz ettikten sonra, yeni idareye Allah’ın

¹⁵⁰ Çetin Emeç, “Kakokrasi’den Demokrasi’ye”, **Ege Telgraf**, 15 Eylül 1980.

*yardımcı olması duasını tekrarlayarak Türkiye'ye başarı ve barış içinde mutluluklar dileyerek ordunun bize bunu getirmesini can ü gönülden dileriz. (Milliyet)"*¹⁵¹

Evren'in basın açıklamalarına tepki yazıları da mevcuttur. Dönemin şartları ve yasakları sebebiyle yazılamadığı, basında uygulanan sansür nedeniyle eleştirilerin sesli olarak dile getirilemediği ancak kapılar arkasında konuşulduğu iddia edildi. Bazı yazıların beğenilmemesi karşısında askerin uyarılarda bulunduğu ifade edildi. Orhan Eriç, ilk uyarılanlardan biri oldu. İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından *"kulağı çekilmiş"*, hemen arkasından Oktay Akbal ve İlhan Selçuk'un, 18 Eylül'de yazdıkları yazıların beğenilmediği, gereğinin sonra yapılacağı söylendi. Yine Nazlı Ilıcak, Hürriyet ve Milliyet'te çıkan bazı haberlerden dolayı uyarıldı.¹⁵²

Müdahale konusunda sert eleştiriler barındıran yazılar ise uzun bir süre sonra ele alındı. Darbeden 12 yıl sonra ele alınan bir yazıda, Evren'in *"diktatörlüğün tanımına uyduğu"* yazıldı. Evren'in verdiği demeçleri eleştiren yazıda, üniforması olan bir adamın, gazetede ve televizyonda emir verici bir tavırda konuştuğu, sürekli olarak *"bu budur, şu şudur"* söyleminde olduğu belirtildi. Söylediklerinde hiçbir zekâ kıpırtısı olmadığı, bir bilgiye ulaşmanın da söz konusu olmadığı iddiasına yer verildi. Evren'in sözlerinin bir diktatörün; insanlara neyi düşünüp, neyi düşünmemesi gerektiği söyleminden öteye gitmediği eleştirisi yapıldı. Devlet başkanı olması ise; *"Türkiye, çok sayıda genel Kenan Evren'e sahip olduğu için, tekil Kenan Evren'i hak etti."* şeklinde değerlendirildi. Tüm bu yaşananları ise; Montesquieu'nun *"Milletler hak ettikleri rejimlerle yaşarlar."* ya da *"Milletler yaşadıkları rejimi hak ederler."* örneği ile desteklendi.¹⁵³

Her askeri darbede olduğu gibi bu dönem de yoğun eleştirilere maruz kaldı. Dönemin şartları ve özellikle baskı, sansür ve şiddet dolayısıyla askeri darbe karşıtı yazılar hemen hemen yok denilecek kadar azdı. Halkın da gözaltına alınacağı korkusu yaşadığı da kuşku götürmez bir gerçektir.

¹⁵¹ Ege Telgraf, 17 Eylül 1980

¹⁵² Cemal, s.50.

¹⁵³ Belge, ss. 25-29.

1.7. YEMİN TÖRENİ

Basın toplantısı sonrası gözler yemin törenine çevrildi. Devlet Başkanı olan Evren ve konsey üyelerinin, 18 Eylül 1980 Perşembe günü yemin edecekleri açıklandı. Öte yandan müdahaleyi gerçekleştiren askerlerin ek ödeme ya da ücret almayacağı bildirildi. Herhangi bir ek ödemenin söz konusu olmadığı bilgisi ilgili yerlere bildirilerek, bu doğrultuda işlemlerin yapılması emri verildi.¹⁵⁴

Yemin töreni, TBMM binasında saat 16.00'da başladı.¹⁵⁵ 15.50'den itibaren de televizyondan naklen yayın başladı. TRT-2 ise saat 17.00'de banttan yayın ile töreni yayınladı.¹⁵⁶

Törende; Genelkurmay, Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı unvanı ile Kenan Evren ve Milli Güvenlik Konseyi üyeleri hazır bulundular. Üyeler; Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun idi. Törene; yasama görevini üstlenen konsey başkanı ve üyeleri ile Ankara'daki generaller ve amirallerin yanı sıra yüksek yargı organları üyelerinin bir kısmı, bakanlık müsteşarları ve devlet erkânından bazı kişiler bulunmaktaydı. Yine bununla birlikte, üniversite rektör ve dekanlarının da katıldığı törene basın ve yayın kuruluşları da çok yoğun ilgi gösterdi. Törende asker erkânının üniformalı olması, diğer sivil kuruluşlar mensupları ise tören kıyafetine uygun giyinmeleri beklenilmekteydi. Saat 16.00'ta and içme töreni başladı. Törende Konsey Başkanı ile dört üyenin okuduğu and aynı değildi.¹⁵⁷ Kenan Evren'in okuduğu metin şu şekildeydi:¹⁵⁸

“Yüce Türk Milleti,

Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi ve Genelkurmay Başkanı sıfatıyla Türkiye Cumhuriyetinin içinde bulunduğu bütün sorunları Atatürk ilkelerine bağlı kalarak, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir tesir altında kalmaksızın ve hiçbir karşılık beklemeksizin çözümlemek amacıyla kendimi Türk Milletine adadım.

¹⁵⁴ **Yeni Asır**, 16 Eylül 1980.

¹⁵⁵ Evren, Anılar 2, s. 65.

¹⁵⁶ **Yeni Asır**, 18 Eylül 1980.

¹⁵⁷ Evren, Anılar 2, ss. 65-66.

¹⁵⁸ **Yeni Asır**, 19 Eylül 1980.

Vatanın ve milletin mutluluğuna, birlik ve beraberliğine çalışacağıma, devletin bağımsızlığını, vatanın ve milletin bütünlüğüne yönelecek her tehlikeye karşı koyacağıma, milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve laik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir anayasa düzenlenmesi için çalışacağıma, Türkiye Cumhuriyetinin şan ve şerefini koruyup yüceltmek ve üzerime aldığım görevi yerine getirmek için bütün gücüm ve varlığımla çalışacağıma, namusum ve şerefim üzerine and içerim.

Milli Güvenlik üyelerinin ettikleri and ise şöyleydi:¹⁵⁹

“Yüce Türk Milleti;

Milli Güvenlik Konseyi Üyesi ve Kara Kuvvetleri (Deniz, Hava, Jandarma Genel) Komutanı sıfatıyla, Türkiye Cumhuriyetinin içinde bulunduğu bütün sorunlarını, Atatürk ilkelerine bağlı kalarak, adalet hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir tesir altında kalmaksızın ve hiçbir karşılık beklemeksizin çözümlemek amacıyla, kendimi Türk Milletine adadım.

Vatanın ve milletin mutluluğuna, birlik ve beraberliğine çalışacağıma; Devletin bağımsızlığına, vatanın ve milletin bütünlüğünü koruyacağıma ve milletin kayıtsız şartsız egemenliğine, demokratik ve lâik cumhuriyet ilkelerine dayalı yeni bir Anayasa düzenlemesi için çalışacağıma namusum ve şerefim üzerine and içerim.”

Yemin töreninden sonra kısa bir sessizlik yaşandı. Yaşanan sessizliği, Beethoven’ın Beşinci Senfonisi diğer adıyla Kader Senfonisi müziği bozdu. Kader Senfonisi, sanat yorumcuları tarafından güzele ve mutluluğa gidişin simgesi olarak, finali ise kaderciliğe dönüş şeklinde yorumlanmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası tarafından çalınan bu eserden hemen sonra Beethoven’ın Üçüncü Senfonisi, Eroica çalındı. Müzik yorumcuları, Eroica yani Kahramanlık Senfonisinin ilk olarak Napolyon’a ithaf edildiğini ancak daha sonra Beethoven üzerindeki etkisinin kısa bir süre sonra hayal kırıklığı şekline dönüşmesi sebebiyle Napolyon’a ithaf kısmını bizzat sildiği belirtilmekteydi.¹⁶⁰

Yemin töreni sonrası, protokol genel müdürünün çağrısı duyuldu. Bu duyuru ile birlikte Millî Güvenlik Konseyi ve üyelerini tebrik etme yarışı başladı. İlk olarak

¹⁵⁹ Evren, Anılar 2, s. 66.

¹⁶⁰ Cemal, ss. 50-51.

Anayasa Mahkemesi Başkanı, başkan ve üyelerini kutladı, ardından bir mülkî bir askerî erkândan üye şeklinde tebrikler devam etti. Kutlamalar 16.17'ye kadar sürdü. Böylelikle TBMM Onur Salonu, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir sayfa açıldı. Tören salonundan ilk olarak Evren ve konsey üyeleri sonrasında davetliler ve yerli yabancı basın mensupları ayrıldılar. Böylelikle tören sona erdi.¹⁶¹

1.8. DARBE SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

Ordunun yönetime el koymasıyla birlikte parlamento ve hükümetin feshedildiği açıklandı. *Parlamenteerlerin, siyasi dokunulmazlıklarının kaldırıldığı, tüm siyasi partiler olmak üzere Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu, Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu ve bunlara bağlı olan sendikaların faaliyetlerinin durdurulduğu bildirildi.*¹⁶² Böylelikle 39'u DİSK'e, 19'u MİSK'e bağlı 84 sendika kapatıldı. Faaliyetten men edilenler arasında; PETKİM (Petrokimya Endüstrisi Genel Müdürlüğü), Oleyis (Türkiye Otel Lokanta Eğlence Yerleri İşçileri Sendikası), Sosyal-İş, Sağlık-İş, ve Maden İş gibi sendikalar da bulunmaktaydı.¹⁶³

*CHP, AP, MSP ve MHP'nin yer aldığı dört siyasi partinin "ordunun güvencesi altına" alındığı belirtildi. Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay dışındaki bütün derneklerin faaliyetleri ise yasaklandı.*¹⁶⁴ Aktif sivil toplum örgütleri yöneticilerine yönelik de gözaltı kararları çıktı. Alınan bu karar sonrası ardi ardına davalar açıldı.¹⁶⁵

Tüm yurttan geçerli olmak üzere sıkıyönetimin getirildiği; hava ve deniz limanları¹⁶⁶ ile hudut kapılarının kapatıldığı açıklandı. Çıkış yasağının, yurt dışında çalışan işçileri ve turistleri kapsamadığı belirtildi. Sokağa çıkma ise saat 05.00'den itibaren ikinci bir emir gelene kadar yasaklandı. Sadece siyasi alanda yasaklanmalar getirilmedi. Sosyal ve ekonomik alanda da bazı kısıtlamalara gidildi.¹⁶⁷ Bankaların çalışmaları ikinci emre kadar durdurulduğu ve güvenliğini sağlama görevi,

¹⁶¹ Cemal, ss. 51-53.

¹⁶² **Ekspres Halk**, 13 Eylül 1980.

¹⁶³ **Ege Telgraf**, 12 Eylül 1980.

¹⁶⁴ **Ekspres Halk**, 13 Eylül 1980.

¹⁶⁵ Komisyon. **Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, (Cumhuriyet II), s. 627.

¹⁶⁶ **Ege Telgraf**, 12 Eylül 1980.

¹⁶⁷ **Ekspres Halk**, 13 Eylül 1980.

sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarına bırakıldığı açıklandı.¹⁶⁸ Bununla birlikte spor faaliyetleri ise Milli Güvenlik Konseyi'nin aldığı 7 numaralı bildiri ile bir süreliğine yasaklandı. Kısa süre sonra yayınlanan 18 numaralı bildiri ile yasak kalktı, spor faaliyetleri yeniden başladı. Müsabakaları izlemek isteyen seyircilere yönelik de önlemlerin sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca tespit edilmesi kararı alındı.¹⁶⁹ Birçok şehrin duvarlarında yer alan siyasi ve bölücü yazıların ise sıkıyönetimce silineceği ve beyaza boyanacağı açıklandı.¹⁷⁰

Basın yayın faaliyetlerinin devamlılığı konusunda bir yasak getirilip getirilmeyeceği belirsizlik taşıyordu. Genelkurmay Sekreterliği bir bildiri yayınlarak bu belirsizliğe son verdi: *“Basın ve yayın hizmetlerinin aksatılmadan yürütülmesi için haber ajansı, gazete bayii ve dağıtıcıları normal faaliyetlerine devam ederek halkın gazete ihtiyacını karşılayacaklardır.”* açıklaması geldi.¹⁷¹ Bu açıklama biraz rahat nefes aldırsa da uzun sürmedi.

Devlet dairelerinde, belediyelerde ve KİT'lerde emeklilik yaşı gelmiş ya da sağlık bakımından dolayı hizmetten ayrılmak durumunda kalmış vatandaşlara yönelik de bir bildiri yayınlandı. 14 numaralı bildiri ile 65 yaşını doldurmuş vatandaşların emeklilik işlemlerinin yapılacağı ve bu konuda bir sorun yaşanmayacağı belirtildi.¹⁷² Devlet memurlarına (geçici ya da sürekli olarak çalışan), kamu iktisadî teşebbüslerinde ve kamu yararına çalışan derneklerde görev yapan kişilere yönelik alınan bir diğer önemli karar da mal beyanı konusuydu. Burada çalışan kişiler; kendileri, eşleri ve çocukları adına her yıl ayrıntılı bir şekilde, Devlet Personel Dairesi bünyesine sunulmak üzere mal beyanında bulunacaktı. Bir nüsha olarak düzenlenen belgeler dört kısımdan oluşmaktaydı: Birinci bölüm; gayrimenkul mallardan oluşan değerlendirme bölümüydü. İkinci bölüm; bu malların çeşit, adet ve değerini sorgulayan bölümdü. Üçüncü kısım; kişinin herhangi bir alacağı olup olmadığı ve kimden ne kadar alacağının olduğu kısımdı. Son bölümde ise kişinin borcunun olup olmadığı, kime ne kadar borçlandığı ve taksit miktarı yer almaktaydı. Gönderilen yazıda ayrıca yabancı paraya sahip olup olmadığı varsa borsa kıymetlerine göre Türk parası değerinin bildirilmesi de istendi. Altın ve diğer ziynet

¹⁶⁸ **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

¹⁶⁹ **Ege Telgraf**, 16 Eylül 1980.

¹⁷⁰ **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

¹⁷¹ **Ekspres Halk**, 13 Eylül 1980.

¹⁷² **Ekspres Halk**, 15 Eylül 1980.

eşyaları da belirtilmesi gereken eşyalar arasında yerini aldı. Bununla birlikte kişinin üzerine ait motorlu-motorsuz kara taşıtları, tarım araç-gereçleri, hayvanlar, pul ve silâh koleksiyonları, antikalar ve kıymetli tablolar, vazolar, gümüş eşyalar ve sofratakimlerinin da belirtilmesi gerektiği vurgulandı.¹⁷³

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı yasadışı eylemlere katılan memurlar hakkında işlem başlattı. Buna göre; mensup oldukları dairelerin imkânlarını kötüye kullanan, yasadışı eylemlerde yer alan memurların tespit edilmesi ve işlerine son verilmesi kararı doğrultusunda çalışmalar başlatıldı. Tespit edilen 169 memurun işine son verildi. Bu kişilerden; 98'inin belediyelerde çalıştığı, 27'sinin Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde çalıştığı, 19'unun Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na bağlı bulunan Maden Tetkik Arama ve Türkiye Elektrik Kurumu'nda oldukları açıklandı. Tespit edilen kişilerin sol örgütlerle temasta olduğu bildirildi.¹⁷⁴

DİSK'li yöneticilerden de aranan isimler ve işyeri temsilcileri vardı. Bu isimlerle birlikte sendikacılardan, 950 kişinin teslim olduğu duyuruldu. Gözaltı süresinde ise değişiklik yapılarak, 15 günden 30 güne çıkarıldı.¹⁷⁵

¹⁷³ **Yeni Asır**, 15 Kasım 1980.

¹⁷⁴ **Ekspres Halk**, 24 Kasım 1980.

¹⁷⁵ Cemal, ss. 48-50.

İKİNCİ BÖLÜM

İZMİR'DE SİYASİ VE EKONOMİK ALANDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

2.1. SİYASİ ALANDA MEYDANA GELEN DEĞİŞİKLİKLER

8 Eylül 1980 tarihinde Kenan Evren'in Genelkurmay Karargâhı'ndaki odasında son bir koordinasyon toplantısı yapıldı ve konular tekrar gözden geçirildi. *Toplantıya; Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun, Genelkurmay II'nci Başkanı Orgeneral Necdet Öztörün katıldılar. "Bayrak Harekât Emrini" alan komutanların istekleri tartışıldıktan sonra 12 Eylül itibari ile çalışmalarına başlayacak olan Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'nin görev ve sorumlulukları görüşüldü. Genel Sekreterlik binasının TBMM içine taşınması ve Devlet Başkanlığına getirilen Kenan Evren'in de Genel Sekreterliği'ni yapması kararlaştırıldıktan sonra siyasi partilerin durumu görüşülmeye başlandı. Bununla birlikte; iç güvenliğin nasıl sağlanacağı, halkın iaşesi, belediyelerin durumu, ulaştırma ve PTT hizmetlerinin yürütülmesi ve telefonların; müdahalenin başlayacağı andan itibaren kesilmesi ve burada görev alacak kişilerin belirlenmesi gibi konular üzerinde görüşmeler yapıldı. Alınan kararlar doğrultusunda, valilik, belediye başkanlık, kaymakamlık ve muhtarlıklarda çalışmaların aksatılmadan devam etmesi gerektiği, makamlarda yapılan değişikliklerin ileride uygulanabileceği kararına varıldı.¹⁷⁶*

Siyasi liderlerin yanı sıra suçlu bulunan milletvekillerinin ve senatörlerin de durumu tartışıldı. Özellikle suçlu bulunan kişi sayısı konusunda tereddütler yaşandı. Bu sayının yüzü geçeceği ihtimali üzerinde durulmaktaydı. Ankara'da nerede kalacakları konusu ise halâ çözüm bulunamamaktaydı. Görüş birliği sonrası Zir'de yer alan tesisler ile Etimesgut'tatki Zırhlı Eğitim Tümeni ve Eğitim Merkezi Tesisleri

¹⁷⁶ Evren, Anılar 1, ss. 536-538.

ve Çubuk'taki alayın kışlası uygun bulundu. Ancak bu yerler daha sonra değiştirildi. Bu iş için Ankara'daki istihbarat okulu seçildi.¹⁷⁷

2.2. İZMİR BELEDİYESİ, VALİLİĞİ VE EMNİYETİNDE YAŞANAN DEĞİŞİKLİKLER

12 Eylül darbesi sonrası, İzmir Belediyesi'nde de değişiklikler yaşandı. Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral M. Süreyya Yüksel tarafından yapılan açıklama doğrultusunda;

1- *Milli Güvenlik Konseyi emirleri gereğince, seçimle işbaşına gelmiş bulunan bütün Belediye Başkan ve Belediye Meclis üyelerinin görevleri 12 Eylül 1980 gününden itibaren sona ermiş ve bütün Belediyeler bulundukları bölgedeki Vali ve Kaymakamlıklar emrine bağlanmıştır.*

2- *İzmir Belediye Başkanı İhsan Alyanak'ın yerine 13 Eylül 1980 gününden itibaren İzmir Belediyesi ESHOT Genel Müdürü Cahit Günay atandırılmıştır.*

3- *Cahit Günay İzmir Belediye Başkanlığının teşkilatının mevcut personeline göre düzenleyecek ve İzmir Valisi emrinde görev yapacaktır.*¹⁷⁸

Cahit Günay'ın İzmir Belediyesine başkan olarak getirilmesi basında yankı uyandırdı. Günay, politika dışında kalmayı başaran dürüst bürokrat olarak tanıtılmaktaydı. Yeni belediye başkanı görevini, yeni belediye meclisi üyeleriyle yerine getirecekti. Yeni düzenlemeyle de birlikte valiliğe bağlı olarak çalışmalarını sürdürecekti.¹⁷⁹

İçişleri Bakanlığı; emniyet müdürleri ve şube müdürlerinin yerlerinin değiştirilmesi, bazılarının da merkeze alınması konusunda uzun bir çalışma yapıldı. 13 Aralık günü yayınlanan kararname ile yapılan değişiklikler açıklandı. Buna göre 33 ilin emniyet müdürünün yeri değiştirilirken, 97 şube müdürünün de yeni yerlere atandığı belirtildi. Kararın imzalandığı ve atanma işlemlerinin derhal başlatılacağı ifade edildi.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Evren, Anılar 1, s.525.

¹⁷⁸ **Yeni Asır**, 16 Eylül 1980.

¹⁷⁹ **Ekspres Halk**, 16 Eylül 1980.

¹⁸⁰ **Ege Telgraf**, 13 Aralık 1980.

Bakanlar Kurulu da, 26 valinin görev değişikliği adı altında görevlendirilmesi ve yer değiştirmesi amacıyla toplanma kararı aldı. Alınan kararın Resmi Gazete’de yayınlanması ile karar kesinleşti. Böylece 26 vali arasında görev değişikliği yapıldı. Kocaeli Valisi olan Fahri Görgülü, Emniyet Genel Müdürlüğü görevine getirildi. Yine aynı kararnameye göre; 17 vali merkeze getirilirken; 9 *merkez valisi*, 2 *vali yardımcısı* ve 2 *mülkiye baş müşavir müfettişinin* de yeni görevlerinin il valiliklerinde olacağı açıklandı. Merkez valiliğine getirilen isimlerden birisi de İzmir Valisi Nazmi Çengelci idi. Bu görevlendirme sonrasında, Çengelci’nin yerine eski merkez valisi Hüseyin Ögütçen getirildi.¹⁸¹ Bakanlar kurulu kararı sonrasında Ögütçen, 29 Aralık 1980 Pazartesi günü, İzmir Valisi olarak göreve başladı.¹⁸²

İzmir Belediyesi, metropol bir yönetim şekli için bazı değişimlere gitti. Çevre belediye ve köylerin şube müdürlüğü ve şube şefliği adı altında birleşmesini öngören çalışma,¹⁸³ şehircilik uzmanlarının önerisi ile ortaya çıktı. Bu proje ile hizmet bütünlüğü sağlanarak, vatandaşa daha çok hizmet götürülmesi amaçlanmaktaydı. 12 belediye ile iki köyün İzmir’e bağlı şube olmasını amaçlayan bu proje; 21 Kasım günü İzmir Belediye Meclisi tarafından görüşüldü ve karara alındı. Kararın uygulanmaya konulması için bu yeterli değildi. Proje kapsamında adı geçen 12 yerin belediye meclisleri ile iki köy ihtiyar heyetinin de, katılma kararı alması gerekmektedir.¹⁸⁴ Alınan karar sonrası valilikten onay alındı.¹⁸⁵ Buna göre; Altındağ, Balçova, Büyük Çiğli, Bornova, Buca, Çamdibi, Gaziemir, Güzelbahçe, Işıkkent, Narlıdere, Pınarbaşı, Yeşilyurt belediyeleri ve Örnekköy ile Uzundere köyleri İzmir’e bağlı şube müdürlüğü ve şube şeflikleri oldu.¹⁸⁶ İzmir Belediye Başkanı, Günay da son gelişmeleri basın ile paylaştı. *Merkez Karşıyaka’nun, Bornova, Buca ve Narlıdere’nin;* şube müdürlüğüne dönüştürüldüğünü; diğer yerlerin ise bu şube müdürlüklerine bağlanarak şube şefliklerine çevrildiğini açıkladı. Bu şekilde; yol, su, elektrik veya otobüs ihtiyacı olan yerlere, imkânlar doğrultusunda daha hızlı ve adil bir çözüm bulabileceklerini ifade etti.¹⁸⁷

¹⁸¹ **Ege Telgraf**, 26 Aralık 1980.

¹⁸² **Ege Telgraf**, 2 Ocak 1981.

¹⁸³ **Yeni Asır**, 2 Aralık 1980.

¹⁸⁴ **Yeni Asır**, 21 Kasım 1980.

¹⁸⁵ **Yeni Asır**, 2 Aralık 1980.

¹⁸⁶ **Yeni Asır**, 21 Kasım 1980.

¹⁸⁷ **Yeni Asır**, 2 Aralık 1980.

Çevre belediyelerinde yaşanan bu gelişmelerden sonra İzmir Belediyesi'nde bazı düzenlemelere gidildi. İzmir Belediyesi'nde başkan yardımcılığının 5'e düşürülmesine yönelik yapılan bu düzenlemede, üst düzey görevliler arasında da görev değişikliğine gidildi. Başkan Cahit Günay tarafından ilk değişiklik, başkan yardımcısı olan ayrıca İktisat ve Zabıta Müdürlükleri'nden sorumlu müdür olan Ali İhsan Ünal'ın görevden alınması oldu. Bu iki müdürlüğün tüm yetkileri başkan yardımcısı Cumhuriyet Gürüz'e verildi. Yetkileri elinden alınan diğer isimler Fahri Akkurt ve Mustafa Tan idi. İlhan Çelikkaya, Başkan Başdanışmanı görevine getirilirken, Ali Özgür ve Erdoğan Hamurcu Başkan Yardımcılığı konusunda tam yetki almışlardı. Son olarak diğer başkan yardımcısı Benal Gencol'un, planlamadan da sorumlu olacağı açıklandı.¹⁸⁸

2.3. BAŞBAKANLIK TARTIŞMALARI VE BAKANLIKLARIN DURUMU

Müdahale sonrasında cevap bekleyen sorulardan birisi de başbakanın kim olacağı ve hükümetin kimlerden oluşacağı sorusu idi. Hükümette özellikle asker kökenli insanların olacağı tahmin edilmekteydi. 11 Temmuzda uygulanması amaçlanan *Bayrak Planı* uygulanamadı. Askeri Şura gereği emekliye sevk edilenler ellerinde askeri plân olduğu hâlde hükümete ve basına herhangi bir bilgi sızdırma durumu yaşanmadı. Bazı kırılganlıklar yaşansa da asker elindeki planı ya kendisi teslim etti ya da özel kurye ile geri gönderdi. Bu davranışlarından dolayı müdahale sonrası ödüllendirmeleri beklenilmekteydi. Gösterilen sadakat nedeniyle müdahale sonrası bakanlık ve genel müdürlükler ile ödüllendirildiler.¹⁸⁹

Yeni hükümet konusunda en çarpıcı iddialardan biri, Birleşmiş Milletlerin Cenevre'deki bürosunda bulunan daimi temsilci olarak bilinen Büyükelçi Kâmrân İnan başkanlığında oluşturulacak hükümet oldu. İnan, diplomatlığa dönüş yapan eski AP Bitlis Senatörü idi. 5 Haziran 1977 seçimlerinden sonra TBMM'de görev aldı. AP-MSP-MHP koalisyon hükümeti döneminde Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı olarak da görev yaptı. Ecevit hükümeti sonrasında huzursuzluk ve sıkıntılar yaşadığı iddia edilerek, bazılarının göre ise “*tavsiye üstüne*” politikadan ayrıldı. Politikadan ayrılırken kapılarını tam kapatmadığını, herhangi bir görev verildiği takdirde

¹⁸⁸ **Yeni Asır**, 11 Ekim 1980.

¹⁸⁹ Birand, ss. 246-247.

döneceğini söyleyerek veda etti. İnan ile birlikte Cahit Karakaş, Turgut Özal, Adnan Başer Kafaoğlu ve Çoşkun Kırca'nın da hükümette görev alacakları öne sürüldü. Bu isimler daha önce önemli görevlerde bulundular. Kafaoğlu; eski Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü görevini yürüttü. Parlamentonun feshedilmesinden önce ise Cumhurbaşkanlığı Kontenjan Senatörlüğü yapmaktaydı. Kırca ise görevine büyükelçi olarak devam etmekteydi. Özal da feshedilen Demirel hükümetinde Başbakanlık Müsteşarı olarak görev aldı. Bununla birlikte DPT Müsteşar Vekilliği yaptı. İzlenen ekonomik politikanın önemli ismi olarak da bilinmekteydi. İmran'ın 13 Eylül günü öğleden sonra uçakla İsviçre'den Ankara'ya gelmesi; Kafaoğlu ve Kırca ile görüşmesi, hükümeti kuracakları iddialarını kuvvetlendirdi. İnan ve Kafaoğlu'nun kısa bir süre önce anayasa taslağı hazırlamış olmaları da diğer bir ayrıntı idi.¹⁹⁰

Başbakanlık konusunda adı geçen bir diğer isim de, Turhan Feyzioğlu idi. Suphi Karaman tarafından da dile getirilen bu iddia konusunda farklı düşünceler vardı. Ziya Müezzinoğlu, Turhan Feyzioğlu'nun başbakan olamayacağını, bu mevki için Cahit Karakaş'ın daha uygun olacağını savunmaktaydı. Hasan Cemal ile İrfan Özaydınlı görüşmesinde Özaydınlı kısa bir sessizlik yaşadıktan sonra AP ve CHP'den gelebilecek bir tepki nedeniyle Turhan'ın bu göreve getirilmeyeceği düşüncesinde olduğunu belirtti. Hikmet Çetin, başbakanlık konusunda adı geçen Feyzioğlu'nu Hamzakoy'da tutulan Ecevit'e sorduğunu ve çok sert tepki gösterdiğini açıkladı. Silahlı Kuvvetlerin de bu isme sıcak bakmadığı iddia edildi.¹⁹¹ Hatta 11 Eylül günü ilk kez Genelkurmay koridorlarında konuşulduğu zaman askerlerde bir hayal kırıklığı yarattığı söylenmekteydi. Bu ilk anlaşmazlık olarak görüldü. Bir gün sonra Evren ile Feyzioğlu görüşmesi bazı kesimleri rahatsız etti. Evren'i gelecek tepkiler nedeniyle uyaran Feyzioğlu, kabineye seçilecek isimlerin Türk toplumunun tüm kesimini temsil etmesi gerektiğini savundu. Böylelikle yeni kabine üyelerinin halk tarafından benimseneceğini söyledi. Görev verilmesi nedeniyle memnun olduğunu da sözlerine ekledi. MGK'nin kabine konusunda görüş birliğine vardığı tek isim Turgut Özal idi. Özal'ın kabinede yer almaması durumunda ekonomik alanda sorunlar yaşanacağı düşüncesi hâkimdi. Özellikle 24 Ocak kararlarının uygulanmayacağı iddialarının kredilerde aksamalar meydana getireceği kanısı vardı.

¹⁹⁰ **Yeni Asır**, 14 Eylül 1980.

¹⁹¹ Cemal, ss. 47-50.

Özal'ın Feyzioğlu'nun başbakanlık makamına getirilmesine karşı olduğu bilinen bir gerçektir. Feyzioğlu, bazı çevrelerce eleştirilirken, bazı çevrelerce de “*Atatürk ilkelerine bağlı, dil bilen, uygar, tecrübeli, sol ve sağ eğilimi olmayan*” biri olması nedeniyle destek görmekteydi. Hükümetin, sivil kişi tarafından kurulması gerektiği pek çok kişi tarafından dile getirilen bir düşünce idi.¹⁹²

Turgut Özal, 13 Eylül günü Genelkurmay Başkanlığına çağrıldı. Yanında DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) Müsteşarı Yıldırım Aktürk ile giden Özal'ın, kapı girişinde görevli subayla yaşadığı diyalog ilginçti. Görevli subayın: “*Sayın Bakana yol açın.*” şeklindeki uyarısı Aktürk tarafından: “*Turgut Ağabey, seni asmayacaklar. Bu anlaşıyor.*” şeklinde trajikomik bir karşılık vermesiyle sonuçlandı.¹⁹³

Özal'ın çağırılması asker tarafından olumlu karşılandı. Özal; 24 Ocak kararlarının mimarı, sürgünde bulunan Süleyman Demirel'in sağ kolu idi. Ekonomi konusu, en çok çekinilen konulardan biriydi. Bu görevi, Özal'ın üstlenmesi gerektiğini savunan kişi sayısı fazlaydı. Toplantıya katılan Özal, Evren'in yanında Turhan Feyzioğlu'nu gördüğünde kısa bir şok yaşadı. Feyzioğlu tarafından kendisine iletilen Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı teklifini cazip bulsa da daha büyük işler yapmak amacıyla kendisine verilen diğer “*tarihî fırsatı*” değerlendirmek istedi. Yapılan teklifi olumsuz olarak cevaplayan Özal, ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevini istediğini belirtti. Teklifi kabul edilen Özal, bir bakıma istediğini aldı. Ancak rahatsızlık duyduğu bir konu vardı. Feyzioğlu'nun başbakanlığa getirilmesi ihtimalinden mutlu olmayan Özal, Haydar Saltık ile görüştü ve düşüncesini onunla paylaştı. Dört parti liderinin hapis hayatı yaşadığını belirttikten sonra, beşinci parti liderine görev vermenin doğru olamayacağını söyledi. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra Feyzioğlu, siyasi destekten mahrum kalarak, asker desteğiyle çok uzun süre görevinde kalamayacağını düşünerek görevden vazgeçtiğini açıkladı.¹⁹⁴

Başbakanlık konusu günlerce çözilemeyen bir sorun haline dönüştü. Asker kaynaklı birinin bu göreve getirilmemesi görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Yeni isimler de tartışılmaya başlandı. Adı geçen isimlerden birisi de Haluk Bayülken idi.

¹⁹² Birand, ss. 303-307.

¹⁹³ Deva, s. 96.

¹⁹⁴ Hikmet Bilâ, Mehmet Ali Birand ve Rıdvan Akar, **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, 2. Baskı Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999, ss. 190-192.

Kulislerde konuşulan bu ismin en azından yeni kabinede, Dış İşleri Bakanı olarak görev alması beklentisi vardı. Ferit Melen de bu konuda fikrini beyan etti. Zeyyat Baykara ve Safa Reisoğlu gibi eski kontenjan senatörlerinin yeni kabinede yer alma ihtimallerinin yüksek olduğunu iddia etti.¹⁹⁵

Basının yeni isimleri kamuoyuna duyurması, askeri rahatsız etti. Sıkıyönetim tarafından çaya davet edilen basın mensupları, söylenecekleri tahmin ettiğinden dolayı bir tedirginlik yaşadılar. Sıhhiye'deki Orduevi'nde, Ankara Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Recep Ergun yanında 3 subay ile basınla görüştü ve “*ricasını*” dile getirdi. Ergun, yeni hükümet konusunda yapılan haberlerin ve yorumların rahatsızlık yarattığını söyledi. Spekülasyonlara yol açılmaması amacıyla bir süre konu ile ilgili haberlerin yapılmamasının daha iyi olacağını ifade etti.¹⁹⁶ Askeri rejim, haberciliği bir bakıma kontrol altına alıyordu. Gazeteciler ise tedbirli olmak niyetiyle yaptıkları haberleri askere sormaya başladılar.¹⁹⁷

Başbakan arayışları da devam ediyordu.¹⁹⁸ Konsey üyeleri ve kuvvet komutanlarıyla yapılan önemli toplantıda; başbakan ve bakanlar meselesi bir kez daha görüşüldü. Eski bakan Emin Paksüt'ün başbakanlık görevine getirilmesi düşünüldü ve hemen teklif edildi. Paksüt; 70 yaşını geçtiğini, gerekli her türlü yardımda bulunacağını ancak devlet başkanı ve hükümet başkanlığı görevini bizzat Kenan Evren'in yürütmesi gerektiğini söyleyerek bu teklifi reddetti. Kenan Evren'in bu konuda tereddütlü davrandığı görülmekteydi. Cemal Gürsel'in sıkıntıdan yaşadığı felç olma durumunu göz önünde bulundurduğunu; 3 görevi bir arada yürütmenin zorluğu nedeniyle bu fikre sıcak bakmadığını belirtiyordu.¹⁹⁹ Ancak darbeden 2 gün sonra Orgeneral Evren'in Etiyopya Devlet Başkanı Mengistu Haile Mariam'a, ulusal bayram dolayısıyla gönderdiği kutlama mesajında “*Devlet Başkanı*” unvanı kullandığı görüldü.²⁰⁰

Başbakanlık konusu ise bu toplantıda yeni bir boyut kazandı. En çok tartışılan mesele; başbakanın asker kökenli mi yoksa sivil mi olması konusu oldu. Münakaşa sonrasında asker kökenli olması fikri ağır bastı. Hemen sonrasında ise kısa süre önce

¹⁹⁵ Cemal, s. 33.

¹⁹⁶ Cemal, ss. 32-33.

¹⁹⁷ Bilâ ve diğerleri, s. 99.

¹⁹⁸ Bilâ ve diğerleri, s. 192.

¹⁹⁹ Evren, Anıları 2, s. 12.

²⁰⁰ **Yeni Asır**, 14 Eylül 1980.

emekliye ayrılmış olan Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu ismi ortaya atıldı. Ulusu, üç sene Milli Savunma Bakanlığı Müsteşarlığı, üç sene de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı görevini yürüttü. Ulusu'nun uyumlu, çok terbiyeli ve kibar biri olması, Evren tarafından takdirle karşılanırsa da böyle bir süreçte meziyet olabileceği düşünülüyordu. Evren, iki konu sebebiyle biraz tereddüt yaşadı. İlk konu; böyle bir süreçte başbakan olacak kişinin gerektiğinde sert bir tutum izlemesi gerektiğinde Ulusu'nun tavrı meselesi idi. İkinci konu ise; Ulusu'nun, Demirel hükümeti döneminde emekliliğe ayrılması dolayısıyla Demirel'e bir vefa borcu hissetmesi nedeniyle başbakanlığı kabul etmemesi ihtimalinin olmasıydı. Ulusu, emekliliği sonrasında dış görev istedi. Demirel'in ve Evren'in görüş birliği sonrasında Roma Büyükelçiliği'ne atandı. Evren, Ulusu'nun büyükelçi olarak gönderilmesini çok arzu etmese de kabul etmek zorunda kaldı.²⁰¹

Evren, sivil başbakan taraftarı olsa da konsey üyelerinin isteği, sivil bir adayın bulunamaması ve Ulusu'nun sevilen biri olması sebebiyle bu öneri kabul edildi. Toplantı sonrası Ulusu arandı. Bu müdahale sonrası ilk telefon görüşmesi değildi. Bakanlar Kurulu üyeleri ile Turhan Feyzioğlu ismi tartışmaları ile birlikte Ulusu'nun Ulaştırma Bakanı görevinin verilmesi fikri kendisine bildirildi. Şimdi ise Başbakan olarak görev yapması teklifi iletildi. Ulusu, kısa süren bir şaşkınlık yaşayıp, Ulaştırma Bakanı olarak görev almayı beklediğini söyledi. Toplum karşısında rahat bir tavır sergilemeyeceği, konuşamayacağı kaygısını dile getirse de Evren tarafından her türlü yardımın yapılacağını taahhüdü sonrası teklifi kabul etti. Böylelikle günlerdir meşgul olunan sorun halledildi. Başbakan yardımcıları ve devlet bakanları da büyük ölçüde belirlendi. Zeyyat Baykara ve İlhan Öztrak ilk görev verilen isimlerdi. Ekonomik işleri yürütme görevi daha önce belirlendiği üzere Turgut Özal'a verildi. Özal, ekonomiden sorumlu Devlet Bakanı görevinin yanı sıra Başbakan yardımcılığı görevini de aldı.²⁰²

Maliye Bakanlığı konusunda ise kısa süreli bir sorun yaşandı. Konu ile ilgili olarak Adnan Başer Kafaoğlu ismi düşünülse de Özal ile beraber çalışamayacakları karşılığı alındı. Turgut Özal da Adnan Başer Kafaoğlu ile çalışmak istemiyordu. Kendisine Baykara ve Cantürk isimleri önerilse de kabul görmedi. Devlet bakanlığı, başbakan yardımcılığı ve maliye bakanlığı görevlerini üstlenmek istedi, bu kez Evren

²⁰¹ Evren, Anılar 2, ss. 66-68.

²⁰² Evren, Anılar 2, ss. 67-68.

tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Kafaoğlu'na, Ticaret Bakanlığı teklif edildi ancak yine olumsuz cevap alındı. Demirel'in son başbakanlığı döneminde Özal ve Kafaoğlu arasında bir sorun olmadığı biliniyordu. O dönem Kafaoğlu, Demirel'e ekonomi alanında Özal'ı tavsiye etti. Şimdi ise durum çok farklıydı. İkili arasında çözüm arayışları cevapsız kaldı ve durum çıkmaza dönüşmeye başladı. Her iki isimden de vazgeçme noktasına gelindi. Ancak ekonomik anlamda bazı sorunlar yaşanabileceği özellikle dış borçların ertelenmesi, yeni krediler alınması, bu sırada dış ülkeler ve finans kuruluşları ile müzakere kurulabilmesi için Özal'a ihtiyaç duyulması nedeniyle sadece Kafaoğlu'ndan vazgeçildi. Maliye Bakanlığı görevi için Özal'a danışılınca, Kaya Erdem cevabı alındı. Erdem, ismi çok tanıdık olmaması nedeniyle biraz kuşkulu yaklaşıldı. Erdem'in, Maliye Bakanlığı'nda genel müdürlük görevinde bulunduğu, kısa bir süre önce de Londra'ya mali müşavir olarak gittiği öğrenildi. Evren bu bilgileri aldıktan hemen sonra Londra Büyükelçisi Vahap Aşıroğlu'nu aradı ve Erdem hakkında fikirlerini sordu. Yapılan telefon görüşmesi sonrası Evren, Erdem'i göreve davet etti.²⁰³

12 Eylül Darbesi'nin en zayıf noktası olarak adlandırılan başbakanlık ve bakanlar sorunu böylelikle çözüme ulaştı.²⁰⁴ Bu konunun halledilmesi sonrasında gözler, Evren'in Özel Kalem Müdürü'nün kim olacağına çevrildi. Üstün Dinçmen ismi bu görev için anılmaya başlandı. Dinçmen, Türkiye'nin Washington Büyükelçiliği Müsteşarlığı görevini yürüttü. Daha sonra Dışişleri Bakanlığı Batı Dairesi Başkanı oldu. Evren tarafından Özel Kalem Müdürlüğü görevine getirildiği açıklandı.²⁰⁵

Bülent Ulusu'nun başbakanlık görevini alması ile bu konuda basına yapılan "rica" sona erdi ve konu gazete sayfalarına tekrar taşındı. Gazetelerde, Ulusu'nun biyografisine yer verildi ve 38 yıl Deniz Kuvvetleri'nde görev yaptığı sonrasında emekliliğe ayrıldığı belirtildi. "*Devlet gemisini yüzdürerek esenliğe çıkarma amacı*" ile yapıldığı yazılan müdahalenin, çok önemli makamına getirilen Ulusu ile ilgili Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliği'nce bir açıklama yapıldı.²⁰⁶

²⁰³ Evren, Anılar 2, ss. 66-68.

²⁰⁴ Bilâ ve diğerleri, s. 189.

²⁰⁵ **Yeni Asır**, 22 Eylül 1980.

²⁰⁶ **Yeni Asır**, 21 Eylül 1980.

“SAYIN Devlet Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Hükümeti kurmak üzere emekli Oramiral Bülent Ulusu’yu başbakan olarak görevlendirmiştir.

EMEKLİ, Oramiral Bülent Ulusu, hükümeti teşkil çalışmalarına başlamıştır.”

Evren, 12 Eylül’den kısa bir süre önce bakanlık verilecek isimler üzerine düşündü ve kendisine göre bir sıralama yaptı. Bu liste, Evren tarafından darbeden kısa bir süre geçtikten sonra yine incelenmeye alındı. Listede yer alan bazı isimlerin karşısında bakanlık ismi yer alırken, bazısının karşısında ise isim yoktu. Buna göre;²⁰⁷

Turhan Feyzioğlu, Başbakan; Haluk Bayülken, Başbakan; Adnan Başer Kafaoğlu, Maliye ve Ticaret Bakanı; Zeyyat Baykara, Başbakan Yrd. veya Maliye Bakanı; Kâmuran İnan, Dışişleri veya Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı; Kemal Cantürk, Maliye Bakanı; Sebahattin Özbek, Tarım ve Hayvancılık Bakanı; Sezai Orkunt, Ulaştırma Bakanı; İlhan Öztrak, Adalet Bakanı; Orhan Öztrak, Gümrük ve Tekel Bakanı; Şahap Kocatopçu, Sanayi ve Teknoloji Bakanı; Mehmet Özgüneş, Milli Eğitim Bakanı; Kâni Vrana, Devlet Bakanı; Mehmet Gölhan, Sanayi ve Teknoloji Bakanı veya Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı; Cihat İren, Ticaret Bakanı; Firuzan Ardiç, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı; Mukadder Öztekin, Gümrük ve Tekel Bakanı; Halûk Cilov, Maliye Bakanı veya Ticaret Bakanı; Mustafa Gönül, İçişleri Bakanı; Bayram Turan Çetin, İçişleri Bakanı; Prof. Nimet Özdaş, Devlet Bakanı; Özer Türk, Turizm ve Tanıtma Bakanı; Cihat Baban, Turizm ve Tanıtma Bakanı; Cihat Alpan, Gümrük ve Tekel Bakanı veya Gençlik ve Spor Bakanı; Cahit Karakaş, Başbakan Yrd. veya Bayındırlık Bakanı; Feramuz Berkol, Devlet Bakanı; Prof. Turhan Esener, Çalışma Bakanı; Necmi Ayanoglu, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı; Nihat Artunkal, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı; Kâmuran Gürün, Milli Savunma Bakanı; Celâl Kayacan, Devlet Bakanı veya İçişleri Bakanı; Sadık Şide, Çalışma Bakanı; Orhan Eyüboğlu, Başbakan Yardımcısı; Emin Paksüt, Başbakan Yardımcısı; Ferit Melen, Başbakan Yardımcısı; İbrahim Tekin, Gümrük ve Tekel Bakanı; Turgut Özal, Devlet Bakanı; Sümer Oral, Sosyal Güvenlik Bakanı; Fehmi Alpaslan, Adalet Bakanı; Çoşkun Kırca, Devlet Bakanı; Ekrem Alican, M. Kemal Şentürk, Kadri Kaplan, Muzaffer Özdağ, Fethi Çelikbaş, Nüvit Yetkin, Adalet Bakanı;

²⁰⁷ Evren, Anılar 2, ss. 70-71.

*Macit Zeren, Mesut Erez, Doğan Kitaplı, İsmail Arar, Erol Yılmaz Akçal, A. Rıza Uzuner, Baran Tuncer, Aydın Yalçın, İlter Türkmen, Tarhan Erdem, Metin Toker, Necmettin Narlıoğlu, Orhan Haraççı, Abdullah İğneciler, İhsan Doğramacı, İlhan Evliyaoğlu, Tahsin Önalp.*²⁰⁸

Bu liste üzerinde gece yarısına kadar çalışma yapıldı. Son düzenlemeler yapıldıktan sonra isimlerin 20 Eylül'de açıklanmasına karar verildi. Başbakanın açıklanmasından sonra, Devlet Başkanı Evren, atanan bakanları onaylayacaktı.²⁰⁹

2.4. MÜDAHALE SONRASI EKONOMİK ALANDA YAŞANAN GELİŞMELER

Türkiye'de yaşanan askeri müdahalelerin gerekçeleri olarak; siyasal kargaşa ve ekonomik bozulmalar gösterilmekteydi. Siyasal alanda yaşanan istikrarsızlığın ekonomik bozulma ile birleşince ülkenin kriz dönemine girdiği iddiası sürekli savunulan bir düşünce oldu. TSK de, yaşanan siyasal ve ekonomik krizi tehdit olarak algıladı ve yaşanan bu durumu müdahalenin nedenleri arasında gösterdi.²¹⁰ Darbe sonrası ekonomik alanda alınacak önlemler ve bankaların, müdahaleye nasıl tepki vereceği merakla beklenilmekteydi. Bankaların müdahaleden bir hafta sonraki mevduat hesaplarına bakıldığında, 2 milyar liralık mevduatın yatırılması bir memnuniyet yarattı. Bu durum, vatandaşın yönetime güven duyduğu şeklinde değerlendirildi. İstanbul Ticaret Odası uzmanları da açıklamalarda bulundu. Buna göre; 1980 Ocak-Eylül ayları baz alınarak emisyonun arttığı ve oranın % 43,8 olduğu açıklandı. Bununla birlikte ocak ayında 180.3 milyar olan bu hacim, 19 Eylül tarihi itibarıyla 259.3 milyar liraya kadar yükseldi. Merkez Bankası kredi hacminin durumu da açıklandı: *Hazineye açılan krediler %26,9 KİT'lere açılan krediler %38,5 bankalar yoluyla özel kesime açılan krediler %23,2 Tarım Kredi ve Satış Kooperatiflerine açılan krediler %11,4 oranında yükseliş gösterdiği görüldü.* Bankalar konusunda bir diğer gelişme de ülkemizde ilk kez 24 saat açık kalacak olan Türkiye İhracat Bankası'nın kurulması oldu. İdare Meclisinin kurucu üyeler

²⁰⁸ Evren, Anılar 2, ss. 70-71.

²⁰⁹ Evren, Anılar 2, s. 72.

²¹⁰ Arslan, ss. 209-210.

tarafından seçildiği bankanın kuruluş izni için de çalışmalar başladı. 10 Ekim’de açılması amacıyla hükümete müracaat edildi.²¹¹

Ekonomik alanda alınan önlemlerin bir yıl gibi bir sürede sonuç vermeye başladığı iddia edilmekteydi. Haberde; bir yıldır uygulanan istikrar programının, olumlu sonuçlar verdiği belirtiliyordu. Bu program ile birlikte, kamu harcamalarında verimliliğin arttırılmaya çalışıldığı, yurt ekonomisinin geliştirilmesi ve büyümesi, enflasyona sebep olan etmenlerin ortadan kaldırılması, ekonominin döviz kazanma gücü kazanması ve kendi kendine yetebilirliğin sağlanması gibi amaçların hedeflendiği vurgulanmaktaydı. Türkiye’de her alanda olduğu gibi ekonomi alanında bir seferberliğin olduğu savunuluyordu. Bu doğrultuda ihracatta önemli sonuçlar elde edildiği iddia edildi. Haziran 1981 yılı itibariyle ihracatta geçen yıla oranla %50’yi geçen bir artış sağlandığı bununla birlikte iki milyar doları aşan bir ihracat oranına ulaşıldığı açıklandı. Bu rakamlara ulaşılmasında özellikle sanayi ürünlerinin yüksek bir paya sahip olduğu belirtildi. Yine ilk kez bu dönemde tarım ürünleri ihracatının yerini sanayi ürünlerinin aldığı görülmüyordu. Geçen yıl, genel ihracatta %35 olan bu oranın, bu yıl %48’e ulaştığı bilgisi verilmekteydi. Bu rakamların milli gelir oranı da etkileyerek, yılsonunda %1,1 oranından yaklaşık %3,6 oranına ulaşması beklenilmekteydi. Üretim seferberliği ile birlikte birçok alanda da üretimde artış sağlandığı bilgisi veriliyordu. Buna göre;²¹²

<i>Linyit kömürü</i>	% 11	<i>Ampul üretimi</i>	% 95
<i>Taş kömürü</i>	% 13	<i>Bilister bakır üretimi</i>	% 39
<i>Elek. Enerjisi üretimi</i>	% 6	<i>Traktör üretimi</i>	% 102
<i>Kâğıt üretimi</i>	% 23	<i>Kamyon üretimi</i>	% 44
<i>Azot. Gübreler üretimi</i>	% 70	<i>Tv. Alıcıları üretimi</i>	% 38
<i>Fosfat Gübreler üretimi</i>	% 131	<i>Pamuk doku. Üretimi</i>	% 31
<i>Çimento üretimi</i>	% 20	<i>Yünlü dokuma üretimi</i>	% 20
<i>Pik demir üretimi</i>	% 27	<i>Filtreli sigara üretimi</i>	% 108

Yaşanan bu üretim artışları ile birlikte Türkiye’nin “kuyruklar ve yokluklar ülkesi” olmaktan kurtulduğu ve yeni bir görünüm elde ettiği belirtiliyordu. Vatandaşın artık aradığı şeyi bulamama gibi bir durumun kalmadığı savunuluyordu.

²¹¹ **Ticaret**, 7 Ekim 1980.

²¹² **Yeni Asır**, 12 Eylül 1981.

24 Aralık 1980 günü faaliyete geçen Yüksek Hakem Kurulu'nun önemli görevlerde bulunduğu ifade edildi. Buna göre; işçilerin, ekonomik ücretlerinde yapılacak iyileşmelerin, günün şartlarına uygun bir düzeye getirilmesinin amaçlandığı, 420.000 civarı işçinin, toplu iş sözleşmelerine de müdahale ederek yeniden yürürlüğe koymak gibi görevleri üstlendiği iddia edildi. Asgari ücretin 10.000 liraya yükseltildiği, SSK emeklilerine de zam yapıldığı, BAĞ-KUR yönetmeliğinde değişiklik yapılarak, buradan emekli olanlara da iyileştirme yapılacağı açıklandı.²¹³

2.4.1. İzmir'de Ekonomik Alanda Yaşanan Değişimler ve Beklentiler

TSK'nin yönetime el koymasının sonucunda, ekonomi sektöründe rahat bir nefes alınıp alınmayacağı merakla beklenilmekteydi. Ekonomik kuruluşların nasıl bir sürece gireceği, piyasalarda yaşanan peşin para sıkıntısının devam edip etmeyeceği ve üretimde artış sağlanıp sağlanmayacağı, İzmir basınının sayfalarında sıkça sorulmaktaydı. Darbe üzerinden geçen bir haftalık süreç sonrasında sorular da yavaş yavaş cevap bulmaya başladı. Askerin darbe ile birlikte, ekonominin rahat bir nefes aldığı iddia edilmekteydi. Ekonomik kuruluşlarda tıkanma durumunun söz konusu olmadığı, piyasaların peşin para konusunda giderek artan bir iyileşmenin olduğu ve grevlerin kaldırılmasıyla da üretimin artmaya başladığı görüşü hâkimdi. Grevin, büyük bir problem kaynağı olduğu ancak artık bu problemin sona erdirilmesi ile piyasalara fazla mal arzının oluşacağı ve giderek üretimin artacağı fikri savunulmaktaydı. İzmir'de de ekonomik alanda benzer durumlar yaşanmaktaydı. Grevlerin sona ermesiyle üretimdeki durgunluk sona erdi. Okulların açılmasıyla da ekonomiye bir hareketlilik geldiği ve piyasalarda yaşanan para sorununun az da olsa rahatladığı fikri vardı.²¹⁴

İzmir'de en çok konuşulan konulardan biri ekmeği. Aralık ayı itibarıyla ekmeğin gramajında ve fiyatında değişikliğe gidildi. İl koordinasyon kurulu, ekmeğin gramajının 120 gram daha arttırılmış olduğunu açıkladı ve fiyatını ise 5 lira arttırdı ve 15 lira olarak belirledi. İzmir Valisi Nazmi Çengelci, konu ile ilgili açıklamalarda bulundu. Çengelci, fırıncılar tarafından gelen zam talebini değerlendirip, bu kararı aldıklarını belirtti. Talep ile birlikte Toprak Mahsulleri

²¹³ **Yeni Asır**, 12 Eylül 1981.

²¹⁴ **Ticaret**, 19 Eylül 1980.

Ofisi'nden tahsis buğday ihtiyacının yeterince karşılanamamasının, fırıncıları zor durumda bıraktığını savundu. Çengelci, fırıncıların serbest piyasadan un almaya yönelmesi nedeniyle bu kararın alındığını ifade etti. Ayrıca İl Koordinasyon Kurulu'nun, bu kararı almadan önce 3 kez toplandığını hatırlattı ve artan kent nüfusu ile birlikte serbest piyasada fiyatların yükselmesi sebebiyle kararın kaçınılmaz olduğunu söyledi. Bu karar alınmadan önce İzmir'de, 420 gram bir ekmek 10 liraya satılmaktaydı.²¹⁵ Alınan bu karar, İzmirliileri rahatsız etti. Halk, artan fiyatlar sebebiyle zor durumda kalacaklarını savundu. Özellikle kalabalık aileler, bütçelerine ağır zarar vereceğini söyleyerek isyan ettiler. İzmir'in Karabağ ve Yeşilyurt ilçelerinde kalabalık aile nüfusuna sahip aile bireyleri ile yapılan görüşmeler, gazetelerde geniş yer buldu. 11 çocuklu ailelerin günlük 15 ekmek almasının aylık 6.750 masrafı bulacağı, bu durumun aile bütçelerine büyük zarar vereceği savunuldu.²¹⁶

Ekmek fiyatlarının yanı sıra meyve ve sebze fiyatlarında bir artış yaşanmaktaydı. Diğer bölgelerde düşüş yaşanmasına rağmen İzmir'de fiyatların beklenen üstünde olduğu görülmüyordu. Örneğin; domates fiyatları arasında uçurum yaşanmaktaydı. Öyle ki Germencik'te domates fiyatları 1 lira iken İzmir'de 10 lirayı bulmaktaydı. Fiyatların bu kadar yüksek olmasındaki en büyük etmenin, aracılarn çok fazla kâr elde etmeye çalışması olarak gösterilmekteydi. Üretici merkezleri ile manavlardaki fiyat farkının bu sebepten kaynaklandığı belirtildi. İzmir halindeki toptancıların, piyasaya ürün sürmeyerek fiyatların yüksek kalmasına neden oldukları iddiası da gazetelerde sıkça dile getirilmekteydi. Manavlar, toptancılardan; toptancılar da aracılardan şikâyetçi idi.²¹⁷

Tütün piyasasında da sorunlar yaşanmaktaydı. Geç açılan tütün piyasası, zor günler yaşayacağını sinyallerini vermeye başladı. Öyle ki tüccar ve dışsatımcı elinden malı çıkaramıyor, ürün satılamıyordu. Doların 70 lirayı görmesi ile sorun giderek büyüyordu.²¹⁸

Devlet elindeki TEKEL'de (Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü) de sorunlar yaşanmaktaydı. Var olan stok eritilemiyordu. Ayrıca

²¹⁵ **Yeni Asır**, 2 Aralık 1980.

²¹⁶ **Yeni Asır**, 4 Aralık 1980.

²¹⁷ **Ekspres Halk**, 5 Eylül 1980.

²¹⁸ **Ege Ekonomi**, 6 Şubat 1980.

üreticiye destek çıkabilecek bir durumun olmaması da kaygıları arttırıyordu. Hükümetin konu ile ilgili önlem paketi, durumu daha karmaşık bir hale getiriyordu. Alınan kararlar ve fiyat indimi konuya çözüm getirmedeği gibi, giderek daha çıkılmaz bir hale soktu. İhracatçıların da çözüm olmaması, tütün üreticisinin kaygılarını arttırdı. Tekel’de depoların dolu olması da umutların yitirilmesine sebep oluyordu. Her yıl artan bu sorunun nedeni olarak yanlış ekonomi politikaları ve tütün konusunda yaşanan bozuk düzen gösterilmekteydi.²¹⁹

İzmir Limanı ise, ihracat sezonunun gelmesi ile yoğun bir tempo içerisine girdi. Limana giren gemi sayısının günlük 14-15 civarında olduğu ancak bunları boşaltmada ve yüklemede çalışmaların yetersiz kalındığına yönelik eleştiriler vardı.²²⁰ Limanla ilgili bir diğer eleştiri ise, İzmir Limanı’ndaki konteynerler konusundaydı. Gıda maddesi taşıyan konteynerlerin, böcek ve diğer zararlı maddeler sebebiyle ürünlere zarar verdiği iddia ediliyordu. Bölge Ziraat Müdürlüğü’nün yetersiz denetleme ve ilaçlama yaptığı savunuluyordu. Yetkililer; ilaçlamaların, kurumların isteği doğrultusunda yapıldığını, bu durumun da sorunlara çözüm üretmediğini söylemekteydiler. Bölge Ziraat Müdürlüğü’ne, denetimin tüm konteynerlere yapılması talebinde bulunuldu. Ürünlerde buna bağlı yaşanan sorunlar nedeniyle, dış talebin azalacağı ve ülkenin itibar kaybedeceği düşüncesi hâkimdi.²²¹

1980-1981 ihracat rejimi de açıklandı. Ticaret Bakanı Kemal Cantürk tarafından açıklanan yeni ihracat rejiminde;

- *Bulgaristan, Polonya, Romanya, Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya ve Doğu Almanya’ya yapılacak ihracat tescile tabi olacak,*

- *Kesin olarak satışı yapılmış malların yurt dışında ambalajlanmasına veya işlem görmesine Ticaret Bakanlığı müsaade edecek,*

- *Yaş meyveler, yaş sebzeler, soğan ve patates dâhil, şarap (AET ülkeleri hariç), lokum ve şekerlemeler, et mamullerinin konsinyasyon veya müşterek hesap yoluyla ihracatına meslek kuruluşlarınca müsaade edilecek,*

- *İhracat hizmetlerinin çeşitli safhalarında görev yapan kamu kuruluşları, tarım satış kooperatifleri birlikleri ve Ticaret Bakanlığınca kendilerine görev verilen meslek kuruluşları resmi tatil günlerinde de çalışacaklar;*

²¹⁹ **Ege Ekonomi**, 6 Şubat 1980.

²²⁰ **Ticaret**, 7 Ekim 1980.

²²¹ **Ticaret**, 12 Kasım 1980.

- Yasalara aykırı davranan, alıcılarına karşı taahhütlerini yerine getirmeyen, ticari usullere aykırı partiler hazırlayan gerçek dışı bağlantı ve iptal yoluna gitmeyi alışkanlık haline getiren ihracatçıların ihracat belgesi ve ruhsatnamesi iptal edilecek.²²²

Yeni ihracat rejimi, İzmirli ihracatçıları memnun etmedi. Pek çok eleştiriye maruz kalan programda, özellikle serbest ihracat beyannamesi konusunda yapılan değişiklik zor bir uygulama olduğu iddiasıyla yoğun eleştiri aldı. İzmirli ihracatçıları, dış satımı bilgisinin bakanlık yerine ihracatçı birliklere bırakılmasının daha doğru olacağını savunmaktaydılar. Doğu Bloku ülkelerine (Polonya, Bulgaristan, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Romanya) yapılan ihracatın öneminden bahsedilerek, buralara gönderilen ürünlerin tescile tabi tutulmasının uzun bir zaman alacağı iddia ediyorlardı. Bununla birlikte lüzumsuz formalite ve birçok üründe fiyat kontrolsüzlüğü yaşanabileceği tedirginliği içinde olduklarını açıkladılar.²²³

İzmir'in ekonomi ve kültür hayatına can veren fuar, bu kez giyim sektörüne ev sahipliği yaptı. 5. Giyim Fuarı, Vali Nazmi Çengelci tarafından 5 Aralık günü, halkın hizmetine açıldı.²²⁴ Giyim eşyalarının ucuz olarak satılacağı belirtilen fuarın yoğun ilgi görmesi beklenmekteydi. Üretici firmaların, kazanç sağlamaları ve sektöre hareketlilik kazandırılması amacıyla fuarın 21 Aralık gününe kadar açık kalacağı belirtildi. 19.500 metrekarelik alana sahip fuarda; 19 pavyonda 300'den fazla firmanın başvurduğu, bu firmalardan sadece 102'sine, fuara katılma hakkı verildiği açıklandı. Dericilik, hazır giyim, örmecilik ve tekstil dallarından oluşan firmaların, fiyatlarının da kontrol edileceği ifade edildi. Bu amaçla bir ekip kurulacağı, bu ekibin; 120 firmanın fuar süresince denetimini yapacağı bununla birlikte haksız kazancın da önüne geçileceği ifade edildi.²²⁵

İzmir Belediye Başkanı Cahit Günay, giyim fuarına gösterilen ilgiden memnun olduklarını açıkladı. Günay, Basın ve Halkla İlişkiler Şubesi vasıtasıyla yaptığı açıklamada; üç günde fuarı ziyaret eden kişi sayısının 109.617 olduğunu söyledi. Geçen yıl aynı gün süresince bu sayının 98.307'de kaldığını belirtti. Ziyaretçi sayısının yaklaşık 4 kat artması ile rekor bir sayıya ulaşılmasının

²²² **Ticaret**, 27 Ekim 1980.

²²³ **Ticaret**, 30 Ekim 1980.

²²⁴ **Ege Telgraf**, 5 Aralık 1980.

²²⁵ **Yeni Asır**, 4 Aralık 1980.

memnuniyet verici olduğunu söyleyen Günay, 54.000.000 liralık alışveriş yapıldığını ifade etti.²²⁶

1981 yılında turizmde bir patlama yaşanması beklenilmekteydi. İzmir Turizm Bölge Müdürü Ahmet Dönmez, konu ile ilgili beklentisini, basına yaptığı açıklamada anlattı. Dönmez, 1980 yılının turizm açısından beklenildiği gibi olmadığını, bu durumun son yıllarda ülkede yaşanan terör olayları ve diğer sebeplerden kaynaklandığını savundu. Ülkemize düzenlenen turların yabancı şirketler tarafından iptal edilmesinin, turizm sektörünü zor durumda bıraktığını söyledi. Bu durumun ülkeye gelen turist sayısını da azalttığını ifade etti. Ege Bölgesi'nin önemli turistik yerlerinden olan Çeşme ve Kuşadası gibi yerlerde yabancı turistin yerini yerli turistin aldığını belirtti. Dönmez, anarşi sorununun bitmesiyle ülkede turizm alanında büyük gelişmeler yaşanacağını da savunmaktaydı. Danimarka, İsveç, İrlanda ve Suudi Arabistan'a ait olan şirketlerin geçen yıl terör sebebiyle Türkiye'ye düzenlenecek olan turları iptal ettirdiklerini hatırlattı. Bu yıl aynı ülkelerin, Kuşadası ve Çeşme için tesislerden rezervasyon talebinde bulunduklarını açıkladı. Yaptıkları araştırma sonucunu da paylaşan Dönmez, Ege Bölgesi'ne gelen turist sayısını yıllara göre değerlendirdi. Buna göre; 1978 yılı içinde 201.907 turist gelirken, 1979 yılında bu sayı 60.872 kişi artarak 262.779'a ulaştı. 1980 yılının ilk 8 ayı içinde ise bir düşüş yaşandığı gözlemlenmekte, sayı 156.124'e kadar düşmekteydi. Bu yıllarda ülke turizminden elde edilen gelir de açıklandı. 1978 yılında 230.398 dolar elde edilirken, 1979 yılında yaklaşık olarak 280.324 dolar kazanıldı. 1980 yılının ilk 4 ayında ise ciddi bir düşüşün yaşandığı belirtildi ve 74.510 dolar ile beklenen altında kaldığını söyledi. Dönmez ayrıca 1981 yılının turizm açısından hareketli geçeceğini tahmin ettiklerini bu nedenle bir dizi çalışmalara giriştiklerini ifade etti. Konu ile ilgili, geniş bir eğitim çalışması yapacaklarını vurguladı. Özellikle Çeşme, Kuşadası, Bergama ve Selçuk gibi yerler başta olmak üzere askerî hastaneler, tutukevleri, okullar, belediyeye ait kurumlar ve turizm alanına yakın meslek dallarında çalışanlar olmak üzere mart ayının sonuna kadar eğitimin devam edeceğini belirtti. Halk Eğitim Merkezlerinin de konu ile ilgili bilgilendirildiği ve turistik eşya yapımının arttırılması ve özendirilmesi isteğinin iletildiğini söyledi. Bunların yanı sıra konuksever olunması, tesislerin ve turistik beldelerin temiz tutulması ve son

²²⁶ Ege Telgraf, 8 Aralık 1980.

olarak turistlere karşı daha saygılı olunması isteğini de dile getirdi. Bunlar gerçekleştirildiği takdirde ülke turizminde büyük gelişmeler yaşanacağı hatta İspanya gibi turizmden önemli döviz elde edebileceklerini iddia etti.²²⁷

1981 yılında İzmir, fiyat artışının en fazla olduğu il olarak anılmaya başlandı. İzmir, “*En Rahat Yaşanır Büyük Kent*” unvanını yavaş yavaş kaybediyordu. Devlet İstatistik Kurumu’ndan yapılan açıklamada; 1981 yılı, 11 ayı içerisinde tüketici fiyatlarında en fazla artış gösteren şehirler arasında; İstanbul %28,6 oranı ile ilk sırada yerini alırken, Ankara %25,9 ile ikinci sırada yer buldu. İzmir ise %24,9 oranında artışla üçüncü oldu. İzmir, *1 Aralık 1979-30 Kasım 1980 dönemi ile 1 Aralık 1980 ile 30 Kasım 1981* tarihleri arasında ise fiyat artışında diğer iki büyük şehri geride bırakarak birinci oldu. %43,2 oranına sahip İzmir’i, %39,9 rakamı ile İstanbul ve Ankara takip etti.²²⁸

Hayat pahalılığının giderek arttığı İzmir’de ekonomiye hayat veren, Aliğa PETKİM ve TARİŞ İplik Fabrikaları’nın tam kapasite çalıştığı belirtildi. Kenan Evren, 3 Kasım 1981 günü sabahı Gaziemir Ulaştırma Okulu’nda denetlemelerde bulundu. Daha sonra bu iki fabrikayı ziyaret etti. Aliğa’da inşa edilmekte olan Petrokimya tesisleri için 2,5 milyon metrekare alan tahsis edildiği bilgisi verildi. Bu tesise ait iki ünitenin 1983 yılında hizmete girmesi beklenmekteydi. 100 firmanın yer aldığı bu tesislerde 5.500 işçi çalışanı ve yaklaşık 188 milyar lira bir yatırıma sahip tesislerin, İzmir için daha da önem kazanacağı belirtilmekteydi. Öğle saatlerinde TARİŞ İplik Fabrikası’nı ziyaret eden Evren, tam kapasite çalışmadan memnun kaldığını, yetkililere iletti. 100 işliğe sahip fabrika, İzmir’in önemli fabrikaları arasında gösterilmekteydi.²²⁹

İzmir, 58 yıl sonra yeniden Türkiye İktisat Kongresi’ne ev sahipliği yaptı. İkinci Türkiye İktisat Kongresi, 2 Kasım 1981 günü saat 10.15’te Atatürk Spor Salonu’nda başladı. Kongrenin başkanlığını, Devlet Başkanı Orgeneral Evren yaptı. Divan Başkanlığını Başbakan Bülent Ulusu’nun yapacağı ilk günde Başbakan Yardımcısı unvanı ile Turgut Özal’ın da konuşma yapacağı açıklandı. Ayrıca kongrede işçi sınıfını temsilen Türk-İş Genel Başkanı olan İbrahim Denizcier, esnaf adına Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Dernekleri Konfederasyonu Genel Başkanı

²²⁷ **Ekspres Halk**, 4 Kasım 1980.

²²⁸ **Yeni Asır**, 5 Aralık 1981.

²²⁹ **Yeni Asır**, 4 Kasım 1981.

Hüsamettin Tiyaşan, çiftçiler adına Türkiye Ziraat Odaları Birliği Genel Başkanı Osman Özbek, tüccar ve sanayicileri temsilen Odalar Birliği Yönetim Kurulu Başkanı Mehmet Yazar, bankacılar adına ise Merkez Bankası Başkanı Osman Şıklar da katıldı. Kongrede dikkat çeken bir diğer detay ise, komisyonlar oluşturulmasıydı. “Kalkınma Politikası”, “Dış Ekonomik İlişkiler”, “Sosyal Gelişme ve İstihdam”, “Alt Yapı, Enerji ve Ulaştırma”, “Tarım”, “Sanayi”, “İç Ticaret”, ve “Hizmetler” adı altında oluşturulan komisyonlar, kendilerine verilen 200’den fazla tebliği değerlendirmekle yükümlü tutuldu. Kongrenin toplanma amacının, istikrarlı bir ekonomik yapının devamlılığı, Atatürk tarafından belirlenmiş olan ekonomi ilkelerinin, ülkemizin durumu göz önünde bulundurularak ayrıntılı şekilde yeniden belirlenmesi, faydacı, akılcı, dinamik ve toplumun yararına olacak fikirleri görüşmek olarak açıklandı.²³⁰

7 Kasım günü sona eren kongrenin kapanış günü dolayısıyla konuşma yapan Ulusu, daha öce Atatürk ilkeleri ve düşünceleri adı altında geçmiş dönemlerde yanlış uygulamalar yapıldığını savundu. Kongrenin amaçlarından birisinin de bu yanlışlığı düzeltmek olduğunu söyledi. Sözlerine: “Atatürk hiçbir şekilde özel teşebbüse engel olacak bir görüşe izin vermemiştir. Onun devletçilik anlayışı sosyalist değildir.” şeklinde devam etti.²³¹ Kongrede yapılan konuşmalarda, Ocak 1980 ile 12 Eylül 1980 tarihinden sonra alınan ekonomik kararlar ile enflasyonu durdurmaya yönelik alınan tedbirlerin doğru olduğu noktasında birleşildi.²³²

İzmir’de ekmek konusunda yaşanan sıkıntılar 1982 yılında da devam etti. Konu ile ilgili bir açıklama yapan İzmir Fırıncılar Derneği Başkanı Bekir Yavuz, ekmek sorununa ancak zam ya da ekmeğin gramajının düşürülmesi ile çare bulunacağını iddia etti. Ekmek fırıncılarının çok zor durumda olduklarını savunan Yavuz, duruma çözüm bulunması gerektiğini söyledi. Maliyetin yüksek olması yanı sıra akaryakıtta gelen ikinci zam ile araç giderlerinin yaklaşık 4.500 lira olması dolayısıyla ekmek çıkaramayacak hale geldiklerini ifade etti.²³³ Bu açıklamalardan kısa bir süre sonra, İl Koordinasyon Kurulu, yeni karar aldı. Kararın amacının ekmek israfına engel olmak olduğu savunuldu. Buna göre; ekmeğin gramajı 270 gram

²³⁰ Yeni Asır, 2 Kasım 1981.

²³¹ Ege Telgraf, 7 Kasım 1981.

²³² Ege Telgraf, 9 Kasım 1981.

²³³ Ege Telgraf, 16 Şubat 1982.

olmuş, fiyatı ise 10 lira olarak kaldı. Ekmeğin kilosunun 37 lira 3 kuruş olduğu, karardan önce 560 gram ekmeğin kilosunun 35.71 kuruşa denk geldiği açıklandı.²³⁴

İzmir’de köylülerin de zor zamanlar yaşadığı görülmekteydi. Öyle ki kuyumcularda çok sık altın bozmaya gelen köylülerle karşılaşılırmaktaydı. Yeni ekim döneminde ihtiyaç duydukları parayı bulamayan köylüler, çare olarak elinde bulunan altını satmakta buldu. Taban fiyatlarının; beklenen rakamlara ulaşamadığı gibi enflasyonunun da altında kalması ile zor durumda kalan köylüler, hasat zamanında elinde bulunan ziynet eşyalarını satmaya başladı. Enflasyonun altında kalan taban fiyatlarının üstüne birliklere ve ofislere satılan ürünlerin bedellerinin zamanında köylüye ödenmemesi karşısında geçim sıkıntısı çekilmeye başlandı. Basında bu konu ile ilgili haberlerin yoğun şekilde çıkması sonrasında *Ege Bölgesi Ziraat Odası Birliği* Başkanı Erdoğan Şimşek bir açıklama yaptı. Şimşek; incir, zeytin, pamuk ve üzüm üreticilerinin yaşadıkları sıkıntıların farkında olunması gerektiğini söyledi. Üreticilerin para sıkıntısının devam ettiği takdirde gelecek senelerde üretim yapamayacak hale geleceklerini, bu durumdan ülke ekonomisinin büyük zarar göreceğini savundu.²³⁵

İzmir’de sorun yaşanan alanlardan birisi de et fiyatlarındaki artışı. 1982 yılına kadar fiyatlar, beklenilenin hep üstünde kaldı. Kasaplar kısa süre sonra et fiyatlarında düşüş yaşanacağını belirtmekteydiler. Et fiyatlarındaki yüksek artış sebebiyle durgunluk yaşandığı, indirim ile birlikte yeniden canlanma yaşanacağı beklentisi vardı. Süt kuzusu kesimlerinin de sona ermesiyle piyasaların hareketleneceği düşünülüyordu. Beklenti, 1982 yılı ile birlikte gerçekleşti ve et fiyatlarındaki artış, mart ayı itibariyle düşüşe geçti. Et ve Balık Kurumu’ndan da bir açıklama geldi. Kurum, et alım fiyatlarını 20 lira kadar arttıracaklarını açıkladı. Konu ile ilgili açıklamalarda bulunan Et ve Balık Kurumu Genel Müdür Yardımcısı Muammer Macaroğlu, piyasaya göre alımlarını oluşturmaya çalıştıklarını söyledi. Alım fiyatları da açıklandı. Buna göre; birinci kalite bir sığır etinin kilosu 260 liradan 280 liraya yükseltildi. Aynı etin ikinci kalitesinin ise 240 liradan 260 liraya yükseltildiğini sözlerine ekledi. Bununla birlikte bu alımların, et satış fiyatlarına herhangi bir etkisinin olmayacağını ifade etti.²³⁶

²³⁴ **Güneş**, 11 Mayıs 1982.

²³⁵ **Güneş**, 21 Ağustos 1982.

²³⁶ **Ege Telgraf**, 5 Mart 1982.

İzmir’de, et fiyatlarında en hızlı düşüş 1983 yılında yaşandı. Kuzu eti fiyatlarında 50 lira kadar bir düşüş görüldü. Semtlere göre fiyatlar farklılık gösterse de bazı yerlerde 720 ile 750 lira arasında satılan kuzu etinin 640 ile 700 lira arasında satılmaya başlandığı açıklandı. Et tüketiminde yaşanan azalma nedeniyle fiyatların düştüğü belirtildi. İzmir Mezbaha Müdürlüğü de konu ile ilgili bir açıklama yaptı. Buna göre; kuzu etinin mezbahadan çıkış fiyatının, 570 ile 560 liradan; 550 ile 530 liraya kadar düştüğü ifade edildi. Küçükbaş hayvan kesimi hakkında da bilgi verildi. Günde; 3.000 ile 2.500 aralığında küçükbaş hayvan kesilmekteydi. Ancak bu sayının 1.800 ile 1.500 gibi sayılara düştüğü açıklandı. Bu durumun ocak ayına kadar devam edeceği tahmin edilmekteydi. Ocak ayında, süt kuzusu mevsimine girilmesi ile birlikte hayvan geliminin azalacağı ve fiyatların yeniden yükselişe geçeceği tahmin edilmekteydi.²³⁷

1982 yılı içerisinde isyan eden bir diğer kurum ise *İzmir Pamuk İhracatçıları Birliği* oldu. Birlik Başkanı Ömer Şakir Ataman ve yardımcısı Halit Şarlak tarafından yapılan açıklamaya göre; pamuk ihraç fonunda değişikliğe gidilmesi sonrası fonun 15 liradan 40 liraya yükselmesi ihracatçılara 125 milyon dolara mal oldu. Bu durumun da pamuk üreticisini çok zorunda bıraktığını savundu. Fonun 25 lira kadar yükseltilmesinin doğru olmadığını ileten birlik odası, bu sürece kadar 5.700 tonluk pamuğun ihraç edileceğini belirtti. Zararına yapılan bu ihraçlarda en azından kurulan bu ihraç bağlantısı dolayısıyla dış pazarı kaybetmemek adına pamukların gönderileceğini açıkladı.²³⁸

1983 yılında İzmir’de dikkat çeken detaylardan birisi de kapanan bakkal sayısı oldu. Öyle ki son iki yılın verileri ele alındığında 1269 bakkal dükkânının kapandığı göze çarpmaktaydı. İzmir Bakkallar ve Bayiler Derneği’nden alınan bilgilere göre yine bu süre içerisinde açılan bakkal sayısının 378 olduğu belirtildi. Dernek Başkanı Ramazan Aslan yaptığı açıklamada; bakkalların kapanma nedeni olarak; toptancıların, sokak ve mahallelerde perakende satış yapması olarak gösterdi.²³⁹

Kasım ayının sonlarına doğru neredeyse her şeye zam yapılması esnafı da isyan etme noktasına getirdi. Perakendeci esnaf da hallerinden şikâyetçiydi. İğneden

²³⁷ **Yeni Asır**, 1 Aralık 1983.

²³⁸ **Güneş**, 6 Haziran 1982.

²³⁹ **Güneş**, 8 Ekim 1983.

ipliğe her şeye yapılan zamların kendilerini zor durumda bıraktığını savunan esnaf, Ticaret Bakanlığı tarafından alınan etiket kararına da tepki gösterdi. Ticaret Bakanlığı tarafından valiliklere de gönderilen kararda, pahalılıkla mücadele adı altında etiket denetimlerine gidilmesi istenmekteydi. Bu durumdan da en çok gıda maddesi satan iş yeri sahipleri şikâyetçi idi. Ticaret Bakanının valilikler yoluyla kendilerini değil, fabrika ve imalathaneleri denetlemeleri gerektiğini savunuyorlardı. Özellikle de enflasyonun denetlenip hatta önlenmesi gerektiğini vurguladılar. Bakkallar Derneği de, esnafın artık mal alacak parasının olmadığını, satışlarda da yaşanan düşüş nedeniyle zor bir döneme girdiklerini açıkladı. Piyasanın bir bakıma freninin patladığını söyleyip, bu duruma bir an önce son verilmesi gerektiğini belirtti.²⁴⁰

İzmir Belediyesi'nde 19 Nisan 1983 günü devir teslim yaşandı. İzmir Belediye Başkanı olan Cahit Günay'ın istifası sonrasında başkanlık görevi Ceyhun Demir'e verildi.²⁴¹ Günay'ın, valiye yazılı olarak sunduğu istifa dilekçesinin gerekçesi bilinmiyordu. Belediyede biriken borçlardan kaynaklandığı iddia edilmekteydi.

1983 yılında İzmir Belediyesi borçları ile gündeme gelmekteydi. Toplamda 7 milyar 654 milyon lira borcu olduğu belirtilen İzmir Belediyesi'nde açıklamayı Ceyhun Demir yaptı. Başkan Demir; SSK, Maliye ve TEK'e ait bu borçların, bir program belirlenerek bu program dâhilinde ödenmesine çalışılacağını söyledi. Ödeme planlarında önceliği emekli ve işçilere ayırdıklarını söyleyerek başlayan Demir, müteahhitlere olan borçlarının tamamını ödediklerini de ifade etti. Maliye, SSK ve TEK'e olan borçlarını hemen ödeyemeyeceklerini ancak devir işlemleri sonrasında ödemelerin başlayacağını belirtti. Merkez belediyenin borcu hakkında da bilgi verdi. Buna göre; bu belediyeye ait 2 milyar 408 milyon lira borcun olduğu, ESHOT'un ise 3 milyar 310 milyon liraya ulaşan bir vergi borcunun olduğunun bunun yanı sıra SSK'ye belediye olarak 706, ESHOT'un ise 570 milyon lira TEK'e, 660 milyon lira borcu olduğunu açıkladı.²⁴²

²⁴⁰ **Yeni Asır**, 1 Aralık 1983.

²⁴¹ **Güneş**, 19 Nisan 1983.

²⁴² **Yeni Asır**, 12 Kasım 1983.

2.5. SERBEST BÖLGE ÇALIŞMALARI

Serbest bölgeler; bir ülkenin siyasal sınırlar içinde, fakat gümrük sınırları dışında kalan bölgeleridir. Bu yerlerin en önemli özelliği; bu sınırlar içerisinde yapılan üretim ve ticarî faaliyetlerde, kısmen ya da tamamen vergiden muaf tutulmalarıdır. Serbest bölgeler 2 şekilde kurulabilir: Bunlardan ilki, dar kapsamlı serbest bölgelerdir. Bu bölgelerin ana özelliği, sadece montaj ve ambalaj faaliyetlerinde bulunmalarıdır. Dar kapsamlı serbest bölgelerde; depo ve antrepolar büyük önem taşır. İhracatçıların malları buralarda stoklanır ve istendiği zaman ihraç edilir. Burada yapılan ambalajlamaların masrafları düşük olması sebebiyle ihraç kolaylığı bulunur. İhracatçılar kadar ithalatçılar ve sanayiciler için de önemli avantajları vardır. Bu bölgeden yapılan alımlar özellikle gümrük vergisine tabi tutulsa da sanayi için önemli görülen ve hammadde ve yarı mamul ürünleri daha kolaylıkla bulur ve ucuz fiyata satın alır. Bu durum daha düşük maliyetle üretim yapılmasını sağlar. Bu durumdan büyük kâr sağlayabilecek diğer meslek grubu ise yurt dışında iş yapan yüklenicilerdir. Kullanılacak makinaların burada, çok uygun fiyatlarla depolanması ve daha sonra yine ucuz fiyatlarda bakımın yapılması sağlanarak uluslararası ihalelerde yer almasını hatta rekabet yarışında öne geçmesinde önemli rol oynaması beklenilmektedir.²⁴³

Geniş kapsamlı serbest bölgeler de dar kapsamlı serbest bölgelere benzer. Ancak bu bölgeleri, diğer bölgelerden ayıran bir özelliği vardır. Buna göre; bütün üretim faaliyetlerini burada gerçekleştirmek mümkündür. Burada gerçekleştirilen faaliyetlere, geniş sayılabilecek vergi bağışıklığı imkânı tanınması dolayısıyla üretim maliyetleri büyük oranda düşer. Bu durum uluslararası alanda önemli bir avantaj sağlar. “*Türk sanayi ürünlerinin*”, bu yarışta rekabet etme gücü giderek artar. Bu durumun sadece yurtdışında değil yurtiçinde de bazı yararlar sağladığı görülür. Örneğin; bu bölgede üretilen herhangi bir mal gümrüklü dahi olsa düşük maliyet ile üretilmesi dolayısıyla yurtiçinde fiyatların artmasına engel olur. Düşük maliyetle üretim ve diğer üretim kolaylıkları, sadece Türk sermayesinin ilgisini çekmez.

²⁴³ Yeni Asır, 13 Kasım 1983.

Türkiye'ye bu bölgeler sayesinde yabancı sermaye akışı hız kazanır. Dar ve geniş kapsamlı serbest bölgeler, *üçüncü ülkelerin transit taşımacılığını Türkiye'ye çeker*.²⁴⁴

1983 yılında yapılan çalışmalar sonucunda Bakanlar Kurulu; serbest bölge konusunu gündemine aldı. Alınan kararın resmi gazetede yayınlanması ile birlikte Mersin ve Antalya serbest bölge oldu. Bu gelişmeden sonra gözler geniş kapsamlı serbest ticaret ve sınai bölgeleri hakkında alınacak karardaydı. Özellikle bu bölge için adı geçen 2 yer; Aliğa ve Yumurtalık idi. Bu iki yerin fizibilite etüdlerinin yapılması sonrasında ihale edilecekleri belirtildi. İhale işlemi sonrasında Aliğa ve Yumurtalık'ın serbest bölge olacakları açıklandı.²⁴⁵

Serbest bölge konusunda yapılan çalışmaların genel değerlendirmesi, 6 Ocak 1983 günü Başbakan Bülent Ulusu başkanlığında toplanan Ekonomik Kurul'da ele alındı. Bu toplantıya; *Başbakan Yardımcısı Zeyyat Baykara, Devlet Bakanı Sermet Refik Pasin, Maliye Bakanı Adnan Başer Kafaoğlu, Tarım ve Orman Bakanı Sebahattin Özbek, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Turgut, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fahir İlkel ile Kültür ve Turizm Bakanı İlhan Evliyaoğlu* da katıldılar. Serbest bölgelerin yönetilmesi ana başlığı altında DPT tarafından hazırlanan kanun tasarısı ele alındı. Hazırlanan kanun tasarısına göre; bu bölgelerin bir yönetim kurulu tarafından yönetilmesi öngörülmektedir. Yönetim kurulu; *İçişleri, Maliye, Ticaret, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma, Sanayi ve Teknoloji* ile DPT temsilcilerinden oluşmaktaydı. Bu bölgelerde hangi kanun hükümlerinin uygulanacağı sorusuna da cevap aranmaktaydı. Serbest bölgelerde; *6224 sayılı yabancı sermaye kanununda* belirtilen hükümlerin uygulanması talep edildi. Bölgelerde istenilen diğer hizmetlerden birisi de bankacılık ve sigorta hizmetlerin yapılması oldu. Bu öneriler bizzat Sanayi Bakanlığı'ndan gelmekteydi. Önerilen bu hizmetlere ek olarak bu bölgelerden ihraç edilecek mallara getirilecek olan teşviklerde konuşuldu. Bu teşviklerin mevcut teşviklerle beraber uygulanması önerildi. Bu bölgelerin korunması sorununa da çözüm arandı. Jandarma Genel Komutanı tarafından görevlendirilen askerî personelle korunması fikri ortaya atıldı. Bununla birlikte güvenlik açısından bölgelerin kara sınırlarının dikenli tellerle veyahut duvarlarla çevrilmesi gerektiği, deniz sınırlarının da gümrük muhafaza ile güvenliğinin sağlanması gerektiği düşünülmektedir. Güvenlik sorunu ele alındıktan

²⁴⁴ *Yeni Asır*, 13 Kasım 1983.

²⁴⁵ *Yeni Asır*, 13 Kasım 1983.

sonra 1953 yılında çıkarılmış olan 6209 sayılı kanunla kurulması planlanan serbest bölgenin neden etkin bir çalışma haline dönüştürülemediği üzerine araştırma yapılmasına karar verildi. Son olarak, kurulacak bu ilk serbest bölgelerin nerelerde oluşturulacağına yönelik hemen bir açıklamama yapılmaması, elde edilecek sonuçlar sonrası bölge ya da bölgelerin isimlerin açıklanması kararı alındı.²⁴⁶

İzmir'in serbest bölge olup olmayacağının cevabı ise 13 Ocak 1983 tarihinde basın aracılığıyla halka duyuruldu. Başbakan Uluşu'nun, Aliğa'da bulunan PETKİM Tesisleri ile Nemrut Körfezi'nde incelemelerde bulunduktan sonra yaptığı kısa konuşmada; İzmir, Antalya ve İskenderun'da serbest bölgelerin kurulacağını açıkladı. Ege gezisinin ikinci günü Ege Ordu Karargâhına da bir ziyaret düzenleyen Uluşu, buradaki görüşmelerin ardından helikopterle Aliğa PETKİM tesislerine geçti. Uluşu'nun beraberinde *Ticaret Bakanı Hurşit Kemal Cantürk, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fahir İlker ve Sanayi ve Teknoloji Bakanı Mehmet Turgut* vardı. Uluşu bir süre incelemelerde bulunduktan sonra açıklamalarda bulundu. Hükümetin serbest bölge olarak planladıkları üç bölgeden birisinin Aliğa ilçesindeki Nemrut Körfezi olduğunu söyledi. Antalya ve İskenderun Körfezi'nin de bu statüde olacaklarını sözlerine ekledi. Nemrut Körfezi'nin durumunu ve imkânlarını yerinde görmek amacıyla İzmir'e geldiğini belirtti. Bu açıklamaların ardından, İzmir Ticaret Odası Başkanı Mücahit Büktaş ile Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı Ersin Faralyalı basına açıklamalarda bulundu. Serbest Bölgenin kurulmasıyla İzmir'in birçok imkâna kavuşacağı düşüncesinde olduklarını söylediler. Buna göre;²⁴⁷

- *Uluslararası sigortacılık ve acentecilik hizmetlerinin gelişmesi,*
- *Döviz girişi ve finansman imkânlarının artması,*
- *Bankacılığın dışa açılması ve kıyı bankacılığının gelişmesinin sağlanması,*
- *Turizmde büyük bir hareketlenmenin meydana gelmesi,*
- *Uluslararası İzmir Fuarı'nın yeni imkânlar ve boyutlar kazanması,*
- *Serbest bölgeye gelen yabancı malların üçüncü ülkelere gönderilmesi ile önemli döviz kazançlarına imkân yaratması,*
- *Firmaların eskisi kadar çok stok bulundurma mecburiyetinden kurtulması dolayısıyla hem rahat çalışma, hem de maliyet tasarrufunu getirmesi,*
- *Çok çeşitli çalışma alanlarında istihdam imkânlarının genişlemesi,*

²⁴⁶ *Yeni Asır*, 7 Ocak 1983.

²⁴⁷ *Yeni Asır*, 13 Ocak 1983.

- *Sanayi ve fason faaliyetlerinin artması*, gibi yararlar sağlanması beklenilmekteydi.

Aliağa'daki Nemrut Körfezi'nin, serbest bölge olarak planlanması sonrası İzmirli iş çevrelerinde bir beklenti oluştu. Bu beklenti sonrasında hükümete, yeni öneriler arka arkaya geldi. Bunlardan en önemlisi *Yaşar Holding Yönetim Kurulu* Başkanı olan Selçuk Yaşar'ın Başbakanlığa ve konu ile ilgili olan bakanlıklara sunmuş olduğu öneri idi. Nemrut Körfezi'nin serbest bölge olarak planlamamasında alt yapının oluşturulmasının uzun bir süre alacağı dolayısıyla gecikme yaşanacağı iddiasında bulundu. Yaşar, ekonominin yaşanacak olan bu gecikme ile karşı karşıya bırakılmaması gerektiğini savundu. Bu duruma yeni bir öneri getirdi ve serbest liman kavramını ortaya attı. Buna göre; İzmir Limanı, serbest liman statüsünde hemen faaliyete geçirilmeliydi. İzmir Limanı'nın gelişme potansiyelinin oldukça yüksek olduğu ve uygulanması durumunda kısa sürede faaliyete geçilebileceğini belirtti.²⁴⁸

Serbest bölge çalışmalarının bir türlü nihayete kavuşturulmaması, eleştirilere neden oldu. Özellikle vergi rekortmenlerinin, kurulamayan serbest bölgelerin zararı konusundaki açıklamaları basında yankı uyandırdı. Türkiye'nin o yılki vergi rekortmeni konumunda olan İskenderunlu iş adamı Lyonel Makzume, serbest bölgelerin kurulamaması dolayısı ile ekonomik sıkıntılar yaşandığı, ülkenin de çok şey kaybettiği görüşünde olduğunu açıkladı. İkinci rekortmen konumunda olan İzmirli iş adamı Alpaslan Beşikcioğlu da benzer açıklamalarda bulundu. Beşikcioğlu; ekonomiyi düzeltme amacıyla alınan bazı önlemlerin durumu daha da zorlaştırdığını söyledi. *Yankı* dergisine verilen röportajda; özellikle "*ekonomiyi düzeltmek, için para basmanın, işi olanlarının da işini bozduğu*" iddiasında bulundu. İhracatın öneminin kavranmasının iyi bir gelişme olduğunu, ancak enflasyonun biraz daha canlanması gerektiğini belirtti. Bu duruma da işsizlik oranını azaltmak amacıyla, hükümetin para basarak işyeri açmasının sebep olduğunu ifade etti. İşsizliğin çaresini, hükümetin değil vatandaşın kendisinin bulması gerektiği düşüncesinde olduğunu vurguladı. Üçüncü rekortmen Bursalı işadamı Ali Osman Sönmez ise; ekonomik savaşın halâ devam ettiğini ve yaşanan sıkıntıların bitmediğini savundu. İhracatın tek elde toplanılması ile hızlı bir çözüme kavuşulabileceği savını desteklediğini söyledi.²⁴⁹

²⁴⁸ *Yeni Asır*, 25 Şubat 1983.

²⁴⁹ *Yeni Asır*, 8 Mayıs 1983.

Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan ve son şeklini almaya başlayan vergi reformunda İzmir'in de adı geçiyordu. Hazırlanan bu tasarıda; gelir vergisi mükelleflerinin ödemeleri bazı ölçütlere göre yapılacaktı. Ödemeler; oturulan yerler ya da faaliyet gösterdikleri bölgeler dikkate alınarak yeniden düzenlenecekti. Türkiye'nin, 10 ayrı vergi bölgesinden oluşması planlanıyordu. Bu plan doğrultusunda hazırlanan bu tasarıya göre; İstanbul'da yaşayan ya da faaliyet gösteren kişi vergi öderken Hakkâri'de yaşayan kişiden daha fazla vergi ödeyecekti. Konu ile ilgili konuşan Maliye Bakanı Adnan Başer Kafaoğlu, maliyede kayıtlı olunan bölgeye göre yapılacak olan vergi ödemeleri konusunda çalışmalarda sona doğru gelindiğini açıkladı. Çalışmaların tamamlanması ile 10 ayrı vergi bölgesinde yer alan şehirler de belli olmaya başladı. İzmir, aralarında Adana, Bursa, İstanbul ve Kocaeli'nin yer aldığı birinci bölgede yer almaktaydı. Diğer bölgelerin de kısa süre içerisinde belirleneceği belirtildi. Onuncu bölgede ise; Ağrı, Bitlis, Hakkâri, Siirt ve Muş bulunmaktaydı. Bu proje ile bölgeden bölgeye değişen gelir dağılımı farklılıklarının göz önüne alınarak vergilendirmenin gerçekleştirilmesi ile önümüzdeki yıl itibariyle malî bütçeye yansıtacağı tahmin edilmekteydi.²⁵⁰

²⁵⁰ Güneş, 9 Ekim 1982.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İZMİR'DE SOSYAL VE KÜLTÜREL ALANDA YAŞANAN DEĞİŞİKLİKLER

3.1. BASIN - ASKER İLİŞKİSİ

Askerlerin siyasete yeni bir yön verme arayışı sırasında basın ile nasıl bir ilişki kurulacağı merakla beklenilmekteydi.²⁵¹ Askerî darbenin gerekçeleri anlatıldıktan sonra basına teşekkür edildi: “*Bir kısım kıymetli Türk basınının bu konuda zaman zaman yaptıkları uyarıları burada şükranla belirtmek isterim.*” sözleri gazete sayfalarında yer aldı.²⁵² Teşekkür mesajı sonrası askerin basınla iyi geçinmeye çalışacağı şeklindeki düşünce daha fazla destek görmeye başladı. Buna gerekçe olarak da; siyasetçilerin bir cendere içerisine alınması ve kımıldayamayacak hale getirilmeleri sebebiyle askerin batı dünyası tarafından yakından izlenmeleri gösteriliyordu. Basına karşı herhangi kötü muamele ya da baskıcı tavrın batı dünyası tarafından hoş karşılanmaması ve yaratabileceği tepkiler nedeniyle böyle bir tutum izleyeceği savı yoğun destek görmekteydi.²⁵³

Müdahaleden sonra, *Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterlik Koordinatörü Amiral Işık Biren*, MGK çalışmaları hakkında gerekli bilgileri sürekli basınla paylaşıyordu. Bununla birlikte görüşme taleplerini geri çevirmiyor, her soruyu cevaplandırmaya çalışıyordu. Terörün boyutları ve MGK'nin ele alacağı konuları ayrıntılı olarak anlatıyordu. Basına karşı babacan tavrı dikkat çekmekteydi. Ancak bu durum çok uzun sürmedi. Kısa süre sonra sıkıyönetimden telefonlar gelmeye başladı. Gelen telefonlar, gazetecileri tedbirli olmaya itti. Bu durum daha sonra haberlerin askerlere sorularak yazılması şekline dönüşecekti. Basınla iyi geçinme düşüncesi artık yoktu. Haberler ne kadar önemli olursa olsun bunu yazma izni askere ait olmaya başladı. Örneğin; Orgeneral Haydar Saltık'ın görev dolayısıyla yurtdışına gitme haberi servisteyken, çalan telefonla haberin servisten kaldırılması emri geldi.²⁵⁴ Bu olay ne ilk ne de son olacaktı.

²⁵¹ Deva, ss. 96-98.

²⁵² **Ticaret**, 13 Eylül 1980.

²⁵³ Bilâ ve diğerleri, ss. 97-98.

²⁵⁴ Bilâ ve diğerleri, ss. 97-99

Teleksler eskisi gibi çalışmıyordu. Gazetecilik artık durgun bir süreç içindeydi. 22 Eylül tarihi itibarıyla Sıkıyönetim Kanunu'nda yapılan değişiklikler, Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girdi. Buna göre: “*Sıkıyönetim Askerî Mahkemeleri’nce verilen 3 yıla kadar hürriyeti bağlayıcı cezalar temyiz edilemez.*” maddesi getirildi. Bu madde ile birlikte gazetecilik daha da güç hale geldi.²⁵⁵

Askerî rejimlerin en önemli özelliği “*Ya olacak, ya olacak*” sözü her yerde olduğu gibi gazetecilikte de etkisini giderek arttırdı. *Ege Telgraf* gazetesinin Yazı İşleri Müdürü olan Süha Tekil de iptali istenen haberlerden dolayı gazeteciliğin çok zor bir sürece girdiğini belirtti. Dönemin Enerji Bakanı papyon lakabı ile tanınan Serbülent Bingöl ile yaşanan olayı anlatarak, durumun ne boyutlarda olduğunu gösterdi. Bingöl’e, Türk-Irak petrol boru hattında meydana gelen patlama hakkında bilgisi sorulunca, olayın bir sabotaj olabileceği ihtimali olduğu şeklinde açıklama yaptı. Bu bilgi, flaş haber olarak abonelere geçildi. Ancak aradan on dakika gibi kısa bir süre geçtikten sonra haberin iptal edilmesi istendi. Bakanın açıklaması olduğu hatırlatılınca: “*Bakan falan anlamayız. Hemen o haberi iptal edin.*” şeklinde gelen yanıtla haber iptal edilmek zorunda kalındı. Bu ve benzeri haberler sık sık yaşanmaya başladı.²⁵⁶ Gazetelere getirilen baskı; halkın siyaset haberlerinden uzak tutulmaya çalışıldığı şeklinde değerlendirildi.²⁵⁷

3.1.1. İzmir Basınına Getirilen Yasak

İzmir basını da baskı ve sansürden etkilendi. Siyasi ve askeri haberlerin basında sıkça yer alması üzerine sıkıyönetim tarafından hemen uyarıldı. Bu uyarı, Gazeteciler Cemiyeti’ne yazı ile bildirildi.

İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanlığına,

1- Bazı gazetelerin sansasyonel haberler yaratarak kamuoyunu menfi yönden etkiledikleri görülmüştür.

2- Gerek kendi kaynaklarından, gerekse Emniyet Müdürlüğü’nden elde edilecek anarşik olaylar ve asılsız haberler basına intikal ettirilmeyecektir.

²⁵⁵ Cemal, s. 64.

²⁵⁶ Deva, ss. 98-99.

²⁵⁷ Yasin Ercilsin, 1980-1983 Yılları Arasında Türkiye’de Sosyal ve Kültürel Hayat, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2016, s. 100.

3- İzmir Cumhuriyet Savcılığı ve İzmir Gazeteciler Cemiyeti, İzmir’de basılıp yayınlanan veya Ege Bölgesi sayfasını taşıyan bütün gazetelerin Ek-1’de gösterilen malumat esaslarına uymaları gereğinin teminini rica ederim.”²⁵⁸

Arif Eryılmaz

Tümgeneral

Sıkıyönetim Kurmay Başkanı

25.9.1980.

EK: 1

Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı’nın 25 Eylül 1980 gün ve 3400-788-80/767:3175 sayılı emri ile belirlenen İzmir ili basınında yayınına ve yorumuna Sıkıyönetim Komutanlığı’nca izin verilmeyecek hususlar:

- 1) Yönetim aleyhinde yazı, yorumlar ve yorumlu resimler,
- 2) TSK’ne yönelik menfi yazı, bilgi ve karikatürler,
- 3) Atatürk ilkelerine ters düşen makale ve karikatürler,
- 4) Kurulacak hükümetle ilgili yabancı menşeli de olsa yazı ve yorumlar,
- 5) Millî Güvenlik Konseyi ve Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanlığı bildirilerine uygun olmayan yazı ve makaleler,
- 6) Belli bir siyasî partiyi tutucu ideolojik ve bölücü mahiyetteki haber yorum ve makaleler,
- 7) Sıkıyönetim Komutanlığı personeli ismini açıklayarak yazılan yazı ve manşetler,
- 8) İzinsiz çekilen kritik bölge resimleri,
- 9) Tarafsız olarak yazılmayan haber, yorum ve makaleler.”

Özellikle belirtilen yorumlu resimlerin yasaklanması ile gazetecilik alanında kısıtlamalar arttığının göstergesiydi. Kendi kendini sansür artık uygulanmaya başlandı.²⁵⁹ Gazeteler; baskı altında istediği haberleri veremez hale geldi. Getirilen yasaklar, gazetecilerin yaptığı haberlerin içeriklerinde, “apolitizasyon” yani siyasetten uzaklaşmasına neden oldu. Getirilen yasaklar sebebiyle konular daha çok magazin ve kültür sanat haberlerinden seçildi. Bu durum da dönemin gazetelerinin “magazin basını” olarak anılmasına neden oldu.²⁶⁰

²⁵⁸ Cemal, ss. 65-66.

²⁵⁹ Cemal, ss. 65-68.

²⁶⁰ Ercilsin, s. 85.

3.2. SİLAHLARIN TESLİMİ VE BAYRAK TALİMATI

Askeri darbenin en büyük gerekçelerinden biri terördü. O dönemdeki söylemiyle; “*anarşi ile mücadele edilip, huzurun sağlanacağı*” verilen vaatlerden biriydi. Müdahalenin şok etkisinin azalması ile konu üzerindeki çalışmalar hız kazandı. Kararlar artık “*askerin iki dudağı arasında*” idi. Konu ile ilgili kararlar hızla alınıp, uygulamaya geçiliyordu. İlk olarak; 2 numaralı bildiri yayınlandı ve sıkıyönetim komutanlıklarına geniş yetkiler tanındı. Sadece askere değil polisler de bir takım yetkiler verildi. Hemen ardından yıldırım hızıyla baskınlar yapıldı. Bu baskınlar, “*Türkiye tarihinin en büyük insan avı ve kitlesel tutuklanmaları*” şeklinde değerlendirme ve eleştirilere neden oldu. Tutuklanmaların fazlalığı sebebiyle kışlaların cezaevine dönüştüğü görüldü. Sıkıyönetim komutanlıkları tarafından cezaevine dönüştürülen kışlalardan biri de Selimiye Kışlası idi.²⁶¹

Yaşanan tutuklamalar sırasında direnenler vardı. Bu sırada çıkan çatışmalar sebebiyle hayatını kaybedenler oldu. Gözaltına alınanların sayısı kısa süre içerisinde binlere ulaştı. Operasyonlarda dikkat çeken önemli hususlardan birisi de sola dönük balyoz operasyonlarının yapılmasıydı. Dönemin İstanbul Dev-Genç Başkanı Bülent Uluer de örgütlerin saklanacak yer bulmakta zorluklar yaşadığını hatta kendisinin iki gece mezarlıkta saklanmak zorunda kaldığını itiraf etti. Yaşananlar sebebiyle devrimciler, direnme kararı aldı. Darbenin gerçekleştiği ilk günlerde bu kararını fiilen uygulamaya çalıştılar. Bülent Forta, yıllar sonra yaptığı bir açıklamada aralık ayının sonuna kadar korsan gösterilerin yapıldığını protestoların olduğunu ancak basının 13 Eylül itibariyle sayfalarında buna yer vermeyip, darbe ile birlikte çatışmaların bittiği şeklinde bir izlenim yarattığı iddiasında bulundu. Müdahale sonrasında yaşanan protestolarda 250’ye yakın arkadaşlarının hayatını kaybettiğini, gösterilerin de istedikleri gibi bir etki yaratmadığını ifade etti. Direniş ve yaşanan çatışmalarda hayatını kaybeden insan sayısı sebebiyle devrimci gruplar arasında çözümler başladığı görülmekteydi.²⁶²

Anarşi ve terörle mücadele adı altında bu kez halktan bir “*istekte*” bulunuldu. Halka, silahlarını teslim etmesi yönünde bir çağrı yapıldı. 6136 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararları kapsamında ruhsatsız ateşli silahların ve mermilerin teslimi ile

²⁶¹ Bila ve diğerleri, ss.195-196.

²⁶² Bila ve diğerleri, ss.195-196.

birlikte yine bu kanunun 4. maddesi gereği kamalar, hançerler, şişli bastonlar ve sustalı çakıların da yetkili yerlere teslim edilmesi istendi. Türk Ceza Kanunu'nun 264. maddesi gereği yakıcı ve öldürücü silahların, dinamit ve bombaların da teslim edilmesi zorunlu olduğu açıklandı.²⁶³

İzmir'de konu ile ilgili yetkili yerler açıkladı. Buna göre; İzmir Merkez ve Karşıyaka'da ikamet edenlerin, silahlarını Güney Deniz Saha Komutanlığı'nda oluşturulan büroya teslim etmeleri emredildi. Son teslim tarihinin 14 Ekim olduğu belirtildi. Bildirinin basında da yer almasından sonra yetkili büro önlerinde uzun kuyruklar oluştuğu görüldü. Teslim edilen maddelerde ağırlık tezkeresiz av tüfeğinde idi. Duvardaki çivilerinden indirilip getirilen tüfeklerin fazlalığı, basında; askerin verdiği emre halkın duyduğu saygı şeklinde değerlendirilmekteydi.²⁶⁴ Aslında evde ateşli silah bulundurmaktan dolayı tutuklanma korkusu da bunda etkiliydi.

Ruhsatlı silah bulundurma ve taşıma konusu yeni esaslara bağlanırken, konu ile ilgili başvuruların da 11 Ekim tarihi itibarıyla başlayacağı açıklandı. Buna göre; yetkili makamlar tarafından verilen izinlerle ruhsatlı silah taşınabileceği, izin alınamadığı için vesika bağlanamayan tabancaların derhal Sıkıyönetim Komutanlıkları, Mahalli Mülki ve askerî makamlara teslim edilmesi zorunluluğunun olduğu belirtiliyordu. Bu şekilde teslim alınan tabancaların sahiplerine, *Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu* tarafından değerleri tespit edildikten sonra devlet tarafından bedellerinin ödeneceği ifade edilmekteydi.²⁶⁵

2305 sayılı kanuna uymayan, ruhsatsız silah bulunduran, yapan, ülke sınırları içerisine sokan, nakleden kişilere ağır cezalar getirildiği, 30 yıla kadar ağır hapis cezası ile verilmekle birlikte 20 bin liraya varacak kadar para cezası kesileceği kamuoyuna duyurulmaktaydı.²⁶⁶

Aynı günlerde kâğıt bayraklarla da ilgili yeni bir karar alındı. Buna göre; İzmir'de, milli bayramlarda kâğıt bayrak asılması yasaklandı. Konu ile ilgili, *İzmir Belediyesi Protokol Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü* bir açıklama yaptı. Açıklamaya göre; millî bayramlarda kâğıt bayrağa hiçbir surette izin verilmeyeceği, bu sebepten dolayı İzmirliilerin bir an önce Türk bayrağı edinmeleri gerektiği

²⁶³ **Yeni Asır**, 8 Ekim 1980.

²⁶⁴ **Yeni Asır**, 8 Ekim 1980.

²⁶⁵ **Ege Telgraf**, 11 Ekim 1980.

²⁶⁶ **Ege Telgraf**, 13 Ekim 1980.

belirtilmekteydi. Türk bayraklarının, Sümerbank ve diğer işyerlerinden temin edilebileceği ifade edildi. Bayrak satışlarının bir süre daha devam edeceği açıklandı. Bu uygulamadaki amacın “*halkın bayrak sevgisini pekiştirmek*” olduğu ifade edilirken, bayrak kontrollerinin ise, Cumhuriyet Bayramı İl Kutlama Komitesi tarafından oluşturulan özel bir ekip tarafından yapılacağı duyuruldu.²⁶⁷

Bayrak yırtma olaylarına karşı da sert tedbirler alındığı belirtildi. Konu ile ilgili bir olaya da basında yer verildi. Haberde; Cumaovası’na bağlı Tekeli köyünde ikamet eden İbrahim Türümen adında bir vatandaşın aşırı alkol tükettikten sonra köy bekçisi ile yaşamış olduğu tartışma sonrasında gönderdeki Türk Bayrağı’nı indirip parçaladığı yazıldı. 4 Ekim 1980 günü yaşanan bu olay sonrasında Türümen yargılandı ve İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı 2 Numaralı Askeri Mahkemesi tarafından alınan kararla 18 ay hapis cezasına çarptırıldı.²⁶⁸

Bayrak ile alınan ilgili diğer bir karar ise bayrak üzerinde yer alan ay yıldızın kullanımı ile ilgiliydi. Türk bayrağı dışında kullanılacak olan ay yıldızın kullanımı ile ilgili yapılan değişiklikle birlikte, *ayın sola olan açıklığının sağ yöne çevrilmesi konusundaki kararnamenin yürürlük tarihinin 31 Aralık 1981 olarak değiştirildi*. Konu ile ilgili karar, Bakanlar Kurulu Kararı tarafından alındı ve Resmi Gazete yayınlandı.²⁶⁹

3.3. İDAM KARARLARI VE TERÖRLE MÜCADELE

Evren, bir cep defterine notlar alıyordu. Sayısı 103’ü bulan notlarda; yönetime el konulmasından sonra yapılacak değişiklikler yazıyordu. Burada yazılanların bir kısmı uygulanırken, bir kısmı ise ya vazgeçildiğinden ya da zaman kâfi gelmediği gerekçesiyle uygulanamadı. Notlarda; idam cezalarının hemen yerine getirilmesi ve bazı suçların hiçbir şekilde affa uğratılmaması gibi düşünceler yer almaktaydı. 12 Eylül öncesi çıkan bazı idam kararlarının halâ uygulanmaması dolayısıyla duyulan rahatsızlık da dile getirilmekteydi. Mecliste tasdik bekleyen bu dosyaların bir türlü hayata geçirilememesi nedeniyle, teröristlerin eylem yapmaktan caymadığı ve hatta daha fazla cesaret buldukları iddiası yer almaktaydı. Evren,

²⁶⁷ Ege Telgraf, 30 Ekim 1980.

²⁶⁸ Yeni Asır, 11 Aralık 1980.

²⁶⁹ Ege Telgraf, 31 Aralık 1980.

Meclisin geçmişten ders almadığı fikrindeydi. Bununla birlikte Avrupa Konseyi'ne üye ülkelerin idam konusunda yaptıkları baskı sebebiyle durumun daha vahim bir hale geldiğini düşünüyordu. Avrupa Konseyi üyelerine karşı hoş görünme çabasının, ülkeyi kan gölüne çevirdiğini savunuyordu. İdam konusunun Yargıtay kararı ya da Cumhurbaşkanı tarafından yapılacak bir onaylama ile derhal çözüleceği fikrindeydi. Bu düşüncesini de sık sık dile getirmeye. Bununla birlikte, tavuk keser gibi adam öldürmelerin giderek arttığını, ölen insan sayısının 5000 civarında olduğunu notlarında vurgulamaktaydı. Canına kastedilenlerin; kahvehanede oturup sohbet eden, otobüste evine giden ve parkta oturan masum insanlar olduğunu söylemekteydi. Ayrıca asker, jandarma ve polis gibi toplumun güvenliğini sağlamakla görevli kişilere de saldırıların gerçekleştirildiğini belirtmekteydi. Uygulanmayan idam cezalarının vicdansızlık ve adaletsizlik olduğunu da sözlerine ekledi. Konu ile ilgili son olarak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinde yer alan normal mahkemelerin verdiği idam cezaları dışında kararların uygulanabileceğini hatırlatarak,²⁷⁰ Türkiye'ye yapılan bu baskının yargı bağımsızlığına zarar verdiği yönünde düşüncesini dile getirmekteydi.²⁷¹

Asker, anarşinin kaynağı olarak İslâmcı, aşırı milliyetçi ve solcu örgütler tarafından yapılan eylemleri görmekteydi.²⁷²

İdam cezasının ise geri getirilmesi düşüncesi giderek daha çok konuşuluyordu. Darbe öncesinde Adana'da şehit edilen bir askerin cenaze törenine katılan Sıkıyönetim Komutan Yardımcısı Tuğgeneral Nihat Bener: “...Devletin çelik yumruğunun bütün vatan hainlerinin, bütün memleket ve millet düşmanlarının başına nasıl indirileceğini ileriki günlerde göreceksiniz.” diyerek idamın yakın zamanda getirileceği savını destekler bir konuşma yaptı.²⁷³ İdam cezasının gelmesini savunanların sayısı gün geçtikçe artmaya başladı. Bu düşüncüyü savunanlar; idamın, suçun işlenmesine karşı caydırıcı bir unsur olacağını iddia ediyordu.²⁷⁴

Gazete sayfalarında idam konusu geniş bir yer bulmaktaydı. Türkiye'de son 8 yıl içerisinde herhangi bir idam cezasının infaz edilmediği belirtiliyordu. Son idam

²⁷⁰ Evren, Anılar 1, ss. 499-505

²⁷¹ Evren, Anılar 1, s. 505.

²⁷² William Hale, **Türk Dış Politikası 1774-2000**, çev: Petek Demir, Mart Matbaası, İstanbul, 2003, s. 170.

²⁷³ **Yeni Asır**, 16 Eylül 1980.

²⁷⁴ Ahmet Kahraman, **Darağacında**, Milliyet Yay., İstanbul, 1986, s. 9.

cezası infazının Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamları ile 1972 yılında yaşandığı hatırlatılıyordu.²⁷⁵ Bu idam kararları Askeri Yargıtay tarafından onanıp, TBMM'ye gönderildi. 10 Mart 1972 günü toplanan Millet Meclisi'nin 30. sırada gündeminde olmasına rağmen İsmail Hakkı Tekinel'in önerisi ile AP, CGP ve DP'nin oy çoğunluğu ile öne çekildi. Uzun tartışmalar sonrasında 11 Mart 00.55'te oylama başladı. 442 kişilik meclis içerisinde 297 milletvekili oy kullandı. 238 milletvekili idam kararının uygulanması yönünde oy atarken, 53 kişi karşı oy kullandı. 6 milletvekili çekimser oy kullanırken, 145 milletvekili ise oylamaya katılmadı. Oylama sonucunda idam kararı çıktı. İnan, Gezmiş ve Aslan, 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gecede idam edildi.²⁷⁶

Askerin yönetime el koymasıyla birlikte yasama görevini de alan Milli Güvenlik Konseyi, Evren başkanlığında 7 Ekim günü toplanarak, Askeri Yargıtay tarafından onanan firari ve tutuklu bulunan silahlı örgüt üyelerinin idam cezaları konusunu görüştü. Toplantıda; 4 silahlı teröristin infazının gerçekleşmesi, içlerinde firari olanların bulunup haklarında verilen kararın uygulanması kararı çıktı. *Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 Numaralı Askerî Mahkemesi* tarafından verilen karar sonucunda, sağ eylemlerde bulunan İsa Armağan ve Mustafa Pehlivanoğlu idam cezasına çarptırıldı. 9 Ağustos 1978 tarihinde Ankara Balgat ve civarında 4 kahvehane tarandı. Olay sırasında 5 kişinin hayatını kaybetti, 12 kişi de yaralandı. Bu olayların failleri olan Armağan ve Pehlivanoğlu hakkında onanan dosyalar, TBMM'ye gönderildi. Diğer onanan idam cezaları; sol eylemciler Kemal Ergin ve Necdet Adalı idi. 10 Temmuz 1978 tarihinde Ankara İsmetpaşa Mahallesi'nde iki kişiyi öldüren Ergin ve Adalı'nın da dosyaları başbakanlığa gönderildi. Tutuklular, konunun TBMM'de görüşüleceği gün Mamak'taki Özel Askeri Ceza ve Tutukevi'nden kaçtılar. Firar etmeleri sırasında, buradaki bazı görevlilerden destek aldıkları da belirlendi. Mustafa Pehlivanoğlu kısa bir süre sonra yakalandı. İsa Armağan ise hâlâ aranmaktaydı. Kemal Ergin ise bulunduğu Ankara Cezaevi'nden firar etti. Ergin, 2 yıldır aranıyordu.²⁷⁷

Alınan karar doğrultusunda tutuklu bulunan Pehlivanoğlu ve Adalı Ankara Merkez Cezaevi'nde günün ilk saatlerinde idam edildiler. Alınan idam kararları 8

²⁷⁵ **Yeni Asır**, 8 Ekim 1980.

²⁷⁶ Kahraman, ss. 271-298

²⁷⁷ **Ekspres Halk**, 8 Ekim 1980.

Ekim 1980 Çarşamba günü gerçekleştirilirken, firarilerin de yakalandıktan sonra idam edilmeleri kararı alındı.²⁷⁸

İlk infazların nasıl gerçekleştiği konusunda basında yazılar yer aldı. İnfazların gerçekleştiği sırada dinî telkin isteyip istemediklerinin sorulduğu belirtildi. Savcının son isteklerini sorması üzerine mektup yazmak istediklerini söylemeleri üzerine kendilerine izin verildi. Celladın bir an bir tereddüt yaşadığı ancak bir görevlinin *“Terör olaylarında evlâtlarını kaybedenleri davet etseydik, içlerinden binlercesi bu görevi yerine getirmek için birbirleriyle yarışarlardı.”* sözü üzerine infaz gerçekleşti. Ankara Karşıyaka Mezarlığı’nda defin işlemleri gerçekleşti.²⁷⁹

İlk idam cezalarının uygulanmasından sonra Evren’in konu ile ilgili düşünceleri merak edilmekteydi. Evren; insan canına kast edenlerin cezasını canları ile ödemeleri gerektiğini söyledi. Daha önce haklarında idam kararları verilen suçluların da dosyalarının tasdik edileceğini sözlerine ekledi. Avrupa Konseyi’nin bu karar ile ilgili yapacağı herhangi bir yaptırım durumu ya da konseyden Türkiye’yi çıkarma durumu söz konusu olsa bile, bu karardan vazgeçilmeyeceğini belirtti. İdam kararının en çok teröristler üzerinde bir korku yaratacağı ve bugüne kadar buldukları cesaretin de sona ereceği düşüncesinde olduğunu ifade etti.²⁸⁰

İdam kararı ile birlikte infazlar devam etti. İdam cezası verilen isimlerden birisi de Erdal Eren’di. Ankara Yapı Meslek Lisesi öğrencisi ve 17 yaşında idi. Eren, *Yurtsever Devrimci Gençlik Derneği* üyesiydi. Aynı derneğe üye olan ODTÜ öğrencisi Sinan Suner birlikte 2 Şubat 1980 günü bir gösteriye katıldılar. Bu esnada bir çatışma çıktı ve er Zekeriya Önge öldürüldü. Eren, Önge’yi öldürdüğü iddiasıyla tutuklandı. 19 Mart 1980 tarihinde, hakkında idam kararı alındı. MGK tarafından kararın onanması sonrası 13 Aralık 1980 günü Ankara Merkez Kapalı Cezaevi’nde idam edildi. 18 yaşın altında olması, kemik testi talebinin kabul görmemesi, avukatı ile görüştürülmediği ve son olarak uzaktan ateş etmesine rağmen yakından ateş edildiği konusunda karar verilmesi sebebiyle bu idam cezası yıllarca tartışmalara neden oldu.²⁸¹

²⁷⁸ Cemal, s. 83.

²⁷⁹ **Yeni Asır**, 9 Ekim 1980.

²⁸⁰ Evren Anılar 2, s. 99.

²⁸¹ <http://www.bolgegundem.comhttps://erdal-eren-dogum-tarihi-erdal-eren-kimdir-neden-idam-edildi-erdal-erenin-mektubu-650351h.htm>, (erişim:16.01.2019).

Önemli davalardan birisi de Tüm Öğretmenler Birleşme ve Dayanışma Derneği (TÖBDER) davası idi. TÖBDER hakkında çeşitli iddialar vardı. Ankara Sıkıyönetim Askeri Savcılığı konu ile ilgili bir soruşturma açtı ve değerlendirme çalışmasında sona geldi. TÖBDER'in merkez yöneticilerini de kapsayan soruşturmada bazı şube başkanlarının ve yöneticilerin de adı geçmekteydi. Türk Ceza Kanunu'nun dernekler maddesine dayandırılan soruşturma sonucunda bazı yöneticiler için gıyabi tevkif kararı alınması beklenilmekteydi.²⁸² 12 Eylül'ün üzerinden geçen 2 ay sonrasında Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı'nın aldığı karar doğrultusunda TÖB-DER yöneticilerinden 64'ü hakkında tutuklama kararı çıktı.²⁸³

Terörle mücadele konusuna da gazetelerde geniş bir yer ayrılmaktaydı. Bir yıllık zaman zarfı içerisinde güvenlik güçlerinin, seri operasyonlar düzenlediği belirtildi. Bu operasyonlar sonucunda; Devrimci Yol Hareketi (DEV-YOL), Devrimci Sol Hareketi (DEV-SOL), Türkiye Devrimci Komünist Partisi (TDKP), Kürdistan İşçi Partisi (PKK-APO'cular), Türkiye Halk Kurtuluş Partisi Cephesi (THKP-C EYLEM BİRLİĞİ), Türkiye Komünist Partisi (TKP), Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birlikleri (MLSPB), İlerici Gençlik Derneği (İGD), Esir Türkleri Kurtarma Ordusu (ETKO) ve Türk İntikam Tugayı (TİT) örgütlerinin çökertildiği iddia edilmekteydi. Bu örgütlere mensup 69.946 kişinin yakalanarak gözaltına alındığı, bunlardan 21.800'ünün tutuklanmasına karar verildiği, kalan 48.146 kişinin de sorgularına devam edildiği açıklandı.²⁸⁴

MGK Genel Sekreterliği'nce 12 Eylül 1979 ile 12 Eylül 1980 tarihleri arasında yurttan yaşanan anarşik olayların istatistikleri verildi. Buna göre; 2865 kişinin yaşanan anarşik olaylarda hayatını kaybetti. 12 Eylül 1980'den 12 Eylül 1981 tarihine kadar geçen sürede ise 533 kişinin yine bu olaylarda öldüğü, bu sayının 55'inin güvenlik görevlisi olduğu belirtildi. 162 kişinin ise güvenlik güçlerine karşı giriştikleri silahlı çatışma sonrasında ölen teröristlerden oluştuğu ifade edildi. Haberde; müdahaleden bir yıl öncesi ve bir yıl sonrası yaşanan olay sayıları karşılaştırılarak verildi. 1979 yılı içerisinde ülkede 23.095 anarşi kökenli olayın yaşandığı belirtildi. 12 Eylül'den 1980'den 12 Eylül 1981 yılına kadar toplamda

²⁸² **Ekspres Halk**, 18 Kasım 1980.

²⁸³ Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu Doğuşu ve Yükselişi**, 3. Basım, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s. 214.

²⁸⁴ **Yeni Asır**, 12 Eylül 1981.

5.896 suçun işlenerek, suç sayısında büyük bir azalma yaşandığı iddia edildi. Bu suç oranının 637'sinin silahlı saldırı ile gerçekleştiği, 345'inin patlayıcı madde atılarak yaşandığı, 949'unun ise afiş ve pankart asama olayı olarak yaşandığı ifade edildi. Bunun dışında; 1.215 gasp ve soygunlar sebebiyle yaşanan vakalar olduğu belirtildi.²⁸⁵

Dikkat çeken bir diğer husus ise sağ ve sol bölücü örgütler tarafından düzenlenen eylemlerdi. Buna göre; 453 olayın sola mensup örgütlerin, 119'unun da sağa mensup, 2.077 olayın ise yönü belli olmayan eylemcilerin ve gruplar tarafından düzenlendiği açıklandı. 12 Eylül 1980 öncesi ve sonrasındaki bir yıllık süreçte yaşanan anarşik olaylar sebebiyle hayatını kaybeden kişi sayısında bir azalma olduğu yazılırken, tüm askerî ve sivil cezaevlerinde tutuklu bulunan kişi sayısında da tam tersi büyük bir artış olduğu görülmüyordu. 12 Eylül 1980 tarihi itibarıyla bu cezaevlerinde tutuklu bulunan terörist sayısının 1.356 olduğu, bu sayının müdahalenin gerçekleştiği zamanın üzerinden geçen bir yıllık süre içerisinde 16 kat artarak 21.800'e ulaştı. Özellikle DEV-SOL, DEV-YOL, İGD, PKK, TDKP ile diğer THKP-C kaynaklı terör örgütleri ile ETKO, TİT ve ÜGD sağ kesime dayanaklı terör örgütlerinin, müdahale öncesinde ülkenin şehir, kasaba ve köylerinde; "*Kurtarılmış Bölgeler*" adı altında yasadışı yerler oluşturduğu, bu alanlara güvenlik kuvvetlerinin bile girerken büyük zorluklar yaşadığı iddiası yer aldı. Kurtarılmış bölge adı verilen bu yerlerde tarafsız düşünceye sahip vatandaşların bile yaşayamadığı belirtilirken, müdahale sonrasında güvenlik kuvvetleri içinde ayrımın kaldırılması ile özellikle tarafsız devlet yönetiminden güç alarak, ardı ardına yurdun en ücra köşelerine kadar yapılan operasyonlarla önemli başarılar sağladığı savunuluyordu. Hatta dünyada eşine rastlanılmayacak kadar büyük bir başarı olarak görülen bu operasyonlar sonucunda, 50.166 otomatik tüfek ve tüfek, 565.202 tabancanın yanı sıra 2.342.000 mermi ve 10.170 adet patlayıcı madde ve bombanın ele geçirildiği açıklandı. Verilen rakamlardan sonra yaşanan bu anarşik olayların bu kadar ürkütücü boyutlara ulaşmasında ve Türkiye'nin bir iç savaşa doğru sürüklenmesinde MHP ve bu partiye bağlı olan yan kuruluşlar ile DİSK'in büyük bir rol oynamadığı iddia edildi. MHP Genel Başkanı Türkeş'in yanı sıra içinde yönetim kurulunda yer alan bazı isimlerin yer aldığı 228 kişinin idam isteği ile yargılandığı ifade ediliyordu. DİSK Genel

²⁸⁵ Yeni Asır, 12 Eylül 1981.

Başkanı Baştürk ile 51 arkadaşının da aynı taleple yargılandığı da belirtildi. “Anayasal düzeni değiştirmeye eylemli kalkışmak” suçu ile önümüzdeki günlerde yargılanacakları açıklandı. Cezaevlerindeki durum hakkında da bilgi veren yazıda; yolgeçen hanına dönüştüğü savunulan cezaevlerinde de büyük bir değişim yaşandığı ifade edildi. Tünel kazılması sonucu yaşanan toplu firarların sona erdiğini, bazı teröristlerin de elini kolunu sallayarak buradan çıktıkları ve hiçbir caydırıcılığı kalmayan cezaevi dönemlerinin artık sona erdiği iddia edildi. Birçok cezaevi yönetiminin terörist elinden kurtarıldığı, disiplinin ve otoritenin yeniden inşa edildiği yazılırken, buralara herhangi bir yiyecek sokulmasına izin verilmeyerek, içeriye sokulan silah ve uyuşturucu maddelerin önüne geçileceği savunuldu.²⁸⁶

Türkiye’de 1980-1984 yılları içerisinde 517 sanığa idam cezası verildi. Bu sanıklardan 124’ü Askerî Yargıtay tarafından onaylandı. MGK’nin onaylaması sonrası infazı gerçekleştirilen kişi sayısı 50 idi. Diğer verilen infaz cezaları ise müebbet hapis cezasına çevrildi. İdam edilen kişilerin; 8’inin sağ, 18’inin sol görüşlü olduğu, 23’ünün ise adli suçtan dolayı idam edildiği açıklandı. Bu kişiler arasında bir de ASALA üyesi olan Levon Ekmekçiyan vardı. Ekmekçiyan, Esenboğa Havaalanı’nda yaşanan olaylar sebebiyle idam cezası aldı.²⁸⁷

1980-1983 yılları içerisinde çıkarılan infaz kanunları ve infazına karar verilen mahkûm sayısı ise şu şekildeydi.²⁸⁸

<i>Yıl</i>	<i>Çıkartılan İnfaz Kanunları Sayısı</i>	<i>İnfazına Karar Verilen Mahkûmların Sayısı</i>	<i>Cezası İnfaz Edilen Mahkûmların Sayısı</i>
12/09 31/12/1980	4	6	4
1981	6	7	6
1982	13	16	14
1983	18	24	24
Toplam	41	53	48

12 Eylül 1980 tarihinden 6 Aralık 1983 yılları arasında alınan kararlar bazılarını MGK tek başına alırken bazı kararları da Danışma Meclisi ile birlikte aldı. Bu tarihler aralığında toplamda 41 kez çıkarılan infaz kanunlarından, 53 mahkûma

²⁸⁶ **Yeni Asır**, 12 Eylül 1981.

²⁸⁷ <https://www.bolgegundem.com/kenan-evren-kimleri-astirdi-12-eylul-idamlarinin-tam-listesi-451690h.htm>, (erişim:16.01.2019).

²⁸⁸ Mehmet Semih Gemalmaz, **Türkiye’de Ölüm Cezası (1920-2000) Zihniyet, İnfazlar, Mevzuat, Yargı ve Siyaset**, Cilt I, Beta Basım, İstanbul, 2001, s. 415.

ölüm cezası verildi. Bu mahkûmlardan 48'inin infazı gerçekleştirildi. İnfazlarda dikkat çeken bir diğer detay da infazı gerçekleştirilmiş olan mahkûmların hepsinin erkek olmasıydı. 1982 ve 1983 yılında iki kadın mahkûm hakkında ölüm cezası istendi. Dudu Gül ve Şevkiye Erşen isimli iki kadın mahkûm hakkında adi suç dolayısıyla ölüm cezası verildi ancak verilen bu kararlar, MGK tarafından onaylanmadığı için kanunlaştırılmadı. Böylelikle iki mahkûm, idam cezasından kurtuldu. Bu süreçte dikkat çeken bir diğer detay ise siyasi suçtan dolayı infaz edilen kişi sayısı oldu. Buna göre; siyasi suçtan dolayı infaz kararı verilen kişi sayısı 29, adi suçtan dolayı ceza alan kişi sayısı ise 24 idi. Siyasi suçlu, 29 kişiden 5'i infaz cezasından kurtuldu. Yıllar içerisinde infaz kanunları ve infaz edilen mahkûm sayısı ise şu şekildeydi: ²⁸⁹

Yıl	İnfaz kanunu çıkartılan mahkûm					Cezası infaz edilen mahkûm					
	Adi suçlu	Siyasi suçlu				Adi Suçlu	Siyasi suçlu				Adi ve siyasi suçlu toplamı
		Sağ	sol	diğer (*)	Siyasi suçlu toplamı		Sağ	sol	diğer (*)	Siyasi suçlu toplamı	
1980	-	2	4	-	6	-	1	3	-	4	4
1981	1	1	5	-	6	1	1	4	-	5	6
1982	8	5	3	-	8	8	3	3	-	6	14
1983	15	3	5	1	9	15	3	5	1	9	24
Toplam	24	11	17	1	29	24	8	15	1	24	48

Türkiye’de uygulanan idam kararları yoğun eleştiriyi almaktaydı. Evren, 3 Ekim 1984 günü Muş’a bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret sırasında bir konuşma yaptı. Bu konuşmada; Türkiye’de idam cezasının uygulanmasının insan haklarını çiğnediği konusunda gelen eleştirilere cevap verdi. Evren, “*dün akşam teröristlerin bir subay, bir astsubay ve bir erimizi şehit etmeleri olayına değindim. Bunlar yakalanıp idama mahkûm olduklarında onları idam etmeyip hayat boyu besleyecek miyiz, buna razı olur musunuz?*” şeklinde konuşarak idam cezası uygulanmasından yana olduğunu tekrarladı.²⁹⁰

²⁸⁹ Gemalmaz, ss. 415-416.

²⁹⁰ Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları 5**, Milliyet Yayınları, 1991, (Anılar 5), s. 126.

3.3.1. İzmir’deki Terör Olayları ve Alınan İdam Kararları

Darbe sonrasında diğer illerde olduğu gibi İzmir’de de operasyonlar yapılmıyordu. Yapılan operasyonlarda asker- polis birlikte hareket ediyordu. Bayraklı, Buca, Çamdibi, Çiğli, Eski İzmir, Gümüşpala, Gültepe, Karabağlar ve Yeşilyurt semtlerinde polis-asker işbirliği ile yapılan operasyonlar da yüzlerce ev basıldı. Bu sırada çeşitli olaylardan dolayı aranan ve şüpheli hareketlerde bulunan çok sayıda kişi gözaltına alındı. Gözaltına alma sırasında güvenlik güçlerine karşı herhangi bir direnmenin söz konusu olmadığı açıklandı. Bununla birlikte MHP ve MSP İzmir il yöneticilerinden bazı isimleri de gözaltına aldığı ancak bu isimlerin daha sonra açıklanacağı belirtildi.²⁹¹

Yoğun operasyonlara rağmen İzmir’de olaylar durulmuyordu. İzmir’in Karabağlar semtinde bulunan Ziraat Bankası’nda teröristler, soygun yapmak amacıyla saldırdılar. Bu soygun sırasında birçok rehine alındı ve polis ile çatışma yaşandı. Olay sırasında kaçan 2 teröristin yakalanması için polise yardım etmeye çalışan 1 vatandaş öldürüldü, 2 komiser de yaralandı. 5 teröristten 3’ü için idam kararı istendi ancak kesin karar çıkmadan duruşma ileri bir tarihe atıldı.²⁹²

İzmir’de siyasi cinayet suçu sebebiyle aranan isimlere yönelik operasyonlar da hız kazandı. 14 siyasi cinayet faili yakalandı. Yakalananlar içerisinde, emekli polis memuru olan Muzaffer Cemil Yıldız ile Çimentepe Mahallesi’nde muhtar olan Basri Dirin’in de katilleri vardı. Böylelikle 45 gün içerisinde, sıkıyönetim ilan edilmiş illerde aranan kişi sayısının 3.589 olduğu, sorguları sona eren ve tutuklanmalarına karar verilen kişi sayısının 686 olduğu açıklandı.²⁹³

Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı da; yaralama, öldürme ve gasp olaylarında adı geçen bazı teröristlerin yapılan operasyonlarla yakalandığını açıkladı.

*1983 tarih ve 2794 sayılı Kanun ile ölüm cezasının yerine getirilmesine karar verilen ve cezası 29/01/1983 günü sabaha karşı 02.20’de Ankara Merkez Cezaevinde infaz edilen, Lübnan uyruklu Levon Ekmekjan isimli Ermeni Asala örgütüne mensup mahkûm, “diğer” kategorisi içinde gösterilmiştir.

²⁹¹ **Yeni Asır**, 15 Eylül 1980.

²⁹² **Yeni Asır**, 11 Ekim 1980.

²⁹³ **Yeni Asır**, 2 Kasım 1980.

Gelen ihbarların değerlendirilmesi sonucunda 5 teröristin yerinin belirlendiği birisinin ölü olarak 4'ünün de sağ olarak ele geçirildiği duyuruldu.²⁹⁴

Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanlığı, kasım ayında yapılan operasyonlarda; 1267 kişinin yakalandığını, yakalanan bu kişilerden 346'sının tutuklandığı ve bu sırada 115 tabancanın da ele geçirildiği bilgisini verdi. Çok uzun süren çalışmalar sonucunda yakalananların, 1976 yılından itibaren faaliyet gösteren dört sol, 1 sağ örgüt tarafından gerçekleştirilen birçok cinayetin failleri olduğunun belirlendiği ifade edildi. Bununla birlikte, İzmir'de 7, Denizli'de ve Balıkesir'de 3, Manisa'da 1 faili meçhul cinayet ve farklı 25 yaralama olayının sanıkları oldukları kesinleşen 61 kişiden 51 kişinin yakalandığı, bu esnada 1 sanığın öldüğü, bir sanığın da yaralandığı açıklandı. Yapılan adli işlemler sonucunda 387 kişinin tutuklanarak cezaevlerine gönderildiği belirtildi.²⁹⁵

Ege Bölgesi'nde silahlı eylemlerde bulunan terör örgütlerinden Dev-Yola yönelik operasyonlar sonucunda 96 sanık yargılanmaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti anayasasını baskı ve silah zoruyla kaldırmak, adam öldürme, yaralama, soygun eylemleri, güvenlik kuvvetlerine karşı gelme ve silahlı eylemlerde bulunma gerekçesiyle, *Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı Askerî Mahkemelerinde* duruşmalar başladı. 3 ayrı duruşmanın başladığı davada; 118 sayfalık iddianamenin okunması sonrasında savcı 24 terörist için ölüm cezası talep etti. Duruşmalardan bir diğeri de Dev-Yol terör örgütünün kadın kollarında yer alan 5 terörist kızın da yargılanması idi. İçlerinden 4'ü lise öğrencisi, biri ise üniversite öğrencisiydi. Duruşmada son savunmalarını yapan teröristlerden basit yaralama ve terör örgütüne üyelikten dolayı 4'er yıl hapis istemiyle yargılandı.²⁹⁶ Duruşmalar sonrasında haklarında ölüm cezası istenen isimler şunlardı: *Sami Varlı, Muammer Sakaryalı, Sabri Alpagut, Vedat Sivaz, Emin Üner Mehmet Topan, İbrahim Aslan Hasan Öztürk, Akın Yalçın, Ramazan Şenkul, Mustafa Özdemir, Ertan Şimşek, Ekrem Atmaca, Birol Akçay, Hıdır Kaya, Hasan Sağıt, Kemal Soykal, Tayyar Gül, Hamit Durhat, Rahmi Mit, Osman Oflatçı, Aydemir Çimen, Kamuran Gündüz ve Ayşe Şahin*. Diğer tutuklular için 5- 15 yıl arası hapis cezası istenmekteydi.²⁹⁷

²⁹⁴ **Ekspres Halk**, 4 Kasım 1980.

²⁹⁵ **Yeni Asır**, 2 Aralık 1980.

²⁹⁶ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1981; **Ege Telgraf**, 1 Eylül 1981.

²⁹⁷ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1981.

Dev-Yol terör örgütü ile ilgili yaşanan bir gelişme büyük ses getirdi. Eski İçişleri Bakanı Hasan Fehmi Güneş'in oğulların da bu örgütte yer aldığı iddiası gündemde yerini aldı. Utkan ve Kutlan kardeşlerin, örgüt adına hırsızlık yapan bir çetenin hücre liderleri olduğu belirtildi. 9 ayrı soygunda örgüt sorumlu tutuluyordu. Kutlan Güneş'in ordu ise bağlantılı olduğu kardeşinin ise bu eylemlerde kullanıldığı soruşturmada yer aldı. Haklarında, dava süreci başlatıldı.²⁹⁸

Mayıs 1978 tarihinde kurulan *THKP/C Dev-Sol* (Devrimci Sol), İzmir'de yaptıkları eylem ve soygunlarla adını duyurdu. Birçok soygun, adam yaralama, adam öldürme suçu işleyen örgüt, özellikle İzmir'de korku salıyordu. Yasadışı Dev-sol terör örgütüne yönelik operasyonlar, 12 Eylül askerî darbesi sonrasında verilen emir ile operasyonlar hız kazandı. Örgütün eylemlerine yönelik 1981 Nisan ayında büyük bir operasyon başladı. Bu operasyon sonucunda 241 militan ele geçirildi. 2'si polis 9 kişiyi öldüren örgütün; İzmir'de 4 ev kiraladığı, 4 de iş yeri açtıkları belirlendi. Yapılan operasyon sonucunda Ege sorumlusu olduğu iddia edilen militanlar da ele geçirildi.²⁹⁹

THKP-C (Türkiye Halk Kurtuluş Partisi) Acilciler terör örgütü, Denizli, İzmir, İstanbul ve Kayseri illerinde silahlı eylemler yaptı. Yasadışı örgüte yönelik yapılan operasyon sonucunda 66 sanık, mahkeme önüne çıkarıldı. 1 hava astsubayı, 5 ilkokul öğretmeni ve 1 Köy-Koop (Köy Kalkınma Kooperatifi) Kayseri Bölge Müdürü yakalananlar arasındaydı. Sanıkların, Ankara Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılanmalarına başlandı.³⁰⁰

Terör örgütlerine yönelik yapılan operasyonlar sonucunda yapılan yargılamalarda; sayısı yüzleri aşan davalarda birçok terörist için ölüm cezası talep edildi. İzmir'de son idam cezası 1974 yılında uygulandı. Davalarda idam talep edilse de 12 Şubat 1981 tarihine kadar idam cezası kararı alınmadı. *THKP-C Devrimci Savaş Örgütü* üyeleri olan Erhan Buldanlıoğlu, Ali Akgün ve Seyit Konuk'un yargılanmaları sonrasında ilk idam kararları alındı.³⁰¹

1982 yılında da İzmir ve çevre illerde operasyonlar devam etti. “*Demir Yumruk*” adıyla yapılan operasyon sonucunda, yasadışı TDKP (Türkiye Devrimci

²⁹⁸ **Yeni Asır**, 2 Eylül 1981.

²⁹⁹ **Ege Telgraf**, 4 Nisan 1981.

³⁰⁰ **Yeni Asır**, 14 Şubat 1981.

³⁰¹ **Ege Telgraf**, 12 Şubat 1981.

Komünist Partisi), mensubu 24 terörist yakalandı. Konu ile ilgili bilgi, Aydın, Antalya, Balıkesir, Burdur, Denizli, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla ve Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanlığı'na bağlı Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından verildi. Operasyon, 4 Mart 1982 tarihinde İzmir'de başlatıldı. Güvenlik kuvvetlerinin yürüttüğü operasyonlarda, Kars ve Erzurum TDKP sözde bölge sorumlusu olan Hacı Demirhan'ın da yakalanan teröristler arasında bulunduğu belirtildi. Özellikle İzmir'de aynı örgütün gençlik örgütlenmesi olan Genç Komünistler Birliği'ne (GKB) mensup hücre elemanları yakalandı. Bununla birlikte örgütün propagandasını yürüten *Devrimin Sesi* adlı derginin dağıtılmasını yürüten hücreye ve "*il komitesi bölge kuryesine*" yapılan baskın sonucu 24 kişi daha ele geçirildi.³⁰²

Askeri müdahalenin yapıldığı tarihten Ekim 1980 tarihine kadar geçen süre içerisinde sıkıyönetim bölgeleri olarak anılan yerlerde yakalanan kişi sayısının 56.486 olduğu açıklandı. Bu sanıklardan; 31.445'inin 16-25 yaş aralığında olduğu belirtildi. 11.560 sanığın öğrenci, 11.084 kişinin ise işsiz olduğu ifade edildi. Sıkıyönetimin ilan edilmesinden sonra sıkıyönetim bölgelerinde, 1 Eylül 1982 tarihi itibarıyla 26.399 sanığın çeşitli cezalara çarptırıldığı bilgisi verildi. 143 sanık idam cezası, 92 sanık ise ömür boyu hapis cezası aldı.³⁰³

İzmir'de idam cezası alan isimler de şu şekildeydi: *Seyit Konuk (sol görüşlü), 13 Mart 1982, İbrahim Ethem Çoşkun (sol görüşlü) 13 Mart 1982, Necati Vardar (sol görüşlü), Halil Esendağ (sağ görüşlü) 5 Haziran 1983, Selçuk Duracık (sağ görüşlü) 5 Haziran 1983, İlyas Has (sol görüşlü), 6 Ekim 1984.*³⁰⁴

3.4. EVREN'İN İZMİR ZİYARETLERİ

Nejat Tümer, Deniz Kuvvetleri Komutanı ve Millî Güvenlik Konseyi üyesi olarak 6 Kasım günü İzmir'e bir ziyaret gerçekleştirdi. Bu ziyaret, Güney Deniz Saha Komutanlığı ve İzmir'deki bağlı birlikleri denetleme amacını taşımaktaydı. Oramiral Tümer'in, bir günlük İzmir ziyareti³⁰⁵ sonrasında gözler İzmir Sıkıyönetim Komutanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Dairesi'ne çevrildi. Yapılan açıklamada,

³⁰² **Ege Telgraf**, 12 Nisan 1982.

³⁰³ **Güneş**, 16 Kasım 1982.

³⁰⁴ Gemalmaz, ss. 421-430.

³⁰⁵ **Ekspres Halk**, 7 Kasım 1980.

Devlet Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in 17 Kasım Pazartesi sabahı İzmir'i ziyaret edeceği duyuruldu.³⁰⁶ Evren'in MGK üyeleri ile birlikte katılacağı yurt gezisinin rotası da belli oldu. Buna göre; İzmir'den başlayacak gezi programı, İstanbul ve Eskişehir ile devam edecekti.³⁰⁷

Evren, Tahsin Şahinkaya ve Sedat Celasun ile birlikte, özel bir askeri uçakla 17 Kasım günü saat 10'da Çiğli Askerî Havalimanı'na geldi. Evren ve beraberindekileri,³⁰⁸ *Ege Ordu Komutanı Orgeneral M. Süreyya Yüksel, İzmir Valisi Nazmi Çengelci, NATO Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Sedat Güneral, Hava Eğitim Komutanı Korgeneral Muammer İnal, 6. Ataf Komutanı Korgeneral Şerafettin Uğur, Güney Deniz Saha Komutanı Koramiral Emin Göksan, İkinci Ana Jet Üs Komutanı Tuğgeneral Sabri Kaban, Belediye Başkanı Cahit Günay, İzmir Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Suha Tekil ile yüksek rütbeli subaylar karşıladılar.*³⁰⁹

Askerî tören sonrası Kenan Evren ve MGK üyeleri, Narlıdere Ege Ordu Komutanlığı'nı ziyaret etti. Ardından Güzelyalı'da bulunan Hava Lisan Okulu'nda İzmir Garnizonunda bulunan komutanlar ile birlikte bir toplantı gerçekleştirdi.³¹⁰ Bu toplantı Evren'in isteği ile İzmir'e gelmeden önce planlandı. Hava Eğitim Komutanlığı'nın ev sahipliği yaptığı toplantıda, Evren bir konuşma yaptı. Açıklamalarının ana teması; 12 Eylül müdahalesinin neden yapıldığına yönelikti. Konuşmasına; 12 Eylül' e kadar ülke içinde cereyan eden olaylar nedeniyle ülkenin iç savaşa doğru hızla sürüklendiğini bununla birlikte Silahlı Kuvvetler içerisinde de bölünmelerin başladığı ve giderek arttığını söyleyerek başladı. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yıllar önce başlayan ve durdurulamayan bölücü faaliyetlerin korkunç boyutlara ulaştığını vardığını savundu. Tüm yaşananlara rağmen siyasi partilerin, anlaşmaya yanaşmadıklarını iddia etti. 1961 Anayasası hakkında da düşüncelerini açıkladı. Bu anayasanın bünyeye uygun olmadığı bununla birlikte meclisin de görevini yerine getiremediğinden dert yandı. Yaşananlardan sonra Türk Silahlı Kuvvetleri'nin birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmesi, halka karşı kötü davranış sergilemekten kaçınması ve askerî bir idarenin varlığı sebebiyle herhangi bir

³⁰⁶ **Yeni Asır**, 15 Kasım 1980.

³⁰⁷ **Ekspres Halk**, 16 Kasım 1980.

³⁰⁸ **Ekspres Halk**, 18 Kasım 1980.

³⁰⁹ **Ege Telgraf**, 17 Kasım 1980.

³¹⁰ **Ekspres Halk**, 18 Kasım 1980.

çıkar peşinde koşulmaması gerektiğini vurguladı. Evren, daha sonra yazdığı anılarında İzmir’e gitmesinin asıl sebebinin bu konu olduğunu belirtti.³¹¹

Evren burada yaptığı konuşma sonrasında ordu evinde verilen yemeğe katıldı. Daha sonra komutanlar ile birlikte saat 15.00’e kadar istirahata çekildiler. Evren ve beraberindekiler daha sonra İzmir Valisi Nazmi Çengelci’yi ziyaret etti, ardından Gazeteciler Cemiyeti’ne gittiler.³¹²

Ziyaret sırasında Evren’in neşeli olduğu gözlemlendi. Evren, sorular öncesinde basın mensupları ile kısa bir sohbet etti. Hayatında 7 rakamının öneminden bahsedip, örnekler verdi. *“1917 yılında 7’nci ayın 7’nci günü doğdum. 7 yaşında ilkokula başladım. 17 yaşında askeri liseye girdim. Evlenme yaşı 27. Evlenme tarihim 27 Eylül. 57’nci ve 7’nci bataryalarda takım komutanlığı yaptım. Batarya komutanlığım ise 7’nci bataryada oldu. Alay Komutanlığım 227. alay. Büyük kızımın düğünü 17 Ekim. Türkiye’nin 17’nci Genelkurmay Başkanıyım. 7 Mart’ta Genelkurmay Başkanı oldum ve Türkiye’nin 7’nci devlet başkanıyım. 12 Eylül ise Cumhuriyet’in 57’nci yılında oldu. Bu kadarla kalsa iyi.”* diyerek sözlerine 7 rakamının mutlu günler olduğu kadar acı günlerine de damga vurduğunu açıkladı. Sözlerine; *“Babam 7 Mayıs’ta öldü. Büyük ağabeyimi ise 27 Ağustos’ta kaybettim. Bu kadar tesadüf olur herhalde...”* diyerek devam etti.³¹³

Evren, bu açıklamalarından sonra gazetecilerin sorularını cevapladı. Gelen bir soruda kurucu meclis çalışmaları için bir takvim verilmesi istendi. Gelen bir soruya: *“Bu takvimi yapmak çok zor. Önce bir anarşiyi kazıyalım.”* şeklinde cevap verdi. Konuşmasına; *12 Eylül Harekâtının*, hâlâ bazı kesimler tarafından tasvip edilmediği, bunun da altında yatan sebeplerin bilindiğini söyleyerek devam etti. Bu kesimin neleri amaçladığı, nelerin peşinden gittiklerinin farkında olduklarını, tüm bu oyunlara karşı hazırlıklı olduklarını sözlerine ekledi. Hiçbir şeyin, kendilerini yolundan çeviremeyeceğini, yollarına çıkacak bütün engelleri devirip kaldıracaklarını söyledi. Bu yolun yürünmesinde millet ve basın mensuplarından da destek beklediklerini ifade etti. Sohbet toplantısında Evren’in yapacağı Doğu gezisi de soruldu. Evren, yaptığı gezi sonrasında halkın verdiği destekten dolayı memnun olduğunu, bu kadar yoğun bir kalabalık ile karşılanmayı beklemediğini sözlerine ekledi. Burada yaşayan

³¹¹ Evren, Anılar 2, ss. 151-152.

³¹² **Ekspres Halk**, 18 Kasım 1980.

³¹³ **Yeni Asır**, 18 Kasım 1980.

halkın, geçmiş dönemde yaşanan olayları tasvir etmediğini gördüğünü söyleyerek soruları bitirdi.³¹⁴ Saat 16.00 sıralarında Gazeteciler Cemiyeti'nden ayrılan Evren,³¹⁵ ablasıyla birlikte İzmir'de yaşayan 97 yaşındaki annesini ziyaret etti. 20 dakika süren görüşme sonrası, yoğun bir kalabalık ve tezahürat eşliğinde evden çıktı.³¹⁶ Evren'in annesini ziyareti, basın tarafından ilgiyle takip edildi. İzmir basını, Evren'in annesinin elini öpüp, hayır duası aldığını, annesinin mutluluktan nemlenmiş gözlerle oğlunu uğurladığını yazdı. Bu mutluluğun da her anneye kısmet olmayacağı belirtildi. Annesinin, balkondan oğlunu izlerken gurur ifadesi taşıdığı ve oluşan kalabalıktan dolayı bu gururun daha da arttığını vurguladı. Basının özellikle Evren'in annesi ile yaptığı röportaj da son derece dikkat çekti. 96 yaşındaki Naciye Evren; oğlunu vatana hizmet etmesi için yetiştirdiğini, Evren'i televizyonda izlerken ağladığını ve başarısı için sürekli dua ettiğini söyledi.³¹⁷

Kenan Evren, 1981 yılında da İzmir ziyaretlerine devam etti. Ege Ordusu'nun plan tatbikatını izlemek amacıyla 25 Mart günü şehre geleceği bilgisi verildi. Evren'in burada tatbikatı izlemesi yanı sıra yapılacak olan açık hava toplantısında bir konuşma yapacağı belirtildi. Devlet Başkanının, 28 Mart gününe kadar İzmir'de kalacağı duyuruldu.³¹⁸ Bu ziyaretlerde dikkat çeken bir diğer husus da, Evren'in 27 Mart günü öğleden sonra TARIŞ ve İzmir Liman İnşaatlarını ziyaret edeceği bilgisi idi. Bu ziyaretlerde brifingleri izleyen Evren, ertesi günü şehirden ayrıldı ve halka hitaben konuşma yapmak üzere Manisa'ya geçti.³¹⁹

Evren, İzmir'e bir diğer gezisini 9 Eylül kutlamalarına katılmak için gerçekleştirdi.³²⁰ Evren, askerî müdahale sonrasında ilk kez bir kentin kurtuluş törenine katıldı. Törende açıklamalarda bulundu. Sözlerine; 9 Eylül günü, İzmirliyle beraber olmaktan ve bu mutlu günü birlikte kutlamaktan dolayı sevinç içinde olduğunu söyleyerek başladı. Konuşmasına: *"Şu karşımda duran manzaraya bakıyorum. Bu kurtuluş gününü büyük bir coşku ile kutlayan şu muazzam kalabalığa bakıyorum. Bir de 5 sene evvel Ege Ordu Komutanlığım zamanında yapılan kutlama törenini düşünüyorum. Bugünkü kutlamalardan gurur, o günkü kutlamalardan utanç*

³¹⁴ **Yeni Asır**, 18 Kasım 1980.

³¹⁵ **Ekspres Halk**, 18 Kasım 1980.

³¹⁶ Evren, Anılar 2, s. 152.

³¹⁷ **Yeni Asır**, 18 Kasım 1980.

³¹⁸ **Yeni Asır**, 1 Mart 1981.

³¹⁹ **Ege Telgraf**, 19 Mart 1981.

³²⁰ **Ege Telgraf**, 8 Eylül 1981.

duyuyorum.” şeklinde açıklaması ile devam etti.³²¹ Daha sonra, 20 ton ağırlıktan oluşan sahil yolunun temeli için yapılan törene katılan Evren, köşe taşının kurdelesini kesti. Bir süre vinçin denize indirilmesini bekledi. Törende, İzmir Belediye Başkanı Cahit Günay da kısa bir konuşma yaptı. Konuşmasında; Devlet Başkanı Evren’e, Başbakan Bülent Ulusu’ya ve konsey üyelerine, İzmir ile yakından ilgilendikleri ve verdikleri destek dolayısıyla teşekkür etti.³²²

İzmir, 2 Kasım 1981 tarihinde, Türkiye İkinci İktisat Kongresi’ne ev sahipliği yaptı. Kongreye katılan Kenan Evren, açılış konuşmasını yaptı. Konuşmasına; *“Uluslararası ve milli çevrede ekonomik tedbirler, sistemlerini araştırıp bulmada her iki doğrultuda aşırılıklara gitmeden, Atatürk ilke ve esaslarının sınırlandığı hudutlar içinde kalmak, Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığı, ülke ve millet bütünlüğü ve yurttaki huzur için temel koşuldur. Bu zarureti acı tecrübelerden sonra kesin olarak anlamış bulunuyoruz. Türkiye ekonomik modelini ararken bu saha dışında sosyalist ve kapitalist ekonomilerin mutlakları üzerinde oynamak suretiyle zihinleri bulandırmanın ve zaman israf etmenin hiçbir ekonomik değeri görülmemiştir.”* sözleriyle başlayan Evren, Türkiye ekonomisinin iyileşme sürecine girdiğini söyledi.³²³

Evren’in, 1982 yılında İzmir’e düzenlediği geziler, genellikle tatbikatları izleme gerekçesi ile gerçekleşti. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, *Deniz Kurdu-82*, tatbikatı planına uyarak uygulamaya koydu. 35 gemiden oluşan donanma, Tümamiral İrfan Tınaz tarafından 352 *Bordo* numarası ile “*Gayret*” adı verilen muhribinden yönetilmekteydi. Tatbikat, ilk olarak Gölcük’te başladı, Ege Denizi’nde devam etti. Bu tatbikatlar sonunda, ulusal sular olarak adlandırılan yerde özellikle Yunan Hava Kuvvetleri’ne ait jet uçaklarının zaman zaman donanmanın takip edilmesi ile verdiği rahatsızlık, son zamanlarda çok azaldığı görüldü. Yürütülen tatbikatın ilk bölümü tamamlandı ve savaş gemileri İzmir Limanı’na demirledi. “*Bismillah Funda*” sesleri ile limana gelen savaş gemilerine, halkın da ilgisi yoğun oldu. Ziyaret akınına uğrayan bu gemiler, tatbikatın ikinci kısmı için İzmir’den ayrılıp, Antalya’ya geçti.³²⁴ 24 Mart tarihinde sona eren bu tatbikat; Ege, Marmara ve Akdeniz’de

³²¹ **Yeni Asır**, 11 Eylül 1981.

³²² **Yeni Asır**, 10 Eylül 1981.

³²³ **Ege Telgraf**, 2 Kasım 1981.

³²⁴ **Ege Telgraf**, 17 Mart 1982.

gerçekleştirildi. Donanma Komutanı olan Oramiral Zahit Atakan, askeri tatbikatın Gölçük'e dönülmesi ile sona ereceğini açıkladı.³²⁵

İzmir'de bu tür tatbikatlar sık sık yapılmaya başlandı. Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından düzenlenen, "*Miralay Fethi Bey-82 Harp Oyunu Tatbikatı*" 16 Nisan günü gerçekleşti. Bu tatbikatı izlemeye gelenler arasında Devlet Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Evren de vardı. Tatbikatın ertesi günü İzmir'den ayrılan Evren, halka hitaben konuşma yapacağı Balıkesir'e geçti.³²⁶

Evren'in daha sonraki ziyareti ise 1 Kasım 1982 tarihinde gerçekleşti. Anayasayı tanıtmaya çalışmaları doğrultusunda sekizinci durağı İzmir oldu. Bu ziyarette; Millî Güvenlik Konseyi üyeleri Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Nurettin Ersin ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Org. Nejat Tümer de vardı. Bu heyetin İzmir'e gelmesinden kısa bir süre sonra da Evren'in içerisinde bulunduğu uçak, 10.30'da Çiğli Askerî Havaalanı'na iniş yaptı. Bu uçakta; Başbakan Bülent Ulusu ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun da bulunmaktaydı.³²⁷

Bu heyeti karşılamaya; Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanı Org. Sedat Güneral, İzmir Valisi Hüseyin Öğütçen ve Belediye Başkanı Cahit Günay geldi. Burada kısa bir süre dinlenen heyet, Konak'a geçti. Burada toplanan kalabalığa, müzik yayını yapılıyordu. Evren'in gelmesine kısa bir zaman kala ise şarkı yayını kesilip, yerine zeybek havaları ve Hasan Mutlucan'ın kahramanlık üzerine yazdığı türküler çalmaya başladı. Evren ve beraberinde gelen heyet, 11.30 civarında Konak'ta bulunan Hükümet Konağı içinde yer alan valilik makamına geldiler. Belediye Başkanı Günay, İzmir sorunlarına ilgi göstermesi ve Türk belediyeciliğine verdiği katkı dolayısıyla Evren'e fahri hemşerilik beratı verdi. Bu beratın yanında üzerinde, "*İzmirlilerden Sayın Devlet Başkanına*" yazısı bulunan şehrin sembolik anahtarı hediye edildi.³²⁸

Evren, daha sonra Vilayet Konağı'nın balkonuna geçti. 11.40'da başlayan konuşma, 12.35'e kadar devam etti. Konuşmasında; "*İzmirliler ve Egelilerin gerçek hemşerisiyim. Çünkü ben de Manisalıyım. Ege'li sayılırım.*" sözleri ile başlayan

³²⁵ **Ege Telgraf**, 19 Mart 1982.

³²⁶ **Güneş**, 17 Nisan 1982.

³²⁷ **Yeni Asır**, 2 Kasım 1982.

³²⁸ **Yeni Asır**, 2 Kasım 1982.

Evren, konuşmasında ağırlığı yeni anayasa ve Cumhurbaşkanlığı yetkileri konusuna verdi. Devlet Başkanı, *12 Eylül Harekâtına* girişmelerinin nedeninin, Cumhurbaşkanı olma amacıyla olmadığını savundu. Bu sözleri üzerine kalabalığın yoğun destek ve alkışlarından dolayı kısa bir süre beklemek durumunda kaldı. Konu ile ilgili konuşmaya devam eden Evren: “*Çoğumuz, 60 yaşını doldurmuş insanlarız. Ben 65 yaşını doldurdum. Cumhurbaşkanı olsam ne olacak, olmasam ne olacak? Bu makama hevesli bir kişi olsaydım, 12 Eylül’den sonra Köşk’e geçer oturur, o makamın parasını da alırdım. Yapmadım.*” sözleriyle devam etti. İlk kez, “*Anayasaya hayır*” sloganları konusuna değindi. Bu sloganları eleştiren Evren, konuya Atatürk’ün de alet edilmeye çalışıldığını iddia ederek devam etti. Mavi rengin, Atatürk’ün göz rengi olması ile bağdaştırılmasını doğru bulmadığını sözlerine ekledi. “*Gök rengiymiş, deniz rengi de maviymiş. Gök rengi de mavi ama mavilik bir işe yaramıyor. Bulut gelirse yağmur yağıyor, bereket getiriyor.*” sözleri ile mavinin hayır anlamına geldiğini savunanları eleştirdi. Anayasaya, reaksiyon anayasası denilmesinin doğru olmadığını sert bir dille savundu. Anayasanın; geçmiş dönemde yaşanan “*kahrolası günlere*” geri dönmek amacı ile yazıldığını iddia etti. Evren, 7 Kasım’da halk oylamasına sunulacak olan anayasanın, en az kusurla hazırlanmış olduğunu söyledi ve herkesi sandık başına koşup, oy vermeye çağırdı. Evet oyu kullanmaları sonucunda, hayır diyecek olanlara güzel bir ders verileceğini sözlerine ekledi. Son olarak, Cumhurbaşkanlığı seçiminin demokratik olmadığını savunanlara değindi. Geçmiş dönemde Cumhurbaşkanının, kontenjan senatörlerden seçildiğini hatırlatıp, referandum ile halkın seçeceği bir Cumhurbaşkanlığı seçiminin anti demokratik olmasının söz konusu olamayacağını belirtti. Meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanının demokratik, halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanı’nın ise anti demokratik bulduklarını söyledi. Tek başına aday olmasının kendi isteği olmadığını, çoğunluğun böyle bir ortamda iki ya da daha fazla adayın olmasını mahsurlu bulması dolayısıyla gerçekleştiğini iddia etti. Adayların fazla olmasını istediğini ancak propagandaya girişilmesi nedeniyle memleketin bu durumu kaldırarak hali olmadığını söyleyerek konuşmasına devam etti.³²⁹

Evren, kalabalığın yoğun alkışları sebebiyle konuşmasına kısa aralıklar vermek durumunda kaldı. Dikkatleri çeken bir diğer husus ise konuşma yapılan

³²⁹ Yeni Asır, 2 Kasım 1982.

alanın karşısında bulunan Konak İskelesi'nde yer alan panoların sökülmesi idi. Bunun yanı sıra üst geçide; “*paydos gama, kedere*”, “*yasa geliyor beklenen Anayasa*”, “*huzur güven bereket, hainlere lanet, Anayasaya evet*” ve “*Devlet Başkanımıza güveniyoruz.*” yazılı pankartlar göze çarpıyordu.³³⁰

Evren'in İzmir'e ziyaretleri, 1983 yılında da sürdü. Konsey üyeleri ile birlikte 5 Nisan 1983 günü İzmir'e geldi.³³¹ İzmir Orduevi'nde kalan Evren ve MGK üyeleri, erken saatlerde Narlıdere'de bulunan Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı'na gitti. Evren, Ege Ordu Komutanlığı tarafından düzenlenen *Orgeneral Cemal Gürsel-83 Harp Oyunları*'nı izledi.³³² Ardından Ege Üniversitesi Rektörlüğü'ne ziyarette bulundu. Üniversite senatolarında birer konuşma yaptıktan sonra üniversiteden ayrıldı.³³³ Aynı günün gecesinde, Türk Sanat Müziği konserine katıldı.³³⁴ 8 Nisan günü İzmir'den uçakla ayrıldı. Germencik'te bulunan jeotermal sondaj kuyusunda incelemelerde bulundu. İncelemelerden sonra, daha önce gitmediği Aydın, Manisa ve Uşak'a giderek, halka hitap etti.³³⁵

8 Haziran 1983 günü Evren, resmî konuğu Bulgaristan Devlet Başkanı Todor Jivkov ile birlikte Ankara'dan İzmir'e geldi. Çiğli Askerî Havaalanı'nda yapılan tören sonrasında,³³⁶ Evren ve Jivkov, deniz gezisi yapmak amacıyla Kuşadası'na geçti. Ancak denizin dalgalı olması ve rüzgârın kuvvetli esmesi dolayısıyla deniz gezisi iptal oldu. Gezinin iptal olması sonrası, ikili otelin balkonunda bir saat görüşme gerçekleştirdi. Evren bu görüşmede, Bulgaristan'da kalmış olan ailelerin parçalanmasından dolayı duyduğu vicdanî rahatsızlığı dile getirdi. Bu durumu yaşayan aile sayısının 250 ile 500 civarında olduğunu, ailelerin birleştirilmesi gerektiği bu durumun insani bir görev olduğunu ilettiler. Jivkov, sayının miktarını göndermeleri durumunda hepsini göndereceği ve konuyu halledeceğini söyledi. Evren, bu görüşme sonrasında Kuşadası'ndan ayrıldı ve İzmir'e geçti. Jivkov ise Selçuk'a gidip harabeleri gezdi.³³⁷ Jivkov, 9 Haziran günü İzmir'den ayrıldı.³³⁸

³³⁰ **Yeni Asır**, 2 Kasım 1982.

³³¹ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları 4**, Milliyet Yay., İstanbul, 1991, (Anılar 4), s. 129.

³³² **Güneş**, 8 Nisan 1983.

³³³ Evren, Anılar 4, s. 129.

³³⁴ **Güneş**, 8 Nisan 1983.

³³⁵ Evren, Anılar 4, s. 129.

³³⁶ **Ege Telgraf**, 8 Haziran 1983.

³³⁷ Evren, Anılar 4, s.229.

³³⁸ **Ege Telgraf**, 8 Haziran 1983.

1983 yılında Pakistan Devlet Başkanı General Ziya Ül Hak, Evren'in resmî konuğu olarak İzmir'e geldi. Evren ve Hak, özel bir uçakla Ankara'dan İzmir'e geçti. Uçakta; Dışişleri Bakanı İltir Türkmen'in yanı sıra Pakistan Dışişleri Bakanı Sahap Zade Yakup Kahan, Maliye Bakanı görevini yürüten Ghudam I. Kahan ve Adalet Bakanı Saar İfddin Pirzada vardı. Çiğli Havaalanı'na inen bu kalabalık heyeti karşılamaya,³³⁹ İzmir Valisi Hüseyin Ögütçen ve Ege Ordu Komutanı olan Org. Süreyya Yüksel geldi. Karşılama töreninden sonra heyet, Tariş Çiğli İplik Fabrikası'na ziyarette bulundu.³⁴⁰ Evren ve Hak'a burada bulunan yurttaşlar tarafından sevgi gösterilerinde bulunulması dikkat çekti. Bu ziyaretin ardından heyet, Uluslararası İzmir Fuarı'na geçti. Bu gezilere, Ziya Ül Hak'ın eşi Begüm Şefik de katıldı. Konuk devlet başkanının eşine refakat görevini ise Evren'in kızı Miray Göksu üstlendi. 52. İzmir Fuarı ziyareti, saat 11.00 itibariyle başladı. Lozan Kapısı'nın girişinde, kalabalık heyeti, İzmir Belediye Başkanı Ceyhun Demir karşıladı. Şehrin sembolik anahtarının verilmesi ile başlayan gezi de halkın da ilgisi yoğun oldu.³⁴¹ Konuklar, tezahüratlar yanı sıra çiçek yağmuruna tutuldular.³⁴² Fuar içinde bulunan Pakistan Pavyonu ziyareti sırasında Hak, ülkesi tarafından teşhir edilen malları Evren'e anlattı. Ardından Kaskatlı Havuz etrafında kısa bir yürüyüş yapıldı. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Pavyonu gezildi. Bu sırada yetkiler tarafından kendilerine bilgi verildi.³⁴³ Heyet, daha sonra fuardan helikopter ile ayrıldı ve Çeşme Altinyunus Tesisleri'ne geçti.³⁴⁴ Otelde akşam yemeği sırasında Emel Sayın, sahne aldı. Sayın, Pakistanlı kadınlara özel ipek bir kıyafet ile sahne alırken, Pakistan şarkıları da söyleyerek, konuklarına jestte bulundu. Gezi, 3 Eylül günü Hak'ın Yeşilköy Havaalanı'ndan ülkesine dönmesi ile sona erdi.³⁴⁵

Ziya Ül Hak'ın Türkiye ziyareti farklı yorumlandı. Hak'ın Hicri Takvime göre, *Hicret'in 1500. Yıldönümü* dolayısıyla İslâm Zirve Konferansı'na katılmak amacıyla ziyarete geldiği belirtilse de bu ziyaretin laik Türkiye Cumhuriyeti'ni diğer Müslüman ülkelere göstermek amacıyla yapıldığı savunuluyordu. Evren'in diğer Müslüman devletlerinin lideri olarak görüldüğü de iddia ediliyordu. Evren ise yaptığı

³³⁹ **Ege Telgraf**, 1 Eylül 1983.

³⁴⁰ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1983.

³⁴¹ **Ege Telgraf**, 1 Eylül 1983.

³⁴² Evren, Anılar 4, s. 319.

³⁴³ **Ege Telgraf**, 1 Eylül 1983.

³⁴⁴ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1983.

³⁴⁵ Evren, Anılar 4, s. 320.

bir konuşmada; laikliğin Müslümanlığa aykırı olmadığını göstermek amacıyla bu gezilerin düzenlendiğini belirtti.³⁴⁶

3.5. İZMİR'İN DEMOGRAFİK YAPISI VE SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Türkiye'de yasa gereği beş yılda bir genel nüfus sayımı yapılmaktaydı.³⁴⁷ Buna göre 12 Ekim 1980 günü genel nüfus sayımı yapılmasına karar verildi.³⁴⁸ Nüfus sayımında görev yapacak memurlar için de seminerler düzenlenmesi amaçlanmaktaydı. İzmir'de görev alması planlanan 10.000 memura eğitim verecek olan 125 eğitmenin iki gün sürecek olan kurslara gitmesi kararı alındı. Kurslar; Gazi İlkokulu, Ticaret Lisesi ve Atatürk İl Halk Kütüphanesi'nde gerçekleştirildi. Bu kursa katılan eğitmenlerin çoğunluğunu, okul müfettişlerinin oluşturduğu görülüyordu. Eğitmenlere, nüfus sayımı hakkında genel bilgi ve sayım memurlarına öğretilecek konular başlığı altında bir kurs düzenlendi. Kurs sonrasında, uygulamanın nasıl olacağına yönelik küçük provalar da yapıldı. Eğitmenlerin aldıkları eğitim sonrasında pazartesi günü itibariyle göreve başlamaları uygun görüldü. 10.000 memurun gruplara bölünerek, üç gün süresince seminerlere katılması zorunluluğu da getirildi.³⁴⁹

Hazırlıkların tamamlanması sonrasında ülke genelinde görev yapacak 500.000 memur ile 200'ü aşan Devlet İstatistik Enstitüsü elemanının eğitimleri tamamlamaları ile planlanan nüfus sayımının yapılması kararı alındı.³⁵⁰

11. Genel nüfus sayımı yapılırken, tüm yurt genelinde sokağa çıkma yasağı getirildi. Sabah saat 07.00 itibariyle başlayacak yasak akşam saat 17.00'a kadar devam edecekti. Getirilen yasağa uymayanların 3 yıl hapis cezası alacağı açıklandı. İzmir Valisi Nazmi Çengelci konu ile ilgili yaptığı açıklamada; merkez ilçe içerisinde 9.593 memurun, ilçelerde ise 10.066 memurun görev yapacağını söyledi. Çengelci, ayrıca vatandaşlardan kendilerine sorulacak olan sorulara çekinmeden cevap vermelerini istedi. Yasa gereği, verilen bu cevapların, kişi hakkındaki özel bilgilerin

³⁴⁶ Çetin Yetkin, **12 Eylül'de İrtica Niçin ve Nasıl Gelişti**, Ümit Yay, Ankara, 1994, ss. 56-57.

³⁴⁷ **Ekspres Halk**, 11 Ekim 1980.

³⁴⁸ **Ege Telgraf**, 16 Ekim 1980.

³⁴⁹ **Ekspres Halk**, 7 Ekim 80.

³⁵⁰ **Ekspres Halk**, 23 Eylül 1980.

açıklanmayacağı belirtildi.³⁵¹ Enstitü tarafından sorulacak sorulara yönelik açıklamada, vatandaşlara 32 soru sorulacağı, geçen yıllarda sorulan sorulara benzer olacağı açıklandı. Yapılan tek değişikliğin mesken nitelikleri ile ilgili olduğu, bunun sebebinin de uzun bir zaman alması olduğu ifade edildi.³⁵² Çengelci, İzmir’de sayım çalışmaları sırasında oluşacak sorunlar ve sayım çalışmalarının yürütülmesi için, *Devlet İstatistik Enstitüsü İzmir Bölge Müdürlüğü’nde bir Sayım Bürosu* kurulması kararlaştırıldığını söyledi.³⁵³

12 Ekim 1980 günü yapılan nüfus sayımı sonucunda Devlet İstatistik Kurumu’nun verdiği bilgilere göre; İzmir nüfusu 1.976.763 idi.³⁵⁴ 1975 yılında yapılan sayımlarda 1.673.966 olan İzmir nüfusuna bakıldığında,³⁵⁵ 302.797 kişi arttığı belirtildi. İzmir’in nüfusundaki artış sebebinin doğum oranından ziyade aldığı göç miktarından kaynaklandığı ifade edildi.³⁵⁶ Nüfus sayımı sırasında sorular arasında yer alan okuma yazma ile ilgili soru sonrasında ortaya çıkan sonuca göre; İzmir’de okuma yazma bilmeyen toplam kadın sayısı 105.833’tü.³⁵⁷ 1981-1982 yılında ise İzmir’de okuma yazma bilmeyen kişi sayısının 84.000 olduğu açıklandı. Merkez Halk Eğitim Başkanlığı konu ile ilgili okuma yazma seferberliği düzenlediğini duyurdu.³⁵⁸

3.6. İZMİR’DE YAŞANAN SAĞLIK SORUNLARI

İzmir’in en önemli sağlık sorunlarından birisini kuduz oluşturmaktaydı. Öyle ki, Türkiye’de kuduz olma sayısında ilk sırada, İzmir yer almaktaydı. Konu ile ilgili Dokuz Eylül Üniversitesi tarafından düzenlenen bilimsel toplantıda; Prof. Dr. Melâhat Okuyan, Sağlık Bakanlığı’ndan alınan resmî rakamları açıkladı. Buna göre; Türkiye’de çoğunlukla köpek ısırıklarından olmak üzere diğer hayvanların ısırması ile oluşan kuduz vakası son 5 yılda 1 milyonun üstüne çıktı.³⁵⁹

³⁵¹ **Yeni Asır**, 12 Ekim 1980.

³⁵² **Ekspres Halk**, 18 Eylül 1980.

³⁵³ **Yeni Asır**, 12 Ekim 1980.

³⁵⁴ Türkiye İstatistik Kurumu, **Genel Nüfus Sayımı - Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 12.10.1980**, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara, 1983. S. 3.

³⁵⁵ **Ege Telgraf**, 16 Ekim 1980.

³⁵⁶ **Ege Telgraf**, 29 Kasım 1980.

³⁵⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, s. 30.

³⁵⁸ **Ege Telgraf**, 5 Ekim 1981.

³⁵⁹ **Yeni Asır**, 18 Ekim 1983.

Sağlık uzmanları tarafından “*kuduz patlama noktalarının*” artmasından kaynaklandığı düşünülen kuduz vaka sayısı, karantinaların da artmasına neden oldu. *İl Sağlık, İl Veteriner ve Belediye Veteriner Müdürlükleri*, konu ile ilgili günde ortalama 40 şikâyetin geldiğini, ısırılma olaylarında çoğunluğun köpek, kedi ve fare kaynaklı olduğunu belirtti. Karantinaya alınma durumunda ise durum vahim boyutlara ulaştı. Sadece haziran ayı içerisinde İzmir’de kent merkezinde, kuduz patlama noktası olarak karantinaya alınan 8 mahalle vardı. Köylerde ise karantina sayısı 16’yı buldu. 6 ay süreyle karantina altına alınan bu yerlerde büyük sorunlar da yaşanmaktaydı. Vilayet ve belediyelerde konu ile ilgili sıkıntılar da giderek artmaktaydı. Personel ve araç gereçlerin sayısının az olması, kuduz ile mücadelede yetersiz kalmasına sebep oluyordu. Vatandaşların da ilgili kurumlara yardım etmemesi, durumu daha da zor hale getirmekteydi. Saldırgan olan köpeklerin yakalanması sırasında da yurttaşların yardım etmemesi kurum çalışanları ile arasında gerginliklere de yol açıyordu.³⁶⁰

Kuduz olma vakasının belirtilen sayıdan daha fazla olabileceği de tahmin ediliyordu. İzmir Sağlık Müdürlüğü yetkileri tarafından yapılan açıklamalara göre; vatandaşlar en çok köpek ısırılmalarına maruz kalıyordu. Böyle bir durumda yetkili sağlık kuruluşlarına başvurmayan kişi sayısının hayli fazla olduğu belirtildi. Vatandaşların kuduz aşısı olmaktan kaçınmaları sebebiyle hayati tehlikeleri bulunmaktaydı. Gazetelerde ise kuduz köpek tarafından ısırılan vatandaşların aşı yaptırması için ilanlar verilmekteydi. Vakaların yaşandığı sokakların isimleri verilerek, o yörede bulunan vatandaşlar uyarıldı.³⁶¹

Hastanelerde ise hasta sayısı giderek artmaktaydı. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi ve Tepecik Hastanesi, konu ile ilgili yoğun başvuru noktaları idi. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi’nde “ölüm hücreleri” olarak anılan odalarda, kuduz nedeniyle yatan hastaların “*kurtarın beni*” çığlıkları yükselmekteydi. Tepecik Hastanesi’nde ise bazı hastalar kendilerini ısırın hayvanların yaşadığı iddiasıyla kaçma girişimlerinde bulunuyordu. Hastane doktorları da kuduz olma riski sebebiyle korku içinde işlerini yaptıklarını söylüyorlardı. Köpek, kedi ısırılmaları yanı sıra fare ısırılmalarında da bir artış söz konusuydu. Belediye ve il sağlık örgütüne, kuduza karşı yapılan çalışmaların yetersiz

³⁶⁰ **Yeni Asır**, 9 Temmuz 1983.

³⁶¹ **Ege Telgraf**, 11 Şubat 1981.

olduğu gerekçesiyle eleştiriler vardı. Durum önlenemiyordu. Öyle ki, 1983 Mayıs ayı içerisinde şüphe duyulması sonucunda karantinaya alınan 47 köpekten 11'inde kuduz teşhisi konuldu. Haziranın ilk 10 gününde de durum değişmedi. Kedi ve köpekten oluşan 26 hayvandan 5'ine kuduz teşhisi konuldu.³⁶²

Kuduzun yaygınlaşmasında büyük etkenlerden biri olarak veterinerler tarafından; büyükbaş ve küçükbaş hayvan ırklarının bin yıllık sürede geliştirilememesi etken gösterilmektedir. *“İrkin gelişmemesinin kuduzla karşı direnci azaltmasına, aşırı sıcaklar ile kentlerdeki pislik de eklenince kuduz vakalarının yüzde 50 artış gösterdiği”* düşünülmektedir.³⁶³ Kuduzun bu noktaya gelmesi, ihmallerin acı tablosu şeklinde değerlendirilmektedir. İzmir’de kuduz sebebiyle yıl içerisinde hayatını kaybeden kişi sayısı 30-35 kişi olduğu belirtilmiştir. Kuduzun en yoğun görüldüğü yerler içerisinde İzmir, Samsun ve İstanbul ve Ankara vardı. *İzmir’de 751, Samsun’da 608, İstanbul’da 514, Ankara’da 500* kuduz vakası görüldü. Kuduz vakasıyla karşılaşılmayan tek il Van idi. Adıyaman’da 1, Siirt’te 2 ve Bitlis’te 3 vaka açıklandı. 1978-1983 yılları incelendiğinde kuduz aşısı yaptıran kişi sayısı 300.000 idi. Kuduzla sebep olan hayvanlara bakıldığında; 970.000’inin köpek, 45.000’inin kedi, 10.000’inin çakal, tilki, domuz, kurt gibi yabani hayvanlar kaynaklı olduğu belirtilirken, kuduzun asıl sebebinin evcil hayvanların olduğu tespit edildi.³⁶⁴

Önemli sorunlardan bir diğeri gıda zehirlenmeleri idi. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı da konu ile ilgili, Tıbbî İstatistik Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporu açıkladı. Buna göre; 1979-1981 yılında gıda zehirlenmelerinin arttığı görülmektedir. 1979 yılına ait istatistiklerde gıda zehirlenmesinden dolayı hayatını kaybeden kişi sayısının 263 olduğu açıklanırken, 1980 yılında bu sayının 459, 1981 yılında da 757 olduğu belirtiliyordu. İzmir’de de durumu farklı değildi. Bu nedenle İzmir Belediyesi, Gıda Kontrol Ekipleri’ne yoğun bir mesai yaptırıyordu. Ocak ayından itibaren denetimlerin arttığı ve şüpheli bulunan 812 örnekten 275’inin bozuk olduğu ortaya çıktı. Bozuk ürün satan kişiler hakkında savcılığa başvuruldu. Sağlığa zararlı görülen ürünler de imha edildi. Bilanço ise şu şekilde idi: 1960 kg (kilogram) kiraz (kurtlu olduğu için), 315 kg kayısı (ezik ve kurtlu olduğu için), 1000 kg sarımsak (içinde fareler yavruladığı görüldü), 115 kangal sucuk (eşek etinden

³⁶² Yeni Asır, 14 Haziran 1983.

³⁶³ Güneş, 7 Ağustos 1983.

³⁶⁴ Güneş, 18 Ekim 1983.

yapıldığı için), 10 kg kıyma (artık etlerden imal edildiği için), 1500 ekmek, 1000 pide (küflü oldukları için) imha edildiği duyuruldu. Ege Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Fakültesi Gıda Mühendisliği Bölümü'nden bir açıklama yapıldı. Gıda Teknolojisi Ana Bilim Dalı Başkanı olan Pof. Dr. Mustafa Metin, durumun vahim boyutlara ulaşmasında, Gıda Kanunu konusunda bir kanunun bulunmaması, Tıp Fakülteleri'nde bulunan halk sağlığı kürsülerinin yeterince aktif olmaması ve gıda mühendisi unvanına sahip kişilere yetki ve görev verilmemesini etken olarak göstermekteydi. Bununla birlikte, tarım ilâçlarının bilinçsiz kullanımı ve yeterli bilgiye sahip olamayan kişilerce yapılan denetim de durumu daha zor hâle getirmekteydi.³⁶⁵

Adalet Bakanlığı konu ile ilgili bir tasarı hazırlamaktaydı. Adalet Bakanı Rıfat Beyazıt, 9 Nisan 1983 günü yaptığı basın açıklamasında, Türk Ceza Kanunu'nda değişiklikler yapılacağını duyurdu. Bugünün şartlarında uygulanan yasa, tüzük ve yönetmeliklerin yetersiz kaldığını kabul eden Beyazıt, gereken değişikliklerin yapılacağını söyledi. Bozuk ürün üreten işyerlerinin kapatılacağını, bununla birlikte *“Bu firma bozuk mal ürettiği için kapatılmıştır.”* yaftasının asılabileceği ve bu şekilde işyerlerinin teşhir edileceğini ifade etti. Sözlerine, bozuk ürün üreten ve bu yüzden kapatılan işyerlerinin kapısına asılacak olan yaftaların gazetelere ilan verilmek suretiyle kamuoyuna duyurulacağını belirterek devam etti.³⁶⁶

İzmir Belediyesi de halka bazı uyarılarda bulundu. Özellikle yaz aylarında açıkta satın alınan meşrubat ve diğer ürünlerin aseptik olarak yenilen bazı yiyeceklerin sağlığa ciddi zararlar verdiğini açıkladı. Gıda kontrol ekiplerinin yaptığı kontrollerde, meşrubat ürünlerinin çoğunun sağlığa aykırı olduğu görüldü. Açıkta satılan gazoz, kola, ayran ve şerbetlerin üretildiği yerlerin de sağlığı tehdit edici derecede olduğu belirtildi.³⁶⁷

İzmir'de hastanelere sıtma sebebiyle başvuran hasta sayısı da günden güne artış göstermekteydi. İzmir'de bu hastalık sebebiyle tedavi altına alınan hasta sayısı, 1980 Aralık ayı itibarıyla 600'lere ulaştı. Hastalık, şehirde en çok Güzelyalı'da görülmekteydi. Bir bakıma hastalığın *“kaynak yeri”* olarak gösterilmekteydi. Susuzluk sebebiyle bölgede oluşturulan artezyen sulara kanalizasyon pisliklerin

³⁶⁵ **Yeni Asır**, 3 Temmuz 1983.

³⁶⁶ **Güneş**, 10 Nisan 1983.

³⁶⁷ **Ege Telgraf**, 8 Temmuz 1981.

sızması ile bu hastalığın başladığı ve yayıldığı belirtilmekteydi. Su teknisyenleri, 20 metre toprak altından pis suların emilmesi sebebiyle bu suların tehlike saçtığını açıkladı. Resmî makamlardan izin alınmaması ve gerekli tahlillerin yapılmaması durumu tetikledi ve bilanço giderek arttı.³⁶⁸

Verem olma oranı da giderek artan sorunlar arasındaydı. 1979 yılında Türkiye’de verem hastalığına yakalanan kişi sayısı 50.000 idi. 1983 yılında bu sayı yüzde 300 artarak 140.000’e ulaştı. Özetle 1970’li yıllara bu hastalığa yakalananların ülke nüfusu oran alındığında binde 1 civarında iken 1983 yılında binde 3 dolaylarındaydı. Buna ek olarak nüfusun dörtte birinin yani 12.000.000 kişinin her an verem olma tehlikesiyle karşı karşıya kalabilecekleri öngörülmekteydi. Verem ve kanserin 10 yıl önce neredeyse yoktu. Bu dönemde hastalık tekrar uyandı ve giderek büyüdü. Öyle ki verem ilâçları satan bazı firmalar, bu ilâçların satılmadığı gerekçesiyle Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na başvurarak iade etme noktasına geldiler. Ancak bu hastalıkların yeniden başlaması ve durdurulmaması karşısında iade edilmesi düşünülen ilâçlar, bu firmaların “*lokomotif ürünü*” hâline geldi.³⁶⁹

Yaşanan diğer sorunlardan birisi de sivrisinek ve karasineklerin açtığı sorunlardı. Belediye Başkanlığı, yapılacak ilaç uygulamaları sebebiyle halkın sokağa çıkmamasını istedi. Özellikle İzmir’in önemli yerleşim yerlerinden olan Tuzla, Bostanlı ve Çiğli çevresinde sık görülen sinek olayları sebebiyle 1 Temmuz 1983 günü saat 11 ile 16 arasında dışarı çıkılmaması, ev ve işyerleri camlarının sıkıca kapatılması gerektiği, besihaneler, hayvan damlarında bulunan büyük ve küçükbaş hayvanların dışarı bırakılmamaları uyarısı yapıldı. Uçakla havadan püskürtme yöntemiyle kullanılacak ilaçların, sinek yuvalarının kurutulmasını sağlamak için yüksek dozda olacağı duyuruldu. Bu durumun da zehirli bir ihtiva yaratabileceği, aşırı baş dönmesi, kusma vb. diğer olayların yaşanma ihtimalinin yüksek olması sebebiyle böyle bir karar alındığı açıklandı.³⁷⁰

Okullarda da birçok sağlık sorunu yaşanmaktaydı. Özellikle ilkokullarda görülen suçiçeği nedeniyle öğrenciler okula devam edememekteydi.³⁷¹ Okullarda görülen bir diğer sorun da bit salgını idi. Artan bit salgını sebebiyle okullarda,

³⁶⁸ Ege Telgraf, 19 Aralık 1980.

³⁶⁹ Yeni Asır, 25 Temmuz 1983.

³⁷⁰ Yeni Asır, 1 Temmuz 1983.

³⁷¹ Ege Telgraf, 8 Ocak 1982.

belediyeye bağı ekipler tarafından ilaçlama yapılmasına karar verildi. Özellikle İzmir'in Ödemiş ilçesinde yoğun şikâyetler sebebiyle buradaki okullarda sabah derse başlamadan bit taraması yapıldı. Aileler de konu ile ilgili olarak uyarıldılar.³⁷²

Sarılık da baş edilmeye çalışılan sağlık sorunları arasında yerini aldı. Özellikle ilkokullarda, sonbahar ve kış aylarında yoğun olarak görülen bu hastalığı tetikleyen birçok etmen vardı. Yaşanan su kesintileri, tuvalet sonrası yıkanmayan eller ve okul önlerinde satılan bazı gıda maddeleri sarılığa adeta davet çıkarmaktaydı. Okullarda uygulanan aşılarda da sarılıkta rol oynadığı iddia edilmekteydi. Aşı sırasında sarılık olan bir öğrenciye uygulanan iğnenin (enjektör) diğer sağlıklı çocuklara uygulanması sebebiyle mikrobun yayıldığı iddiaları da bulunmaktaydı.³⁷³

Frengi ve grip de karşılaşılan diğer sağlık sorunları idi.³⁷⁴ Yapılan polis aramalarında frengiye yakalanan kadınlara rastlanılması şehirde bir panik yarattı. İzmir'de fuhuş operasyonları sayısı arttı. Burada yakalanan kadınlarda çok farklı hastalıklar görüldüğü tespit edilirken, frengi öne çıkan sorunlardan birisi oldu.³⁷⁵

Kış aylarında daha sık görülen grip salgını sebebiyle hastaneye başvuru sayısı giderek arttı.³⁷⁶ Grip , “*kılık değiştirerek*” farklı isimlerle de ortaya çıkmaktaydı. “*Çin gribi*” gibi daha ağır geçen sağlık sorunu sebebiyle hastaneye kısa süre içerisinde başvuran kişi sayısının 11.200 olduğu açıklandı. İzmir Sağlık Müdürlüğü yetkileri de konu ile ilgili vatandaşları uyardı. Kalabalık yerlerden uzak durulması gerektiği vurgulandı. Özellikle okullar, işyerleri, sinema salonları, kahvehane ve birahane gibi kalabalık yerlerin birer mikrop yuvası durumunda oldukları belirtildi. Hasta insanların taşıdığı mikrobun bu tür kalabalık yerlerde çığ gibi büyümesi nedeniyle hasta sayısının arttığı ifade edildi. Çin gribine yakalanan vatandaşlar içerisinde çoğunluğun çocuklardan oluştuğu görülmesi üzerine anne babalara uyarılarda bulunuldu. Hastaların beslenmelerine dikkat ederek bol C vitamini almaları ve istirahat etmeleri tavsiyeleri verilirken, ateşi olan hastaların da mutlaka sağlık kuruluşlarına başvurmaları istendi.³⁷⁷

³⁷² **Ege Telgraf**, 27 Aralık 1980.

³⁷³ **Güneş**, 18 Kasım 1983.

³⁷⁴ **Yeni Asır**, 19 Aralık 1983.

³⁷⁵ **Ege Telgraf**, 13 Temmuz 1981.

³⁷⁶ **Ege Telgraf**, 4 Şubat 1981.

³⁷⁷ **Yeni Asır**, 19 Aralık 1983.

Kadınlarının da sağlık durumlarında bozulmalar artmaktaydı. Ege Üniversitesi İzmir Tıp Fakültesi tarafından yapılan açıklamalarda; çok doğumun kadın üzerine olumsuz bir durum yarattığı belirtildi. Özellikle 15-49 yaş grubunda bulunanların doğurganlık çağı altında bulunmaları sebebiyle, bu durumla daha fazla karşı karşıya kaldıkları açıklandı. Öyle ki, yapılan tarama muayenelerinde, 3 kadından 2'sinde çoğunlukla mikrobik kaynaklı hastalıklara rastlanılmaktaydı. Yine yukarıda belirtilen yaş gruplarında yer alan kadınlarda, yüzde 50 oranında bir kez düşük yaptığı görülmekteydi. Türkiye genelinde düşük sebebiyle her yıl hayatını kaybeden anne sayısı 5.000'ni bulmaktaydı. Bebeğini düşürmeye çalışan anne adayları ile kadınsal hastalıkların sebep olduğu sakatlıkların boyutunu tam olarak bilinmese de sonuçlarının “*korkunç*” boyutlara ulaştığı tahmin edilmekteydi. Bu tahminin geçmiş yıllarda ortaya çıkan oran nedeniyle yapıldığı belirtildi. *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Aile Planlaması ve Ana Çocuk Sağlığı Genel Müdürlüğü*, yaptığı araştırma sonucu elde edilen rakamları açıkladı. Buna göre, Türkiye’de; 1981 yılında 450.000 düşük yapıldığı ve bu sayıdan sadece 6.500’ünün sağlık sorunu nedeninden kaynaklandığı ifade edildi. Bunun dışında, ekonomik sıkıntılar ile sosyo-ekonomik sebepler düşük olayının diğer sebepleri arasında gösterildi. 450.000 düşük olayının 360.000’inin “*kendi kaderine terk edilmiş*” kadınlar olduğu belirtildi.³⁷⁸

Sağlık Bakanlığı’nın kürtaj hakkında verdiği verilere bakıldığında ise; her yıl 400.000 kadının bu yola başvurduğu ve 10.000 anne adayının bu yüzden hayatını kaybettiği sonucuna ulaşılmaktaydı.³⁷⁹ Bebeğini düşürmeye çalışan anne adaylarının ölümle burun buruna gelmesi nedeniyle, Danışma Meclisi Sağlık ve Sosyal İşler Komisyonu’nun bir kürtaj yasa tasarısı hazırlığı içerisinde olduğu açıklandı.³⁸⁰

3.7. İNTİHARLAR VE BOŞANMALAR ŞEHİRİ İZMİR

Demokrasiye yapılan herhangi bir müdahale başta siyasal alanı akla getirirse de ekonomi ile birlikte diğer kurumları da yakından etkiler. Askerî müdahalede oluşan baskı ortamının toplumsal etkileri ve insan üzerinde yaratmış olduğu psikolojik etkileri olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Türkiye siyasal hayatında, siyasal

³⁷⁸ *Yeni Asır*, 28 Ocak 1983.

³⁷⁹ *Güneş*, 2 Ocak 1983.

³⁸⁰ *Yeni Asır*, 28 Ocak 1983.

istikrarsızlık ve darbeler sık olarak tarihte yerini aldı. Yapılan askerî müdahalelerin neden ve sonuçları üzerine her daim farklı görüş açıları oldu. Genel olarak müdahalelerin, asıl yıkıcı etkisini siyasal yaşam ile birlikte sosyo-politik alanlarda getirdiği düzenlerde gösterdiği kabul edilegelmektedir. Askerî müdahalelerin toplumsal etkileri, insan üzerinde yaratmış olduğu psikolojik baskı ise çoğu zaman arka plana atılır. Askerî müdahaleler sonrasında toplumda görülen sosyolojik yarılmaların ana etmeni; güdümlü bir demokrasinin yaratmış olduğu korku ortamı olduğu düşüncesidir.³⁸¹

Toplum ve siyaset arasında ortak bir özellik vardır. İki yapı da karmaşık bir bütünden oluşur. Toplum, yaşanan olaylardan olumlu ya da olumsuz şekilde etkilenir. Bu nedenle siyasal iktidarın ülkenin kaderini tayin etmede birinci derecede rol oynadığı kabul edilir.

Darbe girişimlerinin toplum üzerinde büyük bir korku yarattığı, yine bununla birlikte kaygılanma durumunun yükselmesine neden olduğu düşünülmektedir. Kişiler üzerinde uykusuzluk, depresyon gibi önemli ruhsal problemlere yol açtığı da bilinmektedir. Konunun uzmanları, askeri müdahaleler sırasında, büyük depremler ve diğer doğal afet durumlarında insan üzerinde görülen bazı psikolojik bozulmaların bu süreçte de görüldüğü açıklaması ile bu kanıyı güçlendirmiştir. Özellikle duygusal ve fiziksel bitkinliğin diğer adıyla tükenmişlik sendromu, yoğun stres altında olunması durumunda ortaya çıkmaktadır. Bireyin toplumun ayrılmaz bir parçası olması nedeniyle, bu durumu yoğun olarak hissettiği görülmektedir. Olaylar karşısında bireyin yaşadığı gerginlik, stres ve endişe durumlarının sinirsel yapıyı etkilediği bilinen bir gerçektir.³⁸²

Türkiye’de özellikle 1978-1980 yılları içerisinde 1399 kişinin intihar ettiği açıklandı. 1978 yılında intihar eden kişi sayısı; 633 iken 1979 yılında 766 kişi olduğu belirtildi. 429’unun erkek olduğu, 337’sinin kadın olduğu açıklandı. İzmir’de bu sayı; 1978 yılı için, 70; 1979 yılı için 67 olduğu belirtildi. Devlet İstatistik Enstitüsü, intiharlar üzerine yaptığı açıklamada; İntihar vakalarının en çok görüldüğü yer İzmir ve İstanbul olduğu belirtilirken, intihar vakasının yaşanmadığı tek ilin Rize

³⁸¹ Kasım Tatlıoğlu, “15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Toplumundaki Post-Travmatik Etkileri Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, www.bingöl.edu.tr, (erişim: 04.09.2018).

³⁸² <http://www.profdrosmanerk.com/darbe-girisimi-psikolojiyi-nasil-etkiler.html>, (erişim: 04.09.2018).

olduğu ifade edildi.³⁸³ İntihar vakalarında kendini asma durumunun yaşandığı sayı 367, kimyevi madde kullanarak hayatına son verme durumunun yaşandığı sayı 153, ateşli silah kullanılması 125, yüksek bir yerden atlama 44, suya atlaması sonucunda yaşanan boğulma vakası 35, kesici alet kullanılması 14, kendini yakma 7, tren ve başka araç altına atlama 7 ve havagazı alarak ölme vakası 4 olarak açıklandı. Yaşanan bu olayların gerekçeleri olarak verilen bilgilere bakıldığında; 142 vakanın hastalıktan kaynaklandığı, 54 vakanın aile içi geçimsizlikten olduğu, 13'ünün yaşadığı geçim, ekonomik sorunlar ve ticari alanda görülen başarısızlık, 11'nin duygusal ilişkilerden kaynaklandığı, 2 vakanın öğrenim hayatında yaşadığı başarısızlık sebebi ile intihar ettiği belirtildi. Özellikle 15-24 yaş grubu ile 25-34 yaş grubunda bu durumun ağırlık kazandığı ifade edildi.³⁸⁴

İntihar vakalarındaki artış, 1983 yılına kadar devam etti. Bu durum basında da yer aldı. Verilen orana bakıldığında son 5 yıl içerisinde 5.466 kişinin intihar ettiği görülmektedir. Bu intihar vakalarında; çoğunluğun ilköğretim mezunlarından oluştuğu belirtilirken yüksekokul mezunlarının daha az bir orana sahip olduğu belirtildi. Yaş gruplarına bakıldığında ise en fazla 15-24 yaş gruplarında intiharların yaşandığı, en az ise 65-74 yaş grubunda görüldüğü ifade edildi. İntihar sayısının son 5 yıl verileri ele alındığında, en fazla vakanın yaşandığı yılların 1977- 1982 olması dikkati çekmekteydi. Gerekçelerine bakıldığında da hayat şartlarının zorluğu ilk sırada yer almaktaydı. Bu gerekçe ile 5 yıl içerisinde hayatına son veren insan sayısı, 2.633 idi.³⁸⁵

Ülkede görülen bir diğer ilginç istatistik ise boşanma oranında görülen artış idi. 1970'lerden itibaren boşanma oranında hızlı bir artış olduğu gözlenmekteydi. Özellikle büyük kentlerde boşanma oranının daha fazla olduğu belirtildi. Boşanma gerekçelerinde; %75'nin geçimsizlikten kaynaklandığı, %10 terk edilme, %10 zina sebebiyle, %5 de öteki nedenlerden kaynaklandığı açıklandı.³⁸⁶ Özellikle büyük şehirlerde artan bu durum değişik bir istatistiği de beraberinde getirdi. 1981 yılı içerisinde boşanma talebi ile mahkemelere başvuran çift sayısında %30 bir artış

³⁸³ Ege Telgraf, 27 Kasım 1980.

³⁸⁴ Ekspres Halk, 28 Kasım 1980.

³⁸⁵ Yeni Asır, 14 Ocak 1983.

³⁸⁶ Ekspres Halk, 25 Eylül 1980.

olduğu belirtildi. Boşanma taleplerinin altında ise genellikle; ekonomik sorunlar ve aile birliğinin temelden sarsılması gösterilmekteydi.³⁸⁷

İzmir’de, boşanma durumlarında da artış gözlenmekteydi. Öyle ki İzmir Adliyesi’ne bağlı olan 10. Asliye Hukuk Mahkemesi’ne Ocak 1982 tarihinden Ekim 1982 tarihine kadar 590 boşanma davası açıldı. Bu davaların; 366’sının kadınlar tarafından, 204’ünün ise erkekler tarafından açıldığı belirtildi. 422 davada ayrılık kararı verildiği de açıklandı. İzmir’de boşanma başvurusunda en yüksek sayı, her ay 74 çiftin başvurmasıyla merkez ilçe oldu. Burada açılan davanın; 53’ünde de boşanma kararı verildiği görülmekteydi.³⁸⁸

3.8. İZMİR’DE SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAM

Ege Ordu ve İzmir, Manisa, Aydın, Uşak, Denizli, Muğla, Isparta, Burdur, Antalya Sıkıyönetim Komutanı Orgeneral M. Süreyya Yüksel tarafından yayınlanan 14 numaralı bildiride; 13 Eylül 1980 günü itibariyle saat 12.00 ile 20.00 arası sokağa çıkma yasağının kaldırıldığı bildirildi. Yasağın saat 20.00 ile 06.00 arası geçerli olacağı belirtildi.³⁸⁹

Sokağa çıkma yasağının belli saatler aralığında kaldırılmasıyla birlikte, şehirde hayat normale dönmeye başladı. Kentte yaşamın tekrar hareket kazanması ile birlikte halkın alışveriş merkezlerine ve sayfiye merkezlerine akın etmesi yoğun bir trafiği de beraberinde getirdi. Özellikle ulaşımın normale dönmesi ile birlikte santral garajında büyük bir yoğunluk yaşandı. Bir gün öncesi boş olan İzmir sokaklarında büyük bir hareketlilik gözlemlenmekteydi. Yiyecek, içecek ve gazete alımında da büyük bir artış vardı. Halen açık olan Uluslararası İzmir Fuarı’na da yoğun bir ilgi gösterildi. Yazıhanelerin önünde uzun kuyruklar oluştu. Belediye otobüslerinin de saat 12.00 itibariyle çalışmaya başladı. Bununla birlikte güvenlik önlemleri de alınmaya devam ediyordu. Gültepe, Gürçeşme, Çobançeşme ve Çiğli taraflarında operasyonlar yapıldı. Şehrin diğer noktalarında da güvenliği sağlama amacıyla seri operasyonlar düzenlendiği ve şüpheli kişilerin gözaltına alındığı belirtildi. Gözaltına

³⁸⁷ Güneş, 8 Ocak 1983.

³⁸⁸ Yeni Asır, 6 Eylül 1981.

³⁸⁹ Ege Telgraf, 13 Eylül 1980.

alınma sırasında güvenlik güçlerine herhangi bir zorluk çıkarılmadığı bildirildi.³⁹⁰ Durumları şüpheli bulunan ve üzerlerinde kimlik bulunmayanların kişiler, güvenlik güçleri tarafından Atatürk Stadyumu'na götürüldüler ve bir süre gözaltında tutuldular.³⁹¹ Gözaltına alınan insanlara kötü muamele edilmesi ve hatta olayın bazen işkence noktasına vardığı bilinmektedir. Bu nedenle askeri rejim yönetimi, çok sık insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle eleştirilere maruz kalmıştır.

İzmir'de grevlerle ilgili de bir yasak getirildi. Özellikle DİSK'e bağlı sendikaların grevlerinin akıbeti merak ediliyordu. Son zamanlarda TARIŞ'te yaşanan büyük grevler, Büyük Efes Oteli, Gültepe Belediyesi ve bazı fabrikalarda yaşanan grevlerin kaldırıldığı açıklandı. Bu süreçte grev girişimlerine izin verilmeyeceği belirtildi.³⁹² Grevlere izin verilmemesi ve işverenin işçi çıkarmalarına engel olunduğu haberleri basında sık sık yer alsa da binlerce işçi ve memurun işinden çıkarıldığı görüldü.

İzmir'de daha önce yaşanan ekmek krizi, ilk gün bakkalların da kapalı olması dolayısıyla yeniden ortaya çıktı. Fırınlarda büyük yoğunluklar oluştuğu görülmekteydi. Güvenlik güçlerinin halka bu konuda yardım etti. Bu yoğunluktan dolayı belediye zabıta ekipleri, İzmir'in kalabalık merkezlerinde ekmek dağıtımına başladı.³⁹³ İlk gün yaşanan bu sorun nedeniyle fırınların %200 kapasiteyle çalışacağı, bu nedenle vatandaşın stok yapmasına gerek duyulmayacağı açıklandı.³⁹⁴

Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanlığı'nın verdiği bilgiye göre; İzmir'de "yasaklara titizlikle uyulduğu" duyuruldu. Halkın devriye gezen askerlere yoğun ilgi gösterip, alkışlarla destek verdiği basında da yer aldı. Bununla birlikte, Karşıyaka ve çevresindeki semtlerde televizyonun kapanış saatinde çalan İstiklal Marşı; vatandaşlar tarafından, askere destek vermek amacıyla hep bir ağızdan söylendiği yazıldı.³⁹⁵

İzmir'deki iş çevrelerinde de bir memnuniyet söz konusu idi. Basında yer alan demeçlere bakıldığında, darbenin bu çevrelerce olumlu karşılandığı hemen dikkati çekiyordu. Atatürk ilkeleri doğrultusunda alınan kararların yanı sıra

³⁹⁰ **Yeni Asır**, 14 Eylül 1980.

³⁹¹ **Ege Telgraf**, 14 Eylül 1980.

³⁹² **Ege Telgraf**, 14 Eylül 1980.

³⁹³ **Yeni Asır**, 13 Eylül 1980.

³⁹⁴ **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

³⁹⁵ **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

demokratik ilkelerden yana alınacak kararların önemi üzerinde duruluyordu. Bu unsurların dikkate alındığı takdirde, ülkenin uzun zamandır beklediği ve özlem duyduğu huzur ortamına erişeceği, bunun yanı sıra ekonomik alanda da bir istikrara kavuşulacağı vurgulanıyordu.³⁹⁶

Ege Bölgesi Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkan Vekili Orhan Menteşe de benzer bir açıklamada bulundu. Oda meclisi toplantısında, Türk Silahlı Kuvvetlerinin emir ve komuta zinciri içerisinde gerçekleştirdiği müdahale ile Türkiye Cumhuriyeti ve milletin uçurumdan döndüğü iddiasında bulundu. Türk vatandaşlarının Atatürk ilkelerine gönülden bağlı oldukları ve bu nedenle müdahale sonrası herhangi bir sorun teşkil etmediği konusuna vurguda bulunurken, demokratik sisteme de bir an önce kavuşulacağı umudunu taşıdığını belirtti. Yönetime el konulmasını, TSK'nin sorunlara koyduğu teşhis şeklinde değerlendiren Menteşe, yeni yönetimin ülkeyi kurtarmak için verdiği mücadeleyle de iftihar ettiğini sözlerine ekledi.³⁹⁷

Hükümete müdahalenin cuma günü yapıp, tatil devresinin araya girmesiyle iş ve çalışma hayatına, eğitim dönemine herhangi bir zarar gelmeyeceği belirtiliyordu. İlkokulların ve yayınlanan 7 numaralı bildiri ile bankaların, 15 Eylül pazartesi günü açılacağı ve hayatın normal seyrine döneceği bekleniyordu.³⁹⁸

Orta öğretimde 1 Ekim itibarıyla eğitim dönemi başladı. İzmir Atatürk Lisesi'nin açılışına, Ege Ordu Sıkıyönetim Komutanı M. Süreyya Yüksel de katıldı. Yüksel, açılış konuşmasında; milli eğitimin düştüğü karanlık dönemden herkesin yardımı ve çabasıyla kurtulabileceğini söyledi.³⁹⁹

Eğitim alanında bazı değişiklikler yapılmaya başlandı. Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi ve İstiklal Marşı'nın ezberletilmesinin bir "görev" olduğu açıklandı. Buna göre; cezaevlerinde 55, okullarda 2 metnin ezberletilmesi zorunlu hale getirildi. Milli Eğitim müdürlerinden, ilgili ders öğretmenlerinin bu görevlerini yerine getirmeleri konusunda yakından ilgilenmeleri istendi. İzmir ve diğer illerde yatılı okuyan öğrenciler konusunda Milli Eğitim Bakanlığı İç Hizmet Kanunu'nda bir değişikliğe gitti. Yapılan bu değişiklikle yatılı öğrenciler yemeğe başlamadan önce; "*Tanrımıza hamdolsun, milletimizin varolsun.*" duası etmek zorundaydı.⁴⁰⁰

³⁹⁶ **Ticaret**, 16 Eylül 1980.

³⁹⁷ **Ege Telgraf**, 30 Eylül 1980.

³⁹⁸ **Ege Telgraf**, 13 Eylül 1980.

³⁹⁹ **Ege Telgraf**, 1 Ekim 1980.

⁴⁰⁰ Tuşalp, ss.22-226.

Kredi Yurtlar Kurumu konusu da ele alındı. Terör ve anarşi yuvaları halinde geldiği iddia edilen yurtların, alınan tedbirlerle birlikte yenilenmesi planlanmaktaydı. Yürürlükte yer alan yönetmeliğin baştan sona değiştirilmesi kararı alındıktan sonra anarşi ve terörden uzak, tarafsız, adil ve daha çağdaş hizmetler verilmesi amacıyla çalışmalara başlandığı bildirildi. Yönetmelik konusunun, 25-26 Ekim tarihlerinde yapılacak olan Kredi Yurtlar Kurumu Genel Müdürlüğü toplantısına kadar sunulması amaçlanmaktaydı. Gençlik ve Spor Bakanı Vecdi Özgül, basına yaptığı açıklamada; öncelikli amacın öğrencilerin huzurlu bir ortamda eğitimlerini devam ettirmeleri olduğunu söyledi. Yurtlarda tarafsızlığın sağlanması için gerekli tedbirlerin alınacağı; bölücü, ayrımcı hiçbir ideolojik duruma izin verilmeyeceğini belirtti. Konu ile ilgili olarak Kredi Yurtlar Kurumu Genel Müdürü Mustafa Yıldırım da açıklamalarda bulundu. Genel kurulun öğrenci kabulü konusunda da çok yönlü araştırmalar yapılacağını ifade etti. Bu araştırmalarda okul müdürlükleri, emniyet müdürlüğü ve savcılık desteği alınacağı ve kesin kararın verileceği açıklandı. Yurtlarda kalmaya devam eden öğrencilerin dosyalarının da incelenmesine başlandı. Olaylara karışan öğrencilerin tespiti ve idare tarafından kurallara uymadığı belirlenen öğrencilerin yurtla ilişkilerinin kesilmesi kararı alındı.⁴⁰¹

Kültür Bakanlığı'nın aldığı karar dolayısıyla, İzmir İl Halk Kütüphanesi *“TSK'nin 12 Eylül 1980 Harekâtı ile Cumhuriyeti Kollama ve Koruma görevini yerine getiren Türk Silahlı Kuvvetlerinin bu yüce harekâtını çeşitli kültür faaliyetleri ile desteklemesi amacıyla”* sergiler düzenlenmesine karar verdi. Sergide bulunan kitaplar da 3 başlık altında toplanmaktaydı: Birinci bölüm Genel Kurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüd Başkanlığının kütüphanesinde bulunan yayınlar yer alırken, ikinci bölümde Türk Silahlı Kuvvetlerinin konu alındığı inceleme yazılarıydı. Bu yazılar yerli ve yabancı yazarlarca yazılan eserlerdi. Üçüncü bölüm ise Atatürk'ün askeri yönünü ele alan eserlerden meydana gelmekteydi. Serginin içeriği belli olduktan sonra açılış tarihi belirlendi. Sergi; 15-29 1980 Aralık tarihleri içerisinde yapılacaktı.⁴⁰²

⁴⁰¹ **Yeni Asır**, 1 Ekim 1980.

⁴⁰² **Ekspres Halk**, 19 Aralık 1980.

3.9. İZMİR'DE KÜLTÜR-SANAT ÇALIŞMALARI

Darbe sonrası dikkat çeken gelişmelerden birisi de Atatürk'ün doğumunun 100'ncü yılı dolayısıyla yapılacak olan etkinliklerdi. Ege Üniversitesi Senatosu aldıkları kararı basın toplantısında açıkladı. Atatürk Devrimleri Enstitüsü kurulacağını duyurdu. İzmir Konak'ta Ege Üniversitesi Şehir Kültür Merkezi'nin tamamlanmaya başladığını, bununla birlikte Türkiye İktisat Kongresinin de gerçekleştirileceği belirtildi.⁴⁰³

1981 yılının Atatürk yılı olarak kabul edilmesi dolayısıyla İzmir, çeşitli etkinliklere ev sahipliği yaptı. Özellikle ulu önderin resimlerinden oluşan sergiler sık sık açılmaya başlandı. İlgi gören sergilerden birisi de, *“Kralların Ressamı”* unvanlı Rahmi Pehlivanlı Hazar'ın, Atatürk'ün resimlerinden oluşan sergisi idi. Bu sergi; İstanbul, Ankara ve İzmir'de açıldı. Hazar, ilkokul ikinci ya da üçüncü sınıfta okuduğu sıralarda, Atatürk'ü Ankara'da açık bir otomobil içinde gördüğünü söyledi: *“Atatürk'ü her şeyden önce anlamak lazım. Sonra da sevmek. Ben Atatürk'ün resimlerini yapmak için on yıl çalıştım. Önce tanıdım. Tanırken de sevdim, hem de çok sevdim. Uzun yıllar Anıtkabir'de çalıştığım için tüm olanaklar vardı elimde. Atatürk'e ait beş bine yakın eser okudum. 400'den fazla resim inceledim. Bir yerde Atatürk'ü adım adım izledim de diyebilirim. Atatürk başlı başına bir karakterdir.”* sözleriyle sergisini halkın beğenisine sundu. Ressam ayrıca bir Atatürk albümü hazırlığı içinde olduğunu ve albümde yer alacak tüm resimlerin kendisine ait olacağını açıkladı. Bu albümün İtalya'da basılacağını ve Atatürk'ün hayatını realize eden, her resmin de bir isimden oluşacağını da sözlerine ekledi.⁴⁰⁴

İzmirli sanatçıların eserlerini sergilemeleri için İzmir'de İş Sanat Galerisi açıldı. İş Bankası'nın beşinci katında açılan bu galeride amacın; görsel sanatların sergileneceği çok fazla yerin olmaması olarak gösterildi. İzmirli sanatçıların, yoğun ilgi gösterdiği bu açılıшта; Vedat Mavitan, Nejat Akkan, Nafi Çil, İlhami Ercivan, Kadir Ata, Cavit Atmaca, Halil Akdeniz, Bilâl Erdoğan ve Bingül Başarır gibi isimlerin seramik, yağlı boya ve karakalem çalışmaları sergilendi.⁴⁰⁵

⁴⁰³ **Ekspres Halk**, 17 Ekim 1980.

⁴⁰⁴ **Yeni Asır**, 2 Ekim 1980.

⁴⁰⁵ **Yeni Asır**, 18 Aralık 1980.

İzmir’de bulunan anıtlarla da ilgili yeni çalışmalar yapılmaktaydı. Alınan karar doğrultusunda yeniden düzenlenmesi kararı verilen bu yerlerden birisi, Karşıyaka’da bulunan Atatürk Anıtı idi. Çocukların oyun alanı haline geldiği eleştirilerine karşı anıtın çevre düzenlenmesi ve anıtın düz olan kısımlarının özellikle de yan yüzeylerin kayılamayacak şekilde yeniden düzenlenmesi kararı alındı. Çevresinin de çiçeklerle donatılması ve son olarak ailelerin rahatça dolaşabileceği bir alan yapılması konusunda çalışmalar başlatıldı. Mülki yöneticiler, bu konuda bir müteahhitle anlaşıldığını söyledi ve gerekli finansal desteğin sağlanması amacıyla esnaf arasında kampanya başlatıldığını bunun yanı sıra Karşıyaka Türk Hava Kurumu ve Kızılay şubelerinin de kampanyaya destek olacaklarını açıkladı.⁴⁰⁶

Atatürk büstleri de ardı ardına açılmaya başlandı. Bornova Atatürk Mahallesi’nde yer alan Zehra Hoca Hanım Ortaokulu ve Bornova Ortaokulu’na temin edilen Atatürk büstleri, yapılan törenlerle açıldı.⁴⁰⁷ İzmir’in hem ekonomisine hem de kültür sanat çalışmalarına can veren yer olan Kültür Park’ta da ilk kez Atatürk büstü yaptırıldı. İzmir Uluslararası Fuar tarafından düzenlenen Kültürpark’ta yapılan törende Belediye Başkanı Günay bir konuşma yaptı. Atatürk’ün doğumunun 100. yılı olması dolayısıyla fuara, Atatürk Fuarı adı verildiğini söyledi. Törene askeri kademedен Kurmay Başkanı Tümgeneral Arif Eryılmaz, Ege Ordu ve Eski Komutanı olan Emekli Org. Ali Sait Özcivril katıldı. İzmir eski belediye başkanlığı görevinde bulunmuş olan Dr. Behçet Uz ve Turyağ Genel Müdürü Şevki Fidan da törende kısa açıklamalar yaptı. Uz: *“İzmir’in Atatürk’e şükranının bir göstergesidir. Atatürk yalnızca Türklere değil, tüm dünyaya yapmak istedikleri güzel şeylerin timsali olmuştur.”* açıklamasında bulundu. Hemen ardından üzerinde: *“Yurtta Sulh Cihanda Sulh”* sözlerinin yazılı olduğu büst açıldı. Açılış sonrası gelen konuk ve vatandaşlara Cumhuriyet Korosu ile birlikte Safiye Ayla konser verdi. Konserde Atatürk’ün sevdiği şarkılara yer verildi.⁴⁰⁸

Tiyatronun da kapıları izleyicilerin beğenisine açıldı. İzmir Devlet Tiyatrosu, izleyicilerine, kapılarını 25 Ekim günü itibarıyla açacağını duyurdu. Güncel bilet fiyatlarını da açıkladı.⁴⁰⁹ Sinemalarda ardı ardına filmler gösterime girmeye başladı.

⁴⁰⁶ **Yeni Asır**, 23 Ekim 1980.

⁴⁰⁷ **Ekspres**, 17 Kasım 1980.

⁴⁰⁸ **Ege Telgraf**, 16 Mayıs 1981.

⁴⁰⁹ **Ege Telgraf**, 18 Ekim 1980.

Sema ve Şan Sinema Salonları, İzmirliilerin en uğrak yerleri haline geldi. Dönemin film eleştirmenleri tarafından beğenilen ve önerilen; *Utanmayanlar*, *Konvoy* ve *Ahlaksızın Bir Günü* adlı filmler yoğun ilgi gördü.⁴¹⁰

Özel tiyatrolar da ardı ardına İzmir'e gelmeye başladı. Bilet fiyatlarının yüksek olduğu konusunda yapılan eleştirilere rağmen yoğun bir ilgi olduğu gözlemlendi. İzmir Devlet Tiyatrosu salonunun yetersiz olması dolayısıyla yaşanan sorunların imdadına İzmir Fuar Açık hava Tiyatrosu yetişti. Böylece, Devlet Tiyatrosu tarafından hazırlanan oyun, burada daha geniş kitlelere oynandı. Oyunların kapalı gişe oynanması, İzmirli sanatseverlerin tiyatroya hasretini dindirmeye çalıştığı şeklinde yorumlandı. Gazetede yer alan köşe yazılarında, İzmir Belediye Başkanı Cahit Günay'dan tiyatroya gösterilen ilgi dolayısıyla daha çok salon açılması istenilmekteydi. Bu yoğun ilgi bazı köşe yazarlarının dikkatini çekti ve yazılarında da bu konuya değindiler. Bir yazıda: *"Nasıl İstanbul'un taşı toprağı altın ise, İzmir'in her yöresi sanattır... İzmirli olarak sanata, sanatçıya gereken önemi vermeliyiz. İzmirli sanatseverler olarak; sanata, sanatçıya sahip çıkmalı, desteklemeliyiz. Atatürk'ün de önemle belirttiği gibi, sanat büyük bir olaydır ve sanatçı olmak öyle sanıldığı gibi kolay değildir. O eşsiz insanın sözleriyle; Beyler, siz milletvekili, bakan hatta cumhurbaşkanı olabilirsiniz. Fakat sanatçı olmazsınız."* şeklinde yazılarla desteklenmeye başlandı.⁴¹¹

Tiyatroya gösterilen ilgi ve yapılan eleştiriler sonrasında, Belediye Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından yapılan açıklama memnuniyetle karşılandı. Yapılan açıklamaya göre: *"Türkiye'nin en büyük açık hava tiyatrosu olan Kültür Park'taki Atatürk Açık Hava Tiyatrosu"* yapılacak çalışmalar sonrasında haziran ayı sonunda büyütülerek yeniden gösterilere ev sahipliği yapacaktı. Anadolu Ajansı'nın verdiği habere göre bu proje kapsamında 30 milyon lira harcandığı açıklandı. Yapılan çalışmalar sonrasında Efes Tiyatrosu'nu andıran bu yeni açık hava tiyatrosu 500 metre karelik sahneye sahip olmakla beraber 16 soyunma odası da bulundurmaktaydı. Fuar açılışının da burada gerçekleştirileceği hatırlatılırken, bu açık hava tiyatrosunun bununla yetinmeyip, uluslararası sanat gösterilerine de ev sahipliği yapacağı duyuruldu.⁴¹²

⁴¹⁰ **Yeni Asır**, 11 Ekim 1980.

⁴¹¹ **Ege Telgraf**, 3 Eylül 1981.

⁴¹² **Ege Telgraf**, 4 Haziran 1981.

Resim sergileri 1981 yılında da devam etti. Atatürk'ün doğumunun 100. yılı olması dolayısıyla İzmir'de Gazeteciler Cemiyeti tarafından "*Türk Basınında Atatürk*" sergisi düzenlendi. Sergi; İzmir Resim ve Heykel Müzesi'nde, 1 Eylül 1981 günü saat 18.30'da Kültür Bakanı Cihat Baban tarafından açıldı. Sergide dikkat çeken noktalardan birisi de ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ün doğum tarihi olarak kabul gören, 19 Mayıs 1881 yılından başlanılarak gazetelerde yer alan resimlerin orijinal nüshalarına yer verilmesiydi.⁴¹³

Atatürk yılı İzmir'de sadece sanat ve kültür alanlarında değil spor alanında da kutlandı ve çeşitli etkinliklere ev sahipliği yaptı. "*Atatürk Yılı Spor Yarışmaları*" adı altında atletizm, basketbol, futbol, voleybol ve diğer dallarda çeşitli müsabakalar düzenlendi. İllerde valilik tarafından, ilçelerde ise kaymakamlıklar tarafından düzenlenen spor müsabakalarında, kardeşlik ve dostluk bağlarının kuvvetlendirilmesi amaçlanmaktaydı. İlçelerde düzenlenen spor müsabakalarında; öğretmen, öğrenci, esnaf ve sanatkâr gibi çeşitli meslek dallarından insanlar görevler üstlendi.⁴¹⁴

Merakla beklenen 1981 İzmir Kış At Yarışları programının takvimi de belli oldu. Jokey Kulübü tarafından hazırlanan ve 39 yarış gününden oluşan takvim bakanlığın onayına sunuldu. Genel Sekreter Cahit Ayberk, konu ile ilgili açıklamalarda bulundu. Yarışların 3 Ocak 1981 günü başlayacağını, 19 Nisan 1981 gününe kadar devam edeceğini söyledi. Programın geçen yıla göre kısa olmasının nedeni olarak da; İstanbul'da yapılan yarışmalarda seyislerin yaptığı grevleri gerekçe gösterdi. Şirinyer Hipodromu hakkında ise gerekli açıklamayı hipodrom müdürü Taner Erdirik yaptı. Erdirik, 4.000 kapasiteli tribün inşaatının devam ettiğini, yarış mevsiminden önce tamamlanacağını ifade etti. Pist hazırlıklarına da başlanıldığı ve yenileneceği bilgisini verdi. Bunun için 200 kamyon kum kullanılacağı, bu çalışmaların da yaklaşık 10 gün süreceğini belirtti. Ayrıca 42 yeni ahırın da hizmete sunulacağını sözlerine ekledi.⁴¹⁵

Arkeolojik kazılar da devam etmekteydi. Kafile başkanı Erçin Tekkol, bin metrekarelik antik yapıda başlayan Efes kazısını, 21. yüzyılın en büyük arkeolojik kazısı olarak nitelendirmekteydi. *Yamaç Saray* diğer adıyla da *Zengin Evleri* olarak anılan bu kazı çalışması, İlk çağın karanlıkta kalan bazı sorularına cevap vermesi

⁴¹³ **Yeni Asır**, 1 Eylül 1981.

⁴¹⁴ **Yeni Asır**, 1 Haziran 1981.

⁴¹⁵ **Yeni Asır**, 29 Ekim 1980.

öngörülmekteydi. Beş katlı bu yapı içerisinde yer alan yüzlerce oda ve salondan oluşan kazı alanında; fildişi heykeller, mermer heykeller, seramik parçalar ve madenî paraların bulunması heyecan uyandırdı.⁴¹⁶

Müze çalışmalarında da önemli bir adım atıldı. “Atatürk’ün eşi Latife Hanımı gelin getirdiği ev” olarak bilinen evin restore edilerek müze haline getirileceği açıklandı. Özel Türk Lisesi bahçesi içerisinde yer alan bu tarihi köşkün yıllardır kapalı tutulduğu ancak yapılacak çalışmalar sonrasında müze olarak hizmete açılacağı duyuruldu.⁴¹⁷

İzmir Gençlik Kültür Merkezi de elde ettiği başarılarla adından söz ettirmekteydi. Fransa’da 1980 yılında düzenlenen yarışmada, folklor alanında kazandıkları altın madalya ile ülkelerine geri döndüler.⁴¹⁸ İzmir Gençlik Kültür Merkezi, 1981 yılında Fransa’nın Romans bölgesinde düzenlenen “Uluslararası Halk Oyunları” yarışmasına da katıldı. 5 Haziran 1981 tarihinde yapılan yarışma öncesinde bir açıklama yapan Türk ekibi, daha önce Fransa’nın Dijon şehrinde düzenlenen halk oyunları yarışmasında dünya birinciliğini elde ettiğini hatırlatarak, bu yarışmada da iyi bir oyun sergileyerek aynı dereceyi tekrarlamak istediklerini söyledi.⁴¹⁹

Folklor alanında bir diğer önemli başarı haberi de Ankara İlkokulu öğrencilerinden geldi. Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından yarıyıl tatiline girme arifesinde düzenlenen folklor yarışmasını, 30 kişilik bir ekiple katılan Ankara İlköğretim Okulu öğrencileri kazandı. Yarışmada Kars Yöresi ’ne ait Düğün Alayı temasını sergileyen öğrenciler, birinciliği elde etti. Ekibi çalıştıran ve yarışmaya hazırlayan Hasan Temel de elde edilen başarı sayesinde mart ayı içerisinde düzenlenecek olan bölge yarışmalarına katılma hakkı elde ettiklerini söyledi. 19 Mayıs’ta düzenlenecek olan Türkiye Finallerini kazandıktan sonra ülkemizi yurtdışında temsil etmeyi amaçladıklarını sözlerine ekledi.⁴²⁰

İzmir Belediyesi, ulusal park konusunda da çalışmalara başladı. İzmir Belediye Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü tarafından yapılan açıklamaya göre; *Susuz Dede Tepesi* olarak bilinen yerin ulusal park olması için gerekli çalışmaların

⁴¹⁶ **Yeni Asır**, 15 Eylül 1980.

⁴¹⁷ **Ege Telgraf**, 5 Mayıs 1981.

⁴¹⁸ **Yeni Asır**, 4 Ekim 1980.

⁴¹⁹ **Ege Telgraf**, 5 Haziran 1981.

⁴²⁰ **Yeni Asır**, 3 Şubat 1981.

başlatıldığı belirtildi. Belediye Başkanı Cahit Günay da konu ile ilgili fikirlerini beyan etti. Günay, halkın bu tepeyi, yıllardır mesire alanı olarak kullanması dolayısıyla bu alanın ulusal parka dönüştürülmesi için projelerin hazırlanmaya başlandığını söyledi. İzmir Körfezi'ne bakan bu yerde, çevre planlamaları sonrasında kır kahveleri yapılacağını duyurdu. Bununla birlikte dinlenme köşeleri ile piknik yerlerinin yapılarak, İzmir'e özgü bir karakter ile Türk stiline uygun örneklerin de yer alacağı farklı bir peyzaj çalışmasının yapılacağını sözlerine ekledi.⁴²¹

Atatürk'ün doğumunun 100. yılı nedeniyle İzmir'de Atatürk Anıtları açılmaya devam etmekteydi. Özellikle İzmir Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri'ne bağlı Oto Tamircileri 2. Sanayi Sitesi Yapı Kooperatifinin desteğiyle gerçekleştirilen anıtın açılışında, Kültür Bakanı Cihad Baban'ın yanı sıra Ege Ordu ve Sıkıyönetim Komutanlığı Kurmay Başkanlığı görevini yürüten Tümgeneral Cengiz İdil de katıldı.⁴²²

Uluslararası İzmir Fuarı, İzmir'in sosyoekonomik hayatına can vermeye devam etmekteydi. 1981 yılında yapılan Uluslararası Atatürk Fuarı, 5.617.000 ziyaretçi tarafından ziyaret edildi. Fuarda, 1.000.000.000 liranın üzerinde bir alışveriş yapılması, İzmir ekonomisini yeniden canlandırdı.⁴²³

Fuara gelecek sanatçılar ile ilgili haberler de gazete sayfalarında sıkça rastlanılmaktaydı. Öyle ki bu konu ile ilgili gazete sayfalarında geniş bölümler ayrılmakta ve konu ayrıntıyla irdelenmekteydi. Gazino sahiplerinin ödediği ücretler, assolistlerin alt kadrolarında çalışacaklar ve salonların dolup dolmayacağı sorusu çok sık tartışılan konulardı. Milyonlarca liralık alt kadrosu olmayan sanatçılar özellikle tercih edilmeye çalışılmaktaydı. Bu sanatçılardan birisi de Ferdi Özbeğen oldu. Tek başına yapacağı sahne günler öncesinde haber yapılmıştı. Özbeğen'in, yıllardır fuar içinde bulunan Golf Gazinosu'nda yaptığı programlardan ve programına gelenleri hayran bırakması dolayısıyla "iş yapacağı" tahmin edilmekteydi. Altın Plak ödülünü almasıyla da ilginin yoğun olacağı tahminleri yürütülmekteydi. Hafif Türk Müziği sanatçıların bu süreçte çok sık sahne almaması sebebiyle ilgiyi üzerinde topladığı iddia edilen Nazan Şoray ismi de tartışılan konulardan bir diğeri oldu. Barış Manço'ya ait olan Bal Bal isimli parçası dışında bir gelişme kaydetmediği ve hep

⁴²¹ Ege Telgraf, 6 Ekim 1981.

⁴²² Ege Telgraf, 30 Mayıs 1981.

⁴²³ Ege Telgraf, 21 Eylül 1981.

aynı repertuvarla sahne aldığı eleştirilerine rağmen nasıl bir sahne yapacağı merakla beklenilmekteydi. Sinirli tavırlar sergilediği iddiasıyla da eleştiri alan Şoray, sahnelerde ayrı bir renk olması dolayısıyla sahnesine, İzmirli vatandaşların ilgi göstereceği düşünülmekteydi.⁴²⁴

“*Dün Gece Fuarda Ne Oldu?*” adlı köşe yazısında en çok ilgiyi gören sanatçılardan birisi de Barış Manço oldu. Manço’nun sahnesi, en beğenilen sahnelerden biriydi. Herkes tarafından beğeniyle izlenildi. Burada sahne aldıktan sonra, “*Seyircileri büyüleyen adam*” olarak anılmaya başlandı.⁴²⁵

İzmir Fuarı, 1981 Eurovision Şarkı Yarışması’nda ülkemizi temsil edecek olan “Dönme Dolap” adlı parçanın tanıtım filmine de konu oldu. Eurovision şarkısında İzmir Fuarı içinde yer alan dönme dolap ve Efes’te yapılan çekimler tanıtım filminin ilk kısmında yerini aldı.⁴²⁶

Fuar kapılarını 20 Ağustos 1982 günü saat 20.00’de yeniden açtı. 26 ülkenin katıldığı 51. Uluslararası İzmir Fuarı, Ticaret Bakanı Kemal Cantürk’ün kurdeleyi kesmesi sonrasında resmen başladı. Cantürk, Lozan Meydanı’nda yapılan törende bir konuşma yaptı. Konuşmasında Türk ekonomisinin yaşadığı sorunlarına değindi. Bu sorunların başında da yatırım ve üretimin hızlandırılması konusunun olduğunu söyledi. Konuşmasına yeni istihdamların yaratılması gerektiği konusunda devam eden Cantürk, belli bir süre sonra ekonomik ve ticari alanda istenilen hedeflere ulaşılacağı iddiasında bulundu. Devlet Başkanı unvanı ile İzmir’e denetlemelere gelen Evren ise fuar ile ilgili duyduğu rahatsızlıkları dile getirdi ve bazı eleştiriler yaptı. Evren, “*Fuar adeta sanatçı panayırına döndü.*” açıklamasını yaptıktan sonra gazinoların giriş ücretlerinin de çok yüksek olduğunu belirtti. Bununla birlikte gazinocuların çağırttıkları sanatçılara verdikleri astronomik rakamları nereden bulduklarını sordu. Fuara giriş ücretleri ise geçen yıllar aynısı olarak açıklandı. Buna göre; öğrenci, çocuk ve erbaşlara 10 lira, sivillere ise 20 lira olarak belirlendi. İlk gün açılış dolayısıyla da girişler ücretsiz yapıldı.⁴²⁷

⁴²⁴ **Ege Telgraf**, 1 Eylül 1981.

⁴²⁵ **Ege Telgraf**, 5 Eylül 1981.

⁴²⁶ **Yeni Asır**, 1 Mart 1981.

⁴²⁷ **Güneş**, 21 Ağustos 1982.

Bir diğ er gelişme de Rotary Kulübü’nde yaşanmıştı. İzmir Rotary Kulübü, yılın en barışçı olayının belirlenerek Atatürk Barış  d l  ile ödüllendirilmesi amacıyla Danışma Meclisi’ne başvurduğunu açıkladı.⁴²⁸

⁴²⁸ **Yeni Asır**, 14 Ocak 1983.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANAYASA VE SEÇİM ÇALIŞMALARI

4.1. ANAYASA TARTIŞMALARI

1980 askerî müdahalesi sonrası merak edilen konulardan biri de anayasa idi. Darbe günü, radyo ve televizyonda MGK bildirileri yayınlandı ve anayasa hakkında bilgi verildi. Buna göre; 1961 tarihli, 334 sayılı T.C Anayasasının bazı değişiklikler dışında, yeni bir anayasa hazırlanıncaya kadar yürürlükte olacağı açıklandı: “*Türkiye Büyük Millet Meclisi, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosuna ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren geçici olarak Milli Güvenlik Konseyi’nce ve Cumhurbaşkanı’na ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkiler de Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Devlet Başkanınca yerine getirilir ve kullanılır.*” açıklaması ile görev ve yetki dağılımı yapıldı. Anayasa hakkında kanun teklifi de 27 Ekim 1980 günü kabul edildi ve 2324 sayılı kanun ile aynı gün yayınlandı. Denetleme kurulunun kurulması da düşünülen konular arasında yer almaktaydı. Kenan Evren, Cumhurbaşkanı yetkisini kullanarak, kendi seçtiği kişilerden oluşan ve yine kendisine bağlı olan bir denetleme kurulunun kurulması için kanun hazırlanması direktifini verdi.⁴²⁹

Bununla birlikte kurulması düşünülen kurumlardan biri de Danışma Meclisi idi. Evren, bu konu hakkındaki düşüncelerini, halka ilk kez Konya’da yaptığı konuşmada açıkladı. Konuşmasında; bir Danışma Meclisi’nin kurulacağını ve gerekli çalışmaların ise 31 Ağustos ile 29 Ekim tarihleri arasında gerçekleşeceğini söyledi. Çalışmayı, MGK ile birlikte Kurucu Meclisin yürüteceğini de sözlerine ekledi. Danışma Meclisi ile ilgili çalışmalar ise çok önceden başladı. 29 Haziran 1981 günü 2485 sayılı kanunla birlikte yürürlüğe girdi.⁴³⁰

Denetleme Kurulu konusunda kanun ise 1 Nisan 1980 günü MGK’de görüşüldü ve kabul edildi. Aynı gün Emniyet Teşkilâtı Kanunu’nda da bazı değişikliklere gidildi. Buna göre; emniyet mensupları, mahalle ve çarşı bekçilerinin herhangi bir dernek kurması yasaklandı. Spor dernekleri haricinde derneklere üye

⁴²⁹ Evren, Anılar 2, ss. 130-273.

⁴³⁰ Güneş, 2 Ağustos 1982.

olmalarına izin verilmeyecekti. Bu kararın alınmasında gerekçe olarak, POL-DER ve POL-BİR derneklerinin polis teşkilatında sebep olduğu bölünmüşlük ve düşmanlık gösterildi.⁴³¹

13 Ekim 1980 günü Cumhurbaşkanı Evren'in isteği ile Yüksek Askerî Şûra, Genelkurmay Başkanlığı Şûra salonunda toplantıya çağrıldı. Toplantının ana gündemini, siyasi partilerin kapatılması konusu oluşturdu. Diğer bir husus da 23 Ekim günü fiilen göreve başlayacak olan Danışma Meclisi konusu idi. Toplantı sonrasında, isimleri tespit edilmiş olan Danışma Meclisi üyelerinin ilân edilmesi kararı alındı. Vilayetlerden gelen isimler, istenilen rakamlardan 3 kat fazla gösterilmesi sebebiyle 10.000'in üzerinde idi.⁴³² Öyle ki İzmir Valiliği Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü'nden yapılan açıklamaya göre 8 Ağustos 1981 günü itibariyle Danışma Meclisi üyeliğine adaylık başvuru sayısı 122 idi.⁴³³ Ülke genelinde de yaşanan bu durum, "az mahzurlu" olanların seçilmesi ile sayının azaltılması şeklinde çözüm üretilmeye çalışıldı. MGK'nin doğrudan seçeceği üyelerde de sorun yaşanmaktaydı. 40 üyeden oluşacak bu isimlerin, emekli askerlerden oluşması istenmekteydi. 160 üye seçiminde yaşanan sorunlar, bazı hoşnutsuzluklara neden olsa da kabul edildi.⁴³⁴

15 Ekim 1981 günü gazetelerde, Danışma Meclisi üyelerinin belirlendiği açıklandı. Buna göre İzmir'den; Aydemir Aşkın, Prof. Kemal Karhan, Turgut Kunter, Dündar Soyer ve Prof. Dr. Türe Tunçbay yer aldı. 29 Haziran 1981 tarih ve 2485 sayılı Kurucu Meclis hakkındaki kanun hükümlerine göre illerden 120 üye ile MGK doğrudan başvuranlar arasından 40 üye olmak üzere, 160 üyenin yer aldığı bu Danışma Meclisi üyelerinin 11.640 üye arasından seçildiği belirtildi. İlk toplantı, 23 Ekim 1981 günü itibariyle saat 10.00'da gerçekleştirildi. Aynı gün, üyeler and içerek görevlerine başladı. Anayasa komisyonunda yer alacak isimler de Danışma Meclisi'nce seçildiler. Buna göre 15 üyelik komisyon oluşturuldu. Başkanlığına; Prof. Orhan Aldıkaçtı getirildi. Başkanvekilliği görevi, Prof. Feyyaz Gölcüklü'ye verilirken, kâtip üyeliğine Doç. Turgut Tan, sözcülüğe ise Prof. Şener Akyol seçildi.⁴³⁵

⁴³¹ Evren, Anılar 2, ss. 130-273.

⁴³² Evren, Anılar 2, ss. 411-417.

⁴³³ **Ege Telgraf**, 8 Ağustos 1981.

⁴³⁴ Evren, Anılar 2, ss. 412-417.

⁴³⁵ **Güneş**, 2 Ağustos 1982.

Danışma Meclisi yeni anayasa üzerinde çalışmalara kısa sürede başladı. Bu durum da konu ile ilgili tartışmaları beraberinde getirdi. Devlet başkanı konusu, bu tartışmaların ana kaynağı idi. Öyle ki devlet başkanı, meclis içinden mi yoksa meclis dışından mı olması konusu yoğun bir gündem oluşturdu. Bununla birlikte devlet başkanının hangi yetkilere sahip olacağı bir diğer cevabını bekleyen soruydu. Birçok konu halâ tartışılırken, başkanlık sisteminin olmayacağını, devlet başkanının da yetkilerinin genişletileceğinin sinyalleri veriliyordu. Devlet başkanının meclis dışından seçilmesi fikri ise giderek ağırlık kazanıyordu. Partiler üstü statüsünü kazanacak olan devlet başkanının halk desteği ile gelmesi ile birlikte siyasi ağırlığının artacağı düşüncesi hâkim olmaya başladı.⁴³⁶

Danışma Meclisi, siyasal partiler ve seçim kanunları hakkındaki çalışmaları yapmakla da görevlendirildi.⁴³⁷ Bu durum da darbe felsefesinin bir sonucu olduğu şeklinde yorumlanmaktaydı.⁴³⁸

30 Aralık 1981 günü yeni yıl mesajı adı altında yayınlanan mesajda Evren tarafından açıklanan “*Demokrasiye Dönüş Takviminde*” anayasanın Kasım 1982 tarihinde halk oylamasına sunulabileceği açıklandı. Bununla birlikte 1983 yılında seçimlerin yapılabileceği, herhangi olumsuz bir durumda ise seçimlerin 1984 ilkbaharına kalabileceği ihtimalinin olduğu belirtildi.⁴³⁹

Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Sözcüsü, anayasa maddelerinin yazımına 15 Nisan günü itibarıyla başlanacağını duyurdu.⁴⁴⁰ Yeni anayasanın yazılmaya başlaması, “*askerlerin yaptığı anayasa ile ülkede siyasetin yeniden şekillenmeye başlayacağı*” şeklinde yorumları beraberinde getirdi.⁴⁴¹

Evren’in yeni anayasayı tanıtmaya çalışmaları, 24 Ekim akşamı televizyonda yaptığı konuşma ile başladı. Konu ile ilgili radyo-televizyonda son konuşmasını ise 5 Kasım 1982 günü yaptı. Açıklamalarında; 12 Eylül öncesi günleri bir felakete benzetti. Türk milletinin o dönemlerde büyük bir ızdırap içinde yaşadığını ve sürekli can korkusu taşıdığını ifade etti. 7 Kasım günü gerçekleşecek referandumun önemi üzerinde durdu. Vatandaşların anayasaya oy verirken, bir bakıma kendilerinin,

⁴³⁶ Deva, s. 104.

⁴³⁷ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Gündoğan Yay., Ankara, 1983, s.88.

⁴³⁸ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

⁴³⁹ **Güneş**, 2 Ağustos 1982.

⁴⁴⁰ **Ege Telgraf**, 2 Nisan 1982.

⁴⁴¹ Deva, s. 104.

ailelerinin ve milletin de kaderini tayin edeceğini savundu. Bu işlemi, kutsal ve fevkalade mühim olarak değerlendirdi. Vatandaşların oy kullanırken kendilerine şu soruları sormalarını istedi: “*Bu ülkenin 12 Eylül öncesine tekrar gelmesini istiyor muyuz?*”, “*İstemiyor muyuz?*” Sorduğu bu suallerden sonra, açıklamalarına devam eden Evren, 7 Kasım günü sandıklara beyaz oy atmaları talebinde bulundu. Kullanacakları bu beyaz oy ile anayasanın kabul edileceğini hatırlattı. Bunun yanı sıra bu anayasanın, Türk Milleti’nin kendi eseri ve kendi iradesinin ürünü olma özelliğini taşıyacağını savundu. Bu anayasa kabul edildiği takdirde, devlet organları arasındaki çatışmaları sona erdireceği, birbirlerine karşı giriştikleri üstünlük sağlama mücadelesini ise tamamen bitireceğini söyledi. Üstünlük hakkının sadece ve sadece anayasanın ve kanunların elde edeceğini ifade etti. Sözlerini bitirirken, yaşadığımız bu toprakların bize geçmiş nesillerin büyük fedakârlıkları sonucunda kaldığını bu sebeple bugün bu topraklarda yaşayanlarında gelecek nesillere karşı aynı görev ve sorumluluklar doğrultusunda hareket etmesi gerektiğinin bilince olması gerektiğini hatırlatmak durumunda olduğunu vurguladı. Sözlerine, milletin bir namus ve fedakârlık borcu taşıdığını, bu borcun da sandık başında verecekleri doğru karar ile yerine getirecekleri inancında olduğunu dile getirdi. Uzun bir konuşma yapan Evren, son olarak kendisinin anayasaya kefil olduğunu, milletin de hem kendi geleceği hem de devletin geleceğini düşünerek sandıkta evet oyu kullanmaları gerektiği talebini tekrarlayarak konuşmasını bitirdi.⁴⁴²

12 Eylül’ü gerçekleştirenler, ülkede yaşanan sorunların ve anarşinin nedenlerini 1961 Anayasası’ndan kaynakladığını düşünüyordu. “*Siyaseti siyasetçilere teslim etmek*” amacıyla bu anayasanın değişmesi gerekliliği üzerinde duruyorlardı. 12 Eylül ile birlikte ülkede, “*huzur ve güven ortamı*” oluşturduklarını savunuyorlardı. Bu başarının sırrı olarak da komutanların verdikleri kararlarda görüyorlardı. Özellikle *1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu* içerisinde yer alan 44 maddede yapılan değişiklikler ve bir yıl içerisinde çıkarılan 268 yasanın çıkarılması bu başarının en önemli nedenleri arasında gösteriliyordu. Bunun yanı sıra idam kararların uygulanması, gözaltı kararları, tutukluluk gibi pek çok kanun çıkarıldığı da belirtiliyordu. Evren, 1982 Anayasası’nın gerekli olduğunu düşünüyor, bu fikrini de yaptığı konuşmalarda sık sık dile getiriyordu. 29 Ağustos 1982 tarihinde Afyon’da

⁴⁴² Kenan Evren, **Kenan Evren’in Anıları 3**, Milliyet Yay., İstanbul, 1991, (Anılar 3), ss. 348-356.

yaptığı konuşmada 1961 Anayasası'nı şu sözlerle eleştirdi: “O anayasa bize bol geldi, içinde oynamaya başladık. Oynaya oynaya 12 Eylül’e geldik, dedim ve yine ilave ettim. Toplumun güvenliği, toplumun huzuru için kişi hak ve menfaatlerinden bazı fedakârlıkta bulunmalıyız.”⁴⁴³

Evren, 12 gün süren, anayasayı tanıtmaya gezilerinin de sonuna geldi. Diğer konsey üyeleri ile yaptığı değerlendirme sohbetlerinde, anayasanın %75, %80 ve %85 civarlarında oy alarak kabul edileceği tahminleri yapıyordu. 1961 Anayasası'nın almış olduğu % 61 oy oranının kendilerini memnun etmeyeceğini, böyle bir sonucun tekrar yaşanması durumunda, dünyanın bu anayasa üzerinden kendilerine tepki gösterebileceği ve kendilerini müşkül bir vaziyette bırakabileceği ihtimali de göz önünde bulundurulmaktaydı. Evren, gerçekleştirdiği bu yurt gezilerinin ve televizyon konuşmalarının en önemli amacının da bu durumdan kaynakladığını yıllar sonra itiraf edecekti. Anayasanın bu gezileri yapmaması durumunda da kabul edileceğini bildiğini ancak ezici denilecek çoğunluk oy oranına sahip olamayacağı ihtimali sebebiyle anayasayı tanıtarak destek sağlamaya çalıştıklarını açıkladı.⁴⁴⁴

Seçim öncesinde Yüksek Seçim Kurulu (YSK) Başkanı Orhan Aydın basına bir açıklama yaptı. Aydın; vatandaşların oylarını kullanırken hiçbir güven sorunu yaşamadan, gönül rahatlığı ile seçimlerini yapabileceklerini söyledi. Ülkede; 82.913 sandık kurulacak ve saat 08.00 itibarıyla oy verme işlemleri başlayacaktı. 20.722.602 seçmenin sandığa gidip oy kullanması beklenmekteydi. Saat 19.00’ e kadar sürecektir. Oy işlemleri sonrasında açık tasnif usulüne sayım işlemlerine başlanılacaktı. Süre dolduktan sonra da bazı bölgelerde oyunu kullanmamış kimseler bulunması halinde sürenin uzatılmasına karar verildi. Bunun yanı sıra nüfusu 2.000’inin altında olup, yanında kimliği olmayan kişilerin, sandık listesinde adı bulunuyorsa, sandık kurulunda yer alan iki kişi tarafından yapılacak bir tanık olma durumunda oyunu kullanmasına izin verilmesine de onay verildi. Seçimde beyaz ve mavi renkli oy pusulaları kullanılacaktı. Buna göre beyaz renkli oy pusulaları, kabul; mavi renkli pusulalar ise red yazısını taşıyordu. Bu pusulaların üzerinde YSK tarafından bastırılmış olan, “Türkiye Cumhuriyeti Yüksek Seçim Kurulu” filigranı bulunması şartı vardı. Bununla birlikte oy verme sırasında başkası adına oy kullandığı veya

⁴⁴³ Bilâ ve diğerleri, ss. 249-250.

⁴⁴⁴ Evren, Anılar 3, ss. 356-357.

oy kullanmış olmasına rağmen ikinci kez oy kullanmaya çalışan kişinin tespit edilmesi durumunda 2 yıldan 4 yıla kadar hapis cezası yanı sıra 2.500 lira ile 10.000 lira arasında da para cezası verileceği açıklandı. Seçmen listesinde adı olmasına rağmen oy kullanmadığı tespit edilen kişilere ise 5 yıl seçme ve seçilme hakkından men edilme cezası verileceği belirtildi. Herhangi bir hukukî ya da fiziksel mazereti sebebiyle oy kullanamayan kişilerin, bir ay gibi bir süre içerisinde seçim kuruluna başvurup, bu durumu ispatlamaları ile yasaktan kurtulabilecekleri ifade edildi.⁴⁴⁵

Yapılan çalışmalar sonucunda yeni anayasa hazırlandı ve 2707 sayılı kanun gereği 7 Kasım 1982 gününde halk oylamasına sunuldu.⁴⁴⁶ Seçim günü gözler Kenan Evren'in üzerinde idi. Oyunu kullanacağı Çankaya İlkokulu'na, saat 12.00'de gelen Evren, 54 numaralı sandıkta oy verme işlemini tamamladı. Oyunu; *"Memlekete hayırlı olsun."* sözlerinden sonra etrafında bulunan insanların alkışları altında kullandı. Aynı okulda; Orgeneral Nurettin Ersin, Orgeneral Tahsin Şahinkaya ve Oramiral Nejat Tümer de oy kullandı. Siyasi parti liderlerinin de oyunu kullanacakları okullarda yoğun bir gazeteci akını vardı. Kapatılan CHP'nin eski Genel Başkanı Bülent Ecevit, oyunu Oran Sitesi içerisinde yer alan ilkokulda kullandı. 292 nolu sandıkta oyunu kullanan Ecevit, kendisine yöneltilen soruları cevapsız bıraktı. Basın tarafından hayli sinirli bulunan Ecevit, oy kullandıktan sonra hızla okuldan ayrılıp evine döndü. Eski AP lideri olan Süleyman Demirel de yoğun bir ilgiyle karşılandı. Demirel ve eşi Nazmiye Hanım, oyunu saat 11.50'de Şehit Teğmen Kalmaz İlkokulu'nda kullandı. Oyunu kullanırken tam olarak görüntü alamayan basın mensuplarının ısrarlı bir daha oy atması istenmesi sırasında espiyle: *"Herkesin bir oy hakkı var."* sözleriyle karşılık verdi. MSP eski Genel Başkanı Necmettin Erbakan ve eşi Nermin Hanım, Ayrancı Lisesi'nde oy kullandılar.⁴⁴⁷

7 Kasım günü akşamı televizyonlarda, oylar yavaş yavaş açıklanmaya başlandı. Oy sonuçlarının aktarılmaya başlamasıyla değerlendirmeler de geldi. %90'nın üzerinde bir sonuç alınması beklenmekteydi. Saatler gece yarısına doğru geldiğinde bu tahminin doğru olduğu da ortaya çıktı. Buna göre Türkiye geneli kabul oy oranının %92'yi bulduğu, %8 oranında da red oyu kullanıldığı açıklandı.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Güneş, 7 Kasım 1982.

⁴⁴⁶ Öztürk, s.88.

⁴⁴⁷ Yeni Asır, 8 Kasım 1982.

⁴⁴⁸ Evren, Anılar 3, ss. 361-362.

İzmir’de de basın, sandık sonuçlarına yoğun ilgi gösterdi. 8 Kasım günü kesin olmayan sonuçlara göre İzmir merkezde; açılan 1309 sandık içerisinde 372.404 beyaz oy yani kabul oyu çıktı, 42.244 red oyu kullanıldı. İlçelerde kullanılan oy sonuçları ise şu şekildeydi.⁴⁴⁹

<i>İZMİR İLÇELERİ</i>	<i>SANDIK SAYISI</i>	<i>KABUL ORANI</i>	<i>RED ORANI</i>
<i>Merkez</i>	<i>1.309</i>	<i>372.404</i>	<i>42.344</i>
<i>Bayındır</i>	<i>91</i>	<i>21.759</i>	<i>1.133</i>
<i>Dikili</i>	<i>-</i>	<i>10.370</i>	<i>570</i>
<i>Aliğa</i>	<i>55</i>	<i>11.965</i>	<i>1.752</i>
<i>Bergama</i>	<i>205</i>	<i>46.332</i>	<i>2.602</i>
<i>Urla</i>	<i>49</i>	<i>11.364</i>	<i>913</i>
<i>Ödemiş</i>	<i>280</i>	<i>64.286</i>	<i>4.420</i>
<i>Tire</i>	<i>147</i>	<i>33.918</i>	<i>2.335</i>
<i>Bornova</i>	<i>280</i>	<i>74.128</i>	<i>9.590</i>
<i>Karşıyaka</i>	<i>464</i>	<i>133.498</i>	<i>18.218</i>
<i>Selçuk</i>	<i>37</i>	<i>9.303</i>	<i>1.119</i>
<i>Çeşme</i>	<i>-</i>	<i>6.302</i>	<i>380</i>
<i>Kiraz</i>	<i>-</i>	<i>16.184</i>	<i>1.546</i>
<i>Torbalı</i>	<i>-</i>	<i>24.255</i>	<i>2.329</i>
<i>Seferihisar</i>	<i>-</i>	<i>6.149</i>	<i>342</i>
<i>Karaburun</i>	<i>-</i>	<i>3.186</i>	<i>149</i>
<i>Kınık</i>	<i>58</i>	<i>12.597</i>	<i>916</i>
<i>Menemen</i>	<i>102</i>	<i>25.200</i>	<i>1.831</i>
<i>Kemalpaşa</i>	<i>82</i>	<i>21.047</i>	<i>2.190</i>
<i>Foça</i>	<i>22</i>	<i>5.593</i>	<i>416</i>

Kesin sonuçlar açıklandığında İzmir’in, oylamaya katılanların seçmen sayısına göre katılma oranı %97.57, olurken kabul oyların muteber oylara olan oranı %90.53 olarak açıklandı.⁴⁵⁰ Açılan 786 sandıktan; 219.813 beyaz oy, 25.989 mavi oy kullanıldığı belirtildi.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ *Yeni Asır*, 8 Kasım 1982.

⁴⁵⁰ Evren, Anılar 3, s. 378.

⁴⁵¹ *Güneş*, 8 Kasım 1982.

Evren'in ve kapatılmış eski siyasi partilerin liderlerinin de oy kullandıkları sandıklardan çıkan sonuçlar da açıklandı. Evren'in oy kullandığı sandıktan 278 beyaz oy kullanıldığı, 37 mavi yani red oyu kullanıldığı, 21 seçmenin ise oy kullanmadığı ifade edildi. CHP eski Genel Başkanı Ecevit'in oy kullandığı 292 nolu sandıktan 152 kabul oyu, 99 red oyu çıkarken 46 kişinin de oy kullanmadığı belirtildi. AP eski Genel Başkanı Demirel'in oy kullandığı sandıktan 239 kabul oyu, 79 da mavi yani red oyu çıkarken, 38 seçmenin de oyunu kullanmaya gelmediği görüldü.⁴⁵²

Yapılan bu referandum sonucunda, Türkiye'nin üçüncü anayasası kabul edildi.⁴⁵³ Yeni anayasanın kabul edilmesinin yanı sıra cumhurbaşkanı da belirlendi. Bu sonuçlara göre; Evren, 2 yıl bir ay süren Devlet Başkanlığı görevi sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı oldu.⁴⁵⁴

Halk oylamasının sonuçları ise bizzat YSK Başkanı Orhan Aydın tarafından Evren'in MGK binasında yer alan odasında kendisine sunuldu. Ayrıca 101 pare top atışıyla Evren'in Cumhurbaşkanı olduğu ilan edildi.⁴⁵⁵

1982 Anayasasını; "*Türk Milletine en uygun anayasa*" olarak değerlendiren Evren, Avrupalı devletler tarafından gelen eleştirilere karşı anayasayı bu sözlerle savundu. Bu devletlerin amaçlarının, tıpkı kendilerine benzeyen bir yapı oluşturulmadığı için beğenilmediğini iddia etti. Açıklamalarına; "*onları onları, bizimki de bizim olsun.*" şeklinde devam eden Evren, hasta-doktor örneği ile açıklamalarına devam etti. Ona göre; doktor hastasını görmeden ve muayene etmeden ilaç yazmaz, başkalarının sözlerinden de etkilenmezdi. Başkalarının sözleri ile hastasına ilaç yazarsa hata etmiş olurdu. Ayrıca benzer hastalıklara sahip olan hastalara da aynı ilaçlar verilmeyebilirdi. Kişilerin bünyesine göre değişik ilaçlar yazılması son derece normaldi. Anayasa içinde bu durum geçerli idi. Milletlerin, farklı anayasa ve kanunların yapmasının olağandışı bir durum gibi görülmemesi gerektiğini dile getirdi. "*Demokrasi hocaları*" olarak görülen bazı kurum ve kişilerin, ülke içerisinde yaşanan olayları birebir yaşamadığı, gazetelerden ve özellikle kendi ülkesinden kaçmış olan vatan hainlerinin maksatlı verdikleri bilgilerden etkilenerek, birtakım eleştirilerde bulunduğu iddiasını bir kez daha

⁴⁵² **Yeni Asır**, 8 Kasım 1982.

⁴⁵³ **Güneş**, 8 Kasım 1982.

⁴⁵⁴ **Güneş**, 8 Kasım 1982.

⁴⁵⁵ **Güneş**, 10 Kasım 1982.

savundu. Kendilerini dost olarak gösteren bu kişiler ve kuruluşların bu sebeple bir hata içerisinde yer aldıklarını sözlerine ekledi.⁴⁵⁶

Anayasa hakkındaki eleştiriler de devam etti.⁴⁵⁷ Konu ile ilgili yazılan kitaplarda eleştirilerin odak noktasında Evren vardı. 1982 Anayasası'nın kabul edilmesiyle birlikte Cumhurbaşkanı'na olağanüstü yetkiler verildiği, özellikle başbakanı ve Devlet Denetleme Kurulu üyelerini atama yetkisinin yine kendisinde toplanmasının ne başkanlık sisteminde ne de yan başkanlık sisteminin uygulandığı rejimlerde görülmediği savunuldu. Cumhurbaşkanı'na tanınan geniş hak ve yetkilerin, yasama-yürütme ve yargı konusunda da dengeleri bozacağı iddiası dile getirildi. *“Yasama-yürütme ve yargı, yasamanın üstünlüğünü bozacak biçimde yetkili ve sorumsuz bir Cumhurbaşkanlığı yaratılmıştır...1982 Anayasasının yarattığı yapı güçlü yürütme değil, Cumhurbaşkanlığı makamında toplanmış üstün yürütme sistemi getirilmiştir.”* düşüncesine yer verildi. Bu dönemde yasamanın istenerek geriletilmeye çalışıldığı savunuldu ve 1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanı'nın yetkileri eleştirildi.⁴⁵⁸

Halkın sandık başına geçip oy kullanması, çeşitli tartışmalara neden oldu. Bazı kesimler referandumu, demokrasi yolundaki en büyük adım şeklinde değerlendirdi.⁴⁵⁹ Bazı kesimler ise tam tersini savunmaktaydı. Referandumun baskı ve korku altında yapılması dolayısıyla demokrasiden söz edilemeyeceğini düşünüyordu.

Tehdit ve tutuklamaların fazla olduğu bu dönemde halkın sandık başına gitmesi istendi. Baskı altında olan vatandaşların hayır oyu verdiği takdirde başına gelecekler korkusu yaşadığı, özellikle 9 gün boyunca gözaltına alınma ve burada işkenceye uğrama korkusu sebebiyle evet oyu verdiği düşüncesi sıkça dile getiriliyordu. Evren'in sürekli ulu önder Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek gösterdiği ancak yaptığı bu darbeye onun izinden ayrılıp, demokrasiye büyük zararlar verdiği fikri de yoğun şekilde destek görüyordu. Referandumun, sonucu belli bir kandırmaca

⁴⁵⁶ Deva, s. 110.

⁴⁵⁷ Emre Kongar, **Demokrasi ve Vampirler**, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, (Demokrasi), ss.88-89.

⁴⁵⁸ Mehmet Erdül, **Generallerin Gecesi Zincirbozan Kırılma Noktası**, Özener Matbaacılık, İstanbul, 2010, ss. 26-28.

⁴⁵⁹ **Güneş**, 8 Kasım 1982.

olduğu da savunuluyordu. Korku ve baskı altında yapılan bu oy işleminin %92'den daha fazla kabul oy oranı alması gerektiği fikri de vardı.⁴⁶⁰

4.2. SİYASET YASAKLARI

“Siyaseti siyasetçi yapacak” düşüncesi, 12 Eylül’ü gerçekleştirenler tarafından sıkça dile getiriliyordu. Konu ile yasaklar da art arda gelmeye başladı. Alınan karar doğrultusunda; kadın kollarının ve sendikaların siyaset yapmaları yasaklandı. Bununla birlikte, öğretim üyeleri ve öğrenciler de siyasetin dışında bırakıldılar. Evren konu ile ilgili yaptığı açıklamada: “Yani herkes politikayı okuldan mı öğreniyor. İnönü okulda mı politikacı oldu? Efendim, birçok devlet adamları okuldan itibaren mi başladı? Ben okul bitinceye kadar, ilim irfan sahibi olmalarını, bunları öğrenmelerini beklerim. Ondan dolayı biz, öğrencilerin politikayla uğraşmalarını engelledik.” sözleriyle yasağın gerekçesini açıkladı. Kadın ve gençlik kolları hakkında sert eleştirilerde bulundu. Kadın-erkek eşitliğinin olduğunu ancak bu gerekçe ile kadın kollarının bulunmasının doğru olmadığını çünkü ülkede erkek kollarının bulunmadığını savundu. Dolayısıyla kadın kollarının da olmaması gerektiğini iddia etti. Gençlik kolları hakkında da benzer bir eleştiri yaptı: “Eee gençlik kolu, orta yaş kolu, yaşlılık kolu, böyle şey olur mu? Genç katılacaksa o da katılır, partinin üyesi olur, çalışır onlarla beraber. Niye illa fraksiyonlar olacak?” sözleriyle eleştirilerine devam etti.⁴⁶¹

1982 Anayasası sıkça eleştiri almaktaydı. 1960 Anayasası, özgürlükçü ve liberal olarak adlandırılmaktaydı. Bu anayasanın sosyal devlet anlayışına sahip olması yanı sıra işçi sınıfına; toplu sözleşme, lokavt ve grev hakkı tanınması dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli anayasası olarak görülmekteydi. 1982 Anayasası, 1961 Anayasasında değiştirilmek istenen maddeleri, hukuk düzenlemeleri adı altında sil baştan yapılmaya çalışıldığı bir anayasa olma eleştirilerini aldı. Siyasete getirilen yasağın da bu amacı taşıdığı iddia edildi. Siyasetin elit kişilere bırakılmaya çalışıldığı, bu sebeple toplumun büyük bir kesimini kaplayacak şekilde yasakların getirildiği savunuluyordu.⁴⁶²

⁴⁶⁰ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

⁴⁶¹ Bilâ ve diğerleri, ss. 250-252.

⁴⁶² Bilâ ve diğerleri, ss. 251-252.

Siyasi partilerin eski genel başkanları ve yöneticilerine 10 yıl süreyle siyaset yapmalarına izin verilmeyeceği, yine bunların yanı sıra siyasi partilerin hiçbir surette kadın ve gençlik kolları kurmalarına müsaade edilmeyeceği açıklandı. Yasaklar; askerleri, memurları, YÖK üyeleri ile yükseköğretim elemanlarını kapsamakla birlikte hâkimler, savcılar ve diğer yüksek yargı organlarına mensup kişileri içine almaktaydı.⁴⁶³

Siyasetçilerin siyasetten uzaklaştırılması yeni bir tartışmayı da beraberinde getirdi. Halkın oyu ile seçilen bazı milletvekillerin, darbe öncesinde parlamentoda yaşanan sorunların çözümünü askerde aramasının sonucunu tüm parlamentoya ve halka ödettiği şeklinde yorumlanmaktaydı. Siyasete getirilen yasak ile demokrasi tabutuna yeni bir çivinin çakıldığı düşünülüyordu.⁴⁶⁴

Siyasi partilerin kapatılması kararı da çok geçmeden alındı. Kararın alınmasından önce çıkan söylentilerden kısa bir süre sonra Bülent Ecevit, CHP Genel Başkanlığı'ndan istifa etti.⁴⁶⁵ Bu olaydan kısa bir süre MGK tarafından bir bildiri yayınlandı. 16 Ekim 1981 günü açıklanan karar doğrultusunda siyasi partiler kapatıldı. Böylelikle, Türkiye'de 16 Ekim 1981 tarihinden 16 Mayıs 1983 gününe kadar olan dönemde parlamentosuz ve siyasi partisiz bir dönem yaşandı. Siyasi partilere ait mallar da hazineye devredildi.⁴⁶⁶

Evren, 12 Eylül ile ilgili her açıklamasında darbeyi, harekât olarak değerlendirdi. Bu darbenin en önemli gerekçesini, ordunun politika çamurunda batmaması olarak gösterdi. Ordunun politikaya girmemesi gerektiğini iddia eden Evren, siyasi partilerin kapatılmasının gerekçesine de değindi. 12 Eylül'den önce siyasi partilerin birbirlerine düşman hale geldiklerini savundu. Bu düşman kadroların da gitmesi gerektiğini belirtti. Mecliste düşmanca tavırlara yer olmadığını, tenkitlere saygı duyulan bir yer olmadığı için bu kararı aldıklarını söyledi. Bununla birlikte, partiler arasında küfürlerin yaşanmadığı, münakaşaların seviyeli bir şekilde yapıldığı, hem meclis içinde hem meclis dışında kişilerin birbirlerine saygı duyduğu ve kol kola gezebilen insanları görebilmek adına bu yola gittiklerini ifade etti. Bunun, medeni ülkelerde sık sık görüldüğünü dile getirdi. Sıraladığı tüm bu gerekçeler

⁴⁶³ Bilâ ve diğerleri, s. 252.

⁴⁶⁴ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

⁴⁶⁵ Zeynel Kozanoğlu, **İşlay Saygın Hizmete Adanmış Bir Ömür**, Doğan Kitap, İstanbul, 2014, s. 34.

⁴⁶⁶ Kozanoğlu, s. 125.

nedeniyle 12 Eylül öncesinde politika yapan kişilerin Kurucu Meclis ve daha sonrasında kurulacak mecliste yer almayacaklarını açıkladı.⁴⁶⁷

Evren, siyasi partilerin kapatılmasına yönelik görüşlerini 9 yıl sonra anlattı. Gazeteci ve aynı zamanda yazar olan Muammer Yaşar ile Çankaya Köşkü'nde gerçekleştirdiği görüşmede: *“Siyasi partilerin kapatılmasını bana 12 Eylül'den hemen sonra teklif ettiler. Kabul etmedim. Siyasi partilerin faaliyeti durdurulduktan sonra Demirel ve Ecevit siyasi faaliyete devam ettiler. Politikacılar bize yardımcı olmadılar. Partiler böyle devam ederse Danışma Meclisi'ni çalıştıramazsınız, denildi. Askeri Şûrayı topladık. Yüzde doksan oranında siyasi partilerin kapatılması yönünde karar çıktı. Ben de görüş değiştirdim. Kapatılsın dedim.”* şeklinde açıkladı.⁴⁶⁸

Evren'in bu açıklamaları samimi bulunmadı. 1973-1977 CHP İzmir milletvekili Yüksel Çakmur, siyasi partilerin kapatılmasının bizzat Evren'in isteği olduğunu ifade etti. Çakmur, bu açıklamaların tamamen bir aldatmaca olduğunu belirtti. Bir generalin başbakan olmasının sağlanması, bu kurmacanın en büyük kanıtı olduğunu söyledi.⁴⁶⁹

4.3. PARTİLERE İSİM BULMA SORUNU

MGK ve anayasada; yeni partilerin, eski parti isimlerini kullanmalarına engelleyecek bir durum yoktu. Bu durumda partilerin eski partilere ait isimlerinin kullanmasının yasaklanması bekleniyordu. Yeni siyasi partiler yasasında, konunun ele alınmasına kesin gözüyle bakılıyor, yasağın ise hemen başlatılacağı düşünülüyordu. 1961 Anayasası'nda da benzer bir durumun yaşandığı hatırlatılırken, anayasadan sonra çıkarılan *“Anayasa ve Cumhuriyet ilkelerini koruma kanunu”* ile soruna çözüm üretildiği savunulmaktaydı. Siyasi parti kurma hazırlığı içinde olanlar, bu durumdan dolayı zorluk yaşamaktaydı. *“Sosyalist, işçi, köylü, emekçi, İslâm, Müslüman”* gibi kelimelerin herhangi bir şekilde parti isimlerinde kullanılamayacağı açıklandı.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Deva, ss.108-109.

⁴⁶⁸ Deva, s.109.

⁴⁶⁹ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

⁴⁷⁰ Güneş, 25 Kasım 1982.

Partiler arasında yaşanan isim bulma sorunu, bir bakıma aralarında çekişmelere neden oldu. Özellikle kapatılan “*iki büyük partinin mirası*” isim kavgasının yaşanmasına neden oluyordu. Örneğin; kapatılmış olan AP’nin devamı olacağını savunan yeni partiler, “**Demokrat**” ve “**Sosyal Adalet**” gibi isimler üzerinde duruyorlardı. Bu isimlerle birlikte “**Muhafazakar**” ve “**Liberal**” kelimeleri de parti isim arayışında sıkça geçmekteydi. “**Sosyal Adalet**” ismi de ilgi gördü ancak daha önce bu isme Enerji Bakanlığı’nda Müsteşar olarak görevde bulunmuş olan Necdet Seçkinöz’ün içinde bulunduğu grup tarafından talip olması sebebiyle çok sıcak bakılmamaktaydı. Demokrat ve Sosyal Adalet isimlerinden de vazgeçildi. Bu isme daha önce Türk-İş Genel Başkanı Şevket Yılmaz’ın da yönlendirmede bulunduğu ve içinde emekli askerlerin olduğu grup tarafından istenmesi dolayısıyla artık sıcak bakılmamaktaydı. “**Milliyetçi Parti**” ve “**Milli Parti**”, kendini MSP’nin devamı olarak gören yeni parti girişimi tarafından düşünülmekteydi. Kapatılmış olan CHP’nin mirasını devam ettirmek isteyen partiler arasında isim çekişmesi günden güne artmaktaydı. Özellikle “**Sosyal Demokrat Parti**”, en çok konuşulan parti isimlerinden biriydi. Bu ismin adının sık geçmesinin nedeni, eski CHP’nin önde gelenlerinin yanı sıra sanayi ve esnaf sınıfı ile İsmail Cem tarafından çok benimsenmesi ve istenmesi oldu. Ancak başka bir grup da bu isme sıcak bakıyordu. İçlerinde; Atilla Sav, Aytekin Kotil ve Mustafa Üstündağ gibi isimlerin yer aldığı bu grupta da bu isme sıcak bakıldığı bilinmekteydi. “**Halkçı Parti**” ve “**Cumhuriyetçi Parti**” isimleri de ilgi görmekteydi. İsim bulma telaşının yanı sıra AP ve CHP tabanının oylarının bölünmemesi için çözüm arayışlarına gidilmekteydi. Yeni kurulacak olan tek bir partide herkesin toplanması için çalışmalar yapılmaktaydı.⁴⁷¹

4.4. ZİNCİRBOZAN OLAYI

BBP, 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığı’na başvuruda bulundu. Suçlamaların odağında yer alan partide özellikle, ülkenin huzura kavuşmuş olmasından sonra vatandaşlar arasında bölücülük yaparak kamplara bölme çalışması içerisinde yer aldığı, daha önce çeşitli sebeplerden dolayı feshedilmiş olan bir partinin ideolojisi ile devam etmeye çalıştığı, “*kin ve intikam bayrağı*” açma

⁴⁷¹ Güneş, 25 Kasım 1982.

niyetinde oldukları iddiasıyla kapatılmasına karar verildi. Bu partinin ilk kurucuları arasında gösterilen Mehmet Gölhan ve Hüsamettin Cindoruk'un zorunlu ikamete tabi tutulacağı açıklandı. Alınan kararın ise hiçbir şekilde, basın nezdinde dahi tartışmaya açık olmadığı belirtildi.⁴⁷²

Zincirbozan, Çanakkale'nin bir ilçesi olan Lâpseki'nin Çardak Belde'sine bağlı,⁴⁷³ 3-3,5 dönüm bir araziden oluşmaktaydı. Bu yer, MGK'nin aldığı karar sonrasında ana ve ara haberlerde sık sık dile getirilmeye başlamasıyla gündeme geldi. Verilen haberde; MGK'nin 31 Mayıs 1983 günü aldığı 79 sayılı karar doğrultusunda bazı yasaklar getirildiği belirtildi.⁴⁷⁴ Karara göre;

1- *Büyük Türkiye Partisi kapatıldı.*

2- *Kapatılan partilerin il ve ilçe başkan ve yönetim kurulu üyeleriyle, görevden alınan belediye başkanları, parti kurucusu ve milletvekili adayı olamayacaklardır.*

3- *16 kişi Zincirbozan'da ikâmete tabi tutulacağı açıklandı.*⁴⁷⁵

Gerekçe olarak gösterilen cümlelerde; “12 Eylül 1980 öncesi feci durumlara düşülmemesi için her türlü tedbiri almayı amaç edinmiş Milli Güvenlik Konseyi, kamu vicdanını rahatsız etmeye başlayan olumsuz gelişmeler karşısında...” bu kararı aldığı yazıyordu.⁴⁷⁶ Alınan bu kararın, “siyasî yaşamı altüst” edeceği ve “12 Eylül yönetiminin siyaset modelinin” başladığı şeklinde yorumlara neden oldu.⁴⁷⁷

Sürgün edilecek yer olarak ilk akla gelen yer Pakistan'dı. Ancak bir süre sonra, yurtdışına gönderilmeleri fikrinden vazgeçildi ve daha önce Deniz Kuvvetleri'ne ait bir alan olan Zincirbozan'da karar kılındı. 16 devlet adamının Zincirbozan'a “misafir” olarak gönderilecekleri açıklanmasıyla gözler bu isimlere çevrildi. Radyoda okunan isimler şu şekildeydi:⁴⁷⁸ *Süleyman Demirel, Ali Naili Erdem, Ekrem Ceyhun, Sadettin Bilgiç, Nahit Menteşe, Yiğit Köker, İhsan Sabri*

⁴⁷² Nazlı Ilıcak, **Demirel'den Nazlı Ilıcak'a Nazlı Ilıcak'tan Demirel'e Zincirbozan Mektupları**, Kent Basımevi, İstanbul, 1990, s.14.

⁴⁷³ <http://www.milliyet.com.tr/gundem/zincirbozan-a-31-yil-sonra-kilit-vuruldu-1476639>, (erişim: 04.12.2014).

⁴⁷⁴ Yüksel Çakmur, **Sürgün Günleri**, Dem Yay., İstanbul, 1989, ss. 7-48.

⁴⁷⁵ Bilâ ve diğerleri, s. 264.

⁴⁷⁶ Çakmur, s.25.

⁴⁷⁷ Bilâ ve diğerleri, s. 264.

⁴⁷⁸ Çakmur, ss. 7-29.

*Çağlayangil, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celal Doğan, Deniz Baykal, Ferhat Aslantaş, Süleyman Genç, Yüksel Çakmur, Hüsametdin Cindoruk, Mehmet Gölhan.*⁴⁷⁹

İsimlerin açıklanmasından sonra 2 Haziran 1983 gününe kadar Boğaz Komutanlığı'na teslim olmaları istendi. 2 Haziran günü başlayan bu “esaret”, 4 ay 2 gün kadar sürecek olan bir dönemi başlattı. Ailelerin içeri alınmadığı bu sürgün yerine ilk gelenlerden birisi Yüksel Çakmur oldu.⁴⁸⁰

Kenan Evren ile Yüksel Çakmur 1979 yılında gerçekleştirilen 19 Mayıs Stadyumu yanında kutlanan 19 Mayıs Atatürk'ü Anma Gençlik Spor Bayramı'na katıldılar. Binlerce askeri ve lise öğrencinin yer aldığı kutlamada; Bandırma Vapuru'nun benzeri bir gemi ve Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ve halk tarafından karşılanması temsili olarak gösterildi. Bu tören dolayısıyla, Gençlik ve Spor Bakanı Çakmur'u ilk kutlayan Fahri Korutürk ve eşi Emel Hanım oldu. Hemen ardından Evren ve arkadaşları: *“Sayın Bakan, bize Atatürklü gençlik günlerimizi yaşattınız. Sizi candan kutluyoruz. Sınırsınız heyecan verdiniz. Atatürk aşkını yansıttınız. Size ne kadar teşekkür etsek azdır.”* sözleri ile Çakmur'u övdüler. Ancak aradan geçen 1 yıllık aradan sonra içlerinde Çakmur'un da olduğu 16 devlet adamının Zincirbozan'a sürgüne gönderilme nedenlerinin yer aldığı bir bildirge, radyoda okundu. Bildiride özetle: *“Onları Zincirbozan'a gönderiyoruz. Dağlara baksınlar, o savaşın yaşandığı dağlara. O dağlara bakıp, Atatürk'ü öğrensinler.”*⁴⁸¹ deniliyordu.

MGK Başkanı Evren, Zincirbozan'da *“zoraki tatile”* çıkarılan 16 kişi ile ilgili düşüncelerini, halka ilk kez 1 Haziran günü Çorum'da yaptığı konuşmada açıkladı. Konuşması sırasında ağır uyarılar yapan Evren, bu kişilerin oraya gönderilmesinin sebeplerinden biri olarak, Büyük Türkiye Partisi ile ilişki kurmaları olarak gösterdi.⁴⁸²

Evren açıklamasında; Zincirbozan olayının Yassıada'ya benzetilemeyeceği, buraya gönderilen kişilerin yanlarına köpeklerini alabildiği hatta televizyonunu götürülenlerin bile olduğunu, kendilerine her türlü olanağın sağlandığını iddia ediyordu. 16 devlet adamının ne kadar süre burada tutulacağına da değindi. Seçimin

⁴⁷⁹ **Güneş**, 1 Ekim 1983.

⁴⁸⁰ Çakmur, ss. 7-41.

⁴⁸¹ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

⁴⁸² Erdül, s. 244.

gerçekleşmesine kadar “*iskâna zorlanacakları*”, bu süre boyunca gözetim altında tutulmaları gerektiğini söyledi.⁴⁸³

Zincirbozan’da daha ilk günden alınan güvenlik önlemleri dikkat çekmekteydi. Tel örgülü tesisin girişinden itibaren nöbetçiler bulunmakta, ellerinde makinalı tüfeklerle giriş kapısında hemen dikkati çekmekteydi. Girişte, kimlikler sorgulanıyor, defterdeki kayıtlar tek tek inceleniyordu. Deniz tarafı hariç üç tarafının tel örgülerle çevrili olduğu bu yerde makineli tüfekli komandolar görevlendirildi. Bu komandolar, Zincirbozan’da, daha çok savaş sırasında kullanılan büyük çadır içerisinde kalmaktaydı. Dört bir tarafta yer alan yüksek nöbetçi kulelerinde dönüşümlü olarak nöbet tutmaktaydılar. Zincirbozan’da üçüncü gün, deniz tarafı da tel örgülerle çevrildi. Bu durum, burada kalanlar tarafından “*demir tellerden oluşan kafes*” şeklinde yorumlandı. 4 ay 2 gün süren sürgünde pek çok sorun da yaşandı. Burada tutulanların aileleri tarafından ziyaret edilmesine izin verilmiyordu. Genellikle 2,5 metre genişliğinde, 150 metreden oluşan “*Özgürlük Yolu*” olarak anılan yerde yürüyüşlere izin veriliyordu. Önceleri odalarda iki kişi kalırken, daha sonra herkese bir oda şeklinde düzenlemeye gidildi. Yemekler, 45 metre kareden oluşan güneş görmeyen bir odada yenilmekteydi. İlk gün TRT’deki verilecek haberler dikkatle beklenilmekte, ancak sansür uygulaması nedeniyle kendileri ile alakalı hiçbir haberin verilmemesi üzüntüye sebep olmaktaydı. TRT’de Konsey tarafından yayımlanan bilriler saat başı yayınlanmaktaydı.⁴⁸⁴

2 Haziran günü bazı gazetelerde, yer alan kamu gözetiminde bulunan 16 kişinin, Çanakkale’de otellerde kalacağı haberi vardı. Bu haberde; otellerin adları, burada kalacak kişiler ve otellerin resimleri dışında başka bir bilgi verilmedi. Getirilen sansür sebebiyle konu ile ilgili başka bir açıklama yapılmadı. Otel odalarında yaşadıklarının kanısının toplumda oluşturulduğu kanısında olan 16 kişide bu durum huzursuzluk yarattı. Uzun süre kapalı ve kullanılmamış olması dolayısıyla oluşan nem, soğuk hava ile birlikte zor durumlar yarattı. Yağmurlu günlerde, tavandan akan su yatakları ıslatıyor, bu sebeple karyoların yerleri değiştiriliyordu. Yemek parası olarak ödenen 30.000 lira da burada misafir olarak tutuldukları iddia edilen kişilerce eleştirilmekteydi. Elektriklerde sürekli arıza yaşanmaktaydı. Bir süre sonra tamamen elektrikler kesilmeye başlamış, jeneratörler de çok uzun yıllar

⁴⁸³ Bilâ ve diğerleri, s. 265.

⁴⁸⁴ Çakmur, ss. 33-49.

kullanılmadığı için sürekli arızalanmıştı. Tüm bu yaşananlara rağmen burada sürgün edilenler arasında dostluk havası esmekteydi. Çakmur, günlerini geçirdiği bu yerde yaşanan arkadaşlıklar hakkında şunları yazmıştı: *“Her arkadaş daha ilk günden birbiriyle ilgileniyordu. Bu ilgi hep sürdü, duraklamasız sürdü. Son güne kadar ‘Zincirbozan sakinleri’ bir ailenin bireyleri gibi birbiriyle içtenlikle ilgilendi. Mapusluk yaşamı, bir başka yaşam biçimi. Ne kadar duyguları dile getirmeye çalışsanız, başarılı olamazsınız. Biz Zincirbozan’da 16 insan duygu, düşünce, duyarlık, yaşam özü ve biçim olarak tek insan gibiydik burada kurulan dostluk paha biçilemez değerdedir.”* Ailelerle bağlantı telefon ve mektuplarla sağlanmaktaydı. Dört duvar arasında yapılan bazı aktiviteler vardı. Kitap okuyanlar arasında en dikkati çeken isim Atalay olmuştu. Yine okuyanlar arasında göze çarpan isimler arasında Demirel ve Baykal’dı. Mehmet Gölhan ve Ekrem Ceyhun da bazı çalışmalar yapıyor sonrasında Demirel’le konu ile tartışıp notlar alıyorlardı.⁴⁸⁵

9 Eylül günü kurulan CHP’nin kuruluş yıldönümü olması sebebiyle salonda bir kutlama yapıldı. Takım elbiselerin giyilmesinden sonra bahçeye inildi. Atatürk büstü önünde saygı duruşunda bulunuldu. Takım elbiselerini giyen Demirel ve arkadaşları, CHP’lileri kutladı. Tören sonrasında dağ çiçeklerinden toplandı ve Atatürk büstünün üzerine konuldu. Zincirbozan’da bulunan kişilerce gazeteler okunur, değerlendirmeleri yapılırdı. Uzun ve ciddi sohbetler yapılır, farklı görüşler üzerinde tartışma yapılırdı. Bundan kısa bir süre sonra Süleyman Bey tarafından bir öneri gelmişti. Seminerler yapılarak, konular konuşulması ve fikirler üzerinde eleştiriler yapılması istenmiş ve bu talep kabul edilmişti. Milli eğitimden, doğu-batı kültürüne, edebiyattan insan haklarına kadar pek çok konu seminer havasında konuşuluyor ve tartışılıyordu.⁴⁸⁶

Zincirbozan’da geçen 45 güne rağmen herhangi bir yargılama kararı çıkmamış olması tedirginlik yarattı. Bu durum, *“yargısız olarak hükme bağlanmış mahkûmiyet”* olarak değerlendirildi. 16 kişi öncelikle burada bulunan komutana başvurdu. Daha sonra alındı belgesi alarak MGK’ye dilekçe gönderdi. Dilekçe gönderilmesi öncesinde de aralarında bir hukuk kurulu oluşturdular. Bu kurulda; Baykal, Doğan ve Cindoruk görev aldı ve anayasa ve ceza yasası üzerinde çalışmalar yaptılar. Bu çalışma sonunda hukuksal çerçeveler belirlendi. Kişiler kendilerine özel

⁴⁸⁵ Çakmur, ss. 56-64.

⁴⁸⁶ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

metinler hazırlayarak dilekçelerini hazırladılar. Bundan kısa bir süre sonra, içinde iki subay bulunan bir jeep Zincirbozan'a uğradı. Bu durum bir telaş yaratsa da kısa bir süre sonra gerçek anlaşıldı. İngiltere'de çıkan⁴⁸⁷ *Time* dergisinde yayınlanan makalede; sürgüne gönderilen devlet adamları tarafından; yönetime el koyan askeri komitenin ağır şekilde suçlandığı ve eleştirildiği iddiaları vardı. Zincirbozan'da tutulan insanların bir şekilde bu dergi ile iletişime geçtiği savunuluyordu. 16 siyasi devlet adamının bu dergiye; Kenan Evren ve arkadaşlarının, gaflet ve ihanet içinde olduklarını ifade ettikleri haberi kısa sürede yayıldı. Dergide yayınlanan konu nedeniyle; bir hâkim albaydan oluşan 4 kişilik heyet, derhal Zincirbozan'a gönderildi. Sorgular başladı. Demirel ifadesi alınırken isyan etti ve *"Allah'ınızdan korkun. Thompson makineli tüfekli askeri nöbetçiler hemen yanlarında köpeklerle birlikte buradalar. Biz burada kıpırdıyacak hâlde değiliz. Yatağımıza gidebiliyoruz, yemekhaneye yemek yemeye gidebiliyoruz. Bizim özgürlük alanımız, şuradaki banda kadar. Oraya da kırmızı bir çizgi çizmişsiniz. Kuş uçmaz, kervan geçmez. Hangi gazete, hangi dergiye haber uçuracağız. Telefon açma imkânımız yok. Bütün telefonlar zaten size bağlı. Biz buradan nasıl telefon açarız? Konuşmalarımız da zaten banda geçiyor. Gökyüzünden kuş geçmiyor. Buradaki tehlikeyi sezdiğinizden. Kime nasıl, haber uçuracağız? Allah'ınızdan korkun. Siz ne yapmak istiyorsunuz?"* sözleriyle cevap verdi. Diğer siyasi devlet adamları da benzer cümlelerle yaşananlara isyan etti. Bu iddia nedeniyle Zincirbozan'da tutulan kişiler, başka bir hapishaneye sürgüne gönderilmek istendi. Ancak ifadelerin bitmesinden sonra bu fikirden vazgeçildi.⁴⁸⁸ O günden itibaren telefon görüşmeleri ve ziyaretçilerin gelmesi yasaklandı. Nöbetçi subaylar da değiştirildi.⁴⁸⁹

Zincirbozan'da *mecburi ikamete* tabi tutulan kişilerin, 6 Kasım 1983 günü gerçekleştirilecek seçim sonrasında bırakılacakları açıklandı. Evren, daha sonra yazdığı anı kitabında, kişilerin burada ikamet edilmesinin kendi fikri olmadığını ifade etti. Alınan karara gönülsüzce evet demek mecburiyetinde kaldığını iddia etti. 16 kişinin orda kalmasının kendilerine yarardan çok zarar getirdiğini savundu.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Çakmur, 65-74.

⁴⁸⁸ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

⁴⁸⁹ Çakmur, ss. 74-77

⁴⁹⁰ Evren, Anılar 49, s.354.

MGK'ye ulaşan dilekçeler sebebiyle komisyon görüşme kararı aldı. 30 Eylül 1983 Cuma günü, MGK'nin aldığı 166 sayılı karar ile gözetim altında tutulanların serbest bırakılmalarına karar verildi. Yayınlanan bildiri de basında yer aldı. Buna göre; *“Milli Güvenlik Konseyi'nin 31 Mayıs 1983 tarih ve 79 sayılı kararı ile Çanakkale ilinin bağlı bulunduğu Sıkıyönetim Komutanının nezaretinde Çanakkale'de ikâmete tabi tutulan aşağıda isimleri yazılı kişiler hakkında Anayasanın geçici dördüncü maddesinde, kanunlarda ve Milli Güvenlik Konseyi'nin 79 sayılı kararı ile diğer kararlarında yer alan diğer hükümler devam etmekle birlikte, Çanakkale'deki ikâmetleri sona erdirilmiştir.”*⁴⁹¹

Zincirbozan'da Mehmet Gölhan odasında radyodan haberleri dinlerken kendileri ile ilgili alınan bu kararı öğrendi ve hemen arkadaşlarına duyurdu. Belirtilen takvimden önce bu kararın verilmesi, *“yargısız sürgün mahkûmluğunun”* bitmesi şeklinde değerlendirildi. Zorunlu misafirliğin biteceği son gün Sırrı Atalay rahatsızlandı ve doktorun müdahalesi sonrasında ambulans ile Çanakkale Askeri Hastanesi'ne gönderildi. Sabahın ilk ışıklarında ise, herkes bavulunu toplayıp, birbirleriyle vedalaşmaya başladı. Demirel, eşi ile birlikte arabalarına doğru yürürken burada kaldığı sürece kullandığı başındaki lacivert kasketi çıkardı ve fötr şapkasını taktı. *“Kasket buraya aitti. Şimdi fötr şapkamı giyeceğim.”* diyerek arkadaşlarını selamladı ve buradan ayrıldı. Kırmızı çizgiye kadar olan alan yasak olması sebebiyle hep gerisinde yaşanan tarihi bir döneme ev sahipliği yapan Zincirbozan böylelikle geride bırakıldı.⁴⁹²

Demirel'e göre Zincirbozan olayı; anayasanın, ihtilal idareleri tarafından çiğnenmesinin bir örneği idi. Partileri kapatma yetkisinin anayasa mahkemesine bağlı olmasına rağmen siyasi partiler, askeri yönetim tarafından kapatıldı. Asker tarafından gönüllü misafirlik olarak adlandırılan bu durum, hürriyetlerinden mahkûm bırakıldıkları bir tutuklamaydı. Yaşananların keyfiydi ve adalete katiyen uyulmadı. Tüm bunlar tam bir zulümdü.⁴⁹³

Yüksel Çakmur da konu ile ilgili değerlendirmesinde; durumu, askerî diktatörlüğün bir sonucu olarak gördüğünü söyledi. Daha önce Atatürk'ü anma törenlerinde gelip kendisini kutlayanların, kendi kendilerine bir çelişki içine

⁴⁹¹ Güneş, 1 Ekim 1983.

⁴⁹² Çakmur, ss. 83-90.

⁴⁹³ Kurtul Altuğ, **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yay., İstanbul, 1992, ss. 95-97.

düşmesi idi. Zincirbozan olayı, tam bir samimiyetsizlik ve darbe felsefesinin bir kötü bir örneği idi.⁴⁹⁴

Ali Naili Erdem de Zincirbozan'da geçen günlerini: *“Denize ve gökyüzüne sevdamızın giderek arttığı zamanlar”* olarak anıyordu. Burada kurulan arkadaşlıklar için de: *“siyasette insanlar, ölümlerin der dert ortakları değil; düğün evinin mutlu konukları”* şeklinde değerlendirdi. Ona göre; siyasette yaşanan bu olay *Tabldot Seçim, Tabldot Hükümetin* bir sonucuydu.⁴⁹⁵

4.5. SİYASİ PARTİLER KANUNU VE YENİ PARTİLERİN KURULMASI

Siyasi Partiler Kanunu, 22 Nisan 1983 günü, MGK'de son kez görüşülerek kabul edildi. 24 Nisan günü Resmi Gazete'de yayınlandı ve yürürlüğe girdi. Bununla birlikte daha önce yasakların kabul edildiği 70 sayılı karar da kaldırıldı. MGK tarafından kabul edilen 76 sayılı karar yayınlandı. Kenan Evren, siyasi partiler kanunu üzerinde yoğun çalışmalar yaptıklarını, bu çalışmalarda; partilerin genel başkanlarının parti teşkilatlarında kurduğu *“hegemonya”* sebebiyle bazı önlemler aldıklarını söyledi. Evren, seçim öncesi adayların belirlenmesi amacıyla yapıldığı savunulan önseçimi rezalet olarak adlandırdı ve bu duruma son verdiklerini ifade etti. Son olarak partilerin etkin bir şekilde denetlenebilmesi için Cumhuriyet Başsavcısı'na geniş yetkiler tanındığını belirtti. Amaçlarının; demokratik düzen ile birlikte yeni siyasi partilerin kurulmasıyla, geçmiş dönemde yaşanan olaylarının yaşanmasına engel olmak olduğunu savundu. Evren, 12 Eylül 1980 dönemi öncesinde *“siyaha beyaz, beyaza siyah”* denilen çekişmeli dönemin sona ereceğini, umut ettiğini sözlerine ekledi. Verdikleri sözleri tuttuklarını iddia eden Evren, zor bir dönemin bittiğini, daha zor bir dönemin başladığını vurguladı. Çok fazla sürpriz ile karşı karşıya kalacaklarını tahmin ettiğini söyledi. Özellikle de eski siyasi parti liderlerinin ve partilerin üst düzey yöneticilerinden gelebilecek durumlara hazır olduklarını vurguladı.⁴⁹⁶

MGK aldığı karar sonrasında siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verdi. Bu durum, bir bayram havası yaşanmasını sağladı. Parti kurma çalışmaları da hemen

⁴⁹⁴ Yüksel Çakmur ile röportaj, 9 Mayıs 2019.

⁴⁹⁵ Ali Nili Erdem, *Siyasetin Yollarında*, Ötüken Yay., İstanbul, 2004, ss.318-321.

⁴⁹⁶ Evren, Anılar 4, ss. 145-146.

başladı. Yurt çapında başlayan örgütlenme sonrasında biri sol, diğeri sağ merkezli olmak üzere 2 partinin kurulması öngörülüyordu. Halkçı Parti (HP), solu; Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) sağı temsil edecekti. Ancak kısa bir süre sonra Turgut Özal, merkez sağı temsil eden Anavatan Partisi'ni (ANAP) kuracaktı. Yapılan çalışmalar sonrasında, kurulan ilk parti, MDP oldu. Emekli Orgeneral Turgut Sunalp, 13 Mayıs 1983 günü İçişleri Bakanlığı'na verdiği dilekçe ile partisini kurmak için resmî başvurusunu yaptı.⁴⁹⁷ Sunalp dilekçesinde; partinin adı, kurucu listesi ve parti tüzüğüne yer verdi. Ancak kurucu listesinde adı geçen bazı isimler, daha önce Sunalp ile yapılan görüşmelerde tasvip edilmediği için bu isimlerin listede yer almaması istendi. Defalarca Sunalp'e konu ile ilgili haber gönderildi. Ancak Sunalp, asker tarafından çok tasvip edilmeyen, "*kimsenin sevmediği*" bu isimlerle partisini kurdu. Bu partinin kurulmasından sonra diğeri parti çalışmaları hız kazandı. Ferruh Bozbeyli ve Aydın Yalçın'ın parti kuracağı konuşulmaktaydı. Bozbeyli, bir süre TBMM Başkanlığı görevinde bulundu. Bununla birlikte kapanmış DP eski Genel Başkanı idi. Profesör Yalçın ise, DP eski milletvekili idi. Bu haberlerden kısa bir süre sonra iki isim de Evren ile görüşme talebinde bulunarak randevu aldılar. Bozbeyli ve Evren arasındaki görüşme 45 dakika kadar sürdü. Özellikle sağ kökenli birçok partinin kurulması durumunda yaşanabilecek sorunlar üzerinde duruldu. Bozbeyli, sağdaki bu partileri birleştirmek amacıyla olduğunu Evren'e iletti.⁴⁹⁸

Necdet Calp'in, Halkçı Parti adıyla bir parti kurma hazırlığında olduğu biliniyordu. Evren ile görüşen Calp, partisi hakkında bilgi verdi. Evren bu görüşmede, Calp'e bazı uyarılarda bulundu. Aşırı uçlara gidilmemesi, kurucularının sosyal demokrat bir görüşe sahip olması talebini iletti. Son olarak CHP'nin düştüğü duruma düşülmemesi gerektiğini sözlerine ekledi.⁴⁹⁹

Partilerin işlemleri tamamlaması sonrası başvurular başladı. Turgut Özal, Anavatan Partisi için hazırlıklarını tamamladı ve İçişleri Bakanlığı'na ilk müracaatı gerçekleştirdi. İşlemler sonrasında ANAP, 16 Mayıs 1983 günü resmen kuruldu. Necdet Calp de HP adına, Ali Fethi Esener de Büyük Türkiye Partisi (BTP) adına işlemleri başlattı. İki partinin de İçişleri Bakanlığı'na müracaat dilekçeleri, 20 Mayıs 1983 günü ulaştı. BTP'nin kurucusu Emekli bir orgeneral olan Esener

⁴⁹⁷ Kozanoğlu, ss. 133-134.

⁴⁹⁸ Evren, Anılar 4, s.193.

⁴⁹⁹ Evren, Anılar 4, s. 194-320.

görünmekteydi. Ancak kuruluş çalışmalarını, Mehmet Gölhan ve Hüsamettin Cindoruk üstlendiler. Bu isimler, 12 Eylül'de siyaset yapması yasaklanan Süleyman Demirel'e yakındılar. Partiye; AP'den 144 kişi katıldı. Katılanlar arasında İhsan Sabri Çağlayangil de vardı. Çağlayangil; eski Dışişleri Bakanı idi. Onun da siyaset yapması yasaktı. MGK, bu partinin dilekçesini inceledi ve AP'nin uzantısı olduğuna karar verdi. 16 Temmuz 1983 günü partinin kapatıldığı açıklandı.⁵⁰⁰

CHP'de 12 Eylül sonrasında kapatılan partiler arasındaydı. CHP'li isimler aynı adla parti kurulmasının yasak olması dolayısıyla isim arayışındaydılar. Sosyal Demokrat Parti (SODEP), adını alan yeni partinin başkanlığına eski Cumhurbaşkanı olan İsmet İnönü'nün oğlu, Erdal İnönü getirildi. Erdal İnönü, Ankara'da bulunan Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde rektör olması yanı sıra Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu'nda (TUBİTAK) görevli idi. 18 Mayıs 1983 günü tüm görevlerinden ayrılarak SODEP'in başına geçti. Parti, 26 Mayıs 1983 günü resmen kuruldu. Parti, dilekçesinde 21 kurucu üye gösterdi. Doğruyol Partisi (DYP), A. Nusret Tuna imzası ile kuruluş dilekçesini, 23 Haziran 1983 günü verdi. Bu partiden sonra Refah Partisi (RP) de hazırlıklarını tamamladı ve Ali Türkmen tarafından dilekçesini, 18 Temmuz 1983 günü İçişleri Bakanlığı'na verdi.⁵⁰¹

1980 askerî darbe öncesinde Türkiye'de 15 parti faaliyette idi. 1983 yılında alınan karar sonrası yine sayı kısa sürede 15'i buldu. Bu partiler; ANAP, BTP, HP, SODEP, RP, MP (*Muhafazakar Parti*), *Yeni Doğuş Partisi*, *Yüce Görev Partisi Bizim Parti*, *Huzur Partisi*, *Yeni Düzen Partisi*, *Fazilet Partisi*, *Bayrak Partisi* ve *Islahatçı Demokrasi Partisi* idi. Partiler siyasi sahnede yerlerini alabilmek için MGK'ye başvurularını yaptı. MGK tarafından en çok vetoya uğrayan parti Yüce Görev Partisi oldu. 62 kişinin veto edilmesi sonrasında, partinin diğer üyeleri istifa etti. Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan parti ise Huzur Partisi oldu. Bizim Parti de kısa bir süre sonra kendi kendini feshetti. Diğer partilerin de dilekçeleri onaylanmadı.⁵⁰² Bu nedenle seçime 3 partinin katılmasına izin verildi. Bu partiler; ANAP, HP ve MDP idi.⁵⁰³ Diğer partilerin seçime girememesinin en önemli nedeni; MGK'nin 99 sayılı

⁵⁰⁰ Kozanoğlu, s. 135.

⁵⁰¹ Kozanoğlu, ss. 136-137.

⁵⁰² Hulûsi Turgut, **12 Eylül Partileri Bir Dönemin Perde Arkası**, 2. Baskı, ABC Ajansı Yay., İstanbul, 1986, s. 47.

⁵⁰³ Kozanoğlu, ss. 136-137.

seçim kanunuydu. Bu kanuna göre bir partinin; en az 30 kurucusu olmalıydı.⁵⁰⁴ Bu karar sonrasında seçime girmesine izin verilen partilerde çalışmalar hız kazandı.⁵⁰⁵

Cumhurbaşkanı Kenan Evren: “Çok parti kurulmamalı ve seçim sonuçlarında koalisyon doğmamalı.” sözleri ile çok partinin kurulmasını istemediklerini vurguladı. 3 partinin kurulması, askerî darbeyi gerçekleştirenleri memnun etti.⁵⁰⁶

4.6. İZMİR’DE SİYASİ PARTİ ALIşMALARI VE ÖRGÜTLENMELERİ

Parti örgütlenmeleri için liderler sık sık İzmir’e gelmeye başladı. Özal, partisinin çalışmaları için gelen ilk isimlerden oldu. Partisinin il yönetim kurulu üyeleri ve eşleri ile düzenlenen yemeğe katılmak için İzmir’e geldi. 10 Haziran 1983 günü saat 19.00 uçağı ile İzmir’e gelen Özal, Efes Oteli’nde düzenlenen yemeğe katıldı. Bir gün sonra sabah 10.30’da partisinin il binasının açılını yapacağı belirtildi. Özal, partisinin *İzmir il yönetim kurulu üyelerini de basına* tanıtacaktı.⁵⁰⁷ 11 Haziran günü gerçekleşen açılışta bir konuşma yapan Özal, il merkezi açılışını yaptığı için çok mutlu olduğunu söyleyerek sözlerine başladı. Partisinin; 3 günde 3 büyükşehirde teşkilatlarını kurduklarını, sadece büyükşehirde değıl diğerk illerde de teşkilatlandıklarını ve bu konuda diğerk partilerden önde olduklarını ifade etti. Haziran ayı sonuna kadar 25 ilde daha organize olacaklarını umut ettiğini belirtti. Konuşmasına; partisinin milletin bütününe hitap ettiğini savunarak devam etti. Yepyeni bir Türkiye’nin olduğunu ve amaçlarının muasır medeniyet düzeyine ulaşmak olduğunu söyledi. Özellikle ülkedeki fakirlik, işsizlik, insanlar üzerinde oluşan ümitsizlik ve çaresizliklere de çözüm üreteceklerini vaat etti.⁵⁰⁸

Doğru Yol Partisi (DYP), de İzmir örgütlenmesinde değışikliğe gitti. Konu ile ilgili açıklamayı, DYP Genel Başkan Yardımcısı ve yine parti Teşkilat Başkanı olan Halil Ünalp yaptı. Ünalp, İzmir İl Başkanlığı’na Kadir Uysal’ın getirildiğini söyledi. Uysal’ın, emekli bir vali olduğu, son görevinin ise İzmir Merkez Valiliğı olduğunu belirtti. Son olarak Uysal’ın, yeni yönetim kurulunu kısa bir süre sonra

⁵⁰⁴ Edibe Gezgın, Öncesi ve Sonrasıyla 1980 Darbesi’nin Türk Basınındaki Yansımaları, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2013, s. 195.

⁵⁰⁵ **Ege Telgraf**, 21 Eylül 1983.

⁵⁰⁶ Turgut, s. 47.

⁵⁰⁷ **Ege Telgraf**, 10 Haziran 1983.

⁵⁰⁸ **Ege Telgraf**, 11 Haziran 1983.

açıklayacağını duyurdu. Bu açıklamaların yapıldığı gün 15 yeni kurucu üyenin belirlendiği listenin, MGK'ye verildiği açıklandı. DYP Genel Başkanlığı'ndan yapılan açıklamaya göre; daha önce verilen listede yer alan 15 kişinin veto edilmesi nedeniyle yeni listenin hazırlandığı ve bakanlığa verildiği ifade edildi.⁵⁰⁹

HP'de merkez ilçe yöneticilerini belirlendi. Konu ile ilgili açıklama İzmir İl Yönetim Kurulu Başkanlığı tarafından yapıldı. Buna göre İzmir Merkez İlçe Yönetim Kurulu Başkanlığı'na Özman Mumcu, yönetim kurulu üyeliklerine; *M. Temel Özdiril, Vecdi Ertuğrul, Özden Tüzümen, Mehmet Yavuz, Ahmet Kesici, Adem Karakaş, Turgay Güneşsoy ve Mustafa Sarıoğlu* getirildi.⁵¹⁰

Sosyal Demokrat Parti'de (SODEP) de çalışmalar hız kazandı. Partinin Genel Başkanı olan Cezmi Kartay, parti programı hakkında açıklamalarda bulundu. Partisinin şu an için 34 ilde seçimlere katılabileceği bilgisini verdi. Partinin Genel Başkan Yardımcısı olan Oktay Ekşi de, SODEP'in il ve ilçelerde kurduğu parti örgütlenmesi hakkında konuştu. Buna göre; 31 il, 218 ilçede örgütlerinin kurulduğunu belirtti.⁵¹¹ DYP Genel Başkan Yardımcısı Gökberk Ergenekon, teşkilât çalışmalarının seçime 67 gün kala halam devam ettiğini ve 60 ilde teşkilat çalışmalarını tamamladıklarını ifade etti.⁵¹²

Ağustos 1983 itibariyle, MDP ve ANAP'ın İzmir'de teşkilat kurduğu ilçe sayısı hakkında bilgi verildi. Buna göre; MDP 21 ilçenin 10'unda teşkilatlandı. ANAP ise İzmir'e bağlı ilçelerde henüz teşkilatlanamadı.⁵¹³

Partilerin teşkilatlanma konusunda sorun yaşamasının en büyük nedeni; eski milletvekillerinin, belediye başkanlarının, il ve ilçe başkanlarının siyaset yapmalarına izin verilmemesiydi.⁵¹⁴

MDP'nin teşkilatlanma konusunda geri kaldığı düşüncesi vardı. Duruma kısa sürede çözüm üretildi. Işıl Saygın, İzmir'in önemli ilçelerinden biri olan Buca'nın eski belediye başkanıydı. 12 Eylül Darbesi'nden sonra siyaset yapması yasaklanan isimler içişişindeydi. Saygın, görevinden alınmasına rağmen belediye dışında çalışmalarına devam ediyordu. Özellikle Buca'da içinde yer alan askerî araziler

⁵⁰⁹ **Ege Telgraf**, 1 Ağustos 1983.

⁵¹⁰ **Ege Telgraf**, 12 Ağustos 1983.

⁵¹¹ **Ege Telgraf**, 10 Ağustos 1983.

⁵¹² **Ege Telgraf**, 11 Ağustos 1983.

⁵¹³ **Güneş**, 3 Ağustos 1983.

⁵¹⁴ Kozanoğlu, ss. 134-135.

içinde yer alan gecekonduların tapu sorununa çözüm arıyordu. Vatandaşın mağdur olduğunu düşünüyor, bu sebeple de sık sık Ege Ordu Komutanlığı ile temasa geçiyordu. Sunalp ve bazı askerler, bu çalışmaları dolayısıyla Saygın'ın yeniden politikaya atılması gerektiğini savunuyordu. Bu nedenle Saygın için bir “af kararı” çıkartılması isteğinde bulundular. MGK, konu üzerinde kısa sürede karar verdi. Alınan karar doğrultusunda Saygın, MGK tarafından affedilen ilk ve tek siyasetçi oldu. Bu gelişme sonrası MDP Genel Başkanı Sunalp, Saygın'dan MDP İzmir İl Başkanı olmasını rica etti. Teklifi kabul eden Saygın; Cumhuriyet tarihinde göreve gelen ilk kadın il başkanı oldu.⁵¹⁵

Saygın göreve başladıktan sonra, İzmir'de ilçe örgütlenmeleri için çalışmalara başladı. Bu teşkilatlanma çalışmalarında kendisine kimlerin yardımcı olacağı merak ediliyordu Kısa süre sonra konu ile ilgili açıklama geldi. Teşkilatlanma çalışmalarında; Ege Bölgesi Sanayi Odası Ege Bölgesi Sanayi Odası (EBSO) Meclis Başkanı olan Şinasi Ertan'ın görev alacağı belirtildi. Yavuz Onursal'ın da Ege Bölgesi'nde MDP'nin seçim kampanyasını yürüteceği açıklandı. Saygın, göreve getirilmesi sonrasında açıklamalarda bulundu. Açıklamasında: *“Partimize gönül vermiş arkadaşların kimler olduğunu belirliyoruz. Biz, ciddi politika yapacağımızı ve ciddi politika yaratacağımızı hep söyledik. Talebi olan arkadaşlara bu hususu anlatıyoruz. Devşirme usulüyle iş yapmadığımızı, bu nedenle düşünceleri, arkadaşlarına danışmaları gerektiğini bildiriyoruz. Şu anda İzmir için isimleri sabit mürekkeple yazılan arkadaşlarımız Işıl Saygın, Şinasi Ertan, Yavuz Onursal, Namık Kemal Şentürk ve Naşit Kılıç'dır.”* Saygın, kendisi ile birlikte bu göreve inananlara görevini yapacağını ifade etti.⁵¹⁶

Partiler arası ziyaretler de yapılmaktaydı. MDP İl Başkanı olan Işıl Saygın, il yönetim kurulu üyeleri ile birlikte ANAP İl Merkezi'ne ziyarette bulundu. ANAP İl Başkanı Süha Tanık tarafından karşılanan heyet, bir süre sohbet ettiler. Ziyaret sonrasında Saygın; *“Liderlerimizin başlattığı diyaloga biz devam ediyoruz.”* şeklinde kısa bir açıklama yaptı.⁵¹⁷

Seçim çalışmaları hız kazanan partilerin İzmir mitingleri de belli olmaya başladı. MDP'nin ilk seçim mitinginin İzmir'de düzenleneceği açıklandı. Konu ile

⁵¹⁵ Kozanoğlu, s. 135.

⁵¹⁶ **Yeni Asır**, 29 Mayıs 1983.

⁵¹⁷ **Ege Telgraf**, 4 Temmuz 1983.

ilgili konuşan MDP Genel Sekreteri, 16 Ekim günü İzmir’de seçim çalışmalarına başlayacaklarını söyledi.⁵¹⁸ Mitinglerin başlaması ile Ege’de seçim rüzgârları esmeye başladı. MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp, ilk propaganda durağı olan İzmir’e geldi.⁵¹⁹ Çiğli Askerî Havaalanı’na geldi. Kendisinden öne İzmir’e gelen eşi Suzan Hanım tarafından karşılandı. Sunalp, Bornova’ya geçti ardından Pınarbaşı Nar ve Ayva Festivali’ne katıldı. Ayva yiyen Suzan Hanım, hemen uyarıldı. Parti Genel Başkanı Yardımcısı olan Ertan Karasu: “*Aman hanımefendi, gazetecilerin gazabına uğrarsız*” sözleri dikkat çekti. Akşamki yemekte bu konuşma partililer arasında esprilere sebep oldu. Partinin Bitlis Milletvekili adayı olan Kâmran İmran: “*Biz narı yeriz. Ayvaları başkaları yer.*” dedi.⁵²⁰

Sunalp, miting öncesi parti binasına uğradı. Kendisine, *bir asırlık gümüş horoz rozeti* hediye edildi. Sunalp daha sonra mitingin yapılacağı Cumhuriyet Alanı’na geçti. Saat 16.00 ‘da başlayan mitingde boşluklar dikkat çekti. Pankartların fazla olduğu mitingde; Sunalp’ten önce Kâmran İmran, İzzetin Doğan ve Yılmaz Hocaoğlu konuşma yaptı. İnan’ın: “*Siz Egeliler, 1950 yılında; ‘Söz Milletindir’, diyerek ortaya çıkanlarısınız.*” sözleri dikkat çekti. Daha sonra partisinin, %70 bir oy uranına ulaşacağını ve 280 milletvekili çıkaracağını iddia etti. Bu konuşmadan sonra Sunalp, mikrofonu eline aldı. “*İnan eski politikacıdır. Tahminlerinde yanılmaz. Ama ben amatörüm. Çünkü hiçbir zaman heyecanımı yitirmek istemiyorum.*” sözleri ile cevap verdi. Mitingde; insanların devlet dairelerine giremediği dönemin geride kaldığını artık bu dairelere ve polis karakollarına rahatça girebileceklerini söyledi. Halkın korkusuz şekilde yaşamak istiyorlarsa oylarını MDP’ye vermesi gerektiğini ifade etti. Ege’nin kendisini bağrına bastığını, kendisinin de aynı şekilde onlarına bağrına bastığını söyledi. Sunalp: “*Bugüne kadar Türk demokrasisinin beşiği Ege olmuştur ama siyasi tarihimizde seçim kampanyasını ilk defa Ege’den başlatan parti MDP’dir. Bu da demokrasiye olduğu kadar sizlere vermiş olduğumuz önemin ifadesidir.*” dedi.⁵²¹

Sunalp, kısa bir süre sonra basın açıklaması düzenledi. Gazetelerde sadece 5-6 kişi olduğu iddialarını yalanlayan Sunalp, 30 bine yakın kişinin kendisini

⁵¹⁸ Güneş, 2 Ekim 1983.

⁵¹⁹ Yeni Asır, 22 Ekim 1983.

⁵²⁰ Yeni Asır, 17 Ekim 1983.

⁵²¹ Yeni Asır, 17 Ekim 1983.

dinlemeye geldiğini savundu. İzmir mitingini unutmasının mümkün olmadığını söyleyen Sunalp, gazetecilerin de sorularını yanıtladı. *Bir gazetecinin: “Nasıl anladınız 30 bin kişinin olduğunu?”* sorusuna sinirlenerek: *“Ben askerim parmak atlatma usulü ile anladık.”* sözlerine gazeteci, o yöntemin sadece askerlikte uzaklığı ölçme amacıyla kullanıldığını hatırlatması üzerine: *“Ben askerim. Saymasını bilirim.”* şeklinde cevap verdi.⁵²²

ANAP, sağda en güçlü parti konumundaydı. BTP’nin kapatılması ile buradaki boşluğu doldurduğu savunuluyordu. ANAP’ın diğer illerde olduğu gibi İzmir’deki seçim çalışmaları merakla beklenilmekteydi Kısa süre sonra İzmir’deki seçim çalışmaları başladı. Öne çıkan iki isim vardı: Kaya Erdem ve Vural Arıkan. Bu isimler güçlü adaylar olarak görülüyordu. Erdem ve Arıkan’ın listelerde ilk sıralarda yer alması, partinin İzmir’de güçlü olduğu yorumlarını getirdi. Seçim çalışmaları ve vaatleri merakla beklenilmekteydi.⁵²³

Turgut Özal, Ege mitingi kapsamında İzmir’e geldi. Özal, kişi hak ve hürriyetlerine değinerek konuşmasına başladı. Demokrasiye uygun düşmeyen her türlü uygulamaları karşı olduklarını belirtti. *“Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.”* sözünün demokrasinin temeli olduğunu hatırlatıp, yöneticileri halkın seçeceğini söyledi. İyi hizmet almak istiyorlarsa kendilerine destek olmaları gerektiğini vurguladı. Türkiye’nin kalkınması için çalışacaklarını ve sağlıklı bir ekonomi düzeni kuracaklarını vaat etti. Bütçe, Dış Ticaret ve Planlama ve Hazine’nin bir arada işleyeceğini ifade etti. İhracatın da önemin de bahseden Özal, arı misali çalışarak büyük gelişme kaydedeceklerini belirtti. Turizm, sektörünün de öneminden bahsederek, döviz gelirlerini bu sayede arttıracaklarını anlattı. Özal, işsizliğe çare olacaklarını ve ülkenin kısa sürede kalınacağını söyleyerek konuşmasını bitirdi.⁵²⁴

HP’nin de İzmir programı belli oldu. 1 Kasım günü gerçekleştirilecek olan mitingin yeri konusunda karar verildi. Daha önce Cumhuriyet Meydanı’nda yapılması düşünülen mitingin yeri seçmenlerin buraya sığmayacağı düşüncesi ile

⁵²² **Yeni Asır**, 22 Ekim 1983.

⁵²³ Ercüment Berk, “1983 Seçimlerine Giden Süreçte Kurulan Siyasi Partiler ve Programları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anlara Üniversitesi, Türk İnkılâp Enstitüsü, Ankara, 2015, ss. 105-107.

⁵²⁴ **Yeni Asır**, 26 Ekim 1983.

değiştirildi. HP İl Başkanı Kamuran Sağlam, yaptığı açıklamada mitingin Konak'ta yapılacağını açıkladı.⁵²⁵

HP Genel Başkanı Necdet Calp, İzmir'de seçmenlere seslendi. Partisinin tüm illerinde ve 67 ilçesinde seçimlere katılacağını söyledi. Partilerinin, Türkiye genelinde sadece 34 ilde seçime katılacakları iddiasını yalanlayarak, bunlara itibar edilmemesini istedi. Calp, oy kullanmama veya boş oy atma isteklerini geri çevirmelerini rica etti ve seçmenlerden mutlaka oy kullanmalarını istedi. Daha önce İzmir'de vali olarak görev yaptığını hatırlatan Calp, bu durumla da her daim gurur duyduğunu ifade etti. Konuşmasına diğer partileri gelirlerini açıklamalarını isteyerek devam etti. Calp, Hiç kimsenin karşılıksız yardım yapmayacağını, daha sonra mutlaka bunun karşılığını insanların sırtından çıkaracaklarını iddia etti. Bu duruma engel olmak ve bir bakıma bu umutlarını boşa çıkarmak amacıyla 6 Kasım günü gerçekleştirilecek olan seçimlerde oy kullanılması gerektiğini savundu. Konuşmasının sonlarına doğru, partisinin iktidara gelmesi durumunda yapacakları vaatleri sıraladı. Özellikle asgari ücret konusu üzerinde durdu. Asgari ücretten alınan vergilerden rahatsız olduklarını ve bu haksızlığa dur diyeceklerini belirtti. Son olarak, partilerinin iktidara gelmesi için seçmenlerden oy kullanılması isteğini tekrarladı.⁵²⁶

Kurulan yeni siyasi parti liderlerinin yoğun İzmir çalışması, seçimin tayini Ege seçmeninin tayin edeceği şeklinde yorumları da beraberinde getirdi.⁵²⁷

12 Eylül'ün yıldönümü sebebiyle bu kez gözler, partilerin yapacakları açıklamalara çevrildi. Parti genel başkanları da 12 Eylül'ün 3. yıldönümü dolayısıyla verdiği demeçler de, gazetelerin ilk sayfalarında okuyucuya aktarıldı.

MDP Genel Başkanı Sunalp: *"12 Eylül, tarihin yeni bir dönemini başlattı."* şeklinde bir açıklama yaptı. Sözlerine; 12 Eylül'ün ülkede terörü önlediğini ancak sadece bununla yetinmediği, devletin uğramış olduğu zaafıkları gördüğü ve Atatürk ilkeleri doğrultusunda yeniden onarıldığı düşüncesinde olduğunu ifade etti. Bu önemli günün heyecanla kutlandığını belirtti. Müdahalenin bir emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleştirilmesi sebebiyle Silahlı Kuvvetleri'ne minnet ve şükran duygularını sunduğunu söyledi. 12 Eylül'ün, ülkede vahim boyutlara ulaşan terörü,

⁵²⁵ **Yeni Asır**, 1 Kasım 1983.

⁵²⁶ **Ege Telgraf**, 1 Kasım 1983.

⁵²⁷ **Ege Telgraf**, 5 Ekim 1983.

işleyemez hale gelen parlamentoyu, kanun hâkimiyetinin artık söz konusu olmadığı bir durumda ortaya çıktığı ve yaşanan bu olaylara son vererek ülkeyi adeta bir iç savaştan kurtardığı düşüncesinde olduklarını sözlerine ekledi. Bu harekâtın amaçlarına bakıldığında; ülkede millî birlik ve beraberliği yeniden tesis etmek, bununla birlikte terörü durdurup, can ve mal güvenliğini sağlamak, devletin otoritesini yeniden hâkim kılındığını göstermek, sosyal adaletin olduğu, hakların ve hürriyetlerin korunduğu, insan haklarına saygılı, laik cumhuriyet yönetimini yeniden tesis etmek gibi önemli amaçlar taşıdığı kanısında olduğunu vurguladı. Bunların gerçekleştirilmesinden sonra demokratik idarenin yeniden sağlanacağını umduğunu belirtti. 12 Eylül’le başlayan yeni dönemin, hayırlı olacağını ve bu süreçte kendi partilerinin, Atatürk’ün “*Ne Mutlu Türküm*” sözü doğrultusunda hareket edeceğini, güçlü bir Türkiye yapılabilecek bütün fedakârlıkları yapacağını ve asla bundan kaçmayacaklarını dile getirdi. Konuşmasının sonunda; 12 Eylül ile başlayan yeni dönemin hayırlı olması temennisinde bulundu ve geçmiş dönemde kaybedilen insanları rahmetle andı. Milletine sevgi ve saygılarını sunarak konuşmasını tamamladı.⁵²⁸

ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, artık 12 Eylül öncesine dönülmeyeceğini, Silahlı Kuvvetlerin verdiği sözleri tutmaları sebebiyle bir güven duygusunun oluştuğunu, demokrasiye yeniden dönüş ile de son safhasının başarıyla gerçekleşeceğini inandıklarını söyledi. HP Genel Başkanı Necdet Calp ise ordunun tarihi bir görev üstlendiğini ve bunda başarılı olduğunu ifade etti. 12 Eylül’ün 3. yıldönümünde seçime gidilmesinin, Silahlı Kuvvetlerin, demokrasiye olan inancı ve bağlılığının göstergesi olarak değerlendirdiklerini belirtti.⁵²⁹

Anayasa Komisyonu, illerin çıkaracağı milletvekili sayılarının son nüfus sayımına göre belirlendiğini açıkladı. Buna göre; İzmir’den 18 milletvekili çıkacaktı. Merkez ilçeden; 8 milletvekilinin çıkacağı, iki bölgeden 5-5 olmak üzere toplamda 10 milletvekili seçileceği ifade edildi.⁵³⁰

Ege Bölgesi’nde seçimlere bağımsız aday olarak katılacaklar için son başvuru tarihi 2 Eylül 1983 günüydü. Başvuruların sona ermesi sonrası gözler, İl Seçim Kurulu’na çevrildi. Kuruldan yapılan açıklamaya göre; Ege Bölgesi’nden 14 kişi

⁵²⁸ **Güneş**, 12 Eylül 1983.

⁵²⁹ **Güneş**, 12 Eylül 1983.

⁵³⁰ **Yeni Asır**, 18 Nisan 1983.

müracaat etti. İzmir’den 8 adayın bağımsız milletvekili adayı olarak il seçim kuruluna başvurduğu açıklandı. Diğer 6 başvuruların; 4’ünün Aydın’dan, 2 adayın ise Denizli’den başvurduğu belirtildi. Manisa, Muğla ve Uşak’tan bağımsız aday olarak il seçim kuruluna herhangi bir başvurunun gelmediği ifade edildi.⁵³¹

1983 seçimlerine katılacak olan üç partinin birleşik oy pusulasında yer alacakları sıralama da belli oldu. Buna göre; MDP pusulada birinci, HP ikinci, ANAP da üçüncü sırada yer buldu. Bağımsız adayların durumu ise henüz belli değildi. 21-26 Eylül tarihlerinde yapılacak kura sonrasında, bağımsız olarak seçime katılacak olan adayların da durumunun kesinleşeceği açıklandı. Kura sonrasında partiler adına açıklamalar da gelmeye başladı. MDP adına kura çekimine Yılmaz Hocaoglu katıldı. Hocaoglu: “*Torbadan birinci çıkan sandıktan da birinci çıkacak.*” açıklamasında bulundu. Anavatan Partisi adına konuşan Mehmet Altınsoy ise pusula üzerindeki sıranın çok mühim olmadığını söyledi ve asıl mühim olanın millet olduğunu ifade etti. Özer Gürbüz de HP adına konuştu. Gürbüz, sıralamanın hayırlı olması temennisinde bulundu.⁵³²

Bağımsız adayların pusuladaki yerleri de Yüksek Seçim Kurulu’nda yapılan kura ile belirlendi. Buna göre; Ege Bölgesi’nden bağımsızlara ait sıralamada ilk sıralarda iki kişi vardı. Aydın’dan Ali Birkan ve Denizli’den Mustafa Mutluba listede yer alırken İzmir’den bağımsız bir aday listede yer bulamadı.⁵³³

Seçime katılan partiler, 2 Eylül günü saat 17.00’ye kadar aday listelerini YSK’ye teslim ettiler. YSK, bu listeleri MGK’ye gönderdi.⁵³⁴ Partilerin İzmir’de aday gösterdikleri isimler ise şu şekildedir:⁵³⁵

	<i>Sıra</i>	<i>Birinci Seçim Bölgesi</i>	<i>İkinci Seçim Bölgesi</i>	<i>Üçüncü Seçim Bölgesi</i>
MDP	1	<i>Işıl Saygın</i>	<i>Turgut Sunalp</i>	<i>Osman Nuri İnal</i>
	2	<i>Ömer Adnan Orel</i>	<i>Ahmet Süter</i>	<i>Dr. Ali İhsan Özge</i>
	3	<i>İsmail Yavuz Onursal</i>	<i>Recep Rüştü Ünal</i>	<i>Ali Galip Irmak</i>
	4	<i>Necdet Önal Doğanata</i>	<i>Prof. Dr. Ahmet Feyyaz Gölcüklü</i>	
	5	<i>Halil Şahin Kilimci</i>	<i>Sabit Çelik</i>	
	6	<i>Hasan Hilmi Eğilmez</i>	<i>Turan Karaca</i>	
	7	<i>Zihni Kocaman</i>		

⁵³¹ **Ege Telgraf**, 2 Eylül 1983.

⁵³² **Güneş**, 1 Eylül 1983.

⁵³³ **Yeni Asır**, 1 Ekim 1983.

⁵³⁴ Evren, Anılar 4, s.321.

⁵³⁵ **Güneş**, 3 Eylül 1983.

	<i>Sıra</i>	<i>Birinci Seçim Bölgesi</i>	<i>İkinci Seçim Bölgesi</i>	<i>Üçüncü Seçim Bölgesi</i>
HP	1	<i>Rüştü Şardağ</i>	<i>Mahmut Akkılıç</i>	<i>Yılmaz Öner</i>
	2	<i>Naciye Aydın</i>	<i>Emir Başak</i>	<i>Hüseyin Aydemir</i>
	3	<i>Ali Aşkın Toktaş</i>	<i>Ertuğrul Dalmamış</i>	<i>Hayrullah Olca</i>
	4	<i>Şahin Biner</i>	<i>Ali İzbul</i>	
	5	<i>Sermet Yüzer</i>	<i>İbrahim Yılmaz</i>	
	6	<i>Fikret Florat</i>	<i>Kayahan Tuncer</i>	
	7	<i>Ramazan Aslan</i>		
	<i>Sıra</i>	<i>Birinci Seçim Bölgesi</i>	<i>İkinci Seçim Bölgesi</i>	<i>Üçüncü Seçim Bölgesi</i>
ANAP	1	<i>İsmet Kaya Erdem</i>	<i>Vural Arıkan</i>	<i>İsmet Toğman</i>
	2	<i>Süha Tanık</i>	<i>Burhan Cahit Gündüz</i>	<i>Aydın Okan</i>
	3	<i>Özdemir Pehlivanoğlu</i>	<i>Muhlis Özsoydan</i>	<i>Özger Aygar</i>
	4	<i>Nevzat Çobanoğlu</i>	<i>Vedat Güldoğan</i>	
	5	<i>Sadettin İdel</i>	<i>Ahmet Önder Baysoy</i>	
	6	<i>Dursun Çetin</i>	<i>Tuncer Özeren</i>	
	7	<i>Sabri Özkan Erbakan</i>		

1983 seçimlerinde ilk kez seçim çevreleri oluşturuldu. *Daha önceki seçimlerde her il, bir seçim çevresi olarak kabul edilmişti.* Ancak çıkartılan 2839 sayılı kanunla bu durum sona erdi ve 7 milletvekili sayısı esas alındı. 7 milletvekili sayısına ulaşan her ilin bir seçim çevresi olmasına karar verildi. Bu kurala göre Türkiye’de 83 seçim çevresi kuruldu.⁵³⁶

MGK, partilerin hazırladığı listelerden son kez veto edilenleri açıkladı. Anavatan Partisi’nden 8, Halkçı Parti’den 11 ve Milliyetçi Demokrat Partisi’nden 2 adayın veto edildiği belirtildi. Son listelerden, konsey tarafından uygun görülen aday sayısı; Anavatan Partisi’nden 73, Halkçı Parti’den 78, MDP’den ise 72 idi. Buna göre; ANAP 392, Halkçı Parti 389, MDP ise 398 aday ise seçime katılacaktı. ANAP’ta 8 milletvekilliği kontenjanı boş kalacaktı. Partinin İzmir ilinden veto edilen adayı Cemal Aksu olmuştu. Aksu’nun yerine yedek bir isim seçildi. MDP’de 2 ilde boşluk yaşandı. İkinci listede veto edilen İzmir adayı Dinçer Yıldırak oldu ve yerine yedek seçildi. Halkçı Parti de Adana, Bingöl, Elazığ, Kahramanmaraş, Kars ve Zonguldak’ta birer aday olmak üzere, Urfa ve Tekirdağ illerinde de 2’şer eksik yaşandı. İzmir ilinde veto edilen isim bulunmamaktaydı.⁵³⁷

Seçimlerde dikkat çeken bir diğer husus; da 30 yaşını doldurmuş her ilkokul mezununun seçimlere katılabilmesi idi. 3 yaşın seçilme yaşı olması, yoğun

⁵³⁶ Türkiye İstatistik Kurumu, *Milletvekili Genel Seçimleri 1923-1927*, TÜİK yay, Ankara, 2008, s. 13.

⁵³⁷ *Yeni Asır*, 1 Ekim 1983.

eleştirilere neden oldu. Türkiye nüfusunun genç nüfustan oluşması nedeniyle durumun genç nüfusun siyasetten uzaklaştırılması şeklinde yorumlandı.⁵³⁸

1983 Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda, ipi göğüsleyen Anavatan Partisi oldu. MDP'nin seçimi kazanamaması; “*Türk Milleti tüm baskılara rağmen Kenan Evren'in gösterdiği adrese yönelmedi ve buyurganlığı boşa gitti.*” şeklinde değerlendirildi. TBMM, 24 Kasım 1983 günü yeniden açıldı. ANAP; 211, HP 117 ve MSP 71 üye ile mecliste yer aldı.⁵³⁹ Seçimlerden birinci çıkan Özal da partisinin Genel Başkanı olarak hükümetini,⁵⁴⁰ 13 Aralık 1983 günü kurdu.⁵⁴¹

%92,27 katılımın olduğu bu seçimde kullanılan oranı şu şekildeydi:⁵⁴²

1983 YILI SEÇİM SONUÇLARI			
<i>Toplam Seçmen Sayısı</i>	<i>Toplam Kullanılan Oy</i>	<i>Geçerli Oy Sayısı</i>	<i>Geçersiz Oy Sayısı</i>
19.740.500	18.214.104	17.328.735	885.369

Partilerin İzmir’de aldığı oy ise:⁵⁴³

İZMİR 1 NUMARALI SEÇİM BÖLGESİ	
<i>Kayıtlı Seçmen Sayısı</i>	464.560
<i>Oyunu Kullanan Seçmen Sayısı</i>	434.022
<i>Seçime Katılma Oranı</i>	%92.42
<i>Geçerli Oy Sayısı</i>	414.700
PARTİLERE GÖRE OY DAĞILIMI	
ANAP	162.849
HP	149.379
MDP	98.821
BAĞIMSIZLAR	3.657

⁵³⁸ Semih Gemalmaz, “Askeri Darbelerin Demokratik Hayatımıza Etkileri”, **Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, İstanbul Üniversitesi, 28.09.2005, İstanbul, 2005, ss. 228-229.

⁵³⁹ Kozanoğlu, s. 139-143.

⁵⁴⁰ Yetkin, ss. 19-20.

⁵⁴¹ Kozanoğlu, ss.143-148.

⁵⁴² Berk, s. 184.

⁵⁴³ <https://secim-sonuclari.com/1983/izmir>, (erişim:08.01.2019).

İZMİR 2 NUMARALI SEÇİM BÖLGESİ	
<i>Kayıtlı Seçmen Sayısı</i>	392.027
<i>Oyunu Kullanan Seçmen Sayısı</i>	371.329
<i>Seçime Katılma Oranı</i>	%94.72
<i>Geçerli Oy Sayısı</i>	354.002
PARTİLERE GÖRE OY DAĞILIMI	
ANAP	111.071
HP	134.576
MDP	104.167
BAĞIMSIZLAR	3.618

İZMİR 3 NUMARALI SEÇİM BÖLGESİ	
<i>Kayıtlı Seçmen Sayısı</i>	210.520
<i>Oyunu Kullanan Seçmen Sayısı</i>	204.093
<i>Seçime Katılma Oranı</i>	%96.94
<i>Geçerli Oy Sayısı</i>	192.330
PARTİLERE GÖRE OY DAĞILIMI	
ANAP	57.776
HP	74.012
MDP	58.121

İzmir'in ilçelerinde ise partilerin aldığı oy oranı şu şekildeydi:⁵⁴⁴

<i>İlçe</i>	<i>Parti Adı</i>	<i>Oy Oranı</i>	<i>Toplam Oy</i>
<i>Aliağa</i>	<i>HP</i>	% 37	4,634
<i>Bayındır</i>	<i>MDP</i>	% 43	9,324
<i>Bergama</i>	<i>MDP</i>	% 43	20,156
<i>Bornova</i>	<i>HP</i>	% 42	32,813
<i>Çeşme</i>	<i>MDP</i>	% 39	2,549
<i>Dikili</i>	<i>MDP</i>	% 35	3,727
<i>Foça</i>	<i>ANAP</i>	% 40	2,278
<i>Karaburun</i>	<i>MDP</i>	% 36	1,395
<i>Karşıyaka</i>	<i>HP</i>	% 39	56,270
<i>Kemalpaşa</i>	<i>HP</i>	% 40	8,851
<i>Kınık</i>	<i>MDP</i>	% 48	6,162
<i>Kiraz</i>	<i>ANAP</i>	% 41	6,976
<i>Menemen</i>	<i>HP</i>	% 39	9,989
<i>Merkez</i>	<i>ANAP</i>	% 39	161,136
<i>Ödemiş</i>	<i>HP</i>	% 42	27,354
<i>Seferihisar</i>	<i>HP</i>	% 35	2,102
<i>Selçuk</i>	<i>HP</i>	% 47	4,491
<i>Tire</i>	<i>ANAP</i>	% 35	12,226
<i>Torbalı</i>	<i>HP</i>	% 39	9,898
<i>Urla</i>	<i>HP</i>	% 34	3,992

1983 seçimleri sonucunda; HP, İzmir'den 8 milletvekili çıkardı.⁵⁴⁵ Bu isimler; Ali Aşkın Toktaş, Durcan Emirbayer, Mehmet Rüştü Şardağ, Fikret Ertan, Hayrullah Olca, Hakkı Yılmaz Önen, Mahmut Akkılıç ve Hüseyin Aydemir idi.⁵⁴⁶ ANAP ise 5 milletvekilini meclise soktu.⁵⁴⁷ Özdemir Pehlivanoglu, Burhan Cahit Gündüz, İsmet Kaya Erdem, Vural Arıkan ve Süha Tanık, İzmir'den seçilen ANAP

⁵⁴⁴ <https://secim-sonuclari.com/1983/izmir>, (erişim: 08.01.2019).

⁵⁴⁵ Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-1927**, TÜİK yay, Ankara, 2008, s. 20.

⁵⁴⁶ Kozanoğlu, ss. 143-145.

⁵⁴⁷ Türkiye İstatistik Kurumu, **Milletvekili Genel Seçimleri 1923-1927**, TÜİK yay, Ankara, 2008, s. 20.

milletvekilleri idi. MDP ise bu ilden 3 milletvekili çıkardı. Turgut Sunalp, Işıl Saygın ve Ahmet Süter bu isimler içerisinde yer aldı.⁵⁴⁸

Kabinede ise, Ege bölgesinden 3 milletvekili bakan olarak görev aldı. Buna göre; İzmir'den milletvekili seçilen Kaya Erdem ve Vural Arıkan yeni kabinede yer aldılar. Erdem; Başbakan Yardımcılığı görevine getirilirken; Arıkan, Maliye ve Gümrük Bakanı olarak seçildi. Manisa'dan milletvekili seçilen İsmail Özdağlar ise Devlet Bakanı olarak görevlendirildi. İzmir doğumlu olup İstanbul'dan milletvekili seçilen Safa Giray da Bayındırlık ve İmar-İskân Bakanı olarak görev aldı.⁵⁴⁹

12 Eylül 1980 günü başlayan 12 Eylül sürecinin bitmesi konusunda 2 farklı düşünce vardı. Bu düşüncelerden birisi 1983 seçimleri ile bu dönemin bittiği idi. Diğer görüş de ise, 1989 yılında Evren'in Cumhurbaşkanlığı görevinin bitmesinde kadar bu sürecin devam ettiği şeklindeydi.⁵⁵⁰

4.6.1. İzmirli Kadın Milletvekili Adayları

İzmir'de siyasete katılım konusunda kadınlardan da ses yükselmeye başladı. Politikada kadınların da olması gerektiğini savunan 9 kadın, yeni politik dönem öncesinde basına açıklamalarda bulundu. Politikada artık kendilerinin de var olacaklarını söyleyen İzmirli kadınlar, erkeklerin yeterince hareket etmediklerini savunuyorlardı. Konuşmalarına; *“Bugüne kadar hiçbir İzmirli politikacının Türkiye çapında ses duyuramayışı da bunun en açık kanıtı. Kuruluş Savaşımızdan bu yana, Türk kadını her konuda erkeği ile birlikte mücadele vermiştir. Ama sıra politikaya gelince geride kalmıştır. Yeni yasalarla düzenlenen önseçim sistemi, kadınlarımızın partilere üye olma konusunda çekingen davranmamaları koşulu ile şansımızı kesinkes arttıracaktır. İnaniyoruz ki artık erkeklerle eşit şartlarda politik mücadele verebileceğiz.”* şeklinde devam ettiler. Yeni dönemde siyasette yer almak istediğini söyleyen isimler arasında; İzmir eski milletvekili Aysen Uğural, CHP İzmir Kadınlar Kolu eski başkanı Ender Ertün Işıl Saygın, Müjgân Barutçu, Prof. Dr. Nezihe Sönmez, Dr. Sevil Erman, Özcan Ker, Türkân Tuncer ve İzmir Kız Lisesi eski müdiresi Necibe Gümen bulunmaktaydı. 33 yıllık öğretmen olan Gümen, yaptığı

⁵⁴⁸ Kozanoğlu, ss.143-145.

⁵⁴⁹ **Yeni Asır**, 14 Aralık 1983.

⁵⁵⁰ Yetkin, ss. 19-20.

açıklamada birleştirici ve uzlaştırıcı özelliğe sahip bir partide yer almak istediğini ifade etti.⁵⁵¹

AP ile yakın ilişki kurduğu bilinen Aysen Uğural, hangi partide görev alacağını sorulması üzerine, henüz bunu açıklamanın erken olduğunu söyledi. Daha önce aynı parti için çalışmış olan Ender Ertün ve Müjgan Barutçu da aktif olarak siyasette yer almak istediklerini belirttiler. Türkân Tuncer ise daha önce kendisi hakkında çıkarılan siyasete gireceği haberini doğrulamakla yetindi. Özcan Ker, daha önce il genel meclisi üyeliğinde bulunan bir isimdi. İzmir'in bir ilçesi olan Urla'da belediye başkanlığı görevini yürütmüş olan eşi Erdoğan Ker'in, bu süreçte kendisinin büyük destekçisi olduğunu açıkladı. Yer alacağı partinin inançlarına uygun olacağını belirtti. İzmir'de siyasi kulislerde adı en çok geçen kadın siyasetçi, Işıl Saygın oldu. "*Geleceğin parlamenterleri*" olarak anılıyor, aktif siyasette olacağına kesin gözüyle bakılıyordu.⁵⁵²

6 Kasım 1983 günü gerçekleştirilen seçimler, 12 Eylül müdahalesi sonrasında gerçekleşen ilk genel seçim olma özelliğini taşıyordu. Bu seçimle birlikte 17. Dönem milletvekilleri de belirlendi.

1983 genel seçimlerde 12 kadın milletvekili seçildi.⁵⁵³ MDP milletvekili adayı olan Işıl Saygın, İzmir'den seçilen tek kadın milletvekiliydi.⁵⁵⁴

1960-1983 yılları arasında TBMM'de kadın milletvekili sayısı ve yüzdelik oranı ise şu şekildeydi:⁵⁵⁵

YILLAR	Kadın Vekil Sayısı	Yüzdelik oran
1957-1960	8	% 1,35
1961-1965	3	% 0,67
1965-1969	8	% 1,76
1969-1973	5	% 1,11
1973-1975	6	% 1,31
1977-1980	4	% 0,88
1983-1986	12	% 2,93

⁵⁵¹ **Yeni Asır**, 1 Mayıs 1983.

⁵⁵² **Yeni Asır**, 1 Mayıs 1983.

⁵⁵³ Komisyon, Cumhuriyet Dönemi, s.229.

⁵⁵⁴ Kozanoğlu, s. 143.

⁵⁵⁵ Komisyon, Cumhuriyet Dönemi, s.229.

Tabloda da görüldüğü üzere TBMM’de yer alan kadın milletvekilleri oranı %3’ün üzerine çıkamamıştır. Bu durum da parlamentonun erkek vekil profiline sahip olduğunun göstergesidir.

4.7. İZMİR BASINI’NDA 12 EYLÜL’ÜN YIL DÖNÜMLERİ

12 Eylül müdahalesinin üzerinden geçen bir yıl aradan sonra gazete sayfalarında; “12 Eylül 1980-12 Eylül 1981 Nereden Nereye”,⁵⁵⁶ “12 Eylül Harekâtının Yıl Dönümünü Kutluyoruz” şeklinde başlıklarla yer verildi. Milli Güvenlik Kurulu’nun, müdahaleden kısa süre sonra birçok görevi üstlendiği, özellikle de parlamentonun feshedilmesi ile birlikte yasama görevini de üstüne almaktan kaçınılmadığı savunulmaktaydı. MGK’nin çalışmaları hakkında bilgi verilirken, 219 yasanın da kabul edildiği hatırlatıldı.⁵⁵⁷

Yeni Asır gazetesi ise, sayfalarında konuya daha geniş yer ayırdı. “Nereden Nereye” başlıklı haberinde, Evren’in 12 Eylül’ün yıl dönümü dolayısıyla televizyonda saat 21.00’de konuşma yapacağı ve bu konuşmanın 75 dakika süreceği bilgisini verdi. Evren’in konuşması dolayısıyla, televizyon yayınında değişikliğe gidildiği, saat haber programının ve Bedia Akartürk’ün programının yayından kaldırıldığı açıklandı. Evren’in konuşmasında; 12 Eylül Harekâtının nedenleri hakkında bilgi vereceği, *harekâttan* bu yana alınan bütün önlemleri konuşacağı bunun yanı sıra anarşi ve teröre nasıl çözüm bulunduğu, bu konuda elde edilen sonuçlar ve ortaya çıkan rakamlar hakkında bilgi vereceği, son olarak demokrasiye dönüş konusunda açıklamalar yapacağı belirtildi. Haber yazısında, 12 Eylülde MGK tarafından yayınlanan bir numaralı bildiriye yer verildi. Parlamentonun işlemediği, işlenemez hale getirildiği, Cumhurbaşkanı’nın bile seçilemez duruma geldiği, kısır çekilmelerin yer aldığı sırça köşkün içinde zaman geçiren siyasi partililerin olduğu iddia edildi. Bununla birlikte, vatandaşların her an bir kurşuna hedef olabileceği, can güvenliği kalmayan sokakların, okulların tehlike altında olduğu ifade edildi. Devlet dairelerinde çok sık sağ-sol çatışmalarının yaşandığı belirtildi. Son olarak, camilerin cihad çağrısında bulunmaları ve bölünmüşlüğü vahim boyutlara ulaştığı, kardeş kavgaların başladığı, güvenlik güçlerine yapılan saldırılar ve cenazeler sebebiyle

⁵⁵⁶ Yeni Asır, 12 Eylül 1981.

⁵⁵⁷ Ege Telgraf, 11 Eylül 1981.

MGK'nin yönetime el koyduğu anlatıldı. Müdahale üzerinden kısa bir süre geçmiş olsa da, vatandaşın can ve mal güvenliğinin sağlandığı, kardeş kavgalarının sona erdirildiği, devlet dairelerinin işlenebilir hale getirilip, işgal altından kurtarıldığı iddia edildi. Güvenlik güçleri arasında yaşanan kopuklukların sona erdirilip, bir bütünlük kazandırıldığı ve suçluların yakalanıp, hak ettikleri cezayı almaları sebebiyle birinci paket içerisinde yer alan konuların çözüme kavuştuğu savunuldu.⁵⁵⁸

MGK'nin artık ikinci paketini uygulamaya koyduğu, bu paketin ana konusunun da ekonomi olduğu yazılıyordu. MGK'nin müdahale günü yayınladığı 1 numaralı bildiri içerisinde yer alan, *“demokratik sistemin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak”* amacıyla yeni adımlar atacağı, bunun için de öncelikle siyasal partiler ve dernekler, sendikalar ve gösteri yürüyüşleri ilgili yasaların gözden geçirileceği ve gerektiği takdirde yeniden düzenleneceği açıklandı. Son olarak, *Demokrasiye Dönüş Takviminin* de yavaş yavaş belirleneceği ve Kurucu Meclis ve anayasa çalışmaları hakkında bilgi verileceği aynı haberde yer almaktaydı.⁵⁵⁹

Güngör  cal'ın, Gün Batarken adlı köşesinde *Eylül' n En Güzel Günü* adlı başlıklı kaleme aldığı yazıda ise; 9 Eylül' n İzmir'in kurtuluş günü olması dolayısıyla şehirde yer yerinden oynadığı, bir bayram coşkusunda günün kutlandığı bunun da 12 Eylül ile birlikte sağlandığı yazıyordu. Geçmiş yıllarda, vatandaşların sokağa dahi çıkmaya korktukları, bu sebeple bayram coşkusunun s n k kaldığı iddiasında bulundu. Güzel bayramların, artık korkusuzca kutlanabildiğini savundu. Öcal, 12 Eylül'le birlikte İzmir'in bu kurtuluş gününün diğer yıllara oranla görkemli ve coşkulu geçtiğini belirtti. Sadece İzmir'in kurtuluşu için yapılan törenlerde değil, dinî ve diğer bayramlarda, vatandaşın kardeşçe ve dostça, bir birlik içinde olduğunu ifade etti. Bu bayramda önemli bir diğer değişikliğin de eski dönemde belediye başkanlığı yapmış kişilerin, devlet bütçesinden aldıkları milyonlarca lirayı kendi parti üyelerine verdikleri yemeklerde kullandıklarını iddia etti. Bu dönemde ise belediye başkanının, bayramda halka liderlik yaptığı, *“ortadan hareket ettiği”*, daha  zg r ve rahat bir ortamda görevini yaptığı düşüncesinde olduğunu yazdı. Öcal, yazısını; *“Ne mutlu bu günleri görebildik. Eğer 12 Eylül gerçekleşmeseydi, daha çok uzun yıllar bomboş 9 Eylül günleri görecek ve gerçekler göz önüne serilmeyecekti.*

⁵⁵⁸ **Yeni Asır**, 12 Eylül 1981.

⁵⁵⁹ **Yeni Asır**, 12 Eylül 1981.

Dileyelim, ömür boyu İzmir'in kuruluşu olan 9 Eylül günleri böylesine muhteşem günler geçirsin." sözleriyle tamamladı.⁵⁶⁰

1982 yılında da 12 Eylül'ü destekleyen yazılar devam etmekteydi. **"12 Eylül 2 Yaşında"**⁵⁶¹ gibi başlıklar yer almaktaydı. *12 Eylül 1980'de 12 Eylül 1982'ye* adlı alt başlıklı yazıda; üç ana tema ele alındı: Anarşik olaylar, demokrasiye dönüş ve ekonomide istikrar başlıkları altında konulara yer verildi. Buna göre; anarşik olayların %96 oranında azalarak ülkenin huzura kavuştuğu, müdahale sonrasında Evren ve arkadaşlarının verdiği demokrasi dönüş konusunda verdikleri sözlerin adım adım uygulanmaya başladığı belirtildi. Son olarak da ekonomi alanında uygulanan istikrar tedbirleri konusuna değinildi. Yazıda; yargı alanında yaşanan gelişmelerin de bilgisi verildi. Buna göre; 25.473 hükümlünün çeşitli örgütlere mensup olduğu, bu sayının 12.597'sinin sola, 3.527'sinin ise sağ gruplar içerisinde yer aldığı belirtildi. 12 Eylülün üzerinden geçen 2 yıl süresince sıkıyönetim mahkemelerini 29.070 davayı sonuçlandığı ifade edildi. Karara bağlanması beklenen 103 idam bekleyen hükümlünün davasının Askerî Yargıtay'a intikal ettiği, MGK tarafından onaylanan 26 idam cezasının ise 21'inin infaz edildiği açıklandı.⁵⁶²

Güneri Cıvaoglu'nun müdahalenin yıldönümü dolayısıyla kaleme aldığı, *12 Eylül* başlıklı köşe yazısında; 12 Eylül'ün bir zorunluluk sonucunda ortaya çıktığını savundu. Parlamentonun çalışamaz durumda olduğu ifade etti. Yasaların çıkarılamadığı gibi 6 ay süresince bir cumhurbaşkanının seçilemediğini belirtti. Bir bakıma parlamentonun kilitlendiğini söyledi. Böyle bir durumda seçimlerin yenilenmesi adına erken seçime gidilmesinin de pek mümkün görünmediği için siyasi bir kargaşanın yaşandığını vurguladı. Cumhurbaşkanı tarafından parlamentonun feshedilmesi ve yeniden bir seçime gidilmesi veya yaşananlara bir çözüm olabilecek çözüm önerilerini sunarak, bu sorunlara demokratik çözüm oluşturabilecek bir durumun söz konusu olmadığını ifade etti. Demokratik bir çözümün olmadığı, iktidar alanında oluşan boşluk durumunda 12 Eylülün gerçekleştiğini iddia etti. Aslında herkesin bu süreç içerisinde ortak arzusunun, tüm yaşanan bu sorunlara demokratik bir sistem dâhilinde çözüm üreterek, bunalıma son verilmesi şeklinde olduğunu, bu dileğin TSK tarafından da istendiği belirtildi. Ancak

⁵⁶⁰ Güngör Öcal, "Gün Batarken", **Ege Telgraf**, 11 Eylül 1981.

⁵⁶¹ **Güneş**, 12 Eylül 1982.

⁵⁶² **Güneş**, 26 Ağustos 1982.

yaşanan bunalımın, *siyasi partileri aştığını ve 12 Eylül’ünde o koşullar altında doğduğunu*, müdahaleyi gerçekleştirenlerin ise çok büyük sorumluluk alarak büyük bir fedakârlık örneği sergilediklerini ve bu zorlu görevi üstlerine almak zorunda kaldıklarını sözlerine ekledi. Müdahaleyi gerçekleştiren askerî kadronun, hiçbir siyasî tecrübesi olmadığı halde yönetimde başarılı sonuçlar almasının önemli olduğunu vurguladı ve asker kökenli bu kadronun yaptıklarının hiç de küçümsenmeyecek bir durum olduğundan söz etti. Bu başarının en önemli sebebinin de iktidarda oluşan boşluğun, *sağlam ve istikrarlı bir yönetim ile doldurulması* olarak gördü.⁵⁶³

İkinci aşama olarak, terörle mücadele ve ekonomik alanda istikrar programını gösterdi. Özellikle ekonomik alanda meydana gelen gelişmelerden duyduğu memnuniyeti şu sözlerle dile getirdi: *“Gerçekten 24 Ocak istikrar tedbirleri 12 Eylül’e varıldığında Türkiye’yi ‘iyi’ bir noktaya getirmiş bulunuyordu. IMF ile antlaşma yapılmıştı. OECD çerçevesinde Türkiye’ye yardım konsorsiyomu kurulmuştu. Dış yardım geliyordu. Gerçekçi kur uygulanıyordu. İhracat gelirleri ve işçi dövizleri tırmanıyordu. Türkiye ekonomisinde yoklar devri kapanmıştı. 24 Ocak doğrultusunu daha ileri ve gerekli operasyonları da yaparak sürdürmede başarı yolu açıktır. Bu yapıldı...”* sözleriyle ifade etti. Terörle mücadele konusunda da bölgelere özgü olarak *terörizm kadastro* çıkarıldığını, hücre evlerinde bulunan teröristlere ait, içlerinde resimlerinin de yer aldığı klasörler tutulduğu bilgisini verdi. Bu şekilde militanların %80’inin yerlerinin belirlendiği, yapılan bu hazırlıklar sonrasında, 12 Eylül gecesi itibariyle toplandıklarını belirtti. Bu teröristlere karşı yapılan çalışmalarda yoğun bir çaba harcandığı, kesin ve kararlı adımlar atılarak başarıyla ulaşıldığı savunuldu. Yazının son kısmında; geleceğe daha umutla bakıldığı, kanlı bir geçmişin artık gerilerde kaldığı, bunalımların ise sona erdiği bir döneme girildiği devletin bütün kurumlarında yeniden bir yapılanma içine girilerek daha sağlam adımlar atıldığı ve böylelikle daha mutlu bir gelecek planları yapılabileceği düşüncesinde olduğunu ifade etti.⁵⁶⁴

1983 yılında da 12 Eylül unutulmamıştı. Basında; ***“12 Eylül Harekâtı 3 Yaşını Doldurdu”***,⁵⁶⁵ ***“12 Eylül 3 Yaşında”***, ***“Kargaşadan Huzura”***⁵⁶⁶ başlıkları yer

⁵⁶³ Güneri Cıvaoğlu, ***“12 Eylül”***, Güneş, 26 Ağustos 1982.

⁵⁶⁴ Güneri Cıvaoğlu, ***“12 Eylül”***, Güneş, 26 Ağustos 1982.

⁵⁶⁵ **Ege Telgraf**, 12 Eylül 1983.

aldı. Kenan Evren'in basına verdiği demece de yer verilmekteydi. Evren; askerî müdahale sonrasında idarenin çok yumuşak olduğunu hatta dünyada eşine rastlanılmayacak bir askerî yönetimin olduğunu savunuyordu. Hedeflerinin her daim doğruyu dile getirmek olduğunu belirtti. Açıklamalarına; *“Türk Milletinin tekrar korkunç durumlara düşmemesi için gerekli kararları alıyoruz.”* sözleri ile devam etti. *Harekâtın* ilk gününden itibaren, Türk Milleti'nden destek gördüklerini, gördükleri bu destek ve güvenin 3 yıl süresince hiç kesintiye uğramadan devam ettiğini iddia etti.⁵⁶⁷

Evren'in; Türkiye'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde anıldığı gibi *“Hasta Adam”* olmadığı sözlerine yer verildi. Dış odakların hâlâ daha Türkiye'nin içişlerine müdahale etmeye çalıştıklarını iddia etti. Ancak Türk Milleti'nin özgürlüğüne ve bağımsızlığına ne kadar düşkün olduğunu, bu uğurda çok kan döktüğünü, gerekirse canı pahasına yine mücadele edeceğini ifade etti. Evren, 12 Eylül'ün yıldönümü dolayısıyla televizyonda yaptığı konuşmada, 3 yıldır süregelen askerî idarenin, 6 Kasım 1983 günü yapılacak milletvekili seçimleri ile sona ereceğini ve parlamenter sisteme yeniden geçileceğini duyurarak devam etti. *Harekâtın* üzerinden geçen süre boyunca vatandaşa, askerî idarenin çok yumuşak davranıldığı, sert ve katı bir tutum içine girilmemesine dikkat edilmeye çalışıldığını savundu. Dış ülkelerden ülkemizi ziyarete gelenlerinde, bu konuda kendileriyle aynı düşüncede olduklarını, ülkede sanki askerî bir yönetim yokmuş gibi yönetildiği kanısına vardıklarını belirtti. Vatandaşların da bu yönetimden memnun olduklarını, hatta kendilerine mektup göndererek demokratik sisteme bir süre daha geçilmemesi isteğinde bulunduklarını savundu.⁵⁶⁸ Amaçlarının hiçbir zaman güdümlü bir demokrasi olmadığını söyleyerek devam etti.⁵⁶⁹

Konuşmasına; 12 Eylülün bir bayram olarak kutlanması gerektiği taraftarı olmadığını, yaptığı bu konuşmanın amacının da 12 Eylülün yıldönümünü kutlamak amacı taşımadığını söyledi. 12 Eylül'ün tarihi süreçte değerlendirileceği ve bir bayram olarak kutlanıp kutlanılmayacağının zamanla ortaya çıkacağını ancak tarihin kantarında tartılıp tartılmaz tarih içerisinde hak ettiği yeri alacağını sözlerine ekledi.

⁵⁶⁶ Güneş, 12 Eylül 1983.

⁵⁶⁷ Ege Telgraf, 12 Eylül 1983.

⁵⁶⁸ Ege Telgraf, 12 Eylül 1983.

⁵⁶⁹ Güneş, 13 Eylül 1983.

Konuşmasının sonlarına doğru, Türkiye'nin çok acı günler yaşadığını, ölümün adeta kol gezdiğini, kan gölüne çevrilmiş olan ülkenin artık böyle üzücü olaylar yaşamamasını temenni ettiğini söyleyerek devam etti. *Harekât*tan geçen süre boyunca verilen sözlerin ve vaatlerin ne kadarın gerçekleştirildiği konusunda bilgi vermek amacıyla bu konuşmayı yaptığını savundu. Bununla birlikte demokratik rejime geçilmeye hazırlanıldığı günlerde, Türkiye'nin gelişmesinden rahatsız olan iç ve dış unsurlar konusunda bilgi verip, konuya dikkat çekmek istediğini vurgulayarak konuşmasını bitirdi.⁵⁷⁰

Güneri Cıvaoğlu, "12 Eylülü Yürekten Kutladık" başlıklı köşe yazısında 12 Eylül'ün yürekten kutlanması gereken bir gün olduğunu yazdı. Geçmiş dönemlerde serseri bir kurşunun hedefi olma durumlarının artık olmadığı, sokağa rahatça çıkıldığından bahsetti. Bununla birlikte; restoranda, lokantada huzur içinde yemek yiyebilmenin, otobüse kaçırılma korkusu olmadan binebilmenin, her an devrim yemini ettirilmeye çalışılmadan yaşamının verdiği huzurdan söz etti. Yazısına; "Bu ülkede devlet yok mu sorusunu soruyor musunuz?" sorusunu sorarak devam etti. İnsanların işyerlerini haraç ve korku sebebiyle kapatıp göç etmediklerinden, camide namaz kılmaya, kurşunlanma korkusunu yaşamadan gidebildiklerini, komşunuzun çocukları hatta kendi yavrularınızın terörist olma şüphesi sebebiyle hep kuşkuyla bakmak durumunda kalınmadığını savundu. Kardeş kavgalarının sona ermesiyle, kitle ölümlerin yaşanmadığı, ülkesi ve milletiyle bölünmeyen bir ülke olma sebebiyle 12 Eylül'ün yürekten kutlanması gerektiğini belirtti. Yazısının son kısmını, 6 Kasım'da yapılacak seçimler ile demokrasinin bütün kurumlarda yeniden sağlanması ile bu durumun da kutlanacağı düşüncesinde olduğunu belirterek tamamladı.⁵⁷¹

⁵⁷⁰ Ege Telgraf, 12 Eylül 1983.

⁵⁷¹ Güneri Cıvaoğlu, "12 Eylül'ü Yürekten Kutladık" *Güneş*, 13 Eylül 1983.

SONUÇ

Türkiye, 12 Eylül 1980 sabahına yeni bir askerî darbe yaşandığı haberi ile başladı. Yaşanan bu askerî darbe ise harekât olarak değerlendirildi. Kenan Evren ve arkadaşları, Bayrak Harekâtı adını verdikleri müdahaleyi temmuz ayında gerçekleştirmeyi planladı ancak bazı sebeplerden ötürü 12 Eylül'de uygulamaya koydular. Askerî darbenin gerekçeleri olarak; ekonomik sorunlar, ülkede tırmanan terör ve partiler arasında yaşandığı savunulan çatışmalar gösterildi. Yönetime el konulmasından sonra hükümet ve parlamento feshedildi. Ardından parlamenterlerin dokunulmazlıkları kaldırıldı. Siyasi parti liderlerinin ise bir süre askeri gözetim altında tutulacakları belirtildi. Radyo ve televizyonlardan yapılan açıklama ile ülke genelinde sıkıyönetimin ilan edildiği bunun yanın sıra sabah saat 05.00'den itibaren sokağa çıkma yasağının başladığı duyuruldu. Yurtdışına çıkışlar da bir süre yasaklandı.

Alınan karar doğrultusunda, devlet hizmetlerinin TBMM binasında yürütüleceği açıklandı. Bununla birlikte Milli Güvenlik Konseyi göreve başladı ve başkanlığına da Kenan Evren getirildi. MGK, bakanların görevinin müsteşarlara bırakıldığını duyuruldu. Alınan bir diğer önemli karar da, tüm emniyet teşkilâtının, jandarma genel teşkilatına bırakılması ve irtibat subaylarının göreve başlaması oldu.

Devlet memurlarına yönelik de bir karar alındı. Buna göre devlet memur ya da kamu yararına çalışan derneklerde görev yapan kişiler, her yıl ayrıntılı olacak şekilde mal beyanında bulunacaktı. Yine memurlarla ilgili alınan bir diğer önemli karar da, yasadışı eylemlere katılması durumunda yapılacak işlemlerdi. Daha önce eyleme katıldığı tespit edilen 169 memurun işine son verildi ve haklarında işlem başlatıldı. Bu sayı giderek arttı. 1980-1983 yılları, en fazla işten çıkarılma durumun yaşandığı yıllar olarak anıldı.

Yaşanan bu gelişmeler basının da gündemindeydi. Dönemin basın yayın organlarında darbe, bir gereklilik olarak değerlendirildi. Askeri müdahale, bir bakıma ülke için son çare olarak görülüyordu.

İzmir basını da askeri darbeye yoğun ilgi gösterdi. Konuya sayfalarında geniş yer verdiler. Askerî darbeyi destekleyen yazıların olması dikkat çekmekteydi. Yazılan destek yazılarında; ülkede anarşinin giderek tırmandığı ve çözüm üretilemediği iddia

ediliyordu. Bunun yanı sıra cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan çıkmazın, siyasi partiler arasındaki çatışmaların farklı boyuta gelmesinin bir sonucu olduğu savunuluyordu. Partiler arasında yaşanan bu uçurum sebebiyle, parlamenterlerin, millettten aldıkları yetkiyi kullanamadıkları düşüncesi sıkça dile getirilmekteydi.

Devletin bu müdahale ile birlikte artık aciz olmaktan çıktığı düşüncesi ise basında sıkça yer almaktaydı. Bu yazıların, baskının ve sansürün olduğu bir ortamda yazıldığı düşüncesi yıllar sonra dile getirilmeye başlandı. Gazetecilerin üzerinde büyük bir baskı kurulması ve haberlere müdahale edilmesi sebebiyle bu yazıların yazıldığı iddiası daha sonra sıkça kaleme alındı.

12 Eylül döneminin en fazla eleştirildiği konulardan biri de gözaltı süreleri ve burada vatandaşa uygulanan muamele idi. Gözaltı süresi değiştirilerek 15 günden 30 güne çıkarıldı. Gözaltına alınan kişilerin bu süre boyunca işkenceye uğradığı iddiası pek çok kez dile getirildi.

Müdahale sonrasında İzmir’de de bazı değişiklikler yaşandı. İzmir Belediye Başkanı İhsan Alyanak’ın görevine son verildi ve yerine ESHOT Genel Müdürü olan Cahit Günay getirildi. Günay, 13 Eylül tarihi itibariye bu yeni görevine başladı. Başkan ile birlikte belediye meclis üyeleri de değişti. Günay göreve geldikten sonra ilk iş olarak belediye başkan yardımcısı olan Ali İhsan Ünal’ı görevden aldı. Bu göreve Cumhur Gürüz’ü getirdi. Bunun yanı sıra belediye başkan yardımcısı sayısında değişikliğe gidildi ve sayı 5’e düşürüldü. Bununla birlikte İzmir Valisi de değişti. Alınan Bakanlar Kurulu kararı ile İzmir Valisi Nazmi Çengelci’nin yerine Hüseyin Ögütçen getirildi.

İzmir ile ilgili yaşanan bir diğer gelişme de; ilçeler ve köylerinin şube müdürlükleri ve şube şeflikleri adı altında örgütlenmeye gidilmesiydi. Bu şekilde daha hızlı hizmet verileceği savunularak, Karşıyaka, Bornova ve Narlıdere şube müdürlüklerine dönüştürüldü. Şehir ile ilgili yapılması planlanan bir diğer çalışma da bölge valilikleri konusu idi. Yeni bir yönetim modeli arayışında öne çıkan bu fikir, 4 Ekim 1983 günü Resmi Gazete’de yayınlanmasıyla birlikte yürürlüğe girmişti. Buna göre; İzmir, 9 ilin merkezi oldu. Burada görev yapacak olan valililerin de görevlerinin de bir tüzük ile belirlendi. Bölge valilerinin görevlerini yerine getirmesiyle birlikte, vazifesinin olduğu bölge sınırları içinde; eğitim, sağlık, sosyal

faaliyetler, kültür ve turizm gibi alanlarda gelişme sağlaması beklenmekteydi. Bu valililere yardımcı olması için bölge müdürlüklerinin görev alacaktı.

Askeri müdahale sonrasında gözler halkın vereceği tepkiye çevrildi. Halk tarafından bu durumun tepkiyle karşılanmadığı aksine askeri bağrına bastığı iddia ediliyordu. İzmir’de durum farklı değildi. Sadece halk değil, iş çevresinden de destek geldiği belirtiliyordu. Özellikle ekonominin iyileşeceğine yönelik bir beklenti vardı. İzmir’de ekonomi alanında büyük umutlar beslenmekteydi. Müdahale sonrasında grevlerin yasaklanıp sona erdirilmesiyle ekonominin canlanması beklenmekteydi. Öyle ki ekonominin rahat bir nefes alacağı düşünülüyordu. Ancak daha sonra yaşanan sıkıntılar, bu umutları azaltmaya başladı. İzmir ekonomisinde en büyük sorunlardan birisini ekmek oluşturuyordu. Ekmek konusunda gramaj ya da yapılan fiyat artışı ne üreticiyi ne de tüketiciyi memnun ediyordu. Bu sorun, sık sık ortaya çıktı. Bu durum, fırıncılar ve hak arasında büyük sorunlar yaşanmasına neden oldu.

İzmirli iş çevrelerinin merakla beklediği 1980-1981 ihracat rejimi açıklandı. Ancak beklenileni veremedi. Ticaret Bakanı Kemal Cantürk tarafından açıklanan yeni ihracat programı, İzmirli ihracatçıları memnun etmedi. Özellikle dış satımı bilgisinin ihracatçı birliklerden alınıp, bakanlığa bırakılması yoğun eleştirilere neden oldu.

Bu dönemde İzmir Fuarı, giyim sektörünü ayakta tuttu. Düzenlenen giyim fuarı sektöre hayat verdi. Giyim sektörü içerinse görülen tekstil ve dericilik de fuarda yoğun ilgi gördü.

İzmir’de önemli bir diğer gelişme de turizm sektöründe yaşanan canlanma oldu. Sektör, 1980 yılında beklenilenin altında kalması sebebiyle istenilen düzeye gelinemedi. Özellikle yaşanan terör olayları ve planlanması düşünülen turların yabancı firmalarca iptal edilmesi sektörü zor durumda bıraktı. 1978 yılından itibaren başlayan düşüşün 1981 yılı itibariyle sona ereceği tahmin edilmekteydi.

İzmir’de ekonomik alanda büyük sorunlar yaşayan bir diğer grup, köylülerdi. Yeni ekim döneminde ihtiyaç duydukları parayı bulamayan köylüler çare olarak elinde bulunan altını satmakta buldu. Köylülerin en büyük sorunu, taban fiyatlarında bekledikleri rakamlara ulaşamamış olması ve enflasyonunun altında kalınmasıydı. Birliklere ve ofislere satılan ürünlerin bedellerinin zamanında köylüye ödenmemesi de köylünün geçim sıkıntısı yaşamasına neden oldu.

Kasaplar da ekonomik anlamda zor günlerden geçti. Et fiyatlarındaki artış 1982 yılına kadar devam etti. Et fiyatlarındaki yüksek artış sebebiyle durgunluk yaşanması karşısında indirimle gidilmek durumunda kalındı. Bu indirim ile birlikte sektörde yeniden canlanma yaşanacağı beklentisi vardı. Süt kuzusu kesimlerinin de sona ermesiyle piyasaların hareketleneceği düşünülüyordu. Ancak indirimin ömrü kısa sürdü. Sektör bir bakıma durgunluk dönemine girdi. Et satışında yaşanan durgunluk 1983 yılına kadar devam etti.

İzmir, “*En Rahat Yaşanır Büyük Kent*” unvanını 1981 yılı itibariyle kaybetti. Öyle ki, Devlet İstatistik Kurumu’nun yaptığı açıklamaya göre; İzmir, 1 Aralık 1980 ile 30 Kasım 1981 tarihleri arasında fiyat artışında %43,2’lik bir oranla birinci oldu. İzmir’i, İstanbul ve Ankara takip etti.

İzmir, 1981 yılında Türkiye İktisat Kongresi’ne yeniden ev sahipliği yaptı. 2 Kasım 1981 günü başlayan kongreye; Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Başbakan Bülent Ulusu ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal da katıldı. Kongrede, işçi, esnaf, çiftçi, tüccar ve sanayi sınıfı temsil eden isimler vardı. Komisyonların oluşturulduğu bu toplantı, yoğun ilgi gördü. 7 Kasım günü sona eren kongrede, enflasyonu durdurmaya yönelik kararlar ile uygulamaya konulan ekonomik kararların doğru olduğu ve devam etmesi gerektiği kararı alınarak sona erdi.

İzmir’in bu dönemde ekonomisine katkı veren Aliaga PETKİM ve TARİŞ İplik Fabrikaları oldu. TARİŞ, 1980 yılı başlarında büyük olaylarla anıldı. Evren’in burayı ziyaret etmesi, gözleri tekrar üstüne çekmişti. Fabrikanın tam kapasite çalışması ziyaretçileri memnun etti.

1982 yılı içerisinde isyan eden diğer kurum ise İzmir Pamuk İhracatçıları Birliği oldu. Pamuk ihraç fonunda değişikliğe gidilmesi ile üretici çok zor bir durumda kaldı. Pamuk ihraç fonunda değişikliğe gidildi ancak bu durum da fonun 15 liradan 40 liraya yükselmesine neden oldu. Bu durumdan en çok pamuk üreticisi zarar gördü. 125 milyon dolara mal olan bu durum, üreticinin zararına satış yapmasına neden oldu.

1983 yılında isyan bayrağını bu kez bakkalcı esnafı çekmişti. Öyle ki son iki yıl içerisinde İzmir’de 1269 bakkal dükkânı kapandı. Bakkalcı esnafı, kasım ayının sonlarına doğru neredeyse her şeye yapılan zam nedeniyle satış yapamadığından şikâyetçi idi. Perakendeci esnaf da hallerinden memnun değildi. Onlar da, Ticaret

Bakanlığı tarafından alınan etiket kararından zarar gördüklerini söylüyordu. Bununla birlikte, iğneden ipliğe her şeye yapılan zamların kendilerini çok zor durumda bıraktığını savunuyorlardı. Bütün piyasalarda, freninin patladığını ve derhal önlem alınması gerektiği belirtiliyordu.

İzmir Belediyesi de yaşanan ekonomik sorunlardan payını aldı. Borcun toplamda 7 milyarı aşması dolayısıyla belediye zor durumdaydı. 1983 yılında belediye başkanı görevine gelen Ceyhan Demir, basına bir açıklama yaptı. Var olan borcun bir program doğrultusunda; SSK, Maliye ve TEK'e ödenecekti.

İzmir'de piyasalarda yaşanan bu sıkıntı, ekonomik anlamda yeni çare arayışlarına gidildi. Çözümler arsında görülen serbest bölge fikri sıkça konuşulmaya başlandı. Buna göre; sınırlar içerisinde yapılan üretim ve ticarî faaliyetlerde, kısmen ya da tamamen vergiden muaf tutulmaları sayesinde ekonomik bir rahatlama yaşanması tahmin edilmekteydi. Yapılan çalışmalar sonrası serbest bölgeler arasında İzmir'in de adı geçmekteydi. İzmir'in Aliğa ilçesi konu ile ilgili en çok adı geçen yerd. Ancak çalışmalar 1983 yılına kadar nihayete ulaştırılamadı.

İzmir'de, siyasi ve ekonomik alan ile birlikte sosyo-kültürel alanda askeri darbeden etkilendi. Asker ve basın arasında nasıl bir ilişkinin yaşanacağı merakla beklenmekteydi. Müdahale sonrasında basına teşekkür edilmesi ile durum başlangıçta normaldi. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterlik Koordinatörü Amiral Işık Biren, MGK çalışmaları hakkında gerekli bilgileri basınla paylaşması ve basınla iyi ilişkiler kurması umutları arttırıyordu. Ancak kısa bir süre sonra basın da, sıkıyönetimin getirdiği yasak ve sansürden nasibini almaya başladı. Basın, sansür uygulamaları altında ezildi. Gazeteciler ise haberlerde tedbirli olmaya çalışıyordu. Bu durum daha sonra haberlerin, askerlere sorularak yazılması şekline dönüştü.

Bunların yanı sıra yakından İzmir'i yakından ilgilendiren güvenlik ile ilgili kararlar uygulamaya konulmaya başladı. İlk alınan kararlardan biri, silahlarını teslim edilmesi ile ilgili oldu. Halkın elinde bulunan silah, kama, hançer, şişli baston ve sustalı çakıların derhal yetkili yerlere teslim edilmesi istendi. İzmir'de konu ile ilgili teslim yerleri oluşturuldu. 2305 sayılı kanuna uymayan, ruhsatsız silah bulunduran, yapan, ülke sınırları içerisine sokan, nakleden kişilere ağır cezalar getirildi. 30 yıla kadar ağır hapis cezası ile verilmekle birlikte 20 bin liraya varacak kadar para cezası kesileceği duyuruldu.

İzmir’de yasaklanan bir diğer durum da kâğıt bayraklardı. Buna göre; İzmir’de, millî bayramlarda kâğıt bayrak asılması yasaklandı. Konu ile ilgili, İzmir Belediyesi Protokol Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü bir açıklama yaptı ve millî bayramlarda kâğıt bayrağa hiçbir surette izin verilmeyeceği belirtildi. Bununla birlikte bayrak yırtma olaylarına karşı da sert tedbirler alındığı ifade edildi.

Askeri müdahalenin gerekçeleri arasında; ekonomik sorunlar ve ülkede yaşanan anarşi büyük etmenler olarak gösteriliyordu. Ülke içerisinde görülen teröre son verilmesi iddiasıyla sıkıyönetim komutanlıklarına geniş yetkiler tanındı. Sadece askere değil polislere de bir takım yetkiler verildi. Bu süreçte gözaltına alınan insan sayısının fazla olması; “Türkiye tarihinin en büyük insan avı ve kitlesel tutuklanmaları” şeklinde değerlendirme ve eleştirileri beraberinde getirdi. Tutuklanmaların fazlalığı sebebiyle kışlalar, cezaevlerine dönüştürülmeye başladı. Yaşanan tutuklamalar sırasında direnenler oldu. Bu esnada çıkan çatışmalar sebebiyle hayatını kaybedenler insan sayısı binleri buldu.

Asker, anarşinin kaynağını; İslâmcı, aşırı milliyetçi ve solcu örgütler tarafından yapılan eylemler olarak gördü. Yaşanan olayların durdurulabilmesi için idam cezasının getirilmesini savunan kişi sayısı giderek artıyordu. Türkiye’de 1972 yılından sonra herhangi bir idam cezası infaz edilmedi. Son idam cezası infazı; Deniz Gezmiş, Hüseyin İnân ve Yusuf Aslan yargılaması sonrasında yaşandı. İdam konusu, 7 Ekim günü Kenan Evren başkanlığında toplanan Milli Güvenlik Konseyi’nde tekrar ele alındı. Toplantıda; Askeri Yargıtay tarafından onanan firari ve tutuklu bulunan silahlı örgüt üyelerinin idam cezaları konusunu görüşüldü. Toplantıda; 4 silahlı teröristin infazının gerçekleşmesi, içlerinde firari olanların bulunup haklarında verilen kararın uygulanması kararı çıktı. Onanan cezalar, Resmi Gazete’de yayınlanarak kesinleşti.

Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı 1 numaralı askeri mahkemesi tarafından verilen karar sonucunda, sağ eylemlerde bulunan İsa Armağan ve Mustafa Pehlivanoglu idam cezasına çarptırıldı. Diğer mahkûmlar; Kemal Ergin ve Necdet Adalı idi. İzmir’de 1980-1984 yılları içerisinde idam cezası alan mahkûm sayısı 6 idi. Seyit Konuk, İbrahim Ethem Çoşkun, Necati Vardar, Halil Esendağ, Selçuk Duracık ve İlyas Has idam cezası alan kişilerdi.

İzmir sağlık alanında da bazı sorunlar yaşamaktaydı. Sıtma, kuduz, frengi, grip, sarılık ve verem önemli sağlık sorunlarıydı. Dikkat çeken bir diğer husus ise intihar ve boşanma rakamları idi. Devlet İstatistik Kurumu’ndan yapılan açıklamaya göre; intihar vakalarının en çok görüldüğü yerler arasında İzmir ve İstanbul ilk sıralarda yer alıyordu. İntihar sayısının son 5 yıl verileri ele alındığında, en fazla vakanın yaşandığı yılların 1977- 1982 olduğu dikkati çekti.

İzmir’de, boşanma durumlarında da bir artış gözlenmekteydi. Öyle ki İzmir Adliyesi’ne bağlı olan 10 Asliye Hukuk Mahkemesi’ne Ocak 1982 tarihinden Ekim 1982 tarihine kadar 590 boşanma davası açıldığı belirlendi.

İzmir’de sosyal ve kültürel hayat, sokağa çıkma yasağının kaldırılmasıyla yeniden canlandı. Fuar, şehre hayat vermeye başladı. Mustafa Kemal Atatürk’ün 100. doğum yılı kutlamalarına adına fuara, Atatürk Fuarı adı verildi. Atatürk Fuarı, bu dönemde çeşitli etkinliklere ev sahipliği yaptı. Düzenlenen sergiler ve tiyatrolar halkın yoğun ilgisiyle karşılaştı. Atatürk yılı İzmir’de sadece sanat ve kültür alanlarında değil spor alanında da kutlandı ve çeşitli etkinliklere ev sahipliği yaptı. “Atatürk Yılı Spor Yarışmaları” adı altında birçok müsabaka düzenlendi.

İzmir, siyasi hayatta yoğun bir tempo içerisinde yer almış şehirler arasındaydı. “Demokrasiye Dönüş Takviminin” açıklanması ile birlikte gözler anayasa oylamasına çevrildi. Yapılan çalışmalar sonucunda yeni anayasa hazırlandı. 2707 sayılı kanun gereği, 7 Kasım 1982 gününde halk oylamasına sunuldu. Yapılan oylama sonucunda, Türkiye genelinde; kabul oy oranının %92’yi bulurken, %8 oranında da red oyu kullanıldı. İzmir’de halk, sandığa yoğun ilgi gösterdi. Oylamaya katılanların seçmen sayısına göre katılma oranı %97,57 olurken kabul oyların muteber oylara olan oranı %90.53 olarak açıklandı. Yapılan oylamada; İzmir merkezde; 1309 açılan sandık içerisinde 372.404 beyaz renk yani kabul oyu, 42.244 red oyu çıktı.

1983 Milletvekili seçimlerinde 3 parti seçime katılabilmmişti. HP, MDP ve ANAP’ın katıldığı bu seçimde; HP, İzmir’de oyların %37’sini almış, bu bölgeden 8 milletvekili çıkarmıştı. Bu isimler; Ali Aşkın Toktaş, Durcan Emirbayer, Fikret Ertan, Hakkı Yılmaz Önen, Hayrullah Olca, Hüseyin Aydemir, Mahmut Akkılıç ve Mehmet Rüştü Şardağ idi. ANAP ise oyların %34’ünü alarak 5 milletvekili çıkarmıştı. Burhan Cahit Gündüz, İsmet Kaya Erdem, Özdemir Pehlivanoglu, Suha Tanık ve Vural

Arıkan İzmir’den seçilen ANAP milletvekilleri idi. MDP, %27 oy alarak 3 milletvekili çıkarmayı başarmıştı. Ahmet Süter, Cihadettin Turgut Sunalp ve Işıl Saygın bu isimler içerisinde yer aldı. Işıl Saygın, siyasi yasaklılar içinde olmasına rağmen affedildi ve meclise girdi.

İzmir’de sonuçlar sürpriz olarak görüldü. Kenan Evren ve darbeyi gerçekleştirenlerin adres gösterdiği MDP üç parti içinde sonuncu sırada yer aldı. Bu durum da; “İzmir halkı Evren’in isteğini yerine getirmedi.” şeklinde değerlendirildi.

KAYNAKÇA

Gazeteler:

Cumhuriyet

Ege Ekonomi

Ege Telgraf

Ekspres Halk

Hürriyet

Güneş

Milliyet

Ticaret

Yeni Asır

Dergiler:

Bilim Birlik Başarı Dergisi

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Dergisi

İzmir Barosu Dergisi

Kitaplar:

Arcayürek, Cüneyt. **Demokrasinin Sonbaharı (1978-1979)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1985.

Ahmad, Feroz. **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Türkçeleştiren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul, 1978.

Altuğ, Kurtul. **Demokrasinin Yaralı Yılları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1992.

Belge, Murat. **12 Yıl Sonra 12 Eylül**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1993.

Beyoğlu, S. Esat, Arslan ve Semih Gemalmaz (2005). Askeri Darbelerin Demokratik Hayatımıza Etkileri. *Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri Sempozyumu Bildirileri Kitabı* (ss. 99-107), Düzenleyen İstanbul Üniversitesi, 28.09.2005, İstanbul, 2005.

Bilâ, Hikmet. Mehmet Ali Birand ve Rıdvan Akar. **12 Eylül Türkiye'nin Miladı**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 1999.

Birand, Mehmet Ali. **12 Eylül Saat:04.00**, Karacan Yayıncılık, İstanbul, 1984.

Cemal, Hasan. **Tank Sesiyle Uyanmak 12 Eylül Günlüğü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

Çakmur, Yüksel. **Sürgün Günleri**, Dem Yayıncılık, İstanbul, 1989.

Deva, Ercan. **Şifre: K.Ö.Ş.K**, Ümit Yayınevi, Ankara, 2000.

Doğan, D. Mehmet. **Türkiye’de Darbeler, Müdahaleler ve Siyasî Sistem**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Donat, Yavuz. **Buyruklu Demokrasi 1983-1983**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Erdem, Ali Naili. **Siyasetin Yollarında**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2004.

Erdül, Mehmet. **Generallerin Gecesi Zincirbozan Kırılma Noktası**, Özener Matbaacılık, İstanbul, 2010.

Evren, Kenan. **Kenan Evren’in Anıları 1**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1990.

Evren, Kenan. **Kenan Evren’in Anıları 2**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

Evren, Kenan. **Kenan Evren’in Anıları 3**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

Evren, Kenan. **Kenan Evren’in Anıları 4**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

Evren, Kenan. **Kenan Evren’in Anıları 5**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1991.

Gemalmaz, Mehmet Semih. **Türkiye’de Ölüm Cezası (1920-2000) Zihniyet, İnfazlar, Mevzuat, Yargı ve Siyaset**, Beta Basım, İstanbul, 2001.

Hale, William. **Türk Dış Politikası 1774-2000**, çeviren: Petek Demir, Mart Matbaası, İstanbul, 2003.

Ilıcak, Nazlı. **Demirel’den Nazlı Ilıcak’a Nazlı Ilıcak’tan Demirel’e Zincirbozan Mektupları**, Kent Basımevi, İstanbul, 1990.

Kahraman, Ahmet. **Darağacında**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986.

Komisyon. **Cumhuriyet Dönemi Demokratikleşme Faaliyetleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

Komisyon. **12 Eylül Öncesi ve Sonrası**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.

Kongar, Emre. **12 Eylül ve Sonrası**, Say Yayınları, İstanbul, 1987.

Kongar, Emre. **Demokrasi ve Vampirler**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002.

Kozanoğlu, Zeynel. **Işıl Saygın Hizmete Adanmış Bir Ömür**, Doğan Kitap Yayınları, İstanbul, 2014.

Nadi, Nadir. **27 Mayıs'tan 12 Mart'a**, Sinan Yayınları, İstanbul, 1972.

Öztürk, Osman Metin. **Ordu ve Politika**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1983.

Sirmen, Ali. **On İki'den On İki'ye Türkiye**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1988.

Tek, Hayati. **Darbeler ve Türk Basını**, Atılım Yayınları, Ankara, 2003.

Yalansız, Nedim. **Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri (1961-2002)**, Buke Kitapları, İstanbul, 2006.

Turgut. Hulûsi. **12 Eylül Partileri**, ABC Ajansı Yayınları, İstanbul, 1986.

Tuşalp, Erbil. **Eylül İmparatorluğu Doğuşu ve Yükselişi**, Bilgi Yayınları, Ankara, 1988.

Yetkin, Çetin. **12 Eylülde İrtica Niçin ve Nasıl Gelişti**, Ümit Yayınları, Ankara, 1994.

Makaleler:

Pekel, Vedat. “Tariş Dersleri”, **Yurt ve Dünya, Bağımsızlık Demokrasi Sosyalizm Sorunları Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 19, 1980, ss.7-9.

Tatlılıoğlu, Kasım. “15 Temmuz Darbe Girişiminin Türk Toplumundaki Post-Travmatik Etkileri üzerine Genel Bir Değerlendirme”, www.bingöl.edu.tr, (erişim: 04.09.2018).

Türkiye Barolar Birliği, “Anayasa Konusunda Yapılan Olağanüstü Genel Kurul Toplantısı Raporu”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı:3, 1985.

Yaşar Holding, “Gıda Sanayinde Ambalaj Sorunları”, **Bilim Birlik Başarı Dergisi**, Sayı: 28, 1980, ss. 24-25.

Ansiklopediler:

Hürriyet 1978 Yılı Ansiklopedik Yıllığı, Hür Ofset Yayınları, İstanbul, 1978.

Hürriyet 1979 Yılı Ansiklopedik Yıllığı, Hür Ofset Yayınları, İstanbul, 1979.

Tezler:

Ercilsin, Y. (2016). *1980-1983 Yılları Arasında Türkiye’de Sosyal ve Kültürel Hayat*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kars: Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gezgin, E. (2013). *Öncesi ve Sonrasıyla 1980 Darbesi'nin Türk Basınındaki Yansımaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

Kahveci, T. (2018) *Foucault Perspektifinden Türkiye'de 12 Eylül Askeri Darbe Döneminin Analizi (1980-1983)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Röportaj:

Yüksel Çakmur ile röportaj, 9.05.2019.

İnternet Siteleri:

<http://www.bolgegundem.comhttps/erdal-eren-dogum-tarihi-erdal-eren-kimdir-neden-idam-edildi-erdal-erenin-mektubu-650351h.htm>, (erişim: 16.01.2019).

<http://www.profdrosmanerk.com/darbe-girisimi-psikolojiyi-nasil-etkiler.html>, (erişim: 04.09.2018).

<http://www.milliyet.com.tr/gundem/zincirbozan-a-31-yil-sonra-kilit-vuruldu-1476639>, (erişim: 04.12.2014).

<https://secim-sonuclari.com/1983/izmir>, (erişim: 08.01.2019).

<http://tdk.gov.tr/category/icerik/yazim-kurallari>, (erişim: 25.05.2019).

TABLÖLAR

Tablo 1: Vali Atamaları

ADI SOYADI	ESKİ GÖREV YERİ	ATANDIĞI YER
Ercan Belen	Merkez Valisi	Afyon Valisi
Utku Acun	İstanbul Vali Muavini	Adıyaman Valisi
Yılmaz Türktekin	Merkez Valisi	Antalya Valisi
Yılmaz Ergun	Mül. Baş. Müş. Müf.	Bitlis Valisi
Ahmet Elbeyli	Mül. Baş. Müş. Müf.	Bilecik Valisi
Nazif Demiröz	Merkez Valisi	Çorum Valisi
Fahmettin Altun	Merkez Valisi	Giresun Valisi
Hüseyin Öğütçen	Merkez Valisi	İzmir Valisi
Nevzat Şensoy	Merkez Valisi	Kırşehir Valisi
Mehmet Aldan	Merkez Valisi	Sakarya Valisi
Muzaffer Yüzgeç	Ankara Vali Muavini	Sinop Valisi
A.Turhan Şenel	Merkez Valisi	Hatay Valisi
Hikmet Gülsen	Merkez Valisi	Kocaeli Valisi

Kaynak: **Ege Telgraf**, 26 Aralık 1980.

Tablo 2: 1982 Yılında Haklarında İnfaz Kanunu Çıkarılan Siyasi Suçlu Ölüm Cezası Mahkûmlarının Kişisel Özellikleri

Mahkumun adı ve yaşı	Kanun tarih ve sayısı	Siyasi görüş		Sabıka Durumu	Medeni Hali	Eğitim	İş durumu
		Sağ	Sol				
M. Ali Ağca (24)	12/03/82 2630 (infaz yok)	+			Bekar		
Seyit Konuk* (24)	12/03/82 2631		+	sabıkasız	Bekar		İşçi
İ.Ethem Çoşkun* (23)	12/03/82 2631		+	sabıkasız	Bekar		Sendika temsilcisi
Necati Vardar* (22)	12/03/82 2631		+	sabıkasız	Bekar		İşçi
Fikri Arıkan (31)	26/03/82 2643	+		sabıkasız	Bekar	İlkokul Mezunu	Yağcı boyacılık yapar
Kemal Özdemir (36)	26/03/82 2643 (infaz yok)	+		Sabıkasız	Evli	Cahil	Bakkal
Cengiz Baktemur (21)	28/04/82 2664	+			Bekar		
Ali Bülent Orkan (25)	11/08/82 2694	+		Sabıkalı	Bekar	Okur-yazar	

*Seyit Konuk, İ. Ethem Çoşkun ve Necati Vardar İzmir’de idam edilen mahkûmlardı.

Kaynak: Gemalmaz, s. 423.

Tablo 3: 1983 Yılında Haklarında İnfaz Kanunu Çıkartılan Siyasi Suçlu Ölüm Cezası Mahkûmlarının Kişisel Özellikleri

Mahkûmun adı ve yaşı	Kanun tarih ve sayısı	Siyasi görüş		Sabıka Durumu	Medeni Hali	Eğitim	İş durumu
		Sağ	Sol				
Ali Aktaş (27)	21/01/83 2785		+	Sabıkasız	Bekâr	Öğrenci	İşçi
Ramazan Yukarıgöz (24)	28/01/83 2792		+	Sabıkalı			
Ömer Yazgan (26)	28/01/83 2792		+	Sabıkalı		(işinden hareketle Askeri Okul mezunu olduğu anlaşılmaktadır.)	Teğmen (firari)
Erdoğan Yazgan (24)	28/01/83 2792		+				
Mehmet Kambur (29)	28/01/83 2792		+	Sabıkasız *		(işinden hareketle az ilkökul mezunu olduğu kabul edilebilir)	Bekçi
Ahmet Kerse (25)	28/01/83 2792	+		Sabıkasız	Bekâr	Gaziantep Eğitim Enstitüsü 1. Sınıf öğrencisi	
Levon Ekmejian (25)	28/01/83 2794	Ermeni Asala Örgütü militanı		Sabıkasız	Bekâr	Orta derecede tahsilli iyi derecede Arapça, Ermenice, Türkçe ve en az İngilizce bilir	Kuyumcu
Selçuk Duracık** (23)	03/06/83 2834	+		İfadesine göre sabıkalı	Bekâr	Okur-yazar	Rençper
Halil Esendağ** (22)	03/06/83 2834	+		Sabıkasız	Evli		Rençper

*12.09.1980'den sonra gözaltına alınmış, delil yokluğundan serbest bırakıldı.

**Selçuk Duracık ve Halil Esendağ, İzmir'de idam edilen mahkûmlardı.

Kaynak: Gemalmaz, s. 424.

EKLER

Ek 1: İlk Uyarı Mektubu (27 Aralık 1979)

Sayın Cumhurbaşkanım,

Ülkemizin içinde bulunduğu ortamda devletimizin bekası, millî birliğinin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için; anarşi terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde Anayasal kuruluşların ve özellikle siyasi partilerin, Atatürkçü millî bir görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Millî Güvenlik Kurulunun muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefete mensup siyasi partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülemediği yüksek malûmlardır.

Kuvvet Komutanları ile beraber yaptığım son gezilerimde Ordu ve Kolordu Komutanı seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde, millî birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde, süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tesbiti amacı ile tüm Anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün Komutanlarca müştereken dile getirildi.

Bu karar ışığında Türk Silahlı Kuvvetlerinin görüşlerini, Millî Güvenlik Kurulu Başkanı olarak Zat-ı âlilerine sunuyorum.

Gereğini yüksek takdirlerine arz ederim.

Saygılarımla
Kenan Evren
Orgeneral
Genelkurmay Başkanı

Kaynak: Evren, **Anılar 1**, ss. 330-331.

Ek 2: Orgeneral Kenan Evren'in Bildirisi

“Kahraman silah arkadaşlarım,

Türkiye Cumhuriyetinin ülke bütünlüğü ile ulusal birlik ve beraberliğinin maruz kaldığı hayati tehlike karşısında Türk Silahlı Kuvvetleri kendisine iç hizmet yasasıyla verilmiş olan tarihi görevini ulusunun büyük çoğunluğunun ümit ve özlemle beklediği doğrultuda ülke disiplini anlayışı, sınırsız yurt ve ulus sevgisi bilinçli bir kararlılık ve vakarla ifa ederek yönetime el koymuş ve tüm ülkede kısa sürede tam ve kesin kontrolü sağlamış bulunmaktadır. Ekonomik, sosyal ve siyasal sorunların yarattığı sayısız bunalımlar ulusal varlığımıza kastederek bu tarihî karara başvurulmasaydı, ulu Atatürk'ün kutsal emanetleri ve ilkeleri sapık ideolojilerin kölesi olacak ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin yurduna geleneksel sınırsız bağlılığı eşsiz kahramanlık ve fedakarlığı şanlı tarihinin ve ulusunun önünde bu felaketin ağır vebali altına kalacaktır.

Aziz silah arkadaşlarım,

Sizlere üstün gayret ve liyakatle yürüttüğünüz hizmetlerin yayında yüce Türk ulusunun refah ve mutluluğunun sağlanması için anarşi, terör, bölücülük komünist, faşist, fanatik, dinsel ideolojilerle mücadelede başarılı olacağınıza kesin inanç beslediğim tarihi ve şerefli bir sorumluluk tevdi ediyorum. Gücümüzü aziz Türk ulusunun vefa dolu kalbinde sizler için yaşattığı büyük güven ve gururdan damarlarınızda yurt sevgisiyle alevlenen asil kanda ve bayrağınızla birlikte ebediyete kadar götürmeye and içtiğiniz Atatürk ilkelerinden alacaksınız. Ülkemizin geçirdiği felaketli ve bunalımlı dönemlerde ulusumuzun daima en büyük destek ve güvenine mazhar olan şahsi çıkar ve ikbal hırsından uzak yüksek feragat ve fedakârlığınız üstün disiplin anlayışınız sonsuz çalışma ve başarıya azminiz, vakur ve bilinçli hizmet aşkınız Türkiye Cumhuriyetinin Atatürk ilkeleri doğrultusunda ebediyete kadar hür ve bağımsız yaşatılmasında en kutsal ülkünüz olacaktır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin bütün mensuplarının geçmişte olduğu gibi bugün de emir komuta zinciri içinde alacakları görevleri üstün disiplin ruhu ve vatanseverlik duygularıyla güçlerini de aşan bir gayretle ifa etmelerini her türlü kışkırtıcı faaliyete karşı kendilerinden beklenen olgunluk ve soğukkanlılığı göstermelerini yüce ulusumuzun nazarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin sahip olduğu saygınlığı zedeleyici söz ve davranışlardan kaçınmalarını iç ve dış tehditlere karşı daima uyanık ve hazır bulunmalarını rica ederim.

KENAN EVREN

ORGENERAL

GENELKURMAY VE MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ BAŞKANI

Kaynak: **Ekspres Halk**, 14 Eylül 1980.

Ek 3: Devlet Başkanı Kenan Evren’in Harp Okulu’nda Yaptığı Konuşma

“Evlatlarım,

Hiçbir zaman asker olduğunuzu unutmayın.

Bu yaşlarda sakın ola ki, politika ile uğraşmayın... Ne zaman ki bir ordu politikanın içine girmiştir, o ordu yavaş yavaş disiplini kaybetmeye ve yavaş yavaş çökmeye başlamıştır... Onun içindir ki, bizim yaptığımız harekâtı kendimize sakın ola ki, misal olarak almayınız ve sakın ola ki, politikaya karışmayınız...”

Kenan Evren
Devlet Başkanı

Kaynak: Evren, **Anılar 2**, s. 81.

Ek 4: Siyasi Liderlerin Basına İlk Açıklamaları

DEMİREL:

- Alo.... Alo... Alo
- **Buyurun**
- Ali Abalı ben.
- **Aaaa.. Ali nasılsın?**
- Hürmet ederim beyefendi.
- **Nasılsınız, iyi misiniz?**
- Biz iyiyiz, sizler nasılsınız, hanımefendi nasıllar?
- **Allah'a şükürler olsun sağlığımız yerinde.**
- Her türlü ihtiyacınız karşılanıyormuş?..
- **Evet...**
- Bir diyeceğiniz var mı?
- **Oralarda ne var-ne yok?**
- Ankara'da durum sakın, bekleyiş var.
- **İyi. Gözlerinden öperim, arkadaşlara selâmlar.**

ECEVİT:

- Alo, iyi akşamlar sayın Ecevit, ben Ali Abalı, nasılsınız?
- **Teşekkür ederim Ali Bey, hamdolsun iyiyiz, sizler nasılsınız?**
- Sağolun, sıhhatiniz nasıl efendim?
- **Sıhhatim da çok iyi, teşekkür ederim.**
- Vaktinizi nasıl geçiriyorsunuz?
- **Arkadaşlar da soruyor, bir beyanat vermek istemiyorum.**
- *Efendim, sayın Demirel'le odalarınızın çok yakın olduğu söyleniyor?..*
- **Eh, yakın.**
- *Görüşme imkanınız oldu mu efendim?*
- **Efendim, herhangi bir şekilde beyanat vermek durumunda değilim.**
- Evet.
- **Bu konuda biliyorsunuz durumu...**
- Evet.
- **Ben bunu hal-hatır sorma konuşması olarak görüyorum.**
- *Yabi efendim...*
- **Bunun dışında herhangi bir şey söylemeyeyim. Gerekli bilgileri doğrudan doğruya ilgili makamlardan alınız.**
- Kitap okuyor musunuz?
- **Konuşmak, beyanat vermek istemiyorum. İyi akşamlar, selamlar.**
- Peki efendim, çok teşekkür ederim, saygılar sunarım, iyi günler..
- **İyi günler.**

ERBAKAN:

- Hocam, hayırlı günler dilerim; nasılsınız?
- **Hayırlı günler, teşekkür ederim.**
- Bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?
- **Ne diyeyim? Allah hayırlısını yapsın, hayırlı olur inşaallah.**
- Vaktinizi nasıl geçiriyorsunuz?
- **Allaha şükürler ederek geçiriyorum.**
- Radyo, televizyon izleyebiliyor musunuz?
- **Çok şükür radyoyu takip edebiliyorum, yakında bir de televizyonumuz olacak.**
- Uzunada'dan ne zaman ayrılacağınız konusunda bir duyuru yapıldı mı?

- **Hayır, böyle bir duyuru yapılmadı.**
- Yemek konusunda bir müşkülünüz oluyor mu?
- **Çok şükür, bir müşkülümüz yok.**
- Bir isteğiniz var mı?
- **Teşekkür ederim, aramanız yeter.**
- Bir mesajınız var mı?
- **Hayırlı olsun.**
- Ankara'ya bir diyeceğiniz var mı?
- **Mümkün olursa il başkanımıza malumat vererseniz, konuştuğumuzu söylerseniz, iyi olur.**

Kaynak: **Yeni Asır**, 15 Eylül 1980.

Ek 5: Kenan Evren'in Not Defteri

1. Anayasa çok teferruatlı, ana esasları kapsayacak şekilde daha kısa ve öz olmalı ve çeşitli yönlerde çekilmeyecek şekilde kaleme alınmalı.
 2. Anayasanın 14'üncü maddesindeki "kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça kayıtlanamaz" hükmü çok ağır işliyor ve deliller kayboluyor. Bazı olağanüstü hallerde bu yetki mahalli mülkü makamlara verebilmeli.
 3. Anayasanın 15'inci maddesinde "kişinin üstü, özel kâğıtları ve eşya aranamaz" kaydı var. Bunu belirten ve aramaya yetki veren kanunun çıkarılması lazım.
 4. Anayasanın 17'nci maddesinde, hâkim kararı olmadıkça haberleşme hürriyetinin kaldırılmayacağı yazılı. Askeri birliklerde, okullarda ve bazı müesseselerde buna ihtiyaç var. Değiştirilmesi lazım.
 5. 23'üncü maddede "Gazete ve dergi çıkarılması önceden izin alam ve malı teminat yatırma şartına bağlanamaz" kaydı var. Gazete ve dergiyi çıkaracak şahsın iyi hali olup olmadığı, vaktiyle bazı suçlardan mahkûm olup olmadığı araştırmalı. Odacı alırken bile iyi hal kâğıdı arıyoruz da, bir gazete ve dergi çıkarandan aranmaz mı? Bu maddenin de değişmesi lazım.
 6. 28'inci maddede "Herkes önceden izin almaksızın silahsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir" kısmı değişmeli,
 7. 56'ncı maddede partilere devletçe yapılacak para yardımı var. Bu da kaldırılmalı.
 8. Senato kaldırılmalı.
 9. 68'nci maddedeki milletvekili seçilme yeterliliği yeniden ele alınmalıdır.
 10. 79'ncü maddedeki milletvekillerinin yasama dokunulmazlığı, ancak meclis çatısı altındaki sözlerinden ve hareketlerinden dolayı olmalı. Meclis dışında bu dokunulmazlık zırhı olmamalı.
- Gerek bu maddede ve gerekse 80'inci maddede aralıksız bir ay meclis çalışmalarına mazeretsiz katılmaması halinde milletvekilliğinin düşeceği yazılı. Bu fıkra da değiştirilmeli. Bir ay çok uzun süre, daha az olmalı.
11. Kanunların görüşülmesini engelleyen çapraşık usuller kaldırılmalı.
 12. Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkileri genişletilmeli.
 13. Bakanlar Kurulu Meclis dışından seçilmeli. Böylece milletvekillerinin Bakanlar Kurulu üzerindeki murakabesi daha etkili olur. Aynı zamanda milletvekilleri bakan olacağımdan hırsından kurtulur ve mecliste çoğunluğu sağlamak pahasına bakanların mecliste bulunmak zorunluluğu ortadan kalkar.
 14. 120'nci maddedeki üniversitelerle ilgili madde yeniden ele alınmalı. İlmî özerklik hariç idari özerklik kaldırılmalı.
 15. Olağanüstü hal uygulamasına cevaz veren 123'üncü madde yeniden ele alınmalı ve anarşik olaylar vukuunda da olağanüstü hal uygulanabilmeli.
 16. Koalisyon dönemlerinde bakanlar kurulu kararını oy birliği ile çıkarmak çok güç oluyor. 2/3 çoğunlukla da bu karar alınabilmeli.
 17. 145'inci maddedeki Anayasa Mahkemesi Meclisin üzerinde bir organ değil, ona yardımcı bir kuruluş olmalı. Kanun çıktıktan sonra değil, çıkmadan evvel Anayasa uygunluğunu tetkik edip karar vermeli.

18. Seçim Kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu yeni baştan hazırlanmalı. Mecliste yapılan bazı mühim oylamalarda parti grup kararına uyma zorunluluğu kaldırılmalı. Parti başkanları birer diktatör durumundan kurtarılmalı ve muayyen bir süre sonra değişmesi prensibi kabul edilmeli.
19. Muayyen bir süre İçişleri, Milli Eğitim ve Adalet Bakanları partili olmamalı.
20. Valilerin atamaları Bakanlar Kurulunca değil, Cumhurbaşkanınca yapılmalı.
21. Cumhurbaşkanı seçimi Amerika'da olduğu gibi tek dereceli olarak halk tarafından seçilmeli ve iki defa seçilebilmeli.
22. Muayyen bazı illerde vali aynı zamanda belediye başkanı olmalı.
23. Vilâyetlerin birkaçının üzerinde bölge valiliği makamı olmalı; böylece merkeziyetçilikten biraz olsun uzaklaşılmalı.
24. Grev, Lokavt ve Dernekler Kanunu değişmeli, toplu sözleşmelerde anlaşma sağlanamazsa hakem müessesine gidilmeli, aynı işi gören işçiler arasındaki ücret farklılıkları giderilmeli.
25. Danıştay'ın yetkileri yeniden ele alınmalı.
26. Milletvekillerinin partilerinden istifa etmeleri halinde başka partiye geçişleri önlenmeli.
27. Meclis Başkanının seçilmesi aylar almamalı. Kolaylık getirici usuller bulunmalı ve yenisi seçilinceye kadar eski görevine devam etmeli.
28. Toprak Reformu Kanunu çıkarılmalı.
29. Bazı mühim konularda referandumla halkın oyuna müracaat edilmeli. Mesela Anayasa değişikliği gibi.
30. Hapishanedikiler oy kullanmamalı.
31. Bazı suçlar için af çıkarılmamalı.
32. Kanunlar kadük olmamalı.
33. Cumartesi günleri tekrar yarım gün çalışma zorunluluğu getirilmeli.
34. Cezaevleri batı ülkeleri cezaevlerine benzetilmeli.
35. Dış temsilciliklerdeki personel sayısı azaltılacak.
36. Asgari ücret konusu halledilmeli, toplu konut yapımı ele alınmalı, gecekondlu işi halledilmeli.
37. Doktorlara ait tam gün çalışma yasası değiştirilecek.
38. Yeni vergi reform kanunları çıkarılmalı.
39. Bir kişinin dört-beş yerden maaş ve ücret almasının önüne geçilmeli. Yönetim Kurulları arpalık olmaktan kurtarılmalı.
40. İktidara gelen bir parti muayyen yerlerdeki kişileri değiştirme yetkisine sahip olmalı.
41. Radyo ve televizyondan her gün siyasi parti lider ve yardımcılarının, genel sekreterlerinin dakikalarca beyanat vermelerinin önüne geçilmeli.
42. Hâkim ve savcılarla, güvenlik kuvvetlerine karşı işlenen öldürme suçlarının cezası ölüm olmalı.
43. Trafik kanunu hemen çıkarılmalı.

44. Sendika ağalarının her konuda söz sahibi olmaları önlenmeli. Bir fabrikaya işçi alınırken bile işçi temsilcisinin onayının alınması ve mühendisleri dövmeleeri önlenmeli.
45. Belediyeler Kanunu değıştirilmeli.
46. 27 Mayıs ve Hürriyet Bayramı ile 1 Mayıs Bayramı kaldırılmalı.
47. Emniyet Kuvvetlerinin silah kullanma yetkisi genişletilmeli.
48. Dinin politikaya alet edilmemesi için kesin kanunî tedbirler getirilmeli.
49. Devlet hizmetinde partizanlık yapan memurlar kısa zamanda temizlenecek.
50. İmam Hatip okulları bu rakamda dondurulacak.
51. Turizme önem verilecek.
52. Petrol ve maden aramalarına hız verilecek. Bunun için ecnebi sermayeden istifade edilecek.
53. Tarım ve Hayvancılık reformu yapılacak.
54. Her sahada tasarrufa büyük önem verilecek. Bilhassa akaryakıt kullanımındaki savurganlığa son verilecek.
55. Emniyet hizmetlerinde görev yapanlardan herhangi bir kişinin yasa dışı örgütlere yardım ettiği tespit edilirse, o örgüt mensuplarına verilecek cezanın iki katı emniyet görevlisine verilmeli.
56. Tıp fakülteleri çoğaltılacak ve üniversiteyi bitiren doktorlara devletin göstereceği yerde üç sene hizmet yapma mecburiyeti getirilecek.
57. Üniversitelerin disiplin yönetmelikleri birbirine benzeyecek.
58. Üniversitelerdeki öğretim görevlisi profesörlerin derslere girmeleri mecburiyeti getirilecek.
59. Ortaokul ve lise müdürlerine makam ödeneği verilecek ve okulun bütün idaresinden sorumlu tutulacak.
60. Okullara ceketsiz, kravatsız, tarafsız, pejmürde kıyafetlerle gidiş önleneccek.
61. Yurt dışına kaçan ve çağrıldığı halde gelmeyenler, Türk vatandaşlığından çıkarılacak.
62. Nüfus planlaması, doğum kontrolü ele alınacak.
63. Merkez valiliği kadrosu azaltılacak ve dondurulacak. Valilikten alınanlara başka görevler verilebilmeli, kabul etmeyenler emekli edilmeli.
64. İdam cezaları hemen tasdik edilecek.
65. Siyasi partilerdeki gençlik kolları, kadın kolları gibi örgütler olmamalı.
66. Cumhurbaşkanılarının, her sene meclisin açılışında bir konuşma yapmaları uygun olur.

Kaynak: Evren, **Anılar 1**, ss. 500-504.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN DİKKATE ALACAĞI VE UYACAĞI HUSUSLAR

“Türk Silahlı Kuvvetlerinin bir bütün olarak tüm ülke yönetimine el koyma kararı ve bu kararı ve bu kararı uygulamak için hazırladığı planlar; ATATÜRK ilkelerine, ulusun bütünlüğüne ve bölünmezliğine inanan kahraman TÜRK Silahlı Kuvvetleri tarafından emir ve komuta zinciri içerisinde başarı ile gerçekleştirilmiştir.

Rütbesiz erinden en büyük komutanına kadar aldığı emirleri tam olarak yerine getirmeye hazır olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin, Türkiye Cumhuriyetini kollama ve koruma vazifesini gerçekleştirmesi hususu en üst düzeydeki Kuvvet Komutanları ve tarafından bütün koşullar titizlikle incelenerek karar bağlanmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri 12 Eylül 1980 tarihinde Devletimizin ve Cumhuriyetimizin önemli sorunlarını anlamada, alınacak tedbirleri saptamada ve uygulamada acze düşen kişi, kurum, organ ve siyasi partilerin anlamsız, milli hedeflerimize ters düşen çekişmelerine son vererek; işleyen, etkili ve yeterli bir yönetim sistemini ve ATATÜRK ilkelerine uyan özgür, demokratik ve laik bir politik düzeni gerçekleştirmeye başlamıştır.

Bu düzeni gerçekleştirmenin devamında Türk Silahlı Kuvvetlerinin dikkate alacağı ve uyacağı hususlar aşağıya çıkarılmıştır.

1. GENEL HUSUSLAR

- a. Bütün vazifeleri ve aldığı emirleri eksiksiz yerine getirmede Silahlı Kuvvetlerin sahip olması gereken niteliklerinin başında sağlam, etkili emir komuta düzeni ve sarsılmaz disiplin anlayışı yegâne gerçekleştircisinin ATATÜRK'çu Kahraman ve fedakâr subay ve astsubaylar olduğu unutulmamalıdır.
- b. Türkiye Cumhuriyetinin içinde bulunduğu koşullardan kurtarılması ve ATATÜRK'çu politik düzenin gerçekleştirilmesi ile ülke yönetiminin etkili, yeterli, koordineli bir biçimde işlemesi ve sapmaları zamanında tesbit ederek düzeltilmesini sağlayacak bir kontrol düzeninin ortaya konması, aşamalarla sağlanacaktır.
- c. kurtarma ve düzenleme safhasında; TÜRK Silahlı Kuvvetlerinin en üst düzeydeki komutanlarından oluşan Milli Güvenlik Konseyi, Devletin en yüksek ve yetkili organı olarak politik, ekonomik, sosyal, kültürel ve askeri diğer konularda gerekli kanunları, kararnameleri çıkarma, bütün faaliyetlerin icrasını takip ve kontrol etme görevine devam edecektir.
- d. Milli Güvenlik Konseyinin belirtilen görevlerini yerine getirmede, Konsey Sekreterliği karargah hizmetlerini yürütecektir. Genelkurmay Başkanlığı, Kuvvet Komutanlıkları, Jandarma Genel Komutanlığı ile daha ast komutanlıklar sadece askeri vazifelerin yürütülmesini sağlayacaklardır.”

2. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNİN HEDEFİ VE VAZİFELERİ

- a. Türk Silahlı Kuvvetlerinin temel hedefi; iç ve dış düşmanlara karşı ülkenin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak ve kollamak ile tesbit edilmiş, Milli Askeri Hedefleri ele geçirmek veya korumaktır.
- b. Türk Silahlı Kuvvetlerinin temel vazifeleri:

(1) Askeri Görevler

- (a) Her türlü koşulda savaşma niteliğini muhafaza ederek, barışta caydırıcı bir güç olarak hazır bulunmak,
- (b) Gerektiğinde askeri hedefleri ele geçirecek şekilde savaşmak.
- (c) Askeri teknolojiyi sürekli olarak değiştirmek,
- (d) Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak

(2) Sivil işlere ilişkin görevler

Türk Silahlı Kuvvetleri bugün içinde bulunduğumuz koşullarda Türk Devletini düzlüğe çıkarmada önemli sivil görevler yüklenmiş durumdadır. Bu görevler:

- (a) Anarşi, terör ve bölücülük ve her türlü yaygın şiddet eylemlerini ortadan kaldırmak iç güvenliği ve barışı sağlamak.
- (b) Türk Devletinin merkezi ve mahalli yönetiminin etkili ve verimli olarak çalışmasına katkıda bulunmaktır.

3. GÖREVLERİN YAPILMASINDAKİ ESAS:

a. Askeri görevlerin yapılmasındaki temel esaslar:

- (1) Yukarıda belirtilen askeri görevlerin icrasında göz önünde bulundurulacak temel unsur, her zaman olduğu gibi sarsılmayan bir disiplin içerisinde İç Hizmet Kanun ve Yönetmeliği esaslarının eksiksiz uygulanması olacaktır.
- (2) Silahlı Kuvvetlerin iç ve dış güvenliğe ilişkin vazifelerinin yapımında icra unsurları küçük birliklerdir. Bu birlikler askeri gücün temelini teşkil ederler. Bu teşkillerin birbirlerini tamamlayacak şekilde birleştirilip bütünleştirilmesi görevin gerektirdiği bölgede hazır bulundurulması, komuta ve kontrol sistemini oluşturan bütün personelin birlik, beraberlik ve uyum içerisinde olmasını ve çalışmasını gerektirir. Gayret birliği ve uyum sağlamada başarının etkili olması birliklerdeki disiplinin eriştiği düzeye bağlı olduğu unutulmamalıdır.
- (3) Türk Silahlı Kuvvetleri mensuplarının sahip olduğu ideoloji ATATÜRK'çülüktür. ATATÜRK ilkelerinde birleşme ve bütünleşme sağlanmıştır. İlimin en hakiki mürşit olduğuna inanan Türk Silahlı Kuvvetleri, askeri ve sivil vazifelerine ilişkin sorunları çözmeye modern teknikleri en geniş biçimde kullanmaktadır ve kullanmaya devam edecektir.

b. Sivil görevlerin yapılmasındaki esaslar:

- (1) Türk Silahlı Kuvvetleri: İç Hizmet Kanun ve Yönetmeliği, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu ve uygulanan diğer kanun ve kararnameler uyarınca kendine tanınan yetkilere dayanarak ve bütün kolluk kuvvetlerini de kullanarak yurt sathında örgütlü, örgütsüz bütün anarşistleri, teröristleri ve bölücülükleri etkisiz hale getirecektir. Bu amaçla Sıkıyönetim Komutanlıkları ihdas edilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlıkları; alacakları tedbirleri emirlerle sorumlulara uygulatacaklar gerektiğinde eğitim amacı ile kurslar düzenleyecekler ve halkın uyması gereken hususları bildirilerle açıklayacaklardır. Sıkıyönetim Komutanları yetkilerinin bir kısmını veya bazılarını tayin edilen Sıkıyönetim Komutan Yardımcılarına devredebilecekler, ancak bu yetkiler daha aşağı kademelerdeki komutanlara devredilmeyecektir. Sıkıyönetim Komutanları kendi bölgelerinde uygun gördükleri il veya ilçelerde görevli birlik komutanlarını Sıkıyönetim Komutan Yardımcısı olarak atama yapılmak üzere Genelkurmay Başkanlığına öneride bulunacaklardır.

- (2) Türk Silahlı Kuvvetleri “bir okul olarak” personelini ATATÜRK ilkeleri ışığı altında eğiterek onlara Türk milli ve askeri değerlerini öğretecek ve uygun davranışlarda bulunmalarını sağlayacaktır.
- (3) Sıkıyönetim Komutanları kendi bölgelerinde bulunan fakat modern teşkilat ve yönetim esaslarını uygulamayan, verimli çalışmayan çevresine hizmet ve ürün vermeyen, yanlış hareket eden teşkillerin yeterli hale gelmesini sağlayacak tedbirleri alacaklar, düzenlemelerde bulunacaklardır. Sıkıyönetim Komutanları, bilhassa yukarıda belirtilen türde, teknik konularda ilgili makamlar nezdinde girişimlerle sonucun ilgili Bakanlıklar ve Genel Müdürlükler ve mülki amirliklerce ele alınmasını sağlayacaklardır. Bu tür girişimler yalnız Sıkıyönetim Komutanlıklarınca yapılacaktır.
- (4) Merkez ve mahalli idarelerde görevlendirilen askeri personel bulundukları teşkilatın amaç ve vazifelerine uygun olarak teşkilatlanması, personel kullanması, yönlendirilmesi, koordine ve kontrol edilmesine ilişkin esasların saptanmasını ve uygulanmasını sağlayacaklardır. Bu yerde görevlendirilmiş askeri personel, teknik konular dışında faaliyet göstermeyeceklerdir.

Halkın bilmesi ve uyması gereken hususlar teşkilin dışında bulunan görevlilerce açıklanacaktır. (Belediye Başkanı, genel müdür gibi)

4. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİNDE GÖREVLİ KOMUTAN VE PERSONELİN GÖREVLERİ:

- a. Personel ve birlikleri, askeri hedefleri ele geçirecek biçimde savaşa hazırlamak.
- b. Disiplini sağlamak ve idame ettirmektir.

Bu iki vazife de, gerçek bir eğitim uygulaması ile sağlanabilir. Bu nedenle, bütün komutanların önde gelen vazifeleri barışta ve savaşta yeterli ve etkili bir eğitimin uygulanmasını sağlamak, personelin mutluluğuna katkıda bulunmaktır.

5. TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ PERSONELİNİN GÖZETMESİ GEREKEN HUSUSLAR:

a. Genel:

Askeri güç sisteminin, imkanlarını kullanarak çevresine yaptığı hizmet, askeri komuta ve yönetim sisteminin fonksiyonlarıdır. Komuta ve yönetim sisteminin etkinliği, Türk Silahlı Kuvvetlerinin çok güçlü yapan disiplini gerçekleştirmesi ile sağlanır.

Türk Silahlı Kuvvetleri personelinin devlet işlerinin nasıl yürütüleceğine ilişkin değişik fikirler etrafında gruplaşması gibi bir durum hep birlikte Komutanın kanuni yetkiler ve liderlik niteliklerine sahip olması ilkesine aykırıdır. Ayrıca ülkemizde yabancı etkilerle oluşan fakat bünyemize uymayan değişik fikirlerin Silahlı Kuvvetlere nüfuz etmesi, ileride Silahlı Kuvvetlerin birbirine hasım gruplara bölünmesi anlamına gelebilir. Ülkemizin içinde bulunduğu savaş ve buhran devrelerinde Türk milletinin birlik ve beraberlik içinde düze çıkması “Türk Birliğinin kudret ve kabiliyetinin, Türk vatanseverliğinin çelikleşmiş ifadesi” olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin çok güçlü bir disipline sahip olması gerçeğine dayanmaktadır. Ne zaman hangi nedenlerle olursa olsun disiplinin sarsılması, milli felaketlere sebep olmuştur. İçinde bulunduğumuz dönemde Silahlı Kuvvetlerin yurt savunmasına dönük niteliklerinden, birlik ve beraberliğinden kayıplar vermemesi en başta gelen amacımızdır. Memleketimizde her konuda ve sorunda meydana gelen farklı yaklaşımların düşmanlık haline gelmiş olmasının önemli bir telafisi çok zor olan olumsuz son uçlar doğurduğu açık bir gerçektir. Bu durumun normal hale gelmesi sırasında Silahlı

Kuvvetler mensuplarının politik faaliyetler dışında kalması hayati önemi haizdir. Sonuç olarak; disiplini sarsacak eylemlerin ve davranışların başında askeri personelin politika içerisine girmesi gelir.

- b. Pasif kollama görevinden aktif koruma durumuna giren Silahlı Kuvvetler, bu ara devrede ve tekrar bütünüyle kollama durumuna gelinceye kadar politikada aktif almayan bütün personeli ile politika dışında tutulması, komuta ve yönetim sistemindeki bütün görevlilerin en önemli vazifesidir.

ATATÜRK'çülüğü benimseyerek bütün sapık ideolojilerle savaşan ve başarılı olan askeri personel bu devrede de politika dışında kalmayı en iyi şekilde gerçekleştirecektir.

- c. Politika, bir anlamı ile insanların birarada bulunması sonucu meydana gelen gücün, değişik amaçları, hedeflerini elde etmek üzere tertiplenip, kullanılmasıdır. Esasen Silahlı Kuvvetlerin bünyesinde de vatan savunması için hazır her yönü ile etkili bir güç vardır. İyi niyetle veya kötü niyetle kendi politik güçlerine güç katarak itibar kazanmak isteyenler, her rütbedeki asker kişilere sokulup kendi fikir ve görüşlerini daha güçlü hale getirerek baskı grupları oluşturma hevesine kapılabilirler. Hiçbir askeri personelin bu tür girişimlerde bulunan kişilerle münakaşa etmesi, bu fikirler etrafında gruplaşmalara katılması ve beyanlarda bulunması beklenemez.
- d. Yanlış anlamalara ve yorumlara sebep olmamak için, askeri personel aşağıdaki davranışlardan kaçınacaklardır:
 - (1) Vicdan hürriyeti mutlakdır. Vicdan hürriyetine saygılı olmak gerekir. Askeri personel, kendi dini inançlarını ve uygulamalarını başkalarını etkileyecek biçimde açıklamayacak ve herkesin dini inançlarına ve uygulamalarına saygı gösterecektir.
 - (2) Askeri personel devlet yönetimine ilişkin hususları açıkça münakaşa etmeyecek, bilerek veya bilmeyerek belirli fikirleri benimseyip bu fikirleri üst makamlara iletmeyecek veya belirli görüşler doğrultusunda gruplar oluşturarak baskı grupları gibi hareket etmeyecektir.
 - (3) Askeri personel, yönetime ilişkin bili sahibi olabilir, ancak, resmi kisvesi altında özellikle kışlada ve hatta özel hayatında bu bilgisini benimsediği fikirleri başkası ile tartışamaz. Bu hususlarda kamuoyu oluşturmaya katkıda bulunamaz.
 - (4) Silahlı Kuvvetler mensupları için aşağıdaki faaliyetler "POLİTİK" nitelikte olduğundan kaçınılmalıdır.
 - (a) Siyasi partilerle her türlü ilişki kurmak, parti mensupları ile müzakere ve tartışmalara girmek.
 - (b) Benimsedikleri devlet yönetimine ilişkin fikirleri yaymaya çalışmak, bu hususta münakaşalara girmek ve beyanlarda bulunmak.
 - (c) Hükümet programında, politikasında ve icraatında kendi görüşlerine göre saptayacağı noksanlıkları ve alternatifleri çevresindekileri etkileyecek biçimde beyan ve girişimlerde bulunmak.
 - (d) Yukarıda açıklanan nitelikteki hususlarda, kişisel propaganda yapmak ve beyanlarda bulunmak.
 - (e) Açık veya kapalı olarak politik baskı grubu gibi hareket eden dernek, birlik, grup ve benzeri teşkilleri ilişki kurmak.

6. SONUÇ:

Ülkemizin içinde bulunduğu bu kritik dönemde Silahlı Kuvvetlerin, TÜRK milletinin güvencesi olarak askeri gücünü sürekli olarak arttıracığına ve hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak vatan savunması ve üstlendiği Devleti kollama ve koruma görevini en iyi şekilde sonuçlandıracağına inancım tamdır.

Emir ve esaslarının titizlikle uygulanmasını rica ederim.

Kenan EVREN

Orgeneral Genelkurmay Başkanı

Dağıtım Gereği

Müstakil Tk ve Bl. Seviyesine
kadar dağıtılacaktır.

Bilgi

Devlet Başkanlığı Gen. Sek.liğine
M.G. Konseyi Gen. Sek.liğine

Kaynak: Evren, **Anılar 2**, ss. 108-113.

Ek 7: Yüksel Çakmur'un MGK'ye Gönderdiği Dilekçe

MİLLÎ GÜVENLİK KONSEYİ SAYIN BAŞKANLIĞI'NA

31 Mayıs 1983 günü TRT yayınlarında yer alan 79 sayılı Milli Güvenlik Konseyi bildirisi ile Çanakkale'de "komutan nezaretinde" ikamete tabi tutulacağımı öğrendim.

2 Haziran 1983 günü saat 18'den başlayarak bugüne değin Zincirbozan'da dört bir yanı tel örgülerle çevrili bir askeri tesiste, yargısız olarak tutukluluk durumum sürmektedir.

Bizlere en ufak bir savunma hakkı verilmeden özgürlüğümüze el konulmuştur.

Savunma hakkını kullanma olanağından yoksun bırakılmış bir kişi olarak, hukuki durumu ve düşüncelerimi Milli Güvenlik Konseyi'ne yansıtmayı zorunlu buldum.

Sosyal alanda her iyiye yönelik oluşum, aydınlığa doğru ilerleme, tüm toplumsal gelişmelere olumlu katkıyla, çağdaş anlayışla, hoşgörüyle sağlanmıştır.

Bırakalım Avrupa'daki aydınlanma dönemlerinin özgürlük teminatlarını sağlayan yüzyıllar öncesindeki gelişmelerini, bizde Tanzimat döneminde bile suç ve ceza kavramlarına açıklık getirilmiştir.

Uygar toplumların en açık belirtisi, kişi hak ve özgürlüklerine hiçbir nedenle, hakkın özünü zedeleyecek biçimde kısıtlamalar getirilmemesidir.

Olayların akışı içinde çeşitli deneylerden geçmiş toplumların saptadığı inkâr edilmeyen gerçek, suskun toplumların, susturulmuş toplumların sağlıksızlığın göstergesi olmalarıdır.

Amaç, özgürce düşünebilen ve düşündüklerini özgürce dile getirebilen toplum anlayışı olmalıdır.

Basın, sendikalar, üniversite, yargı organları, halkın sesini özgürce yansıtabilen siyasal partiler, gerçek bir demokratik rejimin ana dayanaklarıdır. Parlamentodan başlayarak sayılan kurumları yapay organlar durumuna getirmeye yönelik tutumlara, tarihin çeşitli dönemlerinde, değişik ülkelerde rastlanmıştır. Ancak bütün boş gayretlerin nasıl sonuçsuz kaldığına, denemeye kalkışanların da yanılgılarına tanık olunmuştur.

Kişi hak ve özgürlükleri, insan hakları toplum yapısının özüdür. Hiçbir gerekçe ile öz yok edilemez. Kişi hak ve özgürlükleri ortadan kaldırılırsa, o ülkede özgürlük, hukuk ve insan hakları kavramlarına dayanan demokrasiyi kurup yaşatmak imkânsız hale gelebilir.

Tüm ulusumuzun, ülkemizin temel dayanaklarından birisi ve en önemlisi ordumuzdur. Ordumuzun her zaman güçlü kalması, daha da güçlendirilmesi esastır. Bu yönden Atatürk'ün:

"Efendiler, kumandanlar, askerlik vazife ve icabatını düşünürken ve tatbik ederken, dimağını siyasi mülahazaların tesirinde bulundurmaktan kaçınmalıdırlar. Siyasi cihatın icabatını düşünme, başka vazifedarlar olduğunu unutmamalıdırlar." Ve:

"Memleketin genel hayatında orduyu siyasetten tecrid etmek ilkesi, Cumhuriyet'in daima sözünü ettiği bir esas noktadır" diyerek açıkladığı görüşleri her zaman hatırlanmalı ve Türkiye'yi esenliğe götürecektir yol olarak izlenmelidir.

Kökleri tarihi gelişimin derinliklerinde olan iki büyük partinin mensuplarına, yurdumuzda başbakanlık, senato başkanlığı, cumhurbaşkanlığı vekilliği, bakanlık ve milletvekilliği ile devletin önemli kademelerinde görevlerini tam bir vatan sevgisi ile yapmış ve vatan sevgilerini lafta bırakmayıp yurdu çeşitli eserlerle, her türlü fedakârlığa katlanarak donatmış, kendini millete bütün içtenliği ile adanmış olmaktan başka suçu olmayanlara, Çanakkale-Zincirbozan'da anayasa ve Siyasi Partiler Yasası göz önüne alınmayarak gerçekleştirilen tutukluluk hali, aşağıda da açıklayacağım gibi Türkiye'de yasa güvencesinin

sarsıldığıının ve milletin onayı alınarak ilan edilen anayasaya uymayan bir durumun temel belirtileridir.

Hukukun üstünlüğü, adil hukuk devletinde temel kavramdır. Bizlere karşı gerçekleştirilen uygulama ile hukukun ilkesi zedelenmiştir.

Cumhuriyet devri içinde, bunalım ve ara rejimleri dönemleri de dahil olmak üzere, 79 sayılı karara benzer bir kararla hukuk devleti anlayışının böylesine yara aldığı bir karara rastlanmamıştır.

79 sayılı karar 1982 Anayasası'nın ruhuna, özüne aykırıdır.

Anayasanın konumuzla ilgili temel maddeleri olan:

“Yargı yetkisi, Türk milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır” diyen 9. maddesine ve önemli bir hüküm getiren:

“Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan, kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz, ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur” 38. maddesine aykırılık açıkça görülmektedir.

79 sayılı karar bir yargı kararıdır.

Milli Güvenlik Konseyi, önce varsayımlara dayanarak yasalarda görülmeyen soyut bir suç icat etmiş, daha sonra da soyut suça bir ceza biçerek, Zincirbozan'da hiçbir yasada yeri olmayan tutuklama işlemini gerçekleştirerek bizleri hapsetmiştir.

9 Kasım 1982 günü halkın onayıyla bir referandumdan geçip yürürlüğe giren anayasaya göre yargı görevi ve yetkisi devredilemez ve elinden alınamayacak bir hak olarak bağımsız mahkemelere görev olarak verilmiştir.

Milli Güvenlik Konseyi yargı erkini kullanırken anayasanın:

“Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve diğer kişileri bağlayan temel hukuk kurallarıdır” diyen 11.maddesini göz önünde tutmamıştır.

Milli Güvenlik Konseyi 79 sayılı kararında, anayasanın 177'nci ve geçici 2. maddelerine dayanıp 2324 ve 2485 sayılı kanunlarla yasal geçerlilik kazandırmak istemiştir.

Söz konusu edilen 2324 sayılı yasanın 2. maddesine göre Milli Güvenlik Konseyi:

“1961 Anayasası'na; TBMM'ne, Millet Meclisi'ne ve Cumhuriyet Senatosu'na ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkileri” geçici olarak kullanabilecektir. 1961 Anayasası'nda söz konusu maddede adı anılan organlara; parti kapatmak, ikamete tabi tutmak, seçme ve seçilme haklarını kısıtlama, siyasi partilere girme yasağı koyma yetkisi verilmemiştir. Tam tersine 1961 Anayasası'nın 14. maddesi ile:

“Kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne uygun verilmiş hâkim kararı olmadıkça kısıtlanamaz” yargı güvencesine yer verilmiştir.

79 sayılı hukuki dayanak yapılmak istenen 2485 sayılı, Kurucu Meclisin Teşekkülü Hakkındaki Kanun'un 1. Maddesi'nin 2. Fıkrası'na bakıldığında:

“Bu kanun hükümleri dışında kalan hususlarda Milli Güvenlik Konseyi, 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ve Cumhuriyet Senatosu'na ait görevleri yerine getirir” denildiği görülmektedir.

Yasama görevinin neleri kapsadığı, 1961 Anayasası'nda tanımlanarak tek tek sayılmıştır. 79 sayılı kararın içeriği incelendiğinde, belirlenen yetkileri ve görevlerin tümünün anılan anayasada, anayasa mahkemelerine ya da bağımsız mahkemelere verildiği saptanacaktır.

Ayrıca 1982 Anayasası'nın 177. ve geçici 2. maddesi Milli Güvenlik Konseyi'nin yetki görevlerini aşama sınırlandıran hükümlerdir.

Yeni anayasanın yürürlüğe giren maddeleri, 2324 ve 2485 sayılı yasalarla Milli Güvenlik Konseyi'ne verilen görev ve yetkileri giderek azaltır.

Siyasi partiler ve seçim yasaları yürürlüğe girince dolaysız biçimde söz konusu alanlardaki Milli Güvenlik Konseyi'nin tüm hak ve yetkileri sona erdirilmiştir. Anayasa ve adı geçen yasalar yürürlük gücü kazanmıştır.

Konumuza ilişkin uygulamada, anayasanın 177. maddesi temel dayanak olma koşulunu taşımaz.

79 sayılı karar, bir yargı kararı niteliğindedir.

Anayasanın “Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler, kurulamaz” diyen 37. maddesini, olayımızda Milli Güvenlik Konseyi kendiliğinden olağanüstü yargı mercii olarak hareket ederek göz önünden tutmamıştır.

Anayasa'nın 40. ve 74. Maddelerine dayanarak, görüşlerimi ve değerlendirmelerimi, kutsal savunma hakkımı kullanabileceğim, hiçbir imkân bırakılmadığından ötürü, devletimizin kurucusu, bağımsızlığımızın gerçekleştiricisi olan Kurtuluş Savaşımızın en zorlu aşamalarında bile Milli Hâkimiyet ve Milli İrade düşüncesinin ödün vermeden savunuculuğunu yapan önderimiz Mustafa Kemal Atatürk'ten ilham alarak ulusuma, devletimize, anayasaya, cumhuriyet yasalarına, hukukun üstünlüğü ilkesine, insan haklarına tam bir inanç ve bağlılık içinde sunuyorum.

Saygılarımla.

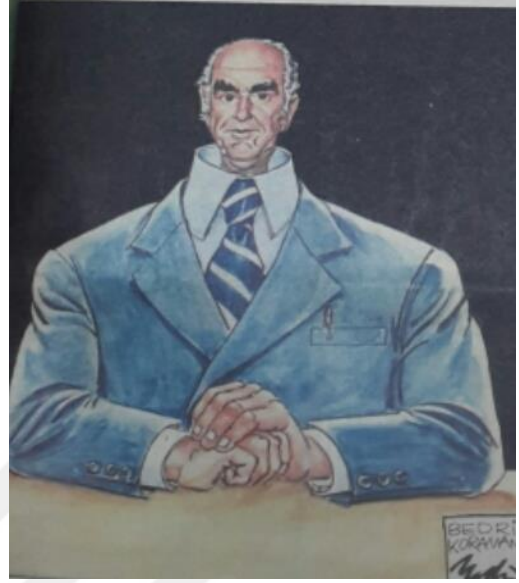
YÜKSEL ÇAKMUR

Kaynak: Çakmur, ss. 91-97.

RESİMLER

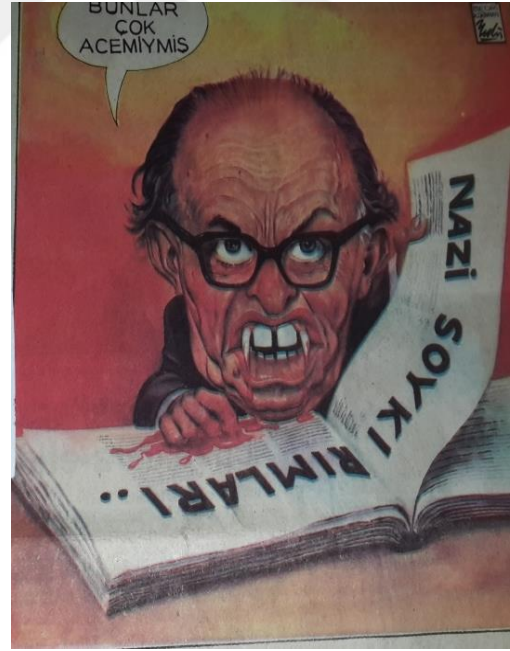
Resim1: Yeni Asır, 3 Haziran 1979

Resim 2: Güneş, 5 Mart 1982.

Resim 3: Güneş, 14 Mart 1982

Resim 4: Güneş, 5 Ağustos 1982

Resim 5: Yeni Asır, 26 Ocak 1980.

Resim 6: Ege Telgraf, 12 Eylül 1980.

ESHOT Genel Müdürlüğü
görevini yürütüyordu

İzmir Belediye Başkanlığı'na Günay getirildi

İZMİR'deki şehir ve kasaba ilkokul
ları dün açıldı. Yaz ayları süre-
since boş duran okullar dün

öğrencilerle doldu taştı. Yeni
öğrencilerin göz yaşları eskilerin
sevinç çığlıklarına karıştı...

EGE'deki birçok belediye
başkanıyla birlikte bir
süre önce görevinden alınan
İzmir Belediye Başkanı İhsan
Alıyarak'ın yerine ESHOT Ge-
nel Müdürü Cahit Günay atan-
dı.

Bu konudaki emir Ege Ordu
ve İzmir Sıkıyönetim Komutanı
Orgeneral M. Süreyya Yü-
ksel tarafından ilgililere bildiril-
di ve Günay yeni görevine
başladı. Yeni düzenlemeye
göre belediye başkanı valie
bağlı olarak çalışmalarını sür-
dürecektir.

Bu arada Belediye Meclisi-
nin seçilmiş üyelerinin de
görevleri sona erdi. Belediye
Meclisi bundan sonraki çalış-
malarını diğer üyelerle yürüte-
cek.

Belediye Başkanlığına atan-
an Cahit Günay yaklaşık 15
yıldan beri ESHOT Genel
Müdürüğü görevini yürütü-
yordu. Dürüst çalışmasıyla ta-
nınan Günay, politikanın da
dışında kalmayı başarmış bü-
rokratlar arasında yer alıyor.

Resim 7: Ekspres Halk, 16 Eylül 1980.

Türkiye'nin en büyük bölge gazetesi

YENİ ASIR

Bölgeden, yurttan ve dünyadan DAHA İYİ HABER VERİR..

SARMAŞIK'I
İSTEYİNİZ
14 SAYFA 10 LİRA
18 EYLÜL 1980
PERŞEMBE

aşığı şehit eden

et
ndı

ADANA
ADANA'DA 14 Eylül
günü iki sol fraksiyo
nun çatışmasına yetişen
Bülent Angın adlı tankçı
yüzbaşığı şehit eden Ayhan
Cansız ve Serdar Soyğun
adlı katillerin yarın saat
9'da 1 Numaralı Sıkıyöne
tim mahkemesinde yargıla
nacakları bildirildi.

14 EYLÜL Pazar günü
Kuruköprü'de meydana ge
len fraksiyon çatışması üze
rine bölgede görevli tankçı
Yüzbaşı Bülent Angın, bera
berinde emniyet personeli
olduğu halde olay yerine

DEVLET, Genelkurmay ve Milli
Güvenlik Konseyi Başkanı Orgene
ral Kenan Evren'in 96 yaşındaki
annesi Naciye Evren, yaşantısını
İzmir'de sürdürüyor. Naciye Ev

ren oğlunun her zaman olduğu
gibi, yeni görevinde de başarılı
olacağına inanıyor, bunun için
dua ediyor..

(Fotograf: Yaşar EYİCE)

ANNE EVREN

ORGENERAL Kenan Evren, yurtiçi ve yurtdışında çeşitli önemli görevlerde bu
lundu. Evren 1958 yılında Kore'ye giderken, İzmir'de kendisini uğurlayan annesi,
babası ve yakınlarıyla birlikte.. (Okla isaretili)

«Başarısı için dua ediyorum»

YAŞAR EYİCE
DEVLET Başkanı, Genelkurmay ve Milli
Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral
Kenan Evren'in 96 yaşındaki annesi Naciye
Evren İzmir'de yaşıyor ve günlerini oğlunun
başarısı için "dua" ederek geçiriyor.
Naciye Evren, son günlerde radyo ve
televizyondaki haber bültenlerinin en dik
katli dinleyicisi oldu. Önceki akşam,
Orgeneral Kenan Evren'in basın toplantısı
nı TV'den izlerken, bir ara hislenerek
güyaşı daktığı gibi söyleyen Naciye Evren
"Ben, her Türk annesi gibi oğlumu böyle
zor günler için yetiştirdim. Allah yardımcısı
olsun. Başarısı için dua ediyorum" dedi. 20
yıl önce eşi Hayrullah Evren'i kaybettikten
sonra, yıllarca oğlu Kenan Evren'le diyar
diyar gezen Naciye Hanım, şimdi kız
Nazire Özmen'in yanında, İzmir'de...

Resim 8: Yeni Asır, 18 Eylül 1980.

İZMİR'DE İLK İDAM CEZASI VERİLDİ

A black and white portrait of a young man with dark hair, wearing a light-colored suit jacket over a dark shirt. He is looking directly at the camera with a neutral expression.

Resim 10: Ege Telgraf 2 Kasım 1981.

Tam kapasite üretim Org. Evren'i memnun etti

Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren dün Aliğa Petkim tesisleri ile TARIŞ İplik fabrikası'nı gezdi. Sabah Gaziemir Ulaştırma Okulu'nu de-
tleyen Orgeneral Kenan Evren, daha sonra helikopter ile Aliğa'ya, ilk 2 ünitesi 1983 yılı

başında hizmete girecek Petrokimya tesislerine gitti. 2,5 milyon metrekaşe alanda inşa edilmekte olan ve halen 100 ayrı firmaya ait 5.500 işçinin çalıştığı 188 milyar lira yatırım tutarına sahip tesisleri gezen Orgeneral Kenan Evren düzenlenen brifin-

ge katıldı. Öğle yemeğini TARIŞ İplik Fabrikası'nda yiyen Devlet Başkanı tam kapasite ile çalışmakta olan 100 bin işlik fabrikayı gezdi. 12 Eylül'den önce terör odaklarının işgali altına giren bu fabrikada gördüğü huzur ve tam kapasite üre-

tim Devlet Başkanı'nı memnun etti. Fabrikayı gezerken TARIŞ iplik işçileri, Devlet Başkanı Orgeneral Kenan Evren'e sevgi gösterilerinde bulundular. Org. Evren ve MGK üyeleri ile Başbakan daha sonra Ankara'ya gittiler. **Osman ÖKSÜZ**

Resim 11: Yeni Asır, 4 Kasım 1981.

Resim 12: Ege Telgraf, 7 Mayıs 1981.

Resim 13: Güneş, 16 Nisan 1982.

Resim 14: Yeni Asır, 29 Mayıs 1983.

Resim 15: Ege Telgraf, 8 Haziran 1983.

Resim 16: Ege Telgraf, 4 Temmuz 1983.